

282890

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1929

Поезії: Михайль Семенко, В. Мисик, Федір Малицький, Агата Турчинська. Проза: М. Козоріс — *Чорногора говорить*. Наталія з Озаркевичів Кобринська — *Брати*. Андрій Чайковський — *Шкапа*. Павло Нечай — *Мухи*.

Статті: Валеріян Поліщук — *Столиця кол. українського П'ємонту*. М. Качанюк — *По Закарпатті*. Гр. Майфет — *Гордій Коцюба*. Г. Гребенюк — *Покутська група письменників*. М. Возняк — *Громадський Друг*. П. Златоустов — *Ідеалізація чи жахлива дійсність*. Промова посла Кирила Вальницького в сеймі. Проф. Полфйоров — *Галицька музика*.

№ 4

ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Приймається передплату на 1929 рік на великий громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“

РІК ВИДАННЯ СЬОМИЙ

Редагують: В. Затонський (головн. редактор), Азарх Раїса, В. Коряк, І. Кулик, М. Куліш, С. Пилипенко, М. Скрипник, П. Тичина, В. Хгиля, В. Юринець

Журнал виходить за найближчою участю: І. Айзенштока, Б. Антоненка-Давидовича, акад. Д. Багалія, М. Бажана, О. Білецького, О. Бургардта, Ю. Будяка, Д. Бузька, К. Буровія, О. Влизька, С. Вітика, М. Возняка, В. Вражливого, В. Гадзінського, О. Гермайзе, А. Головка, М. Горбаня, М. Грінченка, Г. Гринька, О. Громова, В. Десняка, І. Дніпровського, М. Доленга, О. Донченка, О. Досвітнього, О. Дорошкевича, М. Драй-Хмари, К. Дубняка, Ю. Дубкова, Г. Епіка, І. Єрофієва, Н. Забіли, Д. Загула, П. Іванова, М. Івченка, М. Ірчана, М. Йогансена, Л. Кагановича, Я. Качури, Б. Коваленка, Г. Коляди, П. Козицького, Г. Коцюби, Г. Коваленка-Коломацького, О. Копиленка, Г. Косинки, С. Кравцова, О. Лана, Ів. Ле, А. Лейтеса, А. Любченка, Я. Мамонтова, М. Майського, Ю. Меженка, О. Мізерницького, І. Микитенка, В. Мисика, А. Музички, П. Нечая, Т. Осьмачки, А. Панова, П. Панча, Г. Петровського, В. Підмогильного, Л. Пюнтек, Є. Плужника, М. Плевако, В. Поліщука, Я. Полфіорова, М. Попова, М. Полоза, А. Річицького, М. Рильського, Н. Романович-Ткаченкової, Я. Савченка, І. Сенченка, М. Семенка, О. Сіявського, М. Слабченка, Т. Слабченка, О. Слісаренка, В. Сосюри, М. Степняка, Т. Степового, М. Сулими Д. Тася, М. Терещенка, І. Ткачука, акад. Тутковського, П. Усенка, П. Филиповича, М. Філяцького, Г. Хоткевича, П. Христюка, І. Цітовича, А. Чайковського, В. Чаплі, М. Чернявського, Л. Чернова, В. Чубаря, Ф. Шаковицького, А. Шамрая, І. Шевченка, Г. Шкурупія, А. Шмигельського, Н. Щербини, С. Шупака, В. Яблуненка, М. Яворського, акад. Д. Яворницького, Б. Якубського, Ю. Яновського та ін.

Редакція „Червоного Шляху“ залишає за собою право скорочувати статті й робити зміни редакційного характеру.

Вірші, не прийняті до друку, незберігаються, і з приводу їх редакція не листується. Рукописи мусять бути надруковані на машинці й на одній сторінці аркуша.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“ № 5-6

(травень - червень 1929 р.)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВІДДІЛ: С. Добровольський — Прикре непорозуміння. М. Рильський — Марко і Марина. М. Козоріс — Чорногора говорить. Ів. Луценко — Із циклу „Кубань“. Кир Тихий — Хлопчик Жовтень. Ю. Коржевський — Проти батька. Л. Чернов — Харків. П. Нечай — Мухи. Т. Іващенко — Осінні мотиви. Н. Розін — На ковзанах. Мик. Чайка — Ставропільські ниви. Д. Гуменна — Ех, Кубань ти хлібородная. В. Очеретько — Ронделі. М. Приходько — Вечір. Б. Літкевич — На призов.

СТАТТІ: Є. Ненадкевич — Три великі поети слов'янства (Міцкевич, Пушкін, Шевченко) перед пам'ятником Петра І. І. Шаля — Українська літературна мова та мова Кубанщини. П. Горський — Короткий нарис грузинської літератури. Р. Кулле — Із історії сучасної еспанської прози. С. Баклаженко — Українська культура на Північному Кавказі по Жовтні. Дм. Бованенко — Науковий центр марксистської думки на Україні. П. Гор-кий — Про правовимову, або ортоспію літерат. мови. Проф. О. Оглоблин — Наукове т-во при УАН в Одесі. Проф. Лозинський — Міжнародня охорона національн. меж. М. Крупський — Великий почин. Й. Шевченко — Театр у Зах. Європі і театр Радянськ. Республік. Проф. М. Вурачек — М. І. Жук. В. Хмурий — Вадим Меллер на театрі.

ХРОНІКА. БІБЛІОГРАФІЯ. ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

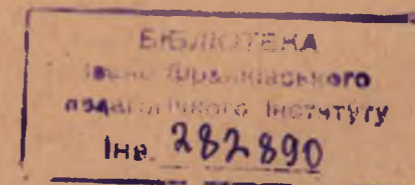
№ 4

(73)

НБ ПНУС

282890

КВІТЕНЬ

1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі українського друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ЗМІСТ

	Стор.
Михайль Семенко.—Alt-Берлін	5
М. Козоріс.—Чорногора говорить	6
В. Мисик.—Студент Гомін	41
Наталія з Озаркевичів Кобринська.—Брати	46
Федір Малицький.—Різьбяр	49
Андрій Чайковський.—Шкапа	50
Агата Турчинська.—В горах. Вечірне	55
Павло Нечай.—Мухи	57
Валеріян Поліщук.—Столиця кол. українського П'ємонту	81
М. Качанюк.—По Закарпатті	92
Гр. Майфет.—Гордій Коцюба	102
Г. Гребенюк.—Покутська група письменників	111
М. Возняк.—Громадський Друг	128
П. Златоустов.—Ідеалізація чи жахлива дійсність	156
Промова посла Кирила Вальницького	164
Проф. Я. Полфйоров.—Галицька музика	172
Хроніка	175
Бібліографія	193
Листи до редакції	215

МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО

ALT - БЕРЛІН

Чорна вода не тече в стінах зчорнілих набережних,
повільно пересовуються водяні маси, регульовані шлюзами
і туляться, хиляться один на один підновлені, вузенькі
будиночки зеленого, жовтого, синього кольору,
вдивляються один в одного віковими очима в тісних
коридорах - вуличках.

А оточують їх нові невмолимі капіталістичні громади
з великими торговельними вікнами — ненажерливими
вітринами.
Легенькі місточки з'єднують віки з сьогоднішнім
і вгинається в ґрунт сумлінний камінь старого, уже
мертвого Берліну.

Валки важких повозок ганзейських крамарів грюкали повз
ці нерівні, тепер такі тихі будинки
і цокали військові патрулі стародавніх германських
лицарів —
і от заростають мохом високі гострошпилі столітні кірхи,
оточені сучасними універмагами
й над ними щохвилини гуркіт і миготіння низки
освітлених вагонів надземної електричної залізниці.

Втиснуто alt - Берлін у граніт оправлені береги двох
каналів Шпрее, і ходять глухими коридорами повіі,
де залишив alt - Берлін темні льохи, трущоби й конури.
Сучасний велетень - спрут зачепив ці місця своїми лабетами
і Берлін гуде, позбувшись музейних руїн, цокає, гремить і
пахне газоліном.

Тисячолітній alt - Берлін, підрівняний, підстрижений, під-
фіксатуарений, підфарбований — стоїть навколюшках,
підперезаний широкими просторами сучасних будівель
і вулиць,—
місто - велетень змітає і зрівнює, підпирається
монументальними
палацами, Домами, брамами, міліонтонними пам'ятниками,—
чи не є вже й вони зараз мертвим минулим, що лише
давить землю,— історичним музеєм перед життєрадісним
світлом майбутнього?

Берлін 14/І 929

М. КОЗОРИС

ЧОРНОГОРА ГОВОРИТЬ

ЧОРНОГОРА ГОВОРИТЬ

Верхи смерек ген-ген під полонинами що-лиш посірили. Відблиск далекого сонця, що мандрувало ще десь за морями, сідав на найвищих чубках, спливав поволі нижче і з чорної пітьми виваблював зразу темнозелену краску, а потім яснішу.

Ців-тьох, ців-тьох,—вдарили в дрібні дзвінки крилаті співці, пурхали з гіллячки на гіллячку, розсівали голосні пісні по ранній росі і насичували ароматне повітря безмежною втіхою.

А гори ще дримають.

У їхніх стіп дримає в сінявій полумряці вся Гуцульщина з склониною головою, з заплученими очима. Холодна ніч примусила старі верхи повкривати боки пухкими накривалами застиглої мряки, лиш сонний віддих з широких грудей могутнім шумом летить світами.

А чепурні, островерхі корчі ялівцю сплять покотом на підніжжях, мов юрба дітей, що граючись розбіглися по всіх усюдах і впали ниць там, де стояли, з надмірної перевтоми та снять про весняні радощі, про налляту вщерть життям дитячу пустотливість.

Раптом Черногора схопилась. Виставила з синього туману бліде старече обличчя, відкинула могутньою рукою пухке покривало вниз і глянула довкола.

Ген далеко в росі широких українських степів вирізувався золотий край раннього сонця.

Старечі очі вмиль спіймали блиск далекого, палкого золота.

Срібна голова зарум'янилась, як лице бабусі від палаючої печі. Поклонила легко голову і післала йому ранній привіт.

Шум її слів спливав униз, стелився долами, будив спокій весняного ранку. Звичайно, стара газдиня перша встає. А діти заспали. Пора б вже й їм. Вже сонце бадьоро вилазить на полонинські плаї і теплою рукою гладить стару по обличчю.

— Здорова була, пані ма-а-а-тко. Отце мільйоновий раз вітаю тебе.

І я старий і ти немолода, але моє обличчя ще рум'яне, а твоє чогось помарніло... Чим турбуєшся?—Діти не слухають?... Чи поледашили, що досі вилежуються, мов багацькі діти, в м'яких подушках?

Сказало, засміялось ясным обличчям і помандрувало вгору, вгору найвищим плаєм.

А лице Черногори набігло кров'ю.

Стрясла грізно головою і загомоніла громовим голосом:

— Встава-а-а-йте!

А дрібний яловець схопився зі сну і аж затрусився з переляку. Вставали всі. І Кострича, і Піп-Іван, і Смотрич, і Магура, і Погар, і Ватунарка, і Ігрець, і Синиці, і Писаний Камінь.

Всі, перелякані грізним покликом, зривали з хребтів білі перини й кидали ними вниз в найглибші герла, бо стидалися, що спізнилися.

Шум і рух скрізь.

Що сталося?... Не бувало ніколи, щоб стара мати так будила.

А Черногора дивилась на дітей і лице її, що палало перед хвилею, робилось бліде-бліде.—Що з дітьми? Дивилася пильно довкола. Що з ними? Чи це ті самі, ті пишні, ті шумні колись, ті свободні?

Чи це ті самі?

Стара аж в долоні сплеснула і холодна струя сліз витриснула з очей і з диким, рвучким шумом гнала вниз і роздирала кришталеву грудь об гостре каміння.

Мати не впізнала своїх дітей. Що з ними? Одіж на них—одні лати, а в багатьох з-під лахміття, останків колишньої пишності, виширало голе тіло. Зовсім як у старців. Коли це сталося?... Як воно?... Чи переспала ту хвилю, чи старе око не добачило? Похилила сиву голову в чорній задумі.

— Добри-день, мамо!—заговорили враз гори і слова ці покоїлись по цілій Гуцульщині і тисячним гомоном відбилися по зелених верхах.

— Добри-день, діти, добри-день, але не сьогодні. Було колись...

Простіть мені, діти, і ви, внуки та правнуки, що я в старечій немочі проспала слушний час, що дримаючи в обіймах хмар на вічно зелених мохах не добачила, як злочинна рука підкралася до вас і здерла з вас вашу відвічну красу і вбрала в це латане, жебрацьке лахміття.

Діти мої!..

Розсіяла я вас по зеленій гуцульській землиці, вам на красу, а людям на втіху. Росли ви у мене віками пишні та горді. А тепер от що вони з вами поробили. До мене вони ще побоялися підступити. Робили тайкома поза моїми плечима, аби мамина скарга розпачливим гомоном не кликала рятунку, не різала їхніх вух.

А тепер вже пропало.

Чую, діти, що тепер вони не побоятся вже й мене. Надмірна зухвалість наповнила людські серця. Чую, що й мій кінець недалеко, що доберуться й до мене. Не помилюють, бо в страшній захланності вони не милують нікого. Обідруть пишні смерекові шати, змісять ялівцеві китиці, засиплять ігрові струмки, заглушать чарівну музику вільних верхів.

Прийдеться на старість, згорнувши біля себе обдертих дітей, нагій, скостенілій просити милостині у бурхливого вітру, у дикої хуртовини, у безпощадних злив.

А вони кпитимуть з нас, зриватимуть останки наших шат, бушуватимуть безкарно, бо тоді буде їхня сила і їхнє право.

І як це так сталося, діти?

Чорна Магура, вона у неї найстарша доня, поклонила матері й загомоніла скорбним голосом:

— Мамо, подивися на мене. Бачиш той чорний сум, що не сходить з мого обличчя. А пригадуєш, як я молодою зеленіла та пишалась на всю верховину... Всі молодці-побратими з мене очей не спускали. А тепер...

Це все той твій любимець Черемош поробив. Це все через його... Чуєш? Він знюхався з тими ненаїсними людьми, що грабують нас, і помагає їм носити загарбану нашу красу—ці горді смереки на своїх плечах ген униз, униз, у далекі чужі краї. Зрадник він і злодій.

Не ти це, мамо, годуєш його своїми грудьми, не ти це велиш нам всю свою кров вливати в його круте річище?

А він он що поробив, от як відплатив. Гей, сестри-подруги, гей, брати-опікуни, що ви на це?

Я кажу, що треба його знищити, засипати, щоб сліду не стало. А без його люди нічого не вдіють.

— Тихо, сестро,—правив церковним голосом найстарший Піп-Іван. Не гріши, не вбивай, не йди на лукаве й нечестиве. Бог велить зносити терпеливо всяке лихо. Може це за яку кару, може за наші гріхи це...

— Мовчи, старий Попе, мовчи! Доволі нам твого цвинтарного квиління. Ми помсти хочемо, лютої помсти. Не хочемо більше терпіти. Ми того ірода, що плакається нашою кров'ю, покараємо суворо за зраду.

Так гомоніли всі верхи в превеликому гніві, а гомін цей котився громом, падав на села й зганяв людей з теплих леговиськ.

Вони перелякані, розхристані вибігали на двір, прикладали долоні понад очі й дивились довкола на верхи.

А гори гомоніли грізно, котили сірі вали на доли і ревіли в скаженій заїлості.

Тоді промовила Черногора:

— Кажете, що це він, мій Черемош?

Покличемо його...

— Гей, ти молодче синьоокий, а ну-ко сюди!..

Черемош притих, задрожав то темною то яснішою краскою і зеленувато-сталевим обручем припав до стіп старої.

— Що скажеш, кормителько моя?—промовив почтливо.

— Ти чув, що тут говорили?.. Ти чув, яку ганьбу кинули на твоє юнацьке, смагле обличчя?

— Чув, нене.

— І що-ж?

— Послухай і моїх слів. Ти, нене, знаєш мене не відсьогодні, сотні літ знаєш. Ти знаєш мене до дна. Скажи, був коли лукавим, брехливим? Мовчиш, нене?

А ви, верхи, чого мовчите?.. Говоріть... Кормителі мої, я знаю, що моє життя в ваших руках... Я вдячний вам і від віків змиваю ваші потріскані стопи холодною водою і своїм шумом заколисю вас до сну, а в спеку навіваю на вас вогким холодом, щоб росли—розквітались світові на віху.

Я безмежно вам вдячний.

Нарікаєте, що змовився з людьми-ворогами, що розношу ваші смереки світами. Але ви спитайте мене, чи по волі я це роблю?

Ви самі бачите не раз і не два, з якою лютістю кидаю дарами¹⁾. Скільки їх поторощив під Сокильським²⁾.

Та що ж?

Люди проворніші. Вони своєю слабою рукою вміють здавити мою дику силу.

Не бачите, як вони кермами періщуть мене по спині, як кодовчуть білу гриву легкої піни на мійому синьому зеркалі?

Не бачите, як вони кашацями³⁾ стиснули мої боки, що мені й дихнути тяжко, не то що погуляти на волі?

Чи це віха, чи це рай для мене?

¹⁾ Плоті.

²⁾ Скеля на скруті Черемоша.

³⁾ Дерев'яні прибережні укріплення.

Я знаю, що ваш кінець він і мій. Чи міг би я змовитися на вашу згубу?—

Що ж, нене, правда це, що на мене наговорено? Ти не знаєш мого болю. Він розриває мою грудь, жене мене кудись мов божевільного і я рину по безпуттям світами.

Я в день і в ніч не даю вам спокою, я кричу весь час:

— Будьте чуйні, не дайтеся! Кличу всіх і вся: рятуйте, рятуйте!..

Замовк—і тихо стало верхами, і важка жура похилила сиві глови, що досягали до хмар:

— Правду він каже—зідхнула Черногора.

А Піп-Іван загорнувся в жалобну ризу, витрясав з корчів жерепу¹⁾ клуби пахучого кадила і правив свою утренью сам, одинокий та мимрив щось собі під ніс беззубим ротом.

Побачило ранне сонце засумовані гори, блиснуло веселою усмішкою і загомонило до Черногори.

— Пані-матко!.. Що це, поминки справляєте?.. Кинь лихом об землю! Чого,—шат тобі не достає? Парчі вам потрібно, золота?

Сказало й щедро розкрило всі брами своїх комор і золотою лопатою стало вигортати розтоплене золото і все на гори і на гори кидало.

А від цього щезав сум, щезав туман, і з золотих верхів сходив униз на гуцульські села усміхнений гірський легінь-ранок.

ВЕСІЛЛЯ

Січуть дзвінки... Січуть так дрібно, так мельодійно, гейби золотими кульками кидав хто по кам'яних плитах. Пурхають металічні дзеньки жайворонками поміж фоями смеречини, а звідти летять вгору на верхи і розбігаються по горбах і западають у глибокі яри та провалля.

Дзінь, дзінь, дзінь—без упинку.

— Тихо!

І музику чути. А яка жива, яка трепотлива, мов метелик.

Це звідки?..

Диви, он-он над стрімким облазом²⁾ на тлі темних смерек показується іздець,—один, ба другий і третій—з струментами.

Скрипишники...

А руки бігають судорожно, пальці дрібоняють, а смик по скрипці вихилясом, скобоче регітливі струни, а вони заходяться тонким пискливим роєм тонів, як дівчина від легіневих³⁾ скоботів. А під їхній ритм хитаються важкі від трупку голови.

За скрипишниками княгиня⁴⁾, на білому коні, у білій гуглі⁵⁾, в золотих запасках, з блискучим чільцем⁶⁾ на голові.

Іде, а на лиці в неї і сміх і сум. Чорним оком потонула в дале-чїнь, хоче відгадати майбутнє.

Придорожній яловець кланяється їй низенько, кивне мала смерічка чепурним верхом, зацокотить пташка на фоях, а вона у півсні іде вперед і вперед.

За нею князь⁷⁾ на сивому огері, що перебирає гонорно ногами, як дівка в танку.

На червоному обличчю грає п'яний усміх, а на підкручених ву-сах гойдається легінська фудульність⁸⁾.

¹⁾ Рід шпилькового дерева, що росте високо на горах корчами.

²⁾ Обривчастий беріг, ³⁾ парубок, ⁴⁾ молода, ⁵⁾ біла весільна кирея, ⁶⁾ весільна при-краса на чоло ⁷⁾ молодий, ⁸⁾ зухвалість.

Закинув крисаню ¹⁾ на вухо, перехилився на один бік на коні, немов навмисне хотів би скрутити голову на дні глибокого потока, що сильним шумом піниться вниз і перескакує мов пструг ²⁾ з каменя на камінь.

Він приспівує п'яним голосом:

У явора дзеленого
Широке май листе,
А у мене легініка
Та й до дівок шьисте
А до шьисти та й до долі
Коби ще горівки,
У головці май весело,
Тогда лиш до дівки“.

Рипів на весь рот мов півень з прижмуреними очима.

А позаду ціла весільна дружина. Стариня ³⁾ і гості у нових петках ⁴⁾, в крисанях і перах, у черлених гачах ⁵⁾, а жінки в шовкових хустках, в цяцькованих киптарах ⁶⁾, в золотих та срібних запасках та в черлених постолах з делікатно зикрученими носиками. Гурт хмільний, веселий, гамірливий, регітливий. Аж ліс від сміху лунає. Куми, киваючи головами на боки, тягнуть весільної скрипливим, фальшивим тоном, а легіні порозпіралися в тарницях ⁷⁾ мов в коршмі на лаві, а дехто ляг коневі на шию і гойдається як у колісці.

А дзвінки все січуть, а скрипки пищать, хочуть вибитись на сам верх всіх крикливих голосів, бо вони сьогодні в гонорі, бо на весіллі їм перше місце. Легкий полонинський вітер завіває довгими кінськими хвостами та буйними гривами, то знову грається збиточник різнокольоровими биндами, повплітуваними коням у гриви. Весільна дружина то підіймається вгору, то спускається вниз шумно та гамірливо. Прямуює до церкви, що чепурна, мов дитяча цяцька, лежить на зеленому килимі ген-ген внизу над Черемошем.

В'їздять в смереки.

Видно ще кількох, ще двох-трьох, ще одного — вже нікого не видно.

Лиш дзвінки, лиш музику кидає вітер у пестрі шапочки квітів, мішає з запашним медом, з блискучою рососою, а потім підхоплює й несе високо на верхи та мелодійним, солодким гомоном гладить потріскані горби.

У ПОПА

Весільна дружина різнокольоровим квітом розсипалась на цвинтарі біля церкви.

Втихав гамір, гамувались розбурхані пристрасті.

Старий Лесьо, підпираючись на гострозакований, мосянжовий келиф ⁸⁾, ішов статочно на попівство.

Він один з цілої громади був тверезий, бо був зачитаний ⁹⁾ та й треба було комусь тверезому говорити з єгомостем ¹⁰⁾.

¹⁾ Капелюх, ²⁾ гірська риба.

³⁾ Родичі.

⁴⁾ Кожух без рукавів.

⁵⁾ Червоні штани (сірякові).

⁶⁾ Загортка з сіряка.

⁷⁾ Сідло.

⁸⁾ Палиця з художньо виробленою ручкою.

⁹⁾ Присяг в церкві, що не буде пити.

¹⁰⁾ Піп.

Одчиняв обережно фіртку й прямував до кухні.

— Славайсу, — до служниці.

— Навіки, — замиготіли великі сині очі й блиснули білі зуби.

— Єгомость дома? — питав напошепки.

— Айик ¹⁾ дома, — і знову блиснуло намисто білих зубів з каленого, усміненого рота. Лесьо клав в кут келифа, а на його крисаню, порядкував хустку, перев'язану на шиї та й йшов до покоїв.

Перед порогом станув, заглянув обережно через напіввідхилені двері до середини, а потім вже сміливіше ввійшов до покою.

А служниця вже знала, в чому річ, бо ще вчора чула в кухні, де обговорювалися з їмостею ²⁾ всі парафіяльні справи.

І тепер вона сарною кинулась на двір, злопотіла фартухами ³⁾, що били по литках, лізла мерщій на найвищу ворину ⁴⁾, витягала шию як сполохана птиця, а широко одкриті, палаючі очі та хвилюючі груди, що яблуками раз-у-раз торкали сорочку, свідчили за те, що великою цікавістю і гарячим бажанням було те, що робилося біля церкви.

— Що скажете? — питав єгомость спокійно, ніби він зовсім не знає, чого той прийшов.

— Та прийшов-сми, єгомостику, сказати вам, що ми вже приїхали, що готові. —

— Ага, ви вже готові, але я ще неготовий.

— Нічо, нічо, єгомостику, підіждемо.

— Як ви підіждете, то й я можу.

— Це ніби як?

— Ви, Лесьо, що?.. Дитина?.. Не знаєте, що належиться, як весілля справляється?

— Та я, єгомостику, знаю й прийшов просити вас. Ви ж знаєте, як тепер тісно за грейцір. ⁵⁾ Нібито й се є й те є, а за грейцір дуже скрутно. Нахалап на всі боки в борг на це весілля. Тому хочу просити вашої ласки, аби тимчасом взяли тепер десятку, а за решту, аби подождали до ярмарки.

— Та що ви?.. Такі багачі, а я маю ждати?

— Та які там, єгомостику, багачі? Нехай бог боронить від таких багачів. А що його дьидя ⁶⁾ багач, то мені з того зовсім не тепло. — Витягав з череса ⁷⁾ паперову десятку і мняв в пальцях.

— Ні, я так не можу. Як покладете тут п'ядесятку, то піду. —

— Ов, єгомостику, та я не хочу з вами торгуватися як на торговіці. Параска в мене одна та й раз її вінчаю.

— Отце й, Лесьо, є, що одна, то треба, щоб було по-божому, та й по-людськи. Це така справа, що по судах нема мені як тягаться. —

— Айик, єгомостику, айик, та я так і хочу, аби по-божому і по-людськи... Як же тепер буде?

— Так, як кажу.

— То маю чесних газдів завернути від церкви?

— Як хочете.

¹⁾ Еге ж.

²⁾ Попада.

³⁾ Гуцулки замість спідниць носять кольорові вовняні, перетикані золотими і срібними нитками фартухи, один зпереду, другий ззаду.

⁴⁾ Поперечка в плоті.

⁵⁾ Копійка.

⁶⁾ Батько.

⁷⁾ Широкий ремінь.

— А я вас прошу, егомостику наш, не робіть мені такої фляузи¹⁾ на старі літа. А аби вам не було маркотно, то я завтра вам приведу річну телицю. А тепер майте милість і беріть десятку, бо мені лице ме лупитися перед моїми гістьми. А телицю завтра сам набізівно²⁾ прижену, то вам так истинно²⁾ кажу, як би ви її мали у своїй пазусі.— Клав пом'яту десятку на стіл і дивився в егомостеве обличчя, як голодна собака на шматок хліба в руці.

Егомость якийсь час надумувався, а потім сягнув байдуже по десятку, взяв її двома пальцями і як' пусту дрібницю ховав в кишені від камізолі.

Лесьо дивився на цю невеличку засмальовану кишеню мов на якусь прірву і міркував:

— Коли б був тою малою кишенею, не журився би сьогодні. Туди за весь час уже щось капнуло людської кєрвавиці, ой капнуло.

— Я зараз, — бовкнув егомость.

А Лесьо підтюпцем на пальцях виходив з покоїв. Хватав скоро кєлифа та крисаню, клав похапцем крисаню на голову задом наперед, і біг до церкви.

— А що, а як? — питали цікаві гості.

— Зараз прийдуть, говорив півголосом, немов боявся, щоб хто не підслухав.

— Зараз прийдуть, зараз прийдуть, — шептало жіноцтво.

А цей шепіт підхопив вітер і кинув на гори, і всі вони насторожено глипнули вниз і бачили, як дружки поправляли наскоро на молодій гуглю та чільце, як мацали, чи держиться колач прив'язаний до її руки, як егомость ішов поволі поміж воринням⁴⁾ до церкви, як схилив голову в бокових малих церковних дверях, і як його дебела постать пірнула у божому храмі.

ПОВІНЧАЛИСЯ

Через деякий час з церковних дверей притьмом виривався весільний гурт.

На обличчях газдів⁵⁾ та газдинь буйна гірська природа вже на порозі церкви змивала слід того останнього хреста, що з привичною побожністю клали на своє чоло з того боку порога, і наливала очі вогнем, а губи лунким сміхом.

А молодь вже в бабинці запалила лице усміхом гарячої крові і з реготом переступала через поріг.

Легіні зараз на порозі витягали старі пістолі з широких, сипаних мосянжом чересів, підіймали вгору й стріляли понад голови.

Бух, бух, бух, бух...

Загомоніло, заклекотіло, понесло тисячною абомовнею⁶⁾, по всіх верхах, лісах, по полонинах та гірських герлах⁷⁾.

Аж Черногора очима кліпнула.

А за гомоном гнався наздогін підхмелений, повний крові та пологої похоти регіт, мов осінній рев оленів на риковиську.

¹⁾ Ганьби

²⁾ Напевно

³⁾ Поправді

⁴⁾ Огорожа

⁵⁾ Хазяїн,

⁶⁾ Ехо,

⁷⁾ Прірва

Відв'язували похапцем коней від паркана, жінки закидали високо ноги через тарницю, наміщувались на м'яких ліжниках¹⁾ і заголювали пухкі ноги повище колін.

А газди терлися коло них, як шука весною в потоці, і мохнатиими, черленими гачами скоботали їм литки.

Товпились через вузьку браму, виїздили на плаї²⁾, а скрипишники вимахували знову смиками і головами, натискали бородами на скрипки, як коли б хотіли видушити з них всю дику гірську мелодію.

А ген позаду їхав старий Лесьо, самітний, як гусак, що відбився від стада.

Він вийшов з церкви останній, бо мусів ще у господньому притворі розрахуватися з дяком і паламарем, а тепер міркував, як би йому розквитатися з егомостем, коли б це одігнати йому телицю, бо за весільним гостюванням не буде часу.

— Мушу встарчитися в слові³⁾, бо я газда та й з пики халяви не зроблю, — говорив сам до себе...

А напереді лунали постріли, музика і весільні пісні.

СТАРИНЯ

Старий Лесьо балакає з жінкою:

— Не знати, стара, вере⁴⁾ нашій Парасці гаразд буде. Якось він мені не дуже вдавсь⁵⁾. Хто його знає.

— Та чого хочеш, Лесьо? Відразу вітом не стане, ані села не закупить. Поживемо, побачимо. Зрештою, вере не газдівський син. Хлопчиче, що лиш дивися... А дьидя багатир... Там царинок⁶⁾, там маржини⁷⁾, там полонина⁸⁾, — і не зрахуєш всього.

— Ет, Варва... Це я сам знаю. Мені не за маєтком...

— А за чим?

— За чим?... Аби був годний та чемний. Маєток набудеться і збуде, а як годний газда, то за сто царинок. Якось мені так жаль Параски, так мені банно⁹⁾ за нею, як коли б поклав її в 'деревище'¹⁰⁾.

— Ти все такий... Тобі ціле життя банно. Десь інші люди по цілому тижневі тішаться й гуляють, як звінчають дочку, а він заводить.

— Тобі, стара, ще втіха в голові. — Пізнати, що ти плохого насіння. Цілий вік прогуляла, і ще тобі мало. Не дивуюся твоїм словам, тобі твоя дитина все була байдужа.

— Диви який... Що, маєток твій прогуляла. може не газдиня?

— Газдиня, але не твоєю головою і не твоїм пантруванням¹¹⁾. Бачиш, ці покорчені пальці. Це вони все надбали. Ой грабні¹²⁾ вони до роботи були. Працювали та й тебе вчили, бо пуста вдалася ти мені, як той вітер, що смереками крутить.

¹⁾ Саморобний килим.

²⁾ Стежка.

³⁾ Додержати слова.

⁴⁾ Чи.

⁵⁾ Сподобався.

⁶⁾ Орне поле.

⁷⁾ Худоба.

⁸⁾ Гірське пасовисько (високо в горах)

⁹⁾ Тужно.

¹⁰⁾ Домовина.

¹¹⁾ Пильнуванням.

¹²⁾ Скорі.

Не прогуляла маетку, бо був би руки ослутив¹⁾, але пропила з любасами немало.

Гай, гай. Нехай тобі бог не пише цього всего у свою книжку, бо тяжко прийшлося би покутувати на тому світі.

— Ану ще, егомостику мій вчений.

Десь тьмує²⁾, як баба дівкою була. Може запам'ятав що, га... Ану ще на грейцір, старигане... Та то кожної божої днини, як не стане на казання, як той піп, та й каже та й каже, як з книжки вичитує.

Знаєш, Лесю, тебе повинен був дьидя на попа вчити, а я за тобою їмстею була б, та й гуцули були б руки цілували.

— Не варта ти, аби ти других чемних людей у руку цілувала, а не тебе.

Хіба нехай би тебе коршмар у руку цілував, бо твоєю працею бахурів годує. О, удався тобі бачу зятьок. Здається, що ви обоє однакої натури. Так був упився на весіллі, що нехай його... Та ти також не менше... Однакі обоє, однакі. Коли б була молодшою, то ще може лягала б з ним на одну піч.

Але ж і виспівував. Я вже посивів, але таких не чув. Не знаю, у якій школі вивчився таких. Дивуюся, що смага³⁾ не розбила тієї хати.

— Але ж пусте, Лесю, говориш. Як могла смага вдарити, як ту в хаті такий праведник божий казання говорить.

— Жінко, кажу тобі, стули рота, бо...

— А нехай тебе шляк трафить, діду паскудний...

Тріснула дверми й поплелася плаєм.

ЛЕСЬО Й СВ. МИКОЛА

Лесьо покладав всю надію на св. Миколу. Почував себе перед ним дуже винуватим, тому горів до його особливою набожністю.

Це було так:

Десь перед десяти роками Лесьо був на ярмарку в Косові. В той час невесело жилося йому. Лесиха, гаряча гуцулка, ганяла з любасами пляями та полонинами та висиджувала по коршмах, а йому приходилося самому пильнувати господарства.

В тяжкій хвилі зробив обіт, що купить до хати образ св. Миколи.

Міркував, що св. Микола, добрячий руснацький дідок, не зможе бути байдужим на його горе.

Як в Косові на ярмарку побачив розвішані під стіною образи, що кольоровим парканом заступили якусь облупану хатину, Лесьо з набожністю підійшов до гуртка гуцулів, що зглядалися на святі тварі⁴⁾.

Між безліччю святих різного віку і стати, серед різних спокус у вигляді страшних зміїв та чортів, побачив сивенького дідка з рожевим глянцованим обличчям, з блискучою шапкою на голові, що добряче посміхався до гуцулів, як коли б просився:

— А купить мене...

Цей образ дуже вподобався Лесеві. Але велике було його обурення, коли побачив, що в сусідстві з правого боку гола Єва

¹⁾ Оббив.

²⁾ Пам'ятає.

³⁾ Грім.

⁴⁾ Обличчя.

пухким білим задом обернулася до старенького, немов би кпила і нарочно дражнила його святість гарячим молодим тілом.

Єва виглядала в уяві Лесею звичайною гуцульською любаскою, як його Варвара, коли була ще молодою. Він дуже розсердився на образника за таке сусідство, підійшов до його рішуче, поторгувався, заплатив гроші, забрав образ і спас святого Миколу від наруги.

Був певний, що святий Микола ніколи не забуде йому його доброго вчинку і це збільшувало його надії на допомогу. Щоб ще більше йому догодити, купив червону раму, казав вставити в неї святого, тільки шкла не купив, бо не вистарчило грошей.

Вертав додому возом. Тримав одною рукою поводи, а другою образ, бо боявся, щоб на возі не пошкодився.

Гуцули, вертаючи з ярмарки, вступали по дорозі до коршми, щоб кватиркою розвеселити душу, тільки один Лесьо обминав коршму, аби не було образи святому від цього поганого місця.

Коли з'їжджав з Буківця,¹⁾ не міг вдержати одною рукою коней і прийшлося покласти образ на воза.

Як з'їхав, взяв знову образ в руку і мало під землею не провалився.

Побачив, що рама з одного боку була витерта до дошки, а на губі святого з правого боку була витерта біла пляма, від якої обличчя змінило вигляд і здавалося, немов то святий шкїриться Лесеві.

Лесьо вважав цей випадок за поганий знак и виңував себе, що не встеріг святого та що довів його до такого каліцтва.

Як привіз образ додому, не знав, де його примістити й як до його молитись, і боязко цілував руку святого, аби його не карала.

Бо гуцула кожний карає: і вітер, і грім, і зливи, і пошесть, і вовки, і медвідь, і бог і святі, бо всі вони дужчі і можуть робити з ним, що хочуть.

І скільки Лесьо не годив і не молився, був переконаний, що все це замало, бо він дуже провинився і що це йому даром не пройде.

В скрутних хвилинах, в неділю, чи свято приліплював до рами тонку воскову свічку, світив перед самим носом святому, а від копоти свічки чорніла сива борода, чорніла пляма на губі, чорніло ціле глянцоване обличчя, а Лесьо вважав це як зовсім природне, бо всі ми старіємося, марніємо з роками, тому й з святим не могло бути інакше.

І червона рама теж чорніла, покривалась все більше каплями розтопленого воску мов прищами. І ці прищі, яких ніхто ніколи не стирав, були виразним доказом довголітньої Лесевої набожності.

А тепер, як Лесиха тріснула дверми і поплелась кудись, Лесьо звернувся до св. Миколи, як до старого знайомого і старшого газди в хаті й став в тисячний раз викладати йому свою журу.

— Ба, вере бачиш, святенький отченьку, вже знову пігналася як сука. Бродить як тота осіння ніч, що кінця їй нема. Та я вже цим не журюся. Колись, бувало, журився, вадився,²⁾ а тепер уже в старих кістках погасла ватра,³⁾ та й не банно мені за її дурницями.

Що, святенький? Буду її сокотити?...⁴⁾

Та нехай її сокотять ті, що ласі на її паськудне стерво.

¹⁾ Висока гора між Яворовом і Криворівнею.

²⁾ Сварився.

³⁾ Вогонь.

⁴⁾ Пильнувати.

А мені цього вже не гія¹⁾.

Знаєш, отченьку Николайку, нема паськуднішого сотворіння, як тота челядина²⁾. За едвабну хустку й за запаску запише душу щьизникові.

Ти цього, дьидичку наш, не знаєш, бо не мав з ними жодного інтересу.

Сидиш собі у небесному газдівстві, прохожуєшся по ясных, небесних полонинах і дивишся на грішних, а тут таке твориться, що страх.

Відай кінець світа надходить.

Святий Николайку, дьидичку наш золотенький, дивишся на наше пекло і терпиш і мовчиш.

Знаю, що ти годний та й добрий газдик та й прошу тебе сокати мене і мою дитину від лихої годиноньки.

Бо ти є наш небесний газдик, а ми твої вівці та й маєш нас пильнувати перед усяким лихом.

А як тобі що потрібно від мене, то скажи, кивни тільки пальцем.

Я тобі все, всю маржинку, все тобі, отченьку. Хочу тобі дуже вгодити, бо знаєш, скільки я накарався з тою челядиною.

Вона враз лазила. А я був дитині за маму і за дьидю.

Що було робити?

Я раз присягав жінці, і другої мені не гія. Або гадаєш, святенький, що так грабно було мені віддавати Параску.

Де там?... Її мама віддала. Мене мама женила та й добре мені, а її мама віддала та й...

Нехай господь боронить да й заступить своєю ласкою небесною.

Гай, гай, святенький, май мене в своїй гадці і мою дитину.

Стояв з складеними руками прибитий, роздавлений мов червяк, і готовий був валятися в поросі перед обличчям старого, закопченого дідка.

А св. Микола дивився на його через припорошені очі байдуже й туманно, як осінній ранок на втомлену землю.

ПЕРШІ ХМАРИ

Параска йшла до дьиді.

Був ясний день, зелені верхи, мов викупані, стояли один за другим. Тільки Черногора ховалася в далекій синяві.

Параска йшла плаєм поміж молодими гаджугами³⁾, сама струнка, як гаджуга.

На запасках у золотих і срібних нитках мигкотіли дрібні шматки сонця. На залятому сонцем обличчі виглядали очі, як дві нори в греготі⁴⁾, з яких віє холодом.

Довкола сміялася природа свіжою гірською буйністю і соковитістю, а на Парацинім обличчі усміху не було.

Прийшла до дьидевої хати, з якої недавно вийшла, а за якою банує, як коли б давно-давно її не бачила.

Скрипнула дверми, переступила через високий поріг і станула коло порога.

¹⁾ Не треба.

²⁾ Жівка.

³⁾ Смерічки.

⁴⁾ Кам'янистий горб.

— Слава - су, ци дужі, дьидю?

— Навіки... Та, дужий, дякувать, — що скажеш, Пара?

— Та що скажу? — Нічо... Прийшла до вас, дьидечку.

Ковтала слова, стримувала їх, замикала у високих тремтячих грудях.

— Як там у тебе, Пара?... Бив уже чоловік?

— Ні ще.

— А вадився?

— Вадив.

— Та за що?

— Хто його знає... Прийшов уночі пізно додому, здається, був п'яний. Гримав у двері, я не чула... Щось воркотів та й ляг. А як скорньився¹⁾ даві²⁾ почав вадитися, що йому такої жінки не гія, що не дбає за чоловіка, що спить гей камінь і не чує, як чоловік в двері гримає. Та й ще щось плів... Бог його тьмує.

— А де ж він був?

— Не знаю, не питала.

— Не питала, ба чому? Ти йому жінка.

— Та й що... Аби бив?.. Нехай.

— То зле, Пара...

— Або я знаю... А може це він так зразу, не привик. Може спам'ятається.

— А як газдуєш?

— Якось потрішки... Лише тата сивуля, що ви мені дали, дуже бриклива. Все молоко з дійниці чисто вилляла.

— То приведи та обміняй на ласійку.

— Я то прийшла вас просити, бо Микола вже вадився зі мною за неї. Каже, що найгірше, то доньці дали...

— Бодай його... Пізнати зараз богацький калюх³⁾. Пхай його, аж горлом вилазить, а йому все мало.

— Ба ци верє йому жалую? Ти у мене одніська та й все твоє. Умру та й забере. По смерті мені нічого не гія. З собою не заберу.

— Кажуть, його дьидя дуже хворий такої дуже.

— А Микола що?

— Нічо... Каже, хай його щьизник бере. Каже, що досить ним нагинцував⁴⁾.

— Звичайно як богацька дитина. Дьидя за богацтвом та за маржиною дітей не бачить, а діти за маєтком дьидю.

Та й який хосен?

Ціле життя корпав старий, а як клапне, все пропаде, розберуть, проп'ють. Ти може чого хотіла?

— Ні, нічо. Треба йти домів. А то вернеться, не застане і знову ме вадитись.

— А пам'ятай, якби тебе бив, то дай знати.

— Добре, добре... Оставляйте здорові, дьидю...

— Іди здорова.

— От була б забула. Заговорила та й з пам'яти вийшло... Принесла вам, дьидю, трохи бануша⁵⁾. Поклала на лаві й вийшла скоро. Старий Лесьо вийшов за нею і на порозі довго дивився їй в слід.

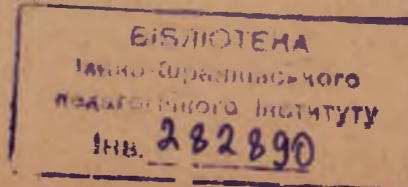
¹⁾ Збудився.

²⁾ Рано.

³⁾ Шлунок.

⁴⁾ Знушатися.

⁵⁾ Кулеша варена на сметані (присмак).

Гордий був, що донька в його, як чічка, але гордість ця не давала втіхи.

— Ще не бив, тільки вадився, — говорив сам до себе і зідхнув важко.

ПЕТРИХА ПОТІШАЄ

— Та чого журишся, дитинко? Та нехай собі... Гадаєш, що котрийсь лучший. Вони всі однакі. У них чильдина і за пометинь¹⁾ не варта. Був в мене, голубко... Знаю я, ще й як знаю...

Таке то наше зазулько, та й нема чого журитися. Так має бути та й чисто.

— Та коли бо, Петрихо любенькі, щоб був не казав мені, що любить. А то вам так, що землю їв, так присягався. А тепер цілими днями і ночами нема. Приходить даві п'яний і береться за бійку. Гинце мною пусто - дурно, бо я нічого невинна ані тіцьки.

А ту робота в хаті, робота коло маржини, на царинці, а він май гуляє, а я не витікаю²⁾ дати всему ради.

— Добре, що хоч ви, Петришко, приходите та допоможете мені, а то я сама не бізувала б³⁾.

— Прийду, Парасочко, все прийду... Я ж з того живу. Хто ж мені дасть крішку хліба, як не добрі люди? А я їм за це поможу, коби мені лиш бог путерію⁴⁾ дав.

— Та най вам дає, Петришко, до кінця віку. Лише, любенькі, як він у хаті, не заходить. А то мала б такий казус, що твмувала би до гробової дошки. Казав би, що сама не роблю, що найминок беру, що працю марную... Не гнівайтесь, але що мені робити? Така вже моя доленька.

А як його нема, забіжить, допоможіть, а я вам і скорому⁵⁾ і будженички⁶⁾ дам, усего.

— Гірка твоя доля, дитинко. Ти й не знаєш, яка гірка. А я ходжу між люди і все знаю.

Петриха раптом урвала, нібито вона не хоче більше говорити, але дивилась на Параску таким поглядом, що ловив силоміць людину й кричав: Питай, питай тільки.

Параска не питала... Стояла німа з напіввідкритим ротом і дивилася вперто на Петриху.

— Ой знаю, голубко, — знову заговорила, киваючи зі співчуттям головою.

— Та твій Миколайко забігає до Синеджукової Явдохи. Айик, щоб я так...

На власні очі бачила. А тамтого тижня бачила їх обоє у Дзіндзіля, як запивалися. Ба чи не запивалися? Горілка по столі ллялася. А він обіймає її за шию та й цілує в писок.

Петриха сплюнула, немов від чогось дуже бридкого.

— Позавчора були у неї люди. Був і твій газдик і гуляв, го,го — за всіх легінів.

Та вони зналися, ще як він легінем був, — не раз на полонині в колибі⁷⁾ ночували. Що й казати?.. Це ж на цілій полонині знали.

1) Сміття.

2) Не в силі.

3) Не могла б.

4) Силу.

5) Набіл.

6) Копчена баранина.

7) Шалаш.

Парасці немов ноги підкосив. Звалилася на лаву, поклала голову на лівий лікоть лицем до лави і ревіла на весь голос.

А Петриха стояла біля порога, мала, зморщена, як порхавка. З її маленьких, каправих очей слезили мутні каплі, котились жовтими борознами, а як доходили до губ, вона струшувала їх покорченими патичками лівої руки.

МИКОЛА ЙДЕ ДОДОМУ

Микола йшов додому вихилясами, як гірський потік. Плай був для його завузький і він то з правого то з лівого боку зачіпляв постолами за корчі, що росли при плаю. На дворі стояла красуня, цяцькована гірська ніч, як гуцульська дівчина в свято.

А Микола борикався з корчами, як сердитий медвідь, вимахував гострою барткою¹⁾, ловився руками за колючі гиляки і дряпався вгору.

Здавалося, що він готов лізти на найвищий верх, виставити розхристані груди, широкі, мов плити, й викликати на бій всіх лісовиків, шьизників і той буйний полонинський вітер, що в горах гне катрафії²⁾, як стебла, а в низах перевертає з корінням старі буки та смереки. Станув перед своїми дверима. Велика біла собака кинулась до його, скакала передніми лапами на груди, на плечі й валила його з ніг.

Відтрочував її від себе, мов щеня, одним махом, а вона знову скакала до його і ласилась.

Гримав сердито в двері й бурмотів п'яним голосом.

— Пара, мой Пара, відклямкуй! Отвориш? Смага би тя вбила! Отвори!

Гримав кулаком, аж двері тріщали.

— Пара! — лунало далеко-далеко.

Параска лежала. Дикий біль і образа спугали її тіло, не хотіла, не могла рушитись.

— Не отворю. Хай чипить там до раня.

Микола йшов до вікна. Махнув кулаком. Шиби забреніли розбитим дзвінком. Рвонув раму й кинув далеко в траву, ліз вікном до хати.

— А тота галиця³⁾ де. Га...

Що, хирієш, моя пані?

Заточився і впав на землю.

— Мой, шельмо, ти де?

Пробував устати і знову сів.

— Зажгай світло, а то голову розчерепаню. Чуєш? Тривай, дам я тобі.

Доповз до печі. Ловився руками за припічок, вставав, мацав за сірниками, світив каганця.

На лаві лежала бліда Параска і великими очима дивилася на п'яного.

— А ти, котюго⁴⁾, от-тут? Ба, чому ти не відчинила? Питаюся тебе, хухана, дьидева донько, чому ти не відчинила?.. Ба, чому?

Кричав на цілу хату. Стояв з закладеними за спину руками, з колінами зломаними вперед і хитався на всі боки.

Був високий, грізний, з палаючим обличчям.

Параска мовчала.

1) Палиця з сокиркою.

2) Тверде гірське дерево — корч.

3) Галина.

4) Собака.

— Шляк би тебе графив, ти оглухла? Чому не відчиняла?

Притулював ближче й вимахував закривавленим кулаком.

— Не відчиняла, бо' спала й не чула, а як скльинки¹⁾ задзвеніли, скорньилася²⁾.

— А чому ти не чула?

— Бо дуже трудна. Ціліський день роблю і роблю. Зрештою я не буду відчиняти. Не буду. Другі газди поночі не волочуться, але припочивають і не корньють чельдидь поза-північ.

— А я тобі кажу, що будеш, такої мусиш і ще раз мусиш.

— І не буду і не мушу. Було почувати у Явдохи, хай вона тобі відчиняє.

— Ти мені?.. Ти мені?.. Ти мені Явдоху?.. Тривай-же!

Наступав. Параска схопилася з лави, забила в кут.

— Ти, Мико, не шукай собі прички³⁾. Лягай та хирій, — пищала перелякана.

А він підняв два кулаки мов довбні і махнув ними...

Насилу вирвалася, скочила в вікно, втікала навмання й скавуліла, як скалічена собака...

В хаті погас каганець. Микола причикнув на землі, поклав голову на край лави і хропить.

А ясна ніч заглядає через вікно в кімнату, мов у темну прірву.

НЕДІЛЯ

Параска збиралася до церкви. Лишала в хаті стару Петриху. Вже три місяці минуло з того часу, як вийшла заміж, і між нею і світом станула якась непроходима понура гора, що відокремила її від людей. Тільки до дьиді вирвалася часом. А то все на газдівстві. Треба і маржину обійти і викістати⁴⁾ і на царинку побігти, порядок дати.

Знала, що в селі вона на людських язиках, що її життя з хатніх стін, мов через сито, втікає на люди і завдає їхнім язикам немало роботи. І тепер хотілося їй цим людям навмисне зійти вниз, надягнувши, що тільки є найкраще в неї, й дати зрозуміти всім, що вона ще не пропала, що й вона ще жива.

Зав'язувала на голові черлену шовкову хустку, вирівнювала старанно складки, приперізувала поясом блискучі фартухи, на вишивану тонку сорочку брала на-опашки узорчатий петек і виходила мов пава з хати.

Йшла плаєм не поспішаючи.

Знала, що люди пройшли вже, але їй байдуже. Вона не до церкви, а до людей. Хоче показатися, а для цього часу ще вистарчить. На цвинтарі зустріне пів села, всіх дівчат та легенів. Всі будуть її бачити й вона всіх.

Ітиме гордо, з піднесеною головою. І як дівчата чи бабки шептатимуть їй поза плечі, вона ні оком не кліпне.

Вдаватиме, що цього не бачить і не чує, що це не про неї.

А на легенів кине навмисне таким оком, що лице обсмалює та розпалює юнацьку кров.

¹⁾ Шибя.

²⁾ Збудилася.

³⁾ Зачіпка.

⁴⁾ Гній викинути.

Або що...

Плаї ішов зразу царинкою, що наставила пукласту спину під палке соняшне проміння. Далеко внизу сердився бистрий Черемош, моцувався з великими плитами, що лягли йому впоперек дороги й хватили його за брикливі ноги.

А він скакав почерез їхні спини й пінився, як сполоханий кінь.

Як плаї повернув у смерековий ліс, вдарило на неї ароматом розпаленої живиці. Роздувала широко тонкі ніздрі, втягала в легкі гірське повітря і чула, як вливається в неї живка верховинська сила, така, що старих дьидів робить молодими огерами й тягне до чильдинських пазух, що плодить любасів і любасок і заставляє їх гнати одно за другим, як буйних оленів осіню і диких вовків зимою. Чула, що тепер вона не Миколова жінка, що вона знову та Параска, за якою недавно легіні кидали поглядами немов гострими бартками, що вбиваються глибоко в те місце, де поцілять.

Чула, що в ній бурхить кров самки, голодної на самцеві залицяння і ласки. Пашіло обличчя, горіли очі.

По дорозі схиялася від часу до часу і зривала стебла суніць, що споміж трави і зілля наставляли ягоди такі червоні як дівоцькі губи, що просяться цілунку.

Обривала губами ягоди, а вони фарбували губи перпурою.

Раптом мов дика сарна чутким інстинктом почула на собі чужий погляд.

Обернулася... Під смерекою недалеко від плаю стояв стрункий панич у білому брилі й їв її очима.

Параска мимоволі посміхнулася, але ж в ту мить зніяковіла, і прискорила хід. Чула, що цей погляд причепився до неї реп'яхом і тягнеться вслід за нею. Як на закруті обернулася, бачила, що він не спускає з неї очей і посміхається.

— Тьфу, якась мара...

Сплюнула ще раз мов від лихого й хотіла бути спокійною.

Але спокою не було й всередині хвилювалося щось, як плесо, коли шпурнути в його каменюкою.

* * *

Виходили з церкви. Юрба спускалася, хто пішки, хто верхом стрімкою, крутою стежкою на дорогу, що притулилася до шумливого Черемошу.

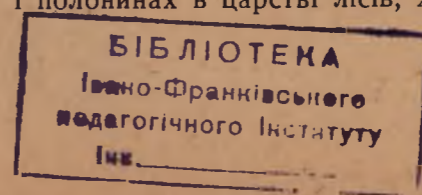
На гуцулах лежали всі краски ясними освітленими сонцем плямами, а найбільше черленої.

І коли ноги в постолах ступали м'яко, мов пливли, то роти робили свою роботу гамірно й лунко.

Жінки цьокотіли як синиці, засипали одна одну любощами та чемностями, безліччю: „голубочко пишна, серденько моє, солоденька моя“, бо так годиться загуцульською етикеткою, хоча за цими солодощами ховалися часто зовсім інші настрої...

Ці, що на конях, прив'язували їх до вориня або біля коршми, або біля громадського будинку, або біля читальні, а піші брели по всіх усюдах.

Це раз на тиждень з верхів і недоступних круч сходився нарід разом, щоб обмінятися новинами, заспокоїти цікавість, наговоритись, побуяти, а потім знову на тиждень або й більше відмежуватися від людей на царинках і полонинах в царстві лісів, хмар і маржини.

Як затупотіли ззаду кінські копита, або загуркотіли колеса, піші ставали, оберталися, проводили проїжджаючих очима, посміхалися і обмінювалися кількома голосними словами, а потім чимчикували даліше тихо, немов би йшли по м'якому килимі.

Далеко ззаду затуркотіли грімко колеса по кам'янистій дорозі. Люди оберталися раптом, бо чули, що це не гуцульський віз. Це їхав панич Владзьо.

В мисливському вбранні, з пучкою щетини з дикого кабана за капелюхом, сидів наперед і правив кіньми. Біля його той стрункий панич у білому брилі, а за ними на козлі фурман.

Паничі кидали ласими поглядами направо і наліво, намацували кращих дівчат і молодиць та скалили до них зуби.

Оцінювали між собою вартість кожної й обмінювались масними фразами.

— Ну й дівчата, хоч в гарем набирай,— говорив задоволено стрункий панич.

— Вистарчить — відповідав байдуже Владзьо.

— Але ж і сіфіліс є.

— Вистарчить... Можна б зішперити не один фацетський циферблат¹⁾. Та нам не страшно. Ми тут всі Сцили та Харибди знаємо.

— А я сьогодні зустрів одну там в лісі, хоч малюй.

— Ну й що?

— Нічо... Не знав як підійти. Терену ще не знаю.

— Дурак... Ти що у Львові на Кароля²⁾? Церемонії?

— Справа не в церемоніях. Якось так несподівано на неї потрапив, що не знав, як бути. Це така, що коли б вона у нас в місті, за нею хлопці ватагою ходили б. Така струнка, з великими чорними очима.

— Не знаю, котра б це така — роздумував голосно Владзьо.

Потім звернувся до фурмана.

— Йва, не знаєш, котра це?

Іван розпитував панича про деталі.

— Та це мабуть Лесева Параска, що за Миколою Зеленчуком, не знаєте?

— Ага... Це неприступна яловичка.

А Іван, що ловив за плечима кожне слово, додавав:

— Може, паничу, колись і неприступна була, бо дівка все нововиста, як кінь, на якого ще ніхто не сідав. А тепер, хто його знає? Миколи цілими днями і ночами нема, у любаски. А хто чував, аби жінка, що сама, та не допустила до себе.

— Та-а-а-к! — бовкнув під носом панич Владзьо, задумавшись над чимсь, а його сірі як шуліки очі дивились весь час на ті габи³⁾ на Черемоші, що швиденько перебирали ногами.

* * *

Лесьо зустрів Параску біля церкви.

— І ти прийшла?..

— Прийшла, дьидю, за людьми дуже банно... Десь для інших неділя, а я що?..

— Та нічо, Пара, давно треба було вже показатись. А то гей-би зовсім там у верхах пропала.

¹⁾ Кавалерське обличчя (польск. жаргон).

²⁾ Головна вулиця у Львові.

³⁾ Филі.

Ішли повільно, говорили про домашні дрібниці.

Як дійшли до читальняного будинку, завернули на подвір'я, посідали в холодку, поклали на коліна тайстру¹⁾ й харчували.

А люди приходили гуськом і здоровкались з Лесьом. Газди заходили в читальню, а чельдидь до крамниці, або сідала в тіні на подвір'ю, бо читальня це газдівська справа.

Як похарчували, Параска випросила у дьиди банку,²⁾ й пішла в читальняну крамницю, бо чула, що привезли з Косова пацерки й хотіла купити кілька силянок.

А Лесьо пішов у читальню.

Казав піп після проповіді, аби люди зійшлися, бо він прийде і має людям щось сказати.

Газди тугенько набивали читальню. Хто прийшов скоріше, захопив місце на лаві, а хто пізніше, тиснувся поміж людьми і рапатою долонею обтирає піт з чола, бо в кімнаті було душно, хоч вікна всі були відкриті. Після кількогодінного стояння в церкві, газди давали собі волю й курили завзято люльки, а дим бухав через вікна мов з кагли.

Якийсь газда біля стола розповідав про судову справу і про адвоката, хтось йому заперечував, поправляв, а решта стояла як мур, слухала і пахкала люльки, що островерхими накришками дотикали до носа. Нарід мусів довгенько почекати, поки егомось дома поїв та відпичнув, і аж згодом протиснувся хтось до кімнати та заявив важно, що „егомось вже йдуть“.

Ті, що стояли посередині, заметушилися, натиснули направо й наліво, аж решта людей клином похитнулася, а ті з самого краю хватались рукою стіни, та опирались, щоб не придавили їх мов селедців, Посередині, від порога до стола зробилась вузька шкалубина поміж людьми, і нею з трудом протиснувся егомось.

Тоді нарід завмер, люльки помандрували з рота до дзьобні³⁾ і всі повитягали шиї й слідкували за егомостем.

А егомось був тут як маленький цар.

Він знав всіх, як своїх п'ять пальців. Тут попував його дід, потім батько, а тепер він вже тридцятий п'ятий рік.

Запустив глибоко коріння в цей одрізанній від світу клаптик гуцульської землі і вмів в очах своїх парафіян тримати свій престиж. Тут не було жадної конкуренції. Ціпкий, як верховинський бук, з червоним мов кров обличчям, з білосріблестим волоссям, стояв посеред людей, як граніт серед Черемошу.

А нарід мнявся як хвиля й проходив мимо.

Він був на всі руки майстер. Робив сам і сани і бочки, варив крепкі, хмельні меди, робив всякі вина з різної ягоди, вмів використати кожну річ, знав все, що тільки можна було перемінити в грейцар і як трудяща бжілка медок, так він ті грейцарі запопадливо вносив в касу дочкам на віно.

Нічим не журився. Був здоровий, крепкий, непохитний, тільки один-одніський був у його клопіт,— хотів на своєму місці посадити сина, щоб дідівська вівчарня не попала в чужі руки, а син жодним робом не брався до книжки.

Приходилося частенько їздити в місто, де вчився найстарший син, возити всяке добро, знайомитись в ресторанах з учителями, але справа йшла дуже туго.

¹⁾ Торба шерстяна узорчаста.

²⁾ Карбованець.

³⁾ Шкіряна торба.

А тепер він сидів за столом спокійно і посміхався до людей.

— Ну, людоньки добрі, що чувати?

— Та нічо, слава богу, нічо, жиємо, дякувать вам за добре слово,—говорили найближчі.

А Лесьо сидів близько стола, бо він був у церковному братстві і вигляд у його був суворо набожний.

— Ото-то, що живем, отó-то, що нічо, а про те, що до нас належить, забули.

Люди робили здивовані обличчя, бо не могли збагнути, про що таке важне вони забули, що аж єгомость їм докоряє.

— Бо то знаєте, у мене над стайнею драниці зовсім погнили та й буря тамтого тижня до решти поломила,—продовжував єгомость.

Я ще на весні загадував вам про драниці, але ви зовсім забули. Не йти ж мені до пана старости й скаржитись на моїх парафіян.

По обличчях людей на згадку „пана старости“ якась хвиля промайнула.

— Я не скликав би вас тільки ізза цього, але є ще друга справа: Треба б поправити трохи дах над читальнею, сотень дві-три гонтів.

Щоб багато не говорити та щоб не було великого клопоту, чесні газдики, найкраще, хай кожен з вас кине, що може, а ви, Василю, йдіть між людей, збирайте. А в кого є готові драниці та гонти, нехай привезе.

Дяк зняв шапку й пішов поміж люди. В набитій кімнаті було чути бренькіт грошей, що кидали в шапку.

Нарід метушився, почував себе свобідніше.

Ті, що дальше, передавали через голови переднім гроші, а вони з бреньком пропадали в дяковій шапці.

А потім дяк, Василь, висипав з шапки всі гроші на стіл коло єгомостя і разом з Лесем взяли їх рахувати.

— Дякую вам, панове газди, файно, за ваше богоугодне діло, що дбаєте про приходство і читальню. А тепер маю вам ще одно сказати:

— Склепар Петро, що в нашій крамниці, каже мені, що люди набрали в борг і не платять. Є такі газди, що набрали на кільканадцять, або кількадесят банок краму і не платять, і тепер нема за що купити свіжого.

Ви, люди добрі, майте бога в серці і в сумлінні і не забувайте, що в крамницю пішли чужі гроші. Дали люди внесків по три банки, а я позичив ще своїх п'ятдесят. А тепер хочете, аби за вами ще мої гроші пропали?

Це до моїх клопотів та ще такий додаток.

Нехай же вам буде соромно за це і дивіться, щоб ці борги сквитувати.

Читав довгий список боржників і суми, а за кожним прізвищем люди обертали голови в той бік, де стояв прочитаний. Щось важко падало людям на голови, було ніяково, соромно перед самим собою.

— Та воно то правда, єгомостику чесний, що нарід брати то бере. Всего потрібно, а за грецір дуже тяжко. Та коби до ярмарки дїждати, тоді треба буде щось кинути. Ми вашої кривди не хочемо, борони боже... Коби до ярмарки... говорив хтось біля стола.

— Є ще одна справа: прислали нам зі Львова з головної Провсвіти письмо, що у нас в читальні вже три роки не було перевиборів, та щоби ми тепер вибрали нове правління. Як ви, люди добрі, гадаєте?

— Та що тут гадати. Або ми кого іншого виберемо. Були ви, єгомостику, у нас досі в читальні найстаршим газдою, то будьте дальше, поки здорові та й ваша ласка. Або нам кого?..—говорив важно Лесьо.

— Истинна правда,—притакував хтось другий.

— Василю, напишіть потім протокола, що були перевибори і вибрали тих самих, що були, і що люди дякували єгомостеві, ніби то мені, що файно порядкує читальнею.

— Айик, айик—притакували ті, що коло стола.

Потім єгомость говорив, що на другу неділю не буде в церкві відправи, бо він поїде до Краснолі на храм, а на третю теж не буде, бо він поїде правити до Річки.

Газди марикували собі, що на третю неділю не буде служби, бо в той день припадає якесь святце, і вони конче хотіли б, щоб була відправа.

Ці, що були ближче, просили, щоб єгомость зробив їм ласку й не їхав нікуди, бо це значило, що треба буде сидіти дома з маржиною, а ті, що ззаду, притакували головами.

Наконець єгомость з бідною заявив, що він згоден нікуди не їхати на третю неділю, коли ще цього тижня справлять кришу над стайнею.—А тепер вибачайте, що піду, бо я дуже трудний і треба мені відпочити.

Оставайте здорові, слава Ісусу Христу.

Нарід гукнув: На віки,—натиснув знову в напрямку до стін і пропустив єгомостя на двір; а за ним виходив дяк і дужчі газди.

В кімнаті потягнуло свіжим повітрям. Гуцули знову пхали покwapно руки в дзьобні, витягали люльки, odkривали великим нігтем вічко, копирсали протичкою в середині люльки, черкали сірники, і сині хмарки диму зателіпались в кімнаті.

В читальні зробилося зовсім свобідно.

Дехто сидів біля стола, хто під стінами на лавах, а решта стояла гуртом посеред кімнати. Михайло, що був за поштового післанця, мняв в руках газету. На столі лежали ще дві, десь з минулого тижня.

— А ну-ко, Михайле, прочитайте, що там у тих гадзетах, а то там щось пишуть, а ми як німі нічого не знаємо.

— Ану, ану,—піддавали другі.

Михайло відкашлянув раз-другий, казав газдам, щоби були тихо й почав:

— У Відні—и—у Відні—там—и тамтого—и тижня були—и дуже горячі-и-деб... и деба, дебати и у парля-у парламенти...

Михайло прів, прикладав лице ближче до газети, икав, гриз букви як каміння, а люди розкривали роти, кивали головами, западали не то в полусон не то в одеревіння, бо за иканням Михайла ніхто не міг дїбрати змислу того, що написано.

Михайло з півгодини моцувався так з буквами, як медвідь з непроходимими корчами в лісі, а потім клав утомлений газету на стіл, а газди цмокали, казали: „ото раз“,—і дякували Михайлові за труднацію. А потім виходили вже всі, бо пора додому й замикали читальню, а ключа передавали церковному сторожеві до вартовні, аби знову odkрив читальню, як буде відправа.

Лесьо поміж жінками відшукав Параску.

— А де ти пропадаєш? Підемо, сарако¹⁾, а то там маржина...

¹⁾ Небого.

Не докінчив і перший пустився на плай. За ним ішла Параска. Тримала на долоні селянки блискучих шкляних пацерків, повертала їх до сонця й посміхалась, як дитина до цяцьки.

У КОРШМІ

У коршмі дим і сопух. Немов у мряці блимає угорі світло. За столами нарід, як стебла розвіяні на всі боки. За одним Микола з своєю компанією. Спер важку голову на правій руці, а лівим кулаком гатить у стіл, аж чарки підскакують.

— Мой, Дзіндзілю, ба ци вере хочеш, щоб у руку тебе цілував. Телпаєшся якогось чорта, а мені в горлі висхло. Давай уже раз, а то, мой.

Бив знову кулаками по столі.

— Чого ви, Миколо, такі уритні¹⁾. . . Я зараз, ще вип'єте, вечір великий.

— А я на вашім місці, Миколайку, я б його барткою, аби, мой, пам'ятав. А то газда сипле банками, як ледом, а він ще собі марикує.

— Та ви, Йва, не гримайте на Дзінділя. Нехай Миколайко ще трохи потриває, бо ще не віддихнули ми від того частунку, який золиш клав на стіл, — говорила Явдоха.

— Уве!.. запищала раптом проразливим голосом і підскочила на лаві.

— Йва, а ви не щіпайтеся за ноги, бо вас шляк драфить. . .

Штовхнула ліктем в бік, аж рукою за ребро вхопився.

— Явдо!.. чого ти така побожна, що відрікаєшся? Як плачу, як тебе честую, то пий та й покріпляйся. Коли б не любив тебе, не панькався би з тобою. А як люди, що шанують тебе, пробують твою литку, то не пиши, як свиня в царку²⁾, бо заваджаєш чесним газдам порцію випити.

А вона нахилилась до Миколи й лупала на його масними, блискучими очима. Він ловив її рукою за шию, нагинав на свої коліна і цілував розпалені трунком уста.

— Добро тобі, Явдо, з Миколюю. Маєш, що душа захоче. Багатир, має за що. А мій Йва лиш очі жмурить. Чи не привиджується йому, як жінка дома молотитиме. Такий з його газда, як віхоть. . . Та казав би ти, що дати — колола Марія.

— Що кажеш?.. Я?.. Хто, я?.. Чому? Можна. . . Мой, Дзінділю, мой!..

— Гов, Йва, затули собі рота. Не роби мені перед людьми сорому. Сьогодні мій честунок. . . А як буде твій, то я буду пити і ані мур-мур. . .

А тепер я, всіх я. . . а ти затули писок і мовчи. . .

Дзінділю, ану - ко око горілки і колачів.

Клав кулаком наголос на слова.

— Коби то кожному так, як вам, Мико. Дьидя помер, лишив добру пайку, є защо, о, є.

— Що правда, то правда — притакувала Марія. . . Кому господь обрізує від пальців, а кому дає та й дає. . .

— Та що. . . Лишив, бо мав, а я взяв, бо було. Та на чорта мені того багатства?..

¹⁾ Докучливий

²⁾ Загорода, переділка для поросят, телят. Дехто робить такі переділки в хаті для малих дітей, залишаючи їх там, як виходить з хати.

Що я маю з ним робити?

До коршми ввійшов газда, років коло сорока, присадкуватий, ціпкий мов відземок. Сказав: добрий вечір, — сів на боці, цідив квартиру й дивився з-під лоба на Миколу.

Цей не звертав на його уваги, наливав Явдосі, а потім другим і підсував до них колачі.

— Коби у мене газдиня, та коби у мене жінка. . . А то взяв таку хухану, що не приступай, бо переломиш, — нарікав Микола.

— Делікатна — сміялась Явдоха.

— Ба чи неделікатна. Як попове порося. . .

— Що квичить — реготалась Явдоха.

— Басяк, — докинув сердито Микола.

— Та й на що ви, Миколайку, вінчалися з нею? — питала цікава Марія. Це така, що не під гуцула, щось, мой, таке, як плівка.

— На що?.. Шьизник її знає. Якось так шукав, шукав та й під руку підвернулася. Ба ци вере знав, що візьму таку лісову ерену¹⁾, що цілий день заводить та піворить²⁾.

От одружився, бо треба, щоб хтось у хаті був і дранку виправ, бо дьидя відпаював і гнав геть з хати.

Аби її була холера забрала без мене. . .

Наливав чарки, казав дати ще ою.

Пили. . . Наливав знову і знову пили. Микола ловив Явдоху за шию, валив на стіл, тиснув ліктями їй груди і шептав щось на вухо, а Явдоха реготілась на цілу коршму.

— Ото шельма, людей соромилась би, — гримнув той, що прийшов. Микола схопився і вліпив у його обличчя палаючі від трунку очі.

— А ти що за один? — ревів сердито.

— Ти вже так запився, що очі тобі засліпило і не пізнаєш?

А дай тобі боже, щоб зовсім осліп та не бачив ні світу, ні сонця.

— Мовчи! — гримнув Микола кулаком, аж шиби задзвеніли.

— Ото, люди добрі, здурів мій братчик, що за такого п'янюгу дав доньку, та ще таку порядну.

Аби ти, чоловіче, не здіждав. Та вона десь, сарака, сидить сама дома та від рання до вечора за маржиною світу не бачить, а ти ту з шельмою запиваєшся. Ой ти, шельмо, та й чого ти його причепилася? — грозив кулаком Явдосі.

Микола зірвався, штовхнув стола, пляшка і чарки полетіли на землю. Схопив бартку, замахнув. Люди за столами заметушились, загалайділи. Іван вставав, хитався, йшов на підмогу Миколі.

А той, що недавно прийшов, ймив ослінчика з-під груби й закрутив в повітрі. . . Бренькнула лампа, потемніло, в коршмі крик, грук, вереск, бренчать биті пляшки.

А на дворі тихий місячний вечір. Верхи дримають у мряках, а Черемош шумить і переливає через гоц³⁾ срібну, блискучу хвилю.

ПАВУТИННЯ

Параска порядкувала в скрині. Перекладала сорочки, фартухи, оглядала хустки. Брала легко в пальці, вирівнювала, щоб не мня-

¹⁾ Лісова дівка, що гуцулів заводить в безвісті.

²⁾ Кричати.

³⁾ Загата через ріку для відведення води в бічний рукав.

лися. На дні лежала біла гугля. Дотикалася до неї, як до рани. Пригадувала, як шили її цю гуглю, як перший раз убрала. Пригадувала те тремтіння, ті сподівання, ту метушню передвесільних днів.

І це все так раптом обірвалося.

Вже з перших днів не вгодила чоловікові. Він брав її грубо, місив, казав, що вона тріска, що в неї нема м'яса.

— Аби ти мала таку цицьку як подушка.

Їй було соромно, болюче.

А він пішов. Побіг верхами, як ненаситний бугай, і з того часу все пропало.

Чує, що дві сили борються у ній — ображеної жінки і газдині, що хоче мати газду, але тота ображена, бита мов котюга, зціпила зуби і не хоче більше на газду дивитися. Їй страшно, вона не бачить виходу і боїться признатися сама перед собою, що воно буде так само даліше, без кінця.

От-так, як коли б хто тою шматою, що затикають каглу, дорогу замазав, таким їй життя привиджується.

Кинула гуглю, закривала, закидувала чим попало, сердилась на неї, бо погану службу відслужила їй. Через неї вона переступила не в газдівство, а в пекло.

— Ци дужі, ¹⁾ Параско?

Обернулася мов переполохана, дивилась здивовано на двері.

На порозі стояв панич Владзьо.

Не знала, що робити, слова завмерли на вустах.

Не могла відповісти на привітання.

— Микола дома? — питав і скалив білі зуби під розчесаним вусом.

— Нема... Ледве процідила. І все ще клячала при скрині... А потім якось успокоїлась, устала, закрила скриню і підійшла крок в напрямку до його...

— Ви до Миколи?

— До його... Нема дома?

— Ні нема...

— А де?

— Не знаю.

— Не знаєте?... дразнив її легкою усмішкою.

— Та щоб газдиня не знала, де її газда?

У Параски захмарились на хвилину очі от-так, як коли над зеленою полониною пролетить невеличка хмарка і по зелених, ясних шовках пересуне сіру пляму.

— А звідки я можу знати? — говорила сердито. Як понесло його ще вчора зрання, то й досі не приходив.

— Погано... Та й не боїться оставляти саму таку жінку? — підлещувався.

— Лихе її не з'їсть... Або що, я дитина — говорила різко.

— А мені треба було його, — говорив, немов жалував, що не застав, і підходив ближче до Параски.

Від його несло якимсь запахом, таким як від полонинських квітів літом. Обкинула бистрим поглядом його від ніг до голови.

В коротких штанах, в зелених панчохах, в зеленуватій курці з поясом, з виголеним обличчям стояв перед нею з задерливою усмішкою.

¹⁾ Привітання (замість „доброго здоров'я“).

Чула про його багато, бачила не раз, але ніколи так близько, ніколи з ним не балакала.

Чула, що він своїми сірими очима обмацує її цілу, від чола до ніг, чула як сковзнувся по очах, по устах, як скобоче груди через одхилену пазуху. І десь глибоко прокинулася самиця. Він пробудив її своїми яструбиними очима. І тепер вона зривалася з леговиська, заставляла Параску бути смілою, дивитися прямо у вічі.

— Та й хотілось вам, паничу, аж сюди лізти, такі світи? Ви б десь там коло коршми його пошукали, — говорила підсміхаючись.

— А може й хотілось, що?... Буває часом так, що чоловікові захочеться... підморгував.

— Та хіба сідайте на хвилину та відпочніть.

— Не маю часу, треба йти, маю справу.

Повертався до виходу. А потім станув, глянув Парасці прямо в вічі. У неї від цього погляду аж ноги затрусилась.

Потім знову посміхався, встромив руку в кишеню й витягнув щось завинене в жовтавому папері.

— Скажіть, Параско, як вам подобається?... Чи я добре купив? Розгортав папір.

Парасині очі впали на щось зелене.

Владзьо ймив двома пальцями за кінчик, підняв догори руку і блискучою зеленою царинкою сплила вниз майже до землі тонка, зелена шовкова хустка з горючими, червоними рожами по краях.

А в Парасиних очах немов хто раптом запалив велику ватру, — так заблищали. Стояла мов дитина перед новою забавкою і кожна риска її обличчя горіла здивуванням і цікавістю.

— А що?..

Стояла мовчки, мов одчинена фіртка до весняного саду. Така проста, одкрита.

— От якійсь купили.... раз... якійсь, що дуже любите... говорила і всміхалася з погано прикритою ревнивистію.

— Попробуйте, зав'яжіть... хочу побачити, як виглядає, а то може не догоджу, та буде сердитись.

Параска вправним рухом склала хустку й закинула на голову. Зав'язувала.

А лице її ясніло, немов би клаптик сонця одірвався з гори і впав на його.

Заглядала в маленьке зеркалацьце, що висіло на варцабі біля вікна. Як синиця в щілинку на дереві. Крутила то сюди то туди головою.

Владзьо стояв і підсміхався.

А потім зняла з голови, склала обережно.

— Маєте — віддавала і лице зразу зробилось холодне. На йому виразно намистився жаль.

— Ну що?

— Якась буде вас, паничу, май, дуже любити. — Така хустка, що ну... Десь дали з шість банок?..

— Що дав, те дав... Коби лиш удалась...

— Ба, ще би не вдалася, така хустка, як чічка.

— От що я хочу вас, Пара, просити... Хай вона останеться тут у вас, бо мені ще треба в полонину. Я потім знайду...

Взяла від його й поклала у мисник.

— Оставляйтесь здорові...

Виходив... Параска йшла ззаду, виводила.

Чув її віддих на своїй потилиці.

Як станув у напівтемних хоробах, перед зачиненими вихідними дверми, обернувся несподівано. Вона стояла перед ним на пів крока, ще не встигла задержати ходу. В полутьмі блищали її великі очі.

Панич раптом схопив її обіруч за стан, оперся плечима об двері і з усієї сили потягнув її до себе.

Вона зразу сперлась ліктем об його груди, ніби хотіла одштовхнути, але тільки хвилину. Її сила немов входила в землю. Параска робилась м'ягка, повисла на його руках, а він все дужче притискав її до себе.

ПАНИ

Як гори горами й як гуцули гуцулами, не було в гуцульських селах панів, не було панщини.

Знав гуцул тільки медведя в берлогах, орла під хмарами, попа у церкві, коршмаря в коршмі і троха жандарма, що вряди-годи показувався на плаю.

Але як гадюкою закрутились вздовж Прута блискучі залізні пруди колії, як поміж зелені ґруні¹⁾ загуркотіли машини, — з того часу всяка напасть почала лізти на гори.

Появлялись якісь барони, що купували великі ліси й полонини, що будували трачки, які цілий день заводили такими голосами в горах, як щызник у безоднях, коли зуб його болить, — появлялись літом якісь холерники з міст, що щораз даліше й даліше заходили в людські хати, в далекі села, приносили з собою всяке міське дрантя й норови, в'їдалися в гуцулю мов черв і стали точити й точити з усіх боків.

Лізли й лізли з усіх боків як саранча, як зараза, що не знаєш, з якого боку встерегтись. А чим більше їх прибувало, тим більше темніли гори, тратили свою красу, свою свіжість, сходили на жебраків разом з гуцулами.

У той час з'явився панок в селі. Не то адвокат, не то якась інша п'явка, мав троха грошей і став скуповувати царинки, ліс, невеличкі полонини. А майстрі будували двір. А цей двір, це тільки, що гонор, бо далеко було йому до справжнього двора. Скидався більше на школу, тільки що недалеко дві довгі стайні розтягнулися на подвір'ю.

Потім приїжджали літом якісь пани, були забави, ганяли по лісах, стріляли, — в тихому селі зробилася нечувана досі метушня.

Так було два-три роки.

Пані наймала до двору дівок, вибирала щокращих, а тої краси було не надовго, бо через деякий час вони мусіли прикривати свій сором, а потім вертали додому з панськими байструками.

Згодом пан опустив голову, помарнів, пожовк. Пані поїхала до Львова, бо в горах сидіти цілий рік скучно. Навідувалась тільки літом.

А тут почались судові справи. Банки позивали пана за гроші, продавали з торгів панські полонини.

Двір втихав, немазані стіни лупались, облітали, в стайнях робилось щораз більше пустого місця.

Потім несподівано пан помер.

Приїхала пані зі Львова, казала коло церкви мурувати гробницю й справляла панські похорони. Побіч ксьондза йшло шість по-

¹⁾ Горб.

пів з найближчих сіл, читали евангелія на дорогах, говорили біля гробу проповіді про панські заслуги.

На батькове місце вступили два нові газди „панич Владзьо і панич Стасьо“, як їх називали гуцули. Батьківська спадщина дуже скорчилась, бо банки не давали спокою. Залишалось усього коло чотирьох моргів гірської землі з поганим лісом і поганими пасовиськами.

Після смерти пана затихли панські гулянки.

Молодший панич Стасьо, що не докінчив студій, вліз в господарство по самі коліна. Ходив сам біля скота, викидав гній разом з наймитом, спав літом з наймичками в яслах, провадив цілу економію і був „демократичних“ поглядів. Старший Владзьо лишився на даліше аристократом. Ще за життя батька скінчив університет, оженився, як говорили люди, з багатою, хоча поганою. Одружився з розрахунку, хотів рятувати родинні справи. Пізніше виявилось, що жінчине багатство було дуте, дійшло до того, що приходилося утримувати ще її батьків.

Як практична людина, Владзьо покинув жінку, приїхав в село і в короткому часі став найзамітнішою людиною в околиці.

Любиввід часу до часу заскочити в більше місто, погуляти, пограти в карти, а потім тижнями не виходив з села. Ганяв з рушницею по лісах, їздив верхом, любив спорт і спортсменське вбрання, з яким ніколи не розставався. З усіх спортів з найбільшим замилюванням віддавався одному — любив гарних дівчат.

Яка тільки подобалась, вона мусіла бути його. Для цього він не жалував нічого, умів підійти, як справжній мисливець до похолової дичини.

Як потім виявлялись наглядні докази спортсменських заходів, нагороджував дівчину моргом-двома землі, давав дерева на хату, робив її окремою газдинею, своєю постійною любаскою, хоча він ніколи не був постійний і дуже смакував в тому, щоб починати справу з новою.

Тепер його знали в горах широко й далеко, мав кілька постійних любасок з певною кількістю байструків, відвідував їх, коли прийшла охота, але це не перешкоджало йому збільшити їхнє число ще одною новою — Параскою.

І панич Владзьо почував себе гордим. В своєму товаристві, як трунок розбурхував кров, він оповідав масні історії і чванився, що перед ним не встоїть жадна гуцулка.

СТАРИЙ ЛЕСЬО МАРКОТНИЙ

Старий Лесьо вернув з полонини додому дуже маркотний. Плентався по хаті як приголомшений. Від часу до часу кидав сердитим поглядом на жінку, що сиділа на лаві біля вікна й вишивала нові капчурі¹⁾.

— Не знав, вере вона знає?.. питав сам себе...

Дивився тільки на жінчине повне, червоне обличчя і м'ясні губи ніби хотів на них відчитати відповідь на своє запитання.

— Не може бути, аби вона не знала. Чельдидь така грабна²⁾ на всякі відомості, що вона спить і знає, що в десятій хаті робиться.

¹⁾ Капці з сіряка в роді панчохи.

²⁾ Падка.

Вийшов з хати й сів на порозі.

Перед ним, немов великі скиби на свіжо заораній царинці, розкинулись горби. А он Синиці темно-синьою стіною сперлися в небо, заступили світ.

А на самім дні під їхніми ногами сталевою галицею в'ється Черемош. Прискакує до ніг, немов хоче вкусити і сипить-шумить злісно. А Синиці копають його ногами від себе.

Він відскакує вбік, пиниться і, мов скажений, наново кидається, а вони копають його знову, збиткуються, як пуста дитина з щеням, а він крутиться, вертить, корчить як черв'як, коли нападуть на його мурашки, і зеленуватою ящіркою просмикається поміж горбами й камінням.

І Лесеві здається, що це він той Черемош, що це його так копають, що це йому треба так просмикатися поміж людей.

Як вертав щойно з полонини, зустрів на плаю стару Лежбіту. Давненько, як бачив її, ще десь тогид. Сиділа верхом на коні і везла дві бердениці¹⁾ бриндзі, що були прив'язані по обох боках тарниці. Привітався. Лежбіта приклала руку понад очі, бо старі зеленувато-молочні очі не добачали вже.

— Бо ци вере Лесю? . . питала непевно.

— Та я, Лежбітко, я.

— Ти, май, Лесю, ще як легінь виглядаєш. Коби тобі ще молоду та файну дівку, то казивбися як баран у полонині.

Сміялася беззубим ротом, а поморшені лиця мішечками опускалися вниз.

— Що це ти, Лежбіто? Я вже дивлюся, де ті дошки, що з них мають зробити мені останню дарабу, аби переїхати на той бік та й аус²⁾.

А ти, сарако, щось геть подалася, скорчилася як джорина³⁾. Держися, май, Лежбіто, а то от-от Пилипівка, а там м'ясниці, хто знає, може який любас навинеться.

Стара сміялася, аж кахикала.

От-так вони зустрілись і слово по слові кидали одно другому.

А Лежбіта все з-під ока зиркала на Леся, немов шукала чогось на його обличчю.

А потім звернула розмову на Параску.

Лесю скаржився, нарікав, а Лежбіта підсміхалася беззубим ротом.

— А ти, Лесю, не бери собі май пильно цього до серця, бо чельдидь так, як кітка в березні, — вона своє знайде. Знаємо ми, Лесю, самі колись жили.

А за беззубими синіми яснами зривалося придушене сичіння і разом з слиною випорскувало поза губи.

А потім вона прямо глянула своїми маленькими потухлими сліпачками Лесеві в очі, завертіла як сверличками і спитала.

— А як вона там з паничем?

Леся немов хто несподівано в лице вдарив. Не знав, що відповісти.

— З паничем? — питав здивовано по хвилі.

— Айик, з паничем — і притакувала головою.

— Vere ти, Лесю, не знаєш? . . Твоя Параска та Владзьовою любаскою.

¹⁾ Довгасті бочівки.

²⁾ Конець.

³⁾ Шкварок.

Лесю аж коня задержав на місці.

— Хто? — Параска? — крикнув.

А Лежбіта розказувала, кільки разів Владзьо у неї був, яку хустку купив — усе.

А Лесю блід, робився холодний, твердий, як скала, а очі весь час дивилися чогось на кінці кінських ух.

Мовчав, а стара тарахкотіла все тої самої.

Як Лежбіті треба було звернути направо, вона глянула на Леся, щоб попроситися, і тоді щойно замітила, що це не той Лесю, що це якийсь інший, старший, знівечений.

— А тобі, Лесю, що?..

Лесю довго дивився мовчки на її, мов сушена грушка, поморщене обличчя, а потім простогнав:

— Так мені, Лежбіто, маркотно, от-так мене тут щось палить, як ватра, — і бився кулаком в груди...

А тепер його брала лють на жінку, бо вона мусіла все знати, але йому вона нічо не сказала. І він, дьидя, довідався від чужої людини, він знає про це пізніше від усіх.

Встав з порога і вернув у хату.

— А тобі, Варва, чого рота заткало?

Жінка глипнула на него здивовано.

— Питаюся тебе, чи ти мені жінка, чи ні? — говорив з натиском, сердито.

— Ти чого, Лесю, п'яний?..

— А щоб ти так світ бачила, як я горілку.

— А чого ж в один гайташ вадишся і вадишся?¹⁾

— Бо як ти моя жінка, то ти маєш мені все вповісти, а не мовчати. Кажи, ти знаєш, що Владзьо ходить до Параски?..

Говорив ці слова, мов кусав власне тіло.

— Знаю.

— А чому ти мені нічо не вповіла?..

— А тобі чого в чельдинські справи мішатися.

— Варва, бери собі на саму,²⁾ аби потім не каялась. Аби я не-онімки³⁾ що вповів, то ти все мені мусиш навкірки й навкірки.⁴⁾ А я тобі кажу та й сама знаєш, що я їй дьидя, а ти неня.

— Я була їй ненею і тишила⁵⁾ її та й сокотила, як була мипіпка,⁶⁾ як мусіла її за руку водити. А тепер вона має свого газду, та нехай її сокотить.

Говорила спокійно, байдуже і цим тоном заткала рота чоловікові.

Не знав, що їй сказати. Постояв хвилину нерішуче, а потім плюнув їй під самі ноги, взяв кресаню з цвяха й вийшов на двір. Надворі вже вечоріло. Там на заході, де сонце закотилося за гори в герла, блищав ще шматок неба немов від позолітки, але по боках гір у темній синяві блукав вже вечір і дряпався щораз вище на верхи.

Смереки мов завмерли з витягнутими в синяву темними гілляками, а ген-ген високо над Ігровцем і Писаним Каменем на самих

¹⁾ Раз у раз сваришся.

²⁾ Пам'ятай собі.

³⁾ Нехотячи.

⁴⁾ Наперекір.

⁵⁾ Пестила.

⁶⁾ Маленька.

чубках посідали вже зірки і, кліпаючи ясними дитячими очима, поглядають униз на гуцульські загороди, на царинки і посміхаються раді, коли побачили себе у блискучому зеркалі Черемошевого плеса...

Але для Леся все це не існує. Він несе в своїх грудях важкий камінь, який своїм тягарем нагинає додолу його голову й його затуманені очі. Він бачить тільки той шматок плаю, що перед закрученими носами його постолів.

Він думає над тим, з яким лицем йому показатися тепер перед людьми. Та перед людьми,— ще так-сяк, але перед егомостем.

Що він відповість, як духовник скаже йому:

— Лесю, а твоя Параска пішла в любаски...

Куди він дінеться, де його лице буде?..

Мамине коріння і в дочки віджило... А він так з ним боровся і все таки воно дужче.

Не даром то на цих верхах підойма¹⁾ росте.

Таке вже якесь повітря, що кров мусить бухтїти, як той сік на весні в березі і вічно виганяти свіжі бруньки навіть у дуплавого дерева.

І думки збіглися раптом з усіх усюдів, і з ранніх дитячих і з легінських і з газдівських літ і так сперлися юрбою в голову, як люди в церковних дверях, і кожна з них кричала своє, а він у тім гаморі не міг нічого розібрати, бо щось коло серця кололо.

— Ех... зідхнув голосно.

Підняв голову... Під горбом високо побачив доньчине газдівство, а в вікні бликав маленький вогник...

Параска здивувалася, побачивши дьидю на порозі.

— Що сталося? Так пізно?..

Дивилася на дьидю допитливо.

А він забув навіть поздоровкатися і сів на лаві так важко, як коли б ніс на плечах корець кукурудзи.

Лесьо сидів на лаві мовчки. В його грудях клекотіло, мов на верхах підчас літньої бурі. Якись дикі сили добувалися з самого дна, котили поперед себе догори важку каменюку й хотіли шпурнути нею в когось, роздавити на драглі.

Лесьо боявся за свою єдину дитину, аби цей камінь не зачепив її і не осмутив. Хотів бути м'яким, але не міг заглушити клекоту в грудях.

— Та й чого ти, Пара, кинула мені калом у лице.

— Що?.. питала здивовано.

— Та ти, доне моя, було взяти вперед букорію²⁾ і задушити мене як пиргу,³⁾ нехай би я собі з чистим лицем ляг гездечки⁴⁾ на лаві.— А тоді роби собі, що хочеш, щоби тільки мої очі не бачили та й вуха не чули.

— Що це ви, дьидю, собі якоїсь прички шукаєте?

— Не шукаю я, сарако Пара, жадної прички, але як люди плюють мені в лице, то я мушу обтиратися.

Скажи мені, май, рихтально, чи ходить до тебе той Владзьо?..

Параска стояла мов закамєніла і великими очима дивилася на дьидю.

— Ну, кажи... Ти вже не мала що робити, та того...

¹⁾ Зіля, з якого п'ють вивар для збільшення полової сили.

²⁾ Мотуз.

³⁾ Собака.

⁴⁾ Тут.

Раптом обличчя у Параски загоріло, зачервоніло, в очах мигнула блискавка, а чорні брови вигнулися глибокою дугою...

— А вам, дьидю, що?.. А мені скільки,— п'ятдесят років?.. А ви забули, як були молодими?..

— Дивіть, моя сука, і вона має те, що їй треба, та й вовчиця у лісі... А я що?.. А я нічого не хочу?.. А мені тільки роби, а мені тільки газдівства сокоти, а я тільки як палець? А я що, в черниці?

Дивіть, тут тільки я, навіть миші в хаті нема... Та щоби до мене не Владзьо, та щоби до мене вовк з лісу прибіг, то я прийняла би його, бо так мені банно за людьми.

Вона горіла, мов вовчиця, коли хто добирається до її щенят.

— А скажи, Пара, як мені, май, бути перед людьми,— питав Лесьо зломаним голосом.

— А скажіть, дьидю, як мені бути з моїм чорним та темним життям?

— А скажіть, як мені бути, як я бачу свого газду може раз на тиждень, та й тоді він місить мене як грузь?⁴⁾

Лесьо не находив відповіді. Щось ломилося в ньому, слабло, все тіло робилося в'яле, прибите.

Він ледве звівся на ноги і мовчки згорблений вийшов з хати.

Ішов з опущеною головою крутим плаєм вниз, а поперед него бігла Паращина велика біла собака, заглядала йому пильно в очі й виляла кудлатим хвостом.

ДЗІНДЗІЛЬ

Владзьо був неспокійний. Вже чотири місяці, як він зійшовся з Параскою.

Правда, він не часто буває у неї, бо і далеко вона живе, і все ж у неї є чоловік, з яким він не має бажання зустрітися в його ж хаті. Миколу він знає давно, а тепер він зустрічався з ним в селі не раз.

Вони оба випивали навіть на хрестинах у побережника, а потім Владзьо кликав його до себе.

Він знав, що Микола днює й ночує у Явдохи, хоча вона має чоловіка, та що йому мало залежить на Парасці. Але він знає гуцульську палку вдачу і непевний, чи Микола, зустрівши його в своїй хаті та ще на підпитку, не почував би себе ображеним в своїх чоловічих правах і чи не попробував би своїх твердих кулаків на його ребрах.

А тепер наближається зима, зустрічатися з Параскою поза хатою в близькому майбутньому буде неможливо, і він думає над тим, як улаштувати б цю справу.

Крикнув через двері на служницю, щоби покликкала Дзіндзіля.

В дійсності його ім'я було Зіндель, але гуцули назвали його по своєму Дзіндзілем і під цією назвою знали його в цілій околиці.

Дзіндзіль появився в селі десь перед десяти роками, виарендував від пана коршму і з того часу він вріс по сам пояс в сільське оточення.

Він приїхав в село молодий, сухорлявий, довгий, як тичка, з ріденькою борідкою, і тепер він такий самий сухий і верткий як в'юн.

⁴⁾ Болото.

Починаючи від шинквасу, він систематично поширював своє поле діяльності і через кілька років зумів в своїх руках згуртувати всі торговельні і підприємчі справи в околиці.

І тепер в коршмі орудувала тільки його жінка з дітьми, а він сам, користуючись тільки коршмою як центром сходин і всіх відомостей, кидався на різні купецькі комбінації, які майже все виходили для його щасливо.

Він брався до бутинів,¹⁾ доставляв цугарів,²⁾ купував сам дерево і сплавляв вниз, вербував рубачів в бутин до Румунії, на Буковину, торгував скотом і досі зумів придбати вже дві невеликі полонини, в яких паслись його воли, купив кілька царинок в дуже вигідному місці при дорозі, взагалі його нараховували вже на яку сотню тисяч банок, а він був все той самий в'юнкий Дзіндзіль, з яким кожний гуцул був за пан-брат, і якому кожний „тикав“ так само, як колись, коли він прийшов голий і босий з жінкою і двома дітваками.

Тепер у Дзіндзіля був ще один план, важний план, до якого він підготовлювався поволі і систематично, з яким він тільки жінці звирівся — більш нікому, — це: купити від паничів двір і стати діди-чем. Але для цього треба ще почекати кілька років, поки борги не підійдуть до горла паничам, треба зібрати ще троха грошей, а тоді...

Тоді він буде пан Зіндель і буде їздити бричкою, луччою чим паничі, бо тепер він вганяє, як попаде, а найчастіше пішки. Він знав гуцулів як своїх десять пальців і вмів надзвичайно з ними ладити. Він вмів найболючіші операції проводити так зручно і легко, він умів так оминати всякі непорозуміння, що майже не було людини, яка б ненавиділа його, чи чула до його злобу, хоча всі відчували його важку руку на собі

— Той Дзіндзіль, то штудерант, — говорили гуцули й крутили головами.

Цей Дзіндзіль вийшов до покою Владзя, зняв капелюха з голови і зовсім почитиво станув коло порога.

— Пан мене кликали?..

— Так... Сідайте, Зіндель...

Дзіндзіль присів з краечку на канапі.

— Скажіть, ви наймаєте в бутин людей? Мені кажуть, що ви взяли бутин в Дземброні.³⁾

— Так, маю набирати.

— А керона⁴⁾ вже найшли?

— Керона. Є їх багато. І Петринчук пхається, і Якибюк і Зеленчук. Ого, го... скільки їх є. Тільки путящих мало.

— Я, Зіндель, дам вам доброго.

— Ну?..

— Миколу...

— Миколу? Якого Миколу?..

— Лесевого зятя...

— А, того?..

Дзіндзіль покрутив головою.

— Він казав панові, що він хоче?

— Чи він казав, чи ні, — це інша справа. А ви возміть його.

¹⁾ Вируби лісів.

²⁾ Тих, що возять зімою в горах зрубане дерево на малих санчатах.

³⁾ Місцевість в Карпатах біля Жаб'яго.

⁴⁾ Поставщик робітників.

За форшус¹⁾ вам нічого боятися. В його маєток, є гарантія. Зрештою, як вам треба моєї ще...

— На що мені вашої. Він бізівний²⁾ газда.

— Значить, боятися нема чого. Ви мені це зробіть.

Дзіндзіль ледво помітно усміхнувся одним кутиком тонких вуст.

— Ну, ну, як це панові приємно, чому я не маю зробити?.. Зроблю, щоб він тільки захотів.

— А ви, Зінделю, маєте так зробити, щоб він захотів, я переконаний, що ви вмієте так зробити. А роботи там багато буде?

— На цілу зиму вистарчить, тільки щоб справився...

Владзьо був вдоволенний. Він знав, що коли Дзіндзіль дасть слово, то справа певна. Зрештою, він від себе при нагоді скаже ще Миколі кілька слів. Він знає добре, що гуцул не любить сидіти з заложеними руками. І хоча Микола чоловік небідний, але надія на заробіток і для його буде така приманлива, що не відмовиться взятися за цю роботу.

До Дземброні добрих три-чотири милі і Микола, зайнятий роботою в бутині, вряди-годи зможе заглянути додому.

Як Дзіндзіль вийшов з паничевої кімнати й опинився на подвір'ю, він не ховався з своєю іронічною усмішкою і діловитим оком кинув сюди-туди. Він вмить запримітив, що кінська стайня з одного боку обвалюється і вимагає ремонту, що гонта над коморою псується й треба б в деяких місцях замінити її новою, що бричка і вози розкидані по подвір'ю, що все тут дожидає з тугою газди, який всьому зробив би лад.

Його іронічна усмішка перемінилася в усмішку вдоволення, бо був певний, що все тут, навіть той напівзогнилий жолоб, який лежав перехилений на бік, жде його як нового газду.

Він ішов і кивав легко головою, немов би цілому обійстю і кожній речі зокрема говорив:

— До побачення, незадовго ви всі будете вдоволені.

ТОКМА *)

По горах блукала вже осінь і розвішувала на прилідних березах янтарні коралі. Смереки чорніли й вкривалися сірими мряками ранками й над вечір.

В полудне на сонячних узбіччях гір ще старі гуцули парили кості до сонця, мов літом, але як тільки сонце схиялося вниз і золотою раквою³⁾ врізувалось в вершок гори, тоді з Чорногори, з тих льодових провалів, що ніколи не тануть, зривався сердитий холодний вітер, як газдівська котюга з ланцюга на ніч і з роззявленою мордою летів коміть-головою вниз і розсівав такий холод, що навіть легіні мусять щільно запинати петеки, аби мурашки не бігали по спині.

— Іде вже Покрова, бувай, полонино, здорова. Кажуть, що Покрова свята, але вона сердита. Скільки вона вже в полонинах людей заморозила, скільки маржини збавила.

Гуцул пам'ятає це добре і задалегідь зганяє нижче маржину, щоб негода не захопила в верхах.

¹⁾ Аванс.

²⁾ Певний (маєтковий).

^{*)} Умова.

³⁾ Кругла дерев'яна посуда.

І тоді коли на верхах ватаги¹⁾ ліквідують своє полонинське газдівство, внизу в селі газди лагодять корчуги,²⁾ кують чуфлинки³⁾ в коваля, справляють ланцюги, сталять сокири, бо ось - ось сніг вкриє верховину й треба буде їхати в бутин цугарити.⁴⁾

В такі дні газди забігають у коршму, розвідують про роботу, засідають за чорні, брудні столи, курять бакун в островерхих люльках так завзято, що люди в коршмі виглядають мов тіні в мряці і п'ють порції, або й цілі ока на той заробіток, що буде взимі.

Тоді Дзіндзіль вербує людей, токмиться⁵⁾ з ними, дає форшуси, кидає сині ляльки⁶⁾ на стіл, а люди загортають їх покоробленими дрожачими руками, дещо ховають в широких чересах, а дещо пропивають зараз в коршмі, бо без могоричу не можна.

Тоді в коршмі кипить, гуде, тоді темними вечорами люди як околоті перевалюються з коршми через поріг, спотикаються, мацають руками мокру землю, знову підносяться з трудом, а дехто мацає за воринням і промахнувши в п'яті рукою, падає під ним і белькотить щось таке, чого не розуміє ні він, ні ніхто інший.

Такого дня сидів Дзіндзіль з Миколою в ванькирі й балакали про бутин. Дзіндзіль намовляв стати у него кероном.

— Ви розумієте. Це не те, що ви йдете на денькову і хтось там буде вами настигивати.⁷⁾ Ви собі газда на весь бутин. І ви маєте дати мені двадцять п'ять пил. Що таке двадцять п'ять пил? Для такого газди як ви, це тільки що плюнути. Ніби ви в нашому селі не знайдете півсотні чоловіка? Зрештою, ніби вам хтось боронить, щоб ви взяли собі людей чи з Бистриця, чи з Жаб'його, звідки самі захочете?

Яке мені до цього діло? Аби тільки було двадцять п'ять пил.

А я вам за кожну пилу на день плачу дві банки на стіл.

Микола хотів щось сказати, заперечити, але Дзіндзіль не пускав його до слова.

— Я знаю, Миколайку, що ви хочете сказати. Чому я не знав би? Я дуже добре знаю. Ви хочете сказати, що це мало. Я знаю. Я кажу теж, що це небагато для вас, але для звичайного газди це файні гроші. Скажіть самі, Миколайку, заробити гуцулові взимі банку в день це добре. Тепер такі часи, такі тяжкі, що банка, це великі гроші. Та й заробітків нема. А як нині у панича наймити беруть на рік двадцять п'ять або тридцять банок симбрилі⁸⁾, то що?

Та що я вам буду все це говорити? У вас, Микола, є своя голова й ви самі це знаєте. Тривайте, Мико, я ще не все сказав.

Ви певно хочете сказати про харчі?.. Ну, що ж, не можна, аби люди були без харчів. Харчі я буду вам доставляти в рахунок платні: кукурудзяну муку, солонину, логазу, що схочете і ви будете варити собі всі в воросі⁹⁾ і воно дешевше буде.

А вам, Микола, я даю на день з кожної пили по двадцять грейцарів. Ви розумієте? По двадцять грейцарів... Це значить, що ви маєте разом в день п'ять банок.

1) Головний пастух.

2) Малі сани.

3) Клищі з кільцями.

4) Возити дрова.

5) Умовляється.

6) Паперові австрійські гроші.

7) Командувати.

8) Платня для слуги.

9) Вкупі.

Ви чуєте, Мико, п'ять банок?

Ви, Микола, можете піти до нашого лісничого і спитати його, чи він має на день п'ять банок? Ні, він не має. Ви можете піти до пана судді, навіть до того нашого адвоката, бігме, щоб я так був здоров і мої діти, він не має начисто п'ять банок на день.

Звідки він їх візьме?

А ви, Микола, ви будете мати. Я знаю, з ким маю справу. Ви думаете, що мені не достає керонів? Коби я стільки щасливих років прожив, скільки їх до мене пхається. Ой, ой. І Дземюк, і Зеленчук, і... ну що я буду їх всіх перераховувати?.. Є їх скільки хочете... Але нащо мені таких паршивих керонів? У мене бутин як писанка і я хочу мати гідного керона, бізівного газду.

А ви, Микола, газдик, що дай, боже, таких багато.

І ви знаєте, який вам з цього буде зиск? Ви маєте на місяць своїх сто п'ятдесят банок. Вам не треба ні сокирою рубати, ні пилою тягнути. Ви собі ходите з повною дзьобнею, роздаєте форшуси і дивитесь, щоби діло йшло.

Це така платня, що ну-ну..-

Дзіндзіль своїми проникливими очима відразу зауважив, що останній аргумент зробив добре враження на Миколу.

І він не помилявся.

Микола рахував в думці, що як бутин буде тривати хоч три місяці, у него буде около чотириста банок. Це гроші.

Він молодий, йому вперше приходиться бути кероном. Він візьме собі в поміч старого Мочерняка, який вже зуби з'їв на бутинах. Він при ньому придивиться до справи, а нарік він сам зможе взяти бутин і загрибати так само гроші, як Дзіндзіль. Тоді, мой, сокотись, гуцуле, бо тут тобі Микола йде з дзьобнею, набитою ляльками.

— Воно то, Дзіндзілику, трішки попробувати, май, можна би, але ти вже не будь такий скупий і прикинь ще що.

Але Дзіндзіль присягався на своє життя, на жінку і дітей, що він не може, що він дає найвищу ціну.

— Ви знаєте, Мико, я даю вам зараз після контракту на кожну пилу двадцять п'ять банок форшусу, а вам п'ятдесят. Ви знаєте, скільки це грошей відразу? Це шістсот сімдесят п'ять карбованців. Це гроші.

Це правда не мої, бо я бідний чоловік, і звідки мені тепер, в такі часи, взяти таку велику суму. Це гроші пана барона Люфта, це й його бутин.

Але пан барон хоче мати гарантію і за гроші і за те, що бутин у свій час буде закінчений, бо в противному випадку він мусить платити камері п'ять тисяч штрафу.

Тому я мушу зробити з вами контракт на письмі у адвоката, ви мусите поручити своїм маєтком і за гроші і за те, що ви двадцять п'ять пил доставите.

Пан барон казав мені, що як я не покажу йому такого контракту, то він не хоче мене на очі бачити.

У тому контракті ви, Мико, мусите зобов'язатися, що на випадок, коли б не доставили умовлених пил, то за кожну недостаючу пилу ви платите десять банок штрафу на день.

— Десять банок?.. питав здивовано Микола.

— Десять, ну що. Воно тільки так страшно виглядає. А в дійсності це дурниця.

Скажіть, Мико, чому ви не маєте доставити двадцять п'ять пил? Що, людей нема? Ви їм покажіть тільки форшус, тоді сотню пил можна набрати. Ви тільки беріть бізівних газдів і не давайте великого форшусу. Ви Мико, можете дати тільки по двадцять банок на пилу, а решту собі задержати. Як хочете...

Тільки на Михайла всі пили мають бути вже в бутині і працювати до Стрітєннє.

— А за штраф нема чого боятися, бо такі контракти підписують всі керони. Це тільки так на всякий випадок.

Микола сперечався, торгував, але Дзіндзіль стояв на своєму. Кінець-кінцем Микола погодився і вдарили при свідках по руках.

Стало на тому, що завтра о десятій годині рано Микола мав бути в Косові у адвоката.

А тепер Дзіндзіль клав на стіл око горівки могоричу.

(Далі буде)

В. МИСИК

СТУДЕНТ ГОМІН

Вікна дзвонять і плачуть —ночами й днями
слухає їхне ридання безсонний Гомін
у гуртожитку студентським, де з шахви мутно
дивиться Маркс з бородою в крапках мушиних.

День минає повз день —у свистках паротягів,
гулі трамваїв. Ідуть чередою ночі:
Димно лягає на місто безсонне вечір.
Вікна чадять над проваллями вулиць, тихо
сунеться втома в ринвах, все нижче й нижче.
Гаснуть вікна, з щілин вохких вилізають
кавалькади комах і в кімнатах всюди
шелест, пищання! Самі шарудять газети,
книги листки гортають у темряві. Гостро
дряпаючись, вилізає на саме ліжко
чорна потвора, нечутно біжить по ковдрі,
чулими лезами вусиків слухає, водить
і лоскоче щоку й, у сні повернувшись,
здує з ліжника Гомін її і знову
в сні загорнеться.

Вранці стихає шелест,
в книгах крихти повизбирано за ніч, всюди
з'їдено все, що знайшлося, безслідно на день
гості нічні пощезали — й мовчать газети
й книга розгорнута там, де спинився вчора.

Лист.

Знайомий, невпевнений почерк: „Здрастуй,
в нас давно вже хороших новин немає.
Батька тиждень тому поховали“.

Вікна
зранку дзвонять і стогнуть. Ну що ж! Давненько
Гомін з батьком не бачився. Десь на засіллі
чорний, високий він жив у похилій хатці
з каламутними шибками, з горбатим дахом.
День і ніч він махорку палив і кашляв.
Сіті латав, заплітав їх новими нитками
й ціле літо носив десь із плеса в плесо —
й потім всю зиму натруджені, чорні ноги
грів на печі. Досконало за п'ять десятків
хитру рибальську науку він вивчив, нором
кожної риби він знав — і яку для кого
треба приваду й де ходять соми ліниві,
де лини лежать у багні, під якими

вербами труться худі короли весною —
всі ухватки рибальські він знав і в околі
славився він, як мудріший за всіх рибалка,
як хлібороб, за всіх в околі найгірший.

Сів до вікна. Одсунув Марксів розкритий
том. За вікном туманіє й сіріє. Далеко
виснуть хмари, гуснуть похмуро й гаснуть.
Вихор іде над садами, зчорніле листя
крутиться над періями низеньких вулиць.
Тоскно й журливо. Хвилі біжать мов краплі.
Дошки тихо, на пальцях, проходять і чезнуть,
знову приходять, тремтять і дзюрять молочно
в ринвах дзвінких. Деревя вилискують, вітер
тільки здійметься й струнко поллють додолу
краплі солодкі, раптовим, холодним шумом
сад збудивши. Повільно той шум перейде
в інші сади і парки, там згасне, там знову
зродиться — й слухають площі спокійний гомін,
слухають вулиці, світлі прориви в безвість, —
і затуляють будинки дірчасті ринви —
й ринви увалились і в стиглій вечірній тиші
слухають стіни, дахи, пішоходи, вікна.

Сам на сам із дощем під вікном блакитним
Гомін замріявся. Наче в тумані, він бачить
шлях, вітряки золоті на горі, під горою
сонну вуличку, що обривається в плесо,
в плесо, казково осяєне блідним небом
очеретами затінене, ряскою ткане.
Вітер з гарячого степу, з яруг подихає
духом глини гарячої, воду світлу
в плесі будить, рябить, комиші схиляє
до води — й од верхівель куниць по плесу
кола розходяться, кола зростають і тануть.
Ось він хлопцем на пашу провадить зранку
кущик телят. У торбі — окраєць і слідом
по дорозі лівово бредє собака,
добрий Сірко — дон-жуан невгамовний і сторож,
гордий з служби своєї і з усього в світі
задоволений. В уличці цілу весну
киснуть калюжі, парують загати й стіни.
Влітку стихнуть подвір'я і тільки діти
білоголові та старість лишаються дома.
Ягоди зачервоніють прозоро, низько
схилять гілки дерева — й важкі, лівові
будуть півні підстрибувати, дзьобом жадно
обриваючи й давлячи ягоди. Вранці
сухо риплять ворота й крутілки плачуть
на змілілих колодязях. Зі степу
іде, їде поволі веселий поїзд!
Здрастуй, важка возовице! Із осів капле.
Зранку ворота навстяж. По всіх дорогах —
свіжа, пружна солома — і гави зерно

із колосків вилущують і на гілляках
кожного дерева, що на дорогу висне,
гарби солом'яні китиці вішають.

Мати
днями в роботі. То глину для мазки місить,
то поливає, то носить білизну в плесо
й потім, поправши, обвішавши шию й плечі
їде додому, й маленька Марія слідом
праник трухлий, в воді обважнілий тягне.
Так у праці зчорніла й зігнулась на старість.

Батько їздив у поле, ходив за плугом,
сяк-так орав і сів. На призьбі днями
гнувсь, ятірі латаючи, чорним чубом
ніс горбатий закривши. На вечір, тільки
одзолотіє над луками пил од черед,
в'язку старих ятірів та вудок забравши,
йшов у мовчазні плеса, в камишові нетрі,
і, берегами грузячись, гострим оком
доглядався до кожної латки латаття,
до окужини кожної. Перехрестившись,
роздягався і ліз, волохатий, в плесо.
Дно під кроком зідхало, стогнало тонко;
ніби од болю, сичало болото й вгору
слало бульбу за бульбою. Ряска жалом
в тіло часом впивалася, та безстрашно
Гомін кілки ятірів устромляв — і потім
над вудками гнилими сидів до ранку.

Свята сонні сільські просиджував Гомін
у шинку — й над вечір, п'яний, додому
йшов, хитаючись. І на підведених призьбах
сині чумарки, лушпиння з борід зібравши,
вслід шептали: — „Гуляє наша голота!
Щоб приховать зароблене! — буде жінкам десь,
іншим чи буде, а Гомоновій то вже певно“.

Ввечері бавився з дітьми на призьбі й довго
розповідав про далекі-далекі роки...
„П'ять десятків прожив, а неправди й лиха
стільки зазнав, що на тисячу літ би стало.
Лихо по людях — і з ним розминуться ніяк.
Війни були і будуть, літа голодні
колом ходять круг нас і все вужчає коло.
Вбогі на світ народилися ми, такими
видно й вмерти судилося“...

Низько Гомін
звішував голову й п'яними плакав сльозами.
„... Єсть в яругах глибоких, в старих могилах
ще не розритих тяженні скарби закляті.
Ще такого казни скрізь лежить, що в світі
знову б злагода стала, що війни й голод
людьми назавжди забулися б — тільки треба
днями й ночами шукати“...

Сміялись діти,
він же ясно дивився напроти й торочив
все про одне: про мандрівки, могили й клади.

Бідний Гомін! Як жив так і вмер у зневазі.
Вже не вернуть нічого. Тільки без краю
синові чорноволоному думать і думать.

Як же вперто він вірив! У далеч мрійно
він дивився й повторював: „— Тільки б швидче
всі закляття подужать, між людьми рівно
переділить — і тоді не страшні вже будуть
ні посуха ні гряд і на віки вічні
війни спиняться...“

Сам я, цими руками
ледве кладу не видобув. Скільки років
з тих часів проминуло, чи ви б злічили?
Віз і воли — тепер не видно й шляхів тих.
Разом з сусідою, Чумаком, у неділю
ми підводи наклали й рушили. Степом
їхали день і другий. На вечір стали
біля давнього хутора — три подвір'я,
дзвід високий над шляхом рипить од вітру,
дзвід киває й цебром об цямрину дзвонить.
Небо тмяне, весь простір глухий і дикий —
все балки — й островами буркун та терен.
Кручі, балки й озера й над ними всюди
гулями пнуться в небо круті могили,
Дід нам лучився добрий. Люльки натоптавши,
сіли ми з ним на піддашках і в тиші мирно
в нас потекла розмова. В розмові дід нам
розповів, ніби десь недалеко в могилі —
так, як шапкою кинуть на захід, — давній
клад зарито ще од татар заклятий.
Тільки той його взяти зможе, хто в північ
зважиться вийти із ломом на ту могилу,
хто, що б не вчулось, ні разу не гляне набік
і, копаючи, тиші нічим не зрушить —
ні зідхне, ні закашляє. — Сам колись я
був добрався до нього й за дужку тільки
взявся, щоб висадить, вже й наготовив заступ,
щоб обчирнуть з нього глей, та, зрадивши, здуру
крикнув і дужка на друзки в руках розпалась.
Тільки почули таке, хоч іще й не спочили,
зряхались їхать. Волів запрягли й поволі
рушили з двору. Вози колоски високі
навивали на осі й мазутом стебла
жовті кропили. Поки знайшли могилу
вже й зірки замигтіли над тмяним степом.
В берег волів пустили й лягли під возом.
Чорна круча, всипана вся камінням,
ніби сяяла блідно. На думку спали
всі страхіття, що змалку з казок начулись.
— Довго ждять ще, — озвався Чумак — ще можна

гною зібравши, розкласти в траві багаття...
Поки та північ, ми й каші встигли б наїстись.

Гною зібрали, розклали вогонь, набрали
з плеса води. Незабаром заграла каша
Місяця все немає. Пригнувшись, мовив
мій товариш: — Місцина глуха на диво.
Треба більше одваги, а в нас, здається,
пляшка була десь...

Чумак — їстівний, голодний
все покінчив і вишкріб. На сході в хмарі
місяць зайнявся і степ навкруги розвиднівсь.
Заступи врили ми. Глухо навколо — й різко
чергіт заліза розносився степом. Рясно
піт з нас падав. Невдовзі одскочив заступ
і, затрудивши одразу, під ґрунтом дзенькнув.
Дзеньк ми вчули обидва і, тільки радо
зглянувшись, ще запальніше взялись і скоро
добре навкруг розрили. Чумак схилився.
Жадні руки у яму послав.

І раптом —
зовсім близько, вже взявшись руками дужки,
так він різко тишу порушив, що довго
сам стояв, себе самого злякавшись.
Все в одну хвилину щезло. Почулось тільки,
як пужнуло в глибіню. Хвилину стояв я
вражений, ні рухнутись, ні крикнути не в силі.
Все зрозумівши, схопився за голову. Мовчки
він стояв проти мене, схилившись. Тихо
справились ми з возами. Тихо й додому
ми добралися. Кажуть, Чумак до смерті
все журився й життя вкоротив журбою...

Діти дружно сміялися. Бідний Гомін!
Вже не вернуть нічого. Тільки без краю
синові чорноволоному думать і думать.

Пише Марія: „Вмираючи всім наказали, —
як приїдеш, добувши побільше грошей,
щоб негайно поїхав кудись на хутір.
Все шептали: — ні, син вже не той, не схоче“.

Глянув Гомін у вікна. Надходить вечір.
Десь гудуть паротяги й в проваллях вулиць
люди ходять, підощвами шерхають. Димно
ніч воздвиглась над містом, а в небі теплім
так по весняному високо, так фіялково!
В хаті на ліжку газети та книги. Марксів
том, розгорнутий там, де спинився вранці.
— Син вже не той.

Ні, той самий! він буде
інших кладів шукать — не в могилах давніх,
не в яругах зарослих, а в самій гущі
міст кипучих. Він знає, він вірить — знайде!
Вікна з брязком одчинено. В подиху свіжим
сів над книгами і заглибився в роботу.

НАТАЛІЯ З ОЗАРКЕВИЧІВ КОБРИНСЬКА

БРАТИ*)

(КАЗКА)

Завітала зима стара, біла бабуся, щоби стружену, змучену пекучим сонцем і висилену літом землю заколисати до відпочинку; підкладати під голову м'яку подушку й охоронити перед своїм лютим сином - морозом білим пуховим покривалом.

Вона й людей перед ним хоронила. Несла спокій у теплу хатину, одягала в тепле одіння, вогнем розгрівала скостенілі руки.

За кожний раз віталася з ними, як з добрими знайомими, і все заставляла по-давньому.

Дехто пішов під землю, інший, що лиш світ повітав, одні раділи, другі плакали й журилися своєю звичайною, людською журою. Вона все те добре знала і на все милосердним дивилась оком, як дивляться старці на діти, вічність на переминаючу туземність.

Минула в рахунку часу страшна тринадцятка.

Бабуся зима, що була відійшла, знову повернулася.

Повернула і застала...

Поля, що колись вкривала білим пухом, застелені були трупами і раненими, а страшний зойк і крик видобувався з тисячі грудей. Люди гурмами переходили з місця на місце, якби закляв їх хтось якимсь страшним прокльоном, мов гонені якоюсь невидимою силою. Ішли без волі, без надії на краще, йшли, бо мусіли йти, йшли, хоч не знали чого і по що властиво йдуть. Все, що було змістом і суттю їхнього життя, лишили за собою, як річ минувшості, як щось таке, що вже перестало до них належати і лиш болючим лишилось спомином... ішли проти смерті і наставляли... свою грудь.— Ішли, не питаючись: нащо—чого—кому що з того прийде.

Бабуся-зима знала людей. Вона знала їх зависти, злоти, амбіції, знала, як часом тяжко гнобили себе, не раз, бувало, що й кров потекла, але те вже давно було і з часом все те якимось меншало, лагідніло. Тож бабуся не мало дивувалася, коли застала таку на світі лють. Хоч і потішалася, що то не буде довго тривати, бо при теперішніх винаходах, технічних знаряддях, удосконаленнях, цілий світ хіба пустинею став би, якби таке вбивання й різня мали довше тривати.

* * *

Бабуся-зима тратила свою силу і мусіла відходити...

А коли знов вертала, то спішно їй було отулити землю білими пеленами й вигоїти з завданих їй ран.

*) Цей рукопис ласкаво передав до редакції т. І. Лизанівський з такою нотаткою: Казку цю прислала, разом з невеличкою збіркою нових оповідань, авторка 1918 р. на Україну. Під час революційних бур збірка оповідань пропала, між моїми паперами залишилась ця одна річ. Хай посмертне її видання пригадає нам визначну письменницю, громадянку, жінку! — Іван Лизанівський.

Але ті рани все ще дерлись і бризкали свіжою кров'ю. Здалека вже чула гук гармат і свист самострілів. Гуманність збанкрутовала, зійшла з поверхні землі, лишилась лиш одна брутальна сила і її залізні права.

Стуманілий жовнір не володів уже своїм розумом. З замерлим серцем продирався через гущу колючих дротів, затроєних димів і граду куль...

Збожеволілі коні волочили своїх неживих панів.

Смерть покотом звалювала маси людей.

На кожнім поступі життя змагалось з смертю.

Всюди смертельне хрюпіння, крик, рев роздирали небеса.

* * *

Пекельний вогонь від кількох днів не переставав ані на хвилину. Люди кидалися на себе, як дикі звірі.

Із-за лісу біг молодий стрілець з піднесеним вгору багнетом. Біг перед себе як опутаний, летів без пам'яті, нічого не видів, не чув.

Сліпий на все, що його окружало, глухий на смертельні зойки товаришів,— на їх крики і благання о рятунок.

Одне лиш знав, що мусить пробити грудь і виточити кров молодцеві, що так само біг проти нього.

Зрівнялись—станули—і змірились очима...

— Брате!— вирвалось з грудей у чужім мундурі.

— Брате!— крикнув стрілець і витягнені багнети випали їм з рук і оба щиро обіймились.

Умить вибігло двох других, з двох ворожих собі таборів, і обох на місці трупом поклали...

Впали, як зламане вогниво. Змертвіло тіло,— поблідли лица, зашклили очі, але на їх чолі все ще якби снувалась думка, а отворені очі якби питали: „Чому так сталося? Яка тому причина? Що пхнуло брата на брата? Хто їх на себе наслав? Хто їх розділив і нашу студене залізо роздерло їх серця?

Тяжка рука минувшості затяжіла була на їх життю, на їх душах—на душі цілого їх народу. Минувшість, яка казала їм забути про те, що було, не бути собою, не мати надії на щасливішу долю. Неволья наложила тяжкі на них кайдани—окружила тяжкими ланцюхами й відтяла від цілого світа. За кожне живіше порушення, за кожний стогін тісніше затискано кайдани неволі.

Замкненим у тісних межах не вільно було виглянути на ширшу арену світа, тому то і той світ забув про замираючі в кайданах мілйони, що надармо видирались на волю...

* * *

Коли бабуся-зима знов заглянула на бідну землю, страшна язва з диким реготом, гуком і свистом пересувалась з місця на місце, лишаючи за собою повно гробів і зриту гарматами пустиню. Вітер шумів у спустошілім лісі, свистав вікнами порожніх хат. Земля порушалась, вставали цілі армії без рук, без ніг, без голови, інші як безобразна маса. Оболочені, в лахмітті, замість зброї з тяжкими на плечах хрестами.

Ідуть незчисленими рядами, йдуть через континенти, моря, зависають у водусі.

На полі під лісом, де впали браття, широко тягнулись зорані поля. А кого дорога вела тими полями, той бачив два сиві голуби, як перелітали з груди на грудь, присідали на корчиках, загойдувались на деревині і нараз без сліду пропадали. Знова появлялись і знова десь подівались.

* * *

Уже втретє прийшлося бабусі вертати і все те саме заставляла вона. Жаль стискав їй серце і сльози-перли лялись зі старечих очей.
— Не унивай!— шепнула їй на ухо відходяча осінь. Щось нове починається, щось велике висить у воздуху...

І дійсно!

Серед реву гармат, що доходив із північного востока, вмщувався якийсь інший, відмінний від воєнної метушні гамір.

Якась могутня гроза гуділа щораз ближче і ближче.

Піднісся червоний прапор— б'є червона луна пожежі і займає щораз ширші круги.

Хвиля людей підноситься за хвилию. Чути зойки— крики, скрепіт зброї, але люди не йдуть уже, як збита в купу череда, вони мають певну ціль, означені стремління, їм уже не видирають життя, а самі його добровільно дають

Грім...

Небо затряслося— земля задрижала.— Зірвалися вікові кайдани, зломилась людська мука, визволилась народня душа.

* * *

Заграли рожеві зорі, високо піднеслось проміння сонця зоскрення, три звізди блиснули на яснім блакиті.

Одно лиш крило молодшого брата опадало вниз зомліле...

Болахів (Галичина) в марті 1917.

ФЕДІР МАЛИЦЬКИЙ

РІЗЬБЯР

В. Стефаникові

Небо — голуба ряднина,
Сонце — латка золота,
Ой молила ж мати сина,
Щоб не йшов світів верстать.

Та не зважив син відважний,
Задзвенів крилатий птах.
Чисте чоло вітер смажив
І промінням слався шлях.

Зупинявсь на роздоріжжі,
Каламутивсь зір ясний:
Скорбна мати панське збіжжя
За дванадцятий жне сніп.

Зоряно спадають роси,
Туманіє тмяно даль.
А вона ж самотна й боса,
А в очах ятрить печаль.

Залишав ясні дороги,
Мамин жаль сплітав у спів:
Брав каміння з дна морського,
Тіло перлівниць різьбив.

Втрати, жаль, терпкі боління,
Все, чим дихало лице,
Ніби довгий сум мушлиний,
Передать хотів різцем.

Келих болю недопитий,
Недоспівані пісні,
Забере вас яре літо,
Цвіт вишневий по весні.

Київ. 1929 р.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

ШКАПА

На широкому подвір'ї під магазином стоять вози, що привозять і відвозять усякий крам.

До одного воза з дрючками, яким возять порожні бочки від пива, впряжена стара шкапа. Вона високого росту, видно з расових коней. Та вона така нужденна, що жаль дивитися. У неї лиш одно око і то підбите, що мало на нього видить. Ребра полічив би. Місцями облізло волосся і світиться брудна шкура гола з ранами від побоїв, на які злітає мушва роєм. Обдерта грива і хвіст, яким не може від мух обігнатися. Ноги попухлі, позгинані в колінах, а з-під портяної шлеї визирають гниючі рани. Перед нею на землі лежить клаптик поганенького затухлого сіна.

Шкапа стоїть, переступаючи з одної ноги на другу. На докучливих мух вона не звертає уваги, навіть шкурою не торгне, щоб їх зігнати. Похнюпила голову і здається думає, а може й не думає, лиш так задубіла.

До одної знову селянської фіри припряжена пара добрих коней. На дишлю завісив господар баламут з вівсом. Коні хрупають овес і обганяють довгими хвостами та ногами мушву. Господар понакривав їх ряденцями.

До тої фіри належить молодий лошак. Він гладенько вичесаний і добре підгодований. Встромлює свою веселу голівку в баламут біля своєї мами, хопить у рот вівса і знову висуває її та хрупає.

Йому навкучилося стояти при мамі, котру від часу до часу пробує ссати, ходить поміж вози і знайомиться з другими кіньми, обнюкує їх, пробує почесати зубами. Деякі коні з цього невдоволені. Вони кладуть вуха по собі, хмуряться наче б хотіли сказати: „Йди собі геть, а то вкушу“. Лошак ніраз тим не обиджається і відходить до других.

З черги зайшов до дрімучої шкапи. Схилив голову до її сіна, понюхав і форкнув. Воно смерділо стухлиною. Відтак став обнюхувати шкапу. Вона й не ворухнулася, поки не натрапив на зранене місце.

— Тут мене не рушай, каже шкапа, бо мене болить.

— Чого ти така сумна? — питає, — на дворі так гарно, сонце світить та гріє так весело. То лиш зле, що в місті нема ніде травички зеленої, щоб поскубти...

— Чого я сумна? — каже шкапа, — а я тебе питаю, чого ти такий веселенький?

— А чого ж мені сумувати? Мій господар такий добрий, дбає про мене, його діти мене люблять, підносять мене кусок хлібця, бавляться зо мною, інколи покличуть мене в хату, а там так гарно, можу свобідно до всього придивлятися, а коли я дещо тягну зубами, то так сміються, що страх. Мене чешуть, водять до річки купатися... мені так добре і весело...

А у нас в селі є широке оболоння з гарною травичкою. Я пасуся, а відтак піддеру хвіст вгору і гуляю, гуляю, аж задихаюся, переганяємося з моїми ровесникам... дуже мені весело...

Шкапа зідхнула важко, підвела голову, обнюшила лошака і заїрзала стиха...

— Веселись, синку, поки молодий, поки не наложать тобі хомути на ший і не заставлять тягти, аж хребет в дугу зігнеться...

— Овва! А як я не схочу, то не рушуся з місця, і стану фиркати ногами...

Шкапа пробувала засміятися і вишкірила останок чорних щербатих зубів.

— Ти так думаєш? А батіг од чого? Спарять так, що шкура лусне і мусиш...

— Хто б мене вдарив, то я б його вбив копитом. У мене вже тепер велика сила, а як виросту так, як моя мама, то ще дужчий стану.

— І у мене була колись велика сила і не абиякий розумець, та нічого не вдіяла. Одного разу я зачепила парубка зубами за руку так, що аж кусок м'яса вирвала, другого я так вдарила копитом, що аж вивернувся. Та що з того? мене перемогли, вибили добре, і мусіла скоритися та робити те, що казали. Наш брат, від коли чоловік його опанував, став його невольником.

— Може то для того ти тепер така бідна, що ти людей кусала та біла.

Я нікого не кусаю і не б'ю, тому і мене люде шанують.

Шкапа зідхнула знову.

— Ні, серденько, і я була лагідна, спокійна і до усіх привітлива, та як стали наді мною знущатися, заставляли мене до такої роботи, яка була мені не по нутру і не під мою силу, то я стала злюча. Я чула, як раз люди говорили між собою: „Якби коні знали, яка у них сила, то не вони нам, а ми їм мусіли б служити“. Як я таке почувала, то дуже зраділа, я була горда на те, що належу до такої сильної породи... Та що з того? Чи у нас є розуміння спільного інтересу? Чи можемо, чи уміємо ми з'єднатися в одне суцільне, щоб за одне стати і вибитись з під кормиги наших гнобителів? Не знаю, чи знайдеться між нами хто такий, щоб нас з'єднав. Хоч кажуть люди, що кінь то найрозумніша тварина між звірями... А кожне з нас мусить коритися своєму панові, чи він варт того, чи ні. А ті пани ссуть із нас кров, сотають жили, а коли висмокче із нас усю силу, тоді до живодера, дрючком по лобі, та й шкуру з нас знімають. Та ще опісля із тої шкури, на глум, шийють на нас шори та хомути...

Лошак заслухався, а відтак мотнув головою і каже:

— Не всім зле живеться, мені добре і моїй мамі і вуйкові, і нас господар шанує.

— Шанують нашого брата, поки він представляє силу робочу і грошеву вартість. Опісля ж іде з Петрового дня аж до палки живодера... Кажу тобі, синку, що ми найнещасливіша порода з усіх звірів... Наша доля поганша від долі свині... Так, так... Свиню годують добре, миють, плекають аж до смерті. Відтак штовхне різник ножем, хвилька терпіння і по всьому! А у нас це терпіння починається, коли ми зачинаємо старітись, тоді, коли б нам відпочити від труду за нашу щирю працю на нашого пана. І все йде до гіршого з кожним днем, з кожним тижнем... Якщо тобі не навкучилося послухати, то я розкажу тобі мою сумну історію, а вона така сама, як кожного нашого брата...

— Не навкучиться, послухаю. Моя мама мені ніколи того не говорила...

— Бо вона ще молода і доброго покищо господаря має... а може не хоче тобі затроювати молоді веселости таким страхіттям... Але кожного з нас така сама доля жде, хібащо через який випадок ми згинемо раніше і не діждемося палки живодера...

І я була молода і весела, жила безжурно у панській стайні. Мене любили, гладили, чесали, хлібом та цукром шанували, поки я щось була варта. Мене призначили і підучили до перегонів панських. То ж то життя було! Тоді рому мені не пожаловали, щоб мене підбадьорити. І я гнала з вихром на перегони. Мій пан вигравав на мені великі гроші за це, що я найшвидше добігла до мети. За ті гроші купив би десять таких, як я тоді була. Я чула як пан обіцявав, що мене до смерти держати буде у вигоді і я була спокійна про мою долю.

Тому то, коли я прислухалася, як мої товариші у стайні змовлялися, щоб панові виповісти послух, збунтуватися і вирватися на волю, я їх висміяла. Яке мені діло бунтуватися проти панові, коли мені було добре? Мені добре жити в теплій стайні, коли мене чешуть та миють, гарним вівсиком годують. А на волі прийдеться жити самою травичкою та й то лиш вліті, а зимою голод, та ще і студінь, дощі, сніг... Нащо мені цього, нащо шукати собі біди? Даремне мене уговорювали, що це спільне діло усіх коней, що треба держати згуртом... Показували мені на стару сліпу дершкувату шкапу, що воду до двора возила... Ну то що? я возити води не буду... Тоді всі коні змовилися одної ночі порвати ланцюги, вивалити копитами двері і вийти на волю.

Коли вже розпочали це бунтівниче діло, я стала страшно ірзати на тривогу, бити копитами на гвалт, поки не побудила машталірів. Вони прийшли в стайню, присмирили бунтарів канчуками і все заспокоїлося. Мене похвалили перед паном, що я їх побудила в пору. Пан мене за це гарненько погладив і дав повну жменю цукру. Мої товариші на мене ремствували, та я собі не брала цього до серця, бо я була певна моєї долі.

Аж стрінуло мене перше нещастя.

У мене була дочка. Яке то було миле та любе сотворіння, як я любила це ніжненьке лошатко! Як вона піросла і прийшла до розуму, то була мені найкращою подругою. Я бажала собі, щоб ми обі до смерти не розлучалися. Аж одного разу зайшов мій пан ще з якимсь другим у стайню. Довго він оглядав мою доню, щось з паном довго балакав, опісля давав йому якісь гроші. Опісля вивели мою доню зі стайні, і я її більше вже не бачила. Страх, як мені жаль було за нею, як я побивалася, як мене боліла ця розлука. Я чула відтак, як машталіри говорили між собою, що пан мою доню продав і взяв за неї великі гроші. Мене опанувала розпука. Я плакала, посумніла, не хотіла їсти. Пан привозив до мене лікаря, а відтак приблизився сам і став мене пестити та гладити. Мене опанувала велика злість і я вирішила помститися мійому кривдникові. Я давніше лизала панові руку, коли він мене гладив. Тепер я схопила його за руку з зубами і вкусила з усієї сили. Опісля говорив машталір, що до пана привозили лікаря з міста. Я не жалувала його, ні того, що зробила. І я вирішила помстувати ще і при нагоді зацідити його копитом в серце. Я його страх не злюбила, що він так немилосердно зранив моє материнське серце. Але і пан помстився на мені. За два

дні мене осідлали, вивели і передали економові. Мене знову узяла злість. Щоб на мене сідав такий нешкредтаний череватий економ! На мене сідали при перегонах джокеї, легенькі мов пірце, а цей черевань як на мене всадився, то аж застогнала. Не діждеш! Ех! як не стану дибки, як не скочу в бік, а пан економ вже на землі стогне. Тоді перший раз мене вибили канчуками, здорово вибили. Мое ніжне тіло від того мене дуже пекло. До того ще через два дні не дали мені їсти, хіба води. Я так була голодна, що гризла зубами жолоба... І я мусіла улягти. І тоді то нагадали мені другі коні, що я не хотіла до них пристати. „А що?—говорили,—урвалася тобі панська ласка? чому нас не послухалася?

Економ товкся на мені цілими днями в дощ і спеку, і я мусіла це терпіти.

Аж зглянулася наді мною доля. Приїхали якісь військові і мене у пана купили.

Жаль мені було виходити з панського двора, де я уродилася і стільки любих хвиль пережила. Та хай там! Піду у світ та може доведеться стрінути де мою дочку.

У війську мені було краще жити, як під економською нагайкою. Мені давали добре їсти, чесали, мили. Там мене записали у реєстр та кликали „Клярою“. Мене сподобав собі один старшина і взяв собі. Добрий був чоловік, пестив мене та цукру давав, і я його дуже полюбила. Коли на мене сів, то я під ним танцювала на radoшах. І служба мені подобалась. Бігати, то моя радість. При тому музика грає, сурма сурмить, і я так навчилася розуміти сурму, як людський голос розуміла.

Прийшла війна і ми всі вийшли з того міста, котре мене зразу лякало. А війна, мій синку, то така страшна річ, що я тобі того з'ясувати не в силі. Гримають гармати, свищуть кулі, люди падають мов підкошена трава. І нашому братові приходиться випити гіркої. Як зломить ногу, то ще добре як хто змилосердиться і кулю в голову пішле, а то приходиться здихати кілька днів, поки живого в землю закопають. Та я на це нічого не зважала. Засурмлять до атаки, то я несучи мого пана вихром, поперед усіх. В такій одній атаці я почувала, що мій пан впав з сідла. Мені на сідлі відразу полекшало, здавалося мені, що полечу кудись в хмару... Завернула я, заїржала, і стала поміж трупами та раненими людьми та кінями за ним шукати. Нарешті знайшла. Лежав горілиць, а з грудей жбухала кров. Я стала над ним і сумовито заїржала. На мій голос він розплющив очі і болісно до мене всміхнувся. Як би то йому допомогти? Якби він на мене сів, то я б його вихром винесла з того пекла у безпечне місце. Та він сердега і руки не міг піднести... Я приклякнула перед ним і приблизила мою голову до його лиця... Він мене поцілував в ніздря, як це не раз робив і застиг...

А тут все кулі свищуть і кілька мене зачепило. Хоч кров із мене сходить, то мені байдуже, коли мого доброго пана не стало, і мені жити не треба. Нарешті бій перепинився. Прийшли жовніри і стали збирати ранених на носилки. Трупи стягали в одне місце, щоб їх поховати. Мені позав'язували рани і повели, насилу повели, геть далеко, бо я не хотіла від мого пана відступитися. Там у тому місці було багато ранених коней, і мене стали лікувати. Та коли мені рани вже погоїлися, визнали, що я нездатна до служби і мене продали якомусь звощиківі. Тепер вже справді пішло мені з Петрового дня. Мені заложили шори, а я ніколи в упряжі не ходила. А

мій новий пан не жалував мені батога, а за те жалував вівса і гонив мною мов собакою і день і ніч. Найгірше приходилося стояти цілими годинами на спеці або дощі, на вітрі та морозі.

Нарешті я стала спотикатися і падати. Звощик проклинав мене і бив немилосердно, а нарешті продав мене возієві порожніх бочок, де якраз тепер служу. Вибили мені одне око, підбили друге так, що мало що бачу. Коли б швидко і на те друге око осліпнути, то не бачила б, коли мене поведе живодер та й вб'є палкою...

Шкапа задумалася і понизила голову. Лошак стояв біля неї і скубав її зубами по шії.

— А ти, сину, гадаєш, що з тобою інакше буде? Побачиш...

— Як бачу, то людина є зла...

— А ти думаєш, що між людьми інакше водиться? Я свого часу, коли жила у панському дворі, придивилася добре, як ті пани живуть, скільки вони видають на своє вигідне життя, а скільки марнується добра, що можна б других вижити... А знову тепер придивилася, як живуть бідні люди по тих ріжних переулках та ямах, які вони називають хатами. Скільки там нужди, скільки там бідноти, калік, хворих серед гною, студені... і ніхто, ніхто над ними не змилується, ніхто не спішиться допомогти. А ті всі каліки та немічні, що тепер руки по милостиню простягають, були колись дужі та здорові, працювали на тих, що їм тепер аж з горла переливається. Працювали поки з них уся сила вийшла. Наша доля лиш тим краща, що нас візьме колись живодер і вкоротить нашу муку, а їх то і живодер не сміє брати, поки не погинуть під тином...

Лошак стояв і мотав головою, не довіряючи, щоб це була правда...

Його закликала мама, і відскочив, та пішов собі геть... Шкапа думала далі, похнюпивши голову...

Бачив я одного разу, як живодер провадив на мотузці стару шкапу. Вона була висока, очевидно, расова. Оба ока повибивані, і лиш ями пусті світилися. Усе тіло поранене, страшне, запаршивіле. Ноги покорчилися. Ледве волокла ними кульгукаючи...

Мені закрутилися сльози в очах...

Львів

АГАТА ТУРЧИНСЬКА

В ГОРАХ

Прослався грунь, пальчасто-зеленавий,
Там пух лісів у синяві Карпат.
Зелена піна, мов потоки лави,
Там пах смерек і шум вітрів крилатих.

Серед лісів квітчасті полонини,
А над потоками явори й лелеч,
І над усім верхом зелено-синім
Чорногори спокійна велич.

В безоднях сніг,
В безоднях нурт потоків,
І вся в шпильях загострених Костриця.
А небо лагідне таке ясне глибоке,
Прозорим плесом на верхах сріблиться.

Це ти, моя роз'єднана Україно!
(О скільки раз тебе так розділяли?)
Верхами простір змірюєш орлино,
Низами сповнена журби й печалі.

Де міць твоя, що величає гори?
Де рух річок і радість водограїв?
Немов Гамлет ти від вагання хвора,
Усе роздумуєш, чекаєш.

А. ТУРЧИНСЬКА

ВЕЧІРНЄ

О нижче, нижче,
схилийся вечоре рожево-опалевий!..
Твої уста, твій пах вишневий
Відчути хочу ближче.

Сьогодні я химерно — лірна.
Я хочу марева фантазій,
Шепчи мені, співай.
Я настроюю твоїм — покірна.

Навколо мене стугоніє місто,
Мені здається, то хлюпоче море,
А вітер лагідний між листом
Баляди дивні творить.

На вулицях якісь співці мандрівні
Мов відгомін далеких трубадурів.
І тане день, як сніг блакитнозірний
Під гру бандури.

О нижче, нижче, вечоре хороший!
Хай гладить легіт серце ніжно,
Вже в небі місяць грає білосніжно,
Мов хвиля срібна в Черемоші.

Вже марять містом чорні тіні
І кам'яниці гейби скали,
Учора зграї журавлині
Над містом пролітали.

З яких країв?.. Для них нема кордонів!..
Несли з собою пах смереки,
Приймав мене їх спів далекий
Тоскним струменем холодним!..

ПАВЛО НЕЧАЙ

МУХИ*)

повість
ЯКІВ ХРИСТЮК

Василь зідхнув, і лагідним струмком полилися його прості, щирі слова:

— Був собі хлопець, — підліток. Пас чужі вівці з ранньої весни й до пізньої осені. Мок на дощах, сох під сонцем, слухав жайворонків, гриз черствий хліб з цибулею і мав за те свитину та чоботята на зиму.

Далі підріс, на парубчака вирівнявся.

Уже він овець не пасе, а став у строк до сусіди. Був сусіда багатенький.

Прослужив хлопець літо та й заробив двадцять карбованців. Пожурився вдвох з дівчиною (бачите, у нього була дівчина і готувалися вони подружитися в-осені). Пожурилися, кажу, вдвох, що мало карбованців тих на весілля та на нове господарство.

Парубок і каже:

— Піду я, Устино, світами. Зароблю сотню карбованців, тоді підемо до попа!

Заплакала дівчина й нічого йому на те не сказала.

Прийшов парубок до батьківської хати та:

— Благословіть, каже, тату, і ви, мамо, — піду на заробітки. Може де в строк стану.

Нічого не сказав батько, тільки швидко вийшов з хати. Утерла мати кулаками очі й укинула в торбину синові хлібину та дрібок соли.

Погладив парубок по головах менших своїх братів, потюпцявся біля порогу й пішов з хати. Озвався до батька в повітку, де той торготів, свиснув до Сірка й пішов. Звертаючи за ріг вулиці, озирнувся і загледів матір: стояла на вулиці біля воріт і мовчки дивилася; на тину сиділи братики й ніби гулькнула через ворота батькова шапка.

Потупцявся парубок, мов украв щось, і рушив. Пішов та й мов у воду.

Не дождалася дівчина парубка, до попа йти. Пішла по наймах, бо ніхто не сватав більше убогої, а може й не хотіла йти заміж, сподівалася все на свого першого парубка.

Не дождалися і батько з матір'ю свого найстаршого, своєї помочі. Підріс середущий, — на нього надії покладали.

Років через два бачили люди парубка десь у економії, а під осінь того ж таки року, один чоловік нібито бачив його в далекому місті: сидить парубок між босяками під рундуком на базарі. Дощ січе, холод кістки проймає, а вони ледацюги (так казав той чоловік про

*) Почат. див. „Червоний Шлях“ № 3, 1929 р.

босяків!) поскоцірювалися під рундуком,—той у жілетці, той в одній сорочці,—у карти грають. І парубок той,—замучений такий, худий,—між ними, банкує:

Озвався чоловік:

— Чи це не ти часом, Якове?

Так босяки так залаялися, що чоловік довго тікав поміж крамницями не озираючись, слід замітав.

Може чоловік і помилився, може то й не Яків був, а інший парубок, на Якова схожий.

Уже щось чи не через п'ять років бачили дівчата та хлопці Якова в одному місті, на цукроварні, в Харківській губернії.

— Служить, переказували до батьків Яковових,—за чорноробочого. Вантажить та підмітає. За дім і не згадує, тільки спитав раз за маленьких братів. Про батька, матір, про дівчину свою Вустину, хоч би слово закинув. Усе мовчазний, сердитий. З прикажчиками коли заведеться,—очі як у звіря горять йому, на виду почорніє, піна на губах,—господи страшний! Який парубок дома був—дівчина, а не парубок.

Слова нікому накриво не говорив.

Не шанувався на цукроварні,—прогнали взимку.

Тієї ж таки зими і я з ним зустрівся...

Робив я тоді на машиновому заводі в Харкові. Якось іду з роботи, а в заводському дворі, бачу,—новий чоловік вештається, залізчя зносить у купу. Здоровий такий парубок. Торкнуло мене:—ой, десь бачив я його!

— Здоров, товаришу, поздоровив його,—недавно служиш тут? Щось я тебе не бачив.

Кинув він залізчя на купу, утер лоба.

— Здоров, одказує,—може закурить маєш, бо вибився я з тютюну. На роботі в заводі недавно—сьогодні вперше. Поденно найняв мене прикажчик під рундуками. Залізо зносити. За четвертака на день, сволоч чортова, найняв, і то спасибі моему батькові, що здорового мене уродив. Інші босяки по двадцять копійок годилися робить, так не схотів прикажчик.

— Вас, чортів, каже,—перша залізчяка задушить. Ще під суд підведете за п'ятака...

Закурили ми, погмоніли трохи, а тут наглядяч виткнувся, то я і пішов.

Може через тиждень,—бачу Якова уже в заводі, у збірному цехові коло підойми.

Вантажить рейки з другим парубком.

— Служиш уже, Якове?

— Служу та не знаю, чи довго служитиму. Прикажчик покищо добрий до мене,—дешево беру, а роблю за трьох. Поденно й досі. Розсердиться—прожене!

Цілий день не виходив з думки мені Яків.

Якось до душі мені припав... Чи не через те, що і я таким самісіньким шляхом потрапив до заводу, як і він.

Надумав я: не інакше „рижий“ (прикажчик) хоче з Якова могогорич потягти! Усі нові робітники платили йому могогоричем за службу. Поговорив я з нашими хлопцями: так і так „рижому“ той... сами знаєте...

— Що ж... такий уже порядок, щоб кожного з нас вихрищувать з босяка на робітника в пивні... Починай, Василю.

Підговорили ми „рижого“, і просто з роботи—гайда в пивню. Випили пива. Торкнув я Якова,—він горілки звелів подать і закуски. Годимо болячці.

Упився прикажчик, червоніший од чуба свого став, цілуваться лізе до мене.

Підсів я ближче до нього з чаркою і завів:

Ой, п'є козак, п'є,
Бо в козака гроші є...

Любив я колись співать, а ще дужче ота рижа сатана любила слухать пісні.

Що то людина! Яка уредна буває для другого чоловіка,—звір! А й у неї єсть десь у грудях закуток, де квітки ростуть.

Уредний, дуже уредний чоловік був наш прикажчик, а заспівай йому п'яному про козака п'яницю та неньку козакову стареньку,—губи йому одвиснуть, слина тече, сльози капають, сам—дитина мала, у котрої цяцьку видерли з рук.

— Брате Василю... (до мене так!) Брате... якби ти знав мою душу...

Бачу,—розкис чоловік. Я йому на вухо:

— Климе Петровичу... У всякого чоловіка є виразка на душі. І не загоїти її нічим і ніколи...

— Істинно... істинно, Василю... болячка. Рве, болить, а не гоїться...

Я своєї:

— Та ще ж то й нічого, Климе Петровичу,—сама болячка. А коли ще до того—їсти нічого! Коли нужа сорочку об'їдає,—тоді вже не життя... Шукай тоді найглибшої річки.

— Істинно, Василю...

А я:

— Хоч би й оцей чоловік—Яків. Орел, а не парубок! Із дуба найміцнішого витесав його батько й пустив по світу нужу годувать під рундуками. Робота в його руках горить, та роботи тієї нема.

Клим Петрович надувся і довго про щось думав.

Надумав:

— А-а... він же служить...

— Що то за служба, Климе Петровичу? Поденно. Сами знаєте: сьогодні служить, а взавтра під три чорти. З отакими руками, з отакою силою під рундуками гнити між босячною?

Клим Петрович скрушно хитнув п'яною головою:

— Правда... істинно... Яків парінь хвасонний! За двох управляється.

— Так ви б, Петровичу, поговорили в конторі... Може треба такого чоловіка. Яків вам оддячить. Він хлопчина свій...

— Істинно... мимрив прикажчик,—треба... треба у збірний цех робочого... Да... Яків підходить. А скільки даси?

Яків зам'явся... Тоді я до Клима Петровича:

Ой, п'є козак, п'є,
Бо в козака гроші є.

— Що ви, Климе Петровичу, не знаєте? Хіба вам перший раз з нами діло мати? Усі твої можна сказати,—хрещеники! Чи може которий не подякував?

— Молодці... Ну, а що він тобі таке, Яків,—родич який?

— Та ну да ж, Климе Петровичу. Усі, хто бив воші під рундуками — усі родичі. Мати наша — сила наша, станок заводський — батько, пляшечка — сестриця, чарочка — коханочка. Не знаєте?

— Сам з таких... Заспівай, Василю, про козака.

— То як же з Яковом?

— З Яковом? Добре... Тільки не обдурить, чорти, бо вилетить тоді, в один шот.

— Браво, на ура Клима Петровича. Пива! Горілки! Хрещається раб божий Яків — босяк нещасний, безробіткою голодний!

— Нехай буде... Яків Христюк!

— Правильно... Охрестили. Пий, Христюк!

Ой, п'є козак, п'є...

Пили й співали всі...

Другого дня Якова записано в штат до збирального цеху. Прикажчик потім признався, що давно треба було одного підручного в збиральний цех і він націлився сам був узяти Якова, тільки чекав на Яковів могорич.

Повеселішав Яків, а зо мною так потоваришував, неначе ми зроду-віку вкупі жили з ними.

Щира душа був Яків. Полюбив я його. Узав до себе життя: одно, що вдвох дешевше мені було платити за кімнату, а друге — не приймав ніхто Якова на квартиру обірваного й без грошей.

Якийсь він не такий був як інші. Щирий був. Що думав, — те й говорив у вічі. Світа багато побачив, лиха зазнав за п'ять років своїх блукань по заробітках. Оповідав мені про все, як з дому пішов, і де ходив. Оповідає, а сам регочеться. Аж сумно! Сумно, коли чоловік регочеться сам з свого нещастя!

Оповідає, мов про моє життя.

І дивіться, босякував, голодував, а грамоти навчився.

— Між босяками, каже, були такі хлопці, котрі й кзамент здавали. То один, то другий мені підкаже, — і читають навчився. Випросю, говорять, у крамаря стару газету та й читаю...

Живемо ми з Яковом довгенько. Уже й великдень минув. Товаришували, — братами рідними стали! Що на душі, те й викладаємо один перед другим. Помічаю: почне про братів малих та й задумується. Щось ніби таїть од мене.

Раз отак довго лежав Яків на ліжку, — дума, мовчить. Хотів уже я питати, чи не занедужав? Чую, — озивається:

— Ти не спиш, Василю?

— Ні, кажу, — не сплю. Згадав то се, то те. Багатію думками. А що хіба?

— Нічого... Я так.

Бачу, хоче щось сказати, та чи соромиться, чи боїться. Устав і давай ходити по хаті. Від вуличного ліхтаря світ падає до нас у вікно, то мені й видко, як став Яків серед хати, здавив долонями голову й заляк на місці.

Жаль мені стало мого товариша. Якесь горе велике носить на серці та не має з ким його поділити!

— Говори, Якове, озиваюся до нього, — може полегшає. Чи може не віриш мені? Сів він до мене на ліжку та так жалісно:

— Скажи, Василю. Чого одні люди — багаті, не роблять нічого, не мучаться, ласо їдять та п'ють, а інші за карбованець увесь свій вік запродують і старцями помирають?

Мене так і підкинуло від його слів. Душу мою струснув Яків своїми словами.

А Яків:

— Покинув я батька-матір у злиднях з малими дітьми. Пішов заробить сто карбованців... Я тобі брехав, Василю, що то сто карбованців для батька хотів заробить. Ні. Для дівчини! Для однієї дівчини. Думав одружитися з нею. За рік, за два, — казав, — повернуся, Вустино, до вінця обоечко підемо.

П'ять років ходив. Голодною собакою зазирає до багачів у двори. Та не склав сто карбованців, тільки за кожною латкою по сто, як не більше, вошей. Де я не ходив, яких якономій я не пройшов, скільки лантухів переносив на пристанях з лапацонами, до яких, до яких заводів не заходив! І скрізь нашого брата, мов черви, лежить купами голодне босяцьке тіло коло заводських брам, по-під рундуками на базарах, по пристанях — вигрівається на сонечку, чується Така велика сила, що якби встала та взялася та отаку-о велику, велику підвагу, то перекинула б землю, як поганенький віз-тарадайку.

Та ба. Роботи немає.

Що заробив ув одному місці, у другому проїв.

Пощастило було мені в одній цукроварні.

Заробив трохи. Та заїв мене прикажчик. Змій — не чоловік до людей був. Не втерпів я раз і заїхав йому по зубах.

Вигнали мене ще й у поліції посидів.

Пішов до босяків. У гурті не так сумно. Хоч і смерть, так на на громаді, як той казав.

Кради, роздягали... інші... Я... не міг! Не міг, — розумієш? Розум каже:

— Що ж більше чинить, як не дають чесно заробить?

Щось, з душі, шепче:

— Хіба для того ти пішов з дому? Хіба на щастя піде тобі чуже добро, як уб'єш ти людину, набереш грошей і одружишся з Вустиною? Окошиться чуже добро, як не на тобі, то на дітях твоїх. Зароби чесним трудом, пожий свій труд спокійно та щасливо. Твій батько, твій дід лозини чужої не зачепили, бо то чуже. Хіба ж ти таке вже ледащо, що й злодієм можеш стати, душогубом?

Босяки стали позирати косо на мене: не краду, не грабую, не п'ю, ходжу по дворах, — тому погріб викопаю, тому яму вичистю, тому дров наколю.

— Шпиг чортів, — чую балачки серед босяків, — пришить треба!

Посичать п'яні та на тому й край. Ніхто справді не мав мене за шпига. Дивно було босякам, що я чесний, а може й заздрили: є ще чоловік серед них, котрий не зрадив сам себе.

Не стало мені супокою. Серце одно товче, — розум інше: чого інші в шовках, у хвайтонах їздять, годовані, мов на заріз, не роблять нічого? Розум: чого ж так? Може в них можна вкрасти, може такого не гріх ограбувати? Він же не наш брат, селянин, котрому курка тяжко затружена, бо мірка проса коштує відро поту.

Серце: — не зачепи чужого!

Розум: — Не мучся. Не муч дівчини вигляданням тебе з наймів, бо втратиш її, а другої такої вже не буде ніколи... ніколи! Як не буде вдруге молодих літ!

Може й пішов би красти... Не знаю! Та нагодився на той час рижий, Клима Петрович, найняв мене на завод, на поденну.

Скажи ж мені, Василю, чого воно так, чого є багаті й бідні? Сказати, наш хазяїн: завод має, машини вироблює,—молотилки, косарки, сівалки. Сотні робітників день-у-день, зраня до ночі працюють на заводі... Де ж хазяїн? Чого він не робить? Чого я мушу робити, і робити на нього, голодувати, не допивати, шкодувати собі на теплу одягу, щоб скласти за рік другий ту сотню карбованців, що мені вони потрібні? А як захворію? Як виженуть мене з заводу? Знов до босяків? Та вже ж я не парубок, уже ж я не дитина, уже мені надокучило годувати себе надіями! У нас на селі такі, як я, на двадцять шостому році, дітей повний запічок мають, а я тішу себе й досі тим, що через два роки повернуся до своєї дівчини, тоді, як голова в неї почне сивіти по наймах або пішла вона світ-за-очі, надокучило мене виглядати.

Сто карбованців! Що тих сто карбованців нашому хазяїнові? Раз повечерять!

Піди ж до нього, скажи:

— Дайте мені, хазяїне, сто карбованців. Сто карбованців,—для двох людей їхне щастя!

Ха-ха! Проклят буду, коли не покличе хазяїн поліції і не посадить тебе в часть. Щоб прохмелився!

Я, Василю, пробував уже. Дурний був. Торік копав яму в одного панка. Такий добрий панок,—усе коло мене крутиться, розпитує.

— Звідки... та чого... та як?

Пузатий-о! Через усе черево золотий цеп, фунт мабуть важить. Часи золоті. Костюм на ньому суконний, добрий.

Усе розпитує мене та скрушно головою хитає.

Узяв жаль мене за серце. Розповів я йому все.

Самому шкода себе стало, так розповів!

Посмутнів мій панок, зідхає, очі почервоніли.

Серце в мене затремтіло, ноги затрусилися.

— Дай, думаю,—попросю. Може цей добрий пан носить з собою моє щастя. Може він дасть мені сто карбованців, бо що йому сто карбованців, коли в нього дім сотисячний може, сад—ціни йому не добереш, будівлі всякі—багач!

Здушило мені горло... Хочу сказати,—язик не повертається.

Заплющив я очі й сказав. І досі горю від сорому, як згадаю.

Сказав я своє прохання до нього й немов порожній лантух став, витрусилося з мене все. Ні думки в голові,—ні сили в руках, стою в ямі, хитаюся.

Чую,—посвистує. Підвів я помалу голову догори,—немає коло ями мого доброго пана, пішов у сад, посвистує весело, руки в кишенях.

Зліг я на стіну в ямі, бо був би впав,—такий безсилий став.

Чи довго простояв,—біжить до мене наймичка.

— На, парубче, четвертак за роботу та йди собі. Пан сказав,—не треба більше копати ями.

Да... Виліз я з ями, матюкнув на наймичку, потоптав ногами панський четвертак і пішов. Напився перший раз з босяками.

Іноді мені здається, що серед босяків безпечніше, ніж серед отих, що в шовках ходять. Босяк страшний поки голодний; напився, найвсь,—він тобі як мала дитина став.

Ті ж—у золоті, годовані,—дивляться на тебе завжди так,—от-от ковто тебе з усіма твоїми манатками, з усіма вошами!

Я до них придивився. Наймає, бувало, отака сука при золотих часах попилять і порубать йому дрова. Дров тих повна повітка,

сажнів п'ять, а він наймає нас на око, не од куба, а на око, і боїться, що дров—не більше як півтора куба,—„сам міряв“.

Боїться перед нами, хоче одурити нас, босяків, котрі на око знають, що дров не півтора, а п'ять кубів, знають, скільки полін навіть у тій купі.

І дає він нам за ті „півтора куба“—півтора карбованця на всю партію, на три парі босяків. І не зразу дає. Дає карбованець і тридцять п'ять копійок. Набавить п'ять копійок, а за останній гривеник торгується, поки ми плюнемо й рушимо з двору. Тоді набавить той гривеник.

Голодні, хитаючись,—пиляємо, рубаємо,—в очах золоті мухи. І за цілий день не вишле скибки хліба. Висотуємо, як прокляті, з з себе жили коло тих дров і одержуємо увечері неодмінно подертий карбованець, той, що його панок тикав уже скрізь та ніхто не схотів брати. Ми беремо, бо покличе городовика: не беруть босяки царських грошей!

Через те й пили босяки. Пропивали за мить весь заробіток. Похмелялися ж за ті, що витрушували вночі з кешені того самого Юди, як попадався. Самі собі платили хлопці за п'ять кубів порубаних дров.

Чого воно так?

Яків рвав на собі чуба й стогнав. То ж наболіло йому дуже.

Почав я потішати Якова:

— Це мине, Якове; і я колись рвав на собі чуба, і я питав людей,—чого воно так на світі? І вони мені сказали.

— Сказали?!

— Так, Якове,—сказали. Вони кажуть усім, хто про те питає... Ходімо!

Треба вам сказати, що й у мене була своя таємниця від Якова, як у Якова про дівчину Вустину від мене. Яків ховав од мене свої надії на щастя, і я ховав од Якова свої надії. Тільки мої надії були інакші, і крився з ними я від Якова, бо не допевнився ще був, що за чоловік Яків, чи мовчатиме він, коли треба буде.

Сьогодні ж похвалився він мені про свою журбу,—чого так, що одні люди багаті, а інші бідні,—упевнився вже я, що мій товариш Яків дійшов до тієї межі в житті, що через неї і я недавнечко тільки переступив. Упевнився я, що треба допомогти тепер Якову по-товариському, як і мені допомогли товариші мої.

На вулиці я сказав:

— Ми підемо, Якове, до тих людей, котрі скажуть тобі про все.

Яків мовчки йшов. Думав.

У брудному далекому завулку край міста ми зайшли в хату-розвалище.

Велика та стара була та хата, вікна позабивано.

Поблукали в темних сінях, хоч я шлях добре знав, і увійшли в хату.

У великій, довгій кімнаті було досить ясно од гасових ламп, що висіли по стінах. На перший погляд кімната нагадувала або пивню або ж школу. Накурено було і людно, як у пивній, урочисто, як то буває в школі.

На ослонах сиділи чоловіки й, зрідка, жінки. Коло столу стояв літній чорнявий, з бородою і в окулярах, чоловік. Він мабуть тільки що говорив, бо стояв з піднесеною догори рукою і повернувши до нас голову. Усі, хто був у кімнаті, застигли головами до чоловіка в окулярах, обличчями до нас з Яковом.

Вони всі допитливо й похмуро дивилися хвилину на нас.

— Ага... товариш Матвій. Кивнув до мене чоловік в окулярах...
Ти б все ж краще стукав у двері.

Я кивнув на Якова:

— Наш!

Голови заспокоєно повернулися до товариша в окулярах. Ми з Яковом сіли на порожній лавці в кутку.

Чоловік в окулярах говорив. Сьогодні була звичайна лекція з політграмоти. Чоловік в окулярах,— тов. Борода,— оповідав про різницю між більшовиками й меншовиками.

Слухачі,— то були робітники з нашого заводу та з канатки.

Лекція скінчилася і слухачі сунули до тов. Бороди.

Яків здивовано й похмуро озирав кімнату.

— Попався, Христюк?

До нас підійшов Кость і поздоровкався. Кость — робітник з нашого заводу й був з нами в пивній, коли христили ми Якова. Ще тоді в пивній Кость прозвав Якова Христюком; з тим прізвиськом Яків і досі живе.

Сів Кость коло нас та до Якова:

— Що, браток, до нас пристаєш? Добре діло. Нашому брату, робочому, організація,— перший параграф життя. Одного, брат, закликають. От який ти, виперло тебе допихом на гної, а коли ти один, то всяка невірна рижка собака загризе тебе, ще ти й винний будеш. Тут, Якове, наших хлопців багато.

— Братва,— гукнув Кость,— топайте сюди, Христюк прийшов до нас миропомазуватись!

Хлопці підходили, здоровкалися до нас.

Більшість знали Якова.

Підійшов і тов. Борода.

— Новенький? Він запитуючи глянув на мене поверх окулярів, мовляв, що воно за здоровило?

Одійшовши з тов. Бородою набік, я коротенько оповів, що знав про Якова, додавши своєї думки, що слід Якова затягти до нашого гуртка, нехай послухає, повчиться, а що він надійний — я ручуся.

— Добре... Нехай ходить на лекції... Я поговорю в комітеті — згодився тов. Борода.

Був час розходитись. По двоє, по троє розходилися робітники. Вийшли й ми з Яковом. До самої нашої квартири Яков мовчав. Лягаючи спати, зирнув на мене, покрутив головою.

Уранці, ідучи до заводу, Яків косо зміряв мене очима і запитав:

— Банда?

— Яка банда?!

— Ну, а ті... що вчора? Нальотчики?

Я од несподіванки зареготався. Яків почервонів.

— Ти чого іржеш? — спитав і, сплюнувши, пішов у завод.

Сміх захряс мені в горлі. Уколола думка:

— Чи не шпиг часом Яків? Треба ж не спускати його тепер з очей... До вечора.

Нагнав Якова в заводських сінях і назирці за ним увійшов у збиральний цех. Сповістив Костя (Кость працював у збиральному цехові):

— Наглядай за Яковом... Чогось закомизився... Слідкуй, куди ходитиме сьогодні.

Гудок загував до роботи, і я пішов у свій фразеровочний цех, де недавно почав працювати.

Цілий день думки про Якова не давали мені супокою. Аж майстер нагримав на мене:

— На похмілля, Василю, сьогодні, чи чого наче очмана плутаєшся по-під ногами?

Схаменувся я, почав обдумувати пригоду з усіх боків:

— Ну, нехай шпиг Яків. Моя вина, що помилку зробив... Якось виправимо...

А втім — не може бути.

Хіба б же шпиг так швидко себе виявив? Невже йому не кортіло б довідатися про більше?

Що ж тоді трапилося з Яковом? Чого він розсердився і назвав наш гурток бандитами?

Ні,— щось не зрозумів Яків... Не може бути, щоб такий одвертий чоловік був зрадником.

Треба з ним ще поговорити.

Насилу допленталося сьогодні сонце до тієї точки, коли заводський гудок сповіщає шабаш.

Збіг я в збиральний цех до Костя.

— Ну, як, Костю?

— Ні чорта подібного,— одказує Кость,— ти, Василю, краще очі собі продери. Нікуди Яків не ходив і до їжі не брався. Щось думає все. Ні з ким не балакає. Може захворів?

Одлягло мені од серця. Пішов до Якова. Саме одягається додому йти. Озиваюсь:

— Чи обідатимемо, Якове, дома сьогодні, чи де підемо? Од учорашнього обіду трохи зосталося.

— Про мене. Мені їсти не хочеться.

На вулиці я приступив до Якова:

— Кажі, Якове, що з тобою сталося? Не шуткуй. За такі слова, знаєш, по голові не гладять.

Яків став серед вулиці й стиснув кулаки:

— Ти, Василю, не лякай. Не таких бачили!

— Тьху, чорт!

Дійшли мовчки до квартири. Яків мерщій до свого манаття,— зв'язує у вузол.

— Якове...

Яків зв'язав свої манатки у вузол і тоді повернувся до мене.

— Що? Не бійся,— я не викажчик. Чорт вас усіх бери. Бандуйте. Один чорт: босяки під рундуками, а ви по своїх свинушниках. Я з вами не піду нальоти робити — ні! Шукайте дурніших.

Бачу,— круто щось учиняє мій Яків, коли б і справді халепи не наробив, халепи по-дурному. Давай заспокоювать:

— Слухай, Якове. Жили ми з тобою душа в душу мало не рік; чи ти бачив од мене яку кривду, чи скривдив тебе хто з хлопців заводських? Ні. Хто допоміг поступити на завод? Ми. Невже ж ти думаєш, що ми хочемо підбити тебе на щось лихе?

Нумо поговорімо по-доброму, по-товариському. Скажи, що тебе мучить? Може ж ти помилився...

Не можна ж так згарячу вікна бити.

Подумав Яків і сів до мене,— почав:

— Що ж,— я скажу все, Василю. То пак, тов. Матвію, здається, так тебе вчора звали на зборах у тому кублі?

— Ну да... Так мене там звать. Нічого дивного, доводиться змінити ім'я, щоб безпечніше від шпигів було.

— Я не дивуюся, Василю... Да... Так чув я про вашого брата, про більшовиків... Терся по-між народом і багато про дещо чув, і кажуть про вас от що: більшовики, то єсть жидівська партія. У тій партії состоять жида всього світу,—і американські і гапонські і китайські.

Словом—усі. І нашого дурного брата заманюють у свою банду й перехрищують у свою віру. Як перехристять, дадуть друге ймення, тоді—квит! Або служи їм, або уб'ють.

Один босяк мені божився, каже, цілу пригорщу золота давали, щоб я пристав до них. Я пристав, а як повели перехрищувать,—попрохався до вітру на двір. Тут ухопив за машинку того, що вартував коло мене, задушив його, а сам як дременув, так аж на Кавказі опинився за тиждень.

Да... От вони зберуть собі партію і ходять ночами, нальоти роблять на банки, на каси та на багачів: збирають багатства. Як зберуть до своїх рук багатства всього світу, тоді закуплять панів, урядників, генералів і наставлять над усім світом свого жидівського царя, а всі народи перехристять у свою віру.

Тільки, брат, руки короткі.

Доволі з нас, що на своїх панів робимо.

Тепер я не знав уже, що казати Якову. Ніколи в голові собі не покладав я, щоб Яків отаке міг подумати про наш більшовицький гурток.

Бачу, розумію, що Яків наслухався доволі босяцьких байок і заплутався тепер у них, а як його умовити не вірити байкам, як йому сказати правду про нас, щоб він повірив мені—не знаю! Не вмю доказати йому, що й до чого, бо й сам недавно в гуртку, тільки почав політичне навчання, тільки почав прислухатись.

Бачу,—треба чоловіка з головою до Якова, щоб розжувать йому про більшовиків, треба на ділі показать Якову, що більшовики гуртують робітників до боротьби з нашими хазяїнами—капіталістами, до боротьби з царським урядом, до боротьби за владу... Про те я чув, знав сам, а як запевнить Якова, що справді так воно.

— Перейду я десь на іншу квартиру,—встав Яків,—за мене не бійся... Мовчатиму. Хай на вас халера! Робіть, що хочете, та дайте мені спокійно заробити мої сто карбованців, дайте вирватись від вас додому, в село. Байдуже, пануйте, поїжте один одного, тільки не ставайте на моєму шляху.

— Почекай, Якове... Зажди трохи...—Мені було дуже шкода мого товариша, що наосліп робився моїм ворогом, ворогом тих, хто дбав про визволення його й дітей його з тих босяцьких блукань без роботи, без долі.

— Слухай, Якове... Ну тебе під усі чорти! Не будь ти дурнем. Ні чорта ти не знаєш. Розумієш, ні чорта!

— Ти ж темний, як ніч. Роботи немає—проклинаєш увесь світ. Хочуть допомогти тобі—на стіну дерешся. Твоя байка про жидівські комітети та про жидівського царя такаж дурна, як і ти! Ти не хмурся, я тебе не злякався. Та жаль мені тебе, жаль, жаль, сволоч ти паршива, шпана нещасна, жаль, бо і я був такий як ти. І мене силою тягли, щоб я на правду подивився.

Слухай: Я не вмю доказать тобі,—що і як, тільки скажу: хочеш сам подивиться, помацать своїми руками, своєю шкурою, де правда,—сиди камінюкою зо мною і нікуди не рипайся. Ніхто ж тебе не тягне

на нальоти. Ходи на збори нашого гуртка, придивляйся, прислухайся, розпитуйся.

Яків мовчки стояв, мов закам'янів од моїх слів.

Раптом ухопив свій вузол і пішов з хати. На порозі обернувся до мене, буркнув:

— Ти... мене не вчи. Сам знайду шлях, куди треба. Тільки ж пам'ятай: коли правду про вас кажуть, тоді... він гуркнув дверима й погулав чобітьми в сінях.

— Ну й іди під шум,—плюнув я,—бо життя через тебе не стало!

Сповістив я в комітет, як було діло з Яковом. У комітеті сказали:

— На всяк случай, нехай Кость за ним наглядає, вони ж працюють в одному цехові.

Тижнів зо два не бачив я Якова близько.

Розминалися навмисне. Важко мені й ніби соромно було зустрічатися з Яковом.

Питав Кость:—як?

— Сопе, каже,—та думає.

Спізнився я раз на вчєння в наш гурток. Тихенько увійшов у кімнату і сів на лавці в кутку. Слухаю тов. Бороду, угадую, про що саме була сьогодні розмова й роззираюся по кімнаті; хто з наших хлопців, із мого цеху, прийшов сьогодні.

Дивлюся,—попереду Костева спина, а поруч чиясь теж ніби по знаку мені. У голові крутиться, а не згадаю, хто б то міг бути з хлопців.

Коли повертається помалу Кость до мене, оком стикає на того, що поруч з ним сидить.

Шибонула мене думка—Яків? Мабуть дуже здивувався я, бо Кость так кумедно витріщив очі, що я трохи не приснув од сміху.

Кінчилося вчєння, почалися розмови по гуртках. Дивлюся,—пішов Яків по кімнаті. То там пристойть,—послухає, то туди зазирає. Підійшов до тов. Бороди, щось питає в того і так строго дивиться йому у вічі. Товариш Борода кивнув головою і дістав з скриньки книжечку, дав Якову.

Оглянув Яків книжечку з усіх боків, потупцявся і одійшов до Костя. Незабаром і пішов з Костем.

Ще кілька разів зустрічав Якова на зборах нашого гуртка, тільки не помічає мене, не гляне, не кивне.

Питав Кость про Якова. Кость кумедно розводив руками:

— Чита. Розумієш,—чита наче професор! Не їсть, не п'є, до вітру не ходить, одно, сатана, чита!

Кость жив з Яковом в одній кімнаті. Працювали в одному цехові—здружилися, до того, Костеві зручніше було наглядати за Яковом, живучи з ним, от він і взяв Якова до себе на квартиру.

Уже щиро Кость казав:

— Буде, хлопці, діло з Якова. Золото, а не чоловік; одно з ним лихо,—правду дуже любить! За правду ладен задушить чоловіка. Гарячий дуже!

Не знаю, як би воно було далі з Яковом та трапилося на заводі в нас таке, що завихрило, переплутало все.

У збиральному цехові перебило ногу робітникові Куценкові. Мусів вилежати він у лікарні шість тижнів. На його місце призначено Якова, а на Яковове місце найняла управ нового робітника.

— Можна... Я сам бачив у 1905 році, як у Берка на старому базарі здається оця ж сама нянька подушки та перини шила своєю копісткою. Махне раз, а пір'я повний двір з подушки наробить. Спробуй руками: поки то розпореш подушку, поки то витрусиш пір'я.

— То вона мабуть гостра? Гостра!

— А чим нагострюють?

— Карбованцями!

— Ну?

— От тобі й ну. Піди хоч зараз на базар,— сьогодні базарний день. Там отаких няньок з копістками та сосками повно. Ухопить нянька дядюшку селянського за коміра й ну гострить свою копістку об дядюшчин горб. Гострить поки дядюшка догадається і виткне з рукава карбованця. Тоді нянька перестає гострить свою копістку... Уже нагострив!

— Нагострив? Ти ба. Хитро...

Яків помалу підійшов до поліцає та:

— Покажи... Дуже гостра?

— Розойдись. Не совокупляйся больше трьох!

— Диви, який дурень з тобою совокупляється? — веде Яків своєї,— ну, слис, не балуйся. Покажи мантачку... Залізна?

— Ні, стальна.

— Сам робив?

— Розойдись, кому я кажу, без насмішок!

— От бісова душа,— вигукнув Яків і махнув своїм здоровецьким кулаком.

Ми всі завмерли з несподіванки. Поліцає зблід, позадкував, зачепився шаблою за хвіртку й простягся горілиць на землі.

Яків швидко махнувши кулаком,— лапнув долонею себе по лобі й повернувся до нас:

— Диви, яке стерво здорове,— показував нам спійманого комаря на лобі,— як вишня... крові моєї насмоктався!

Усе сталося за хвилину. Яковів жарт був такий несподіваний, що всі робітники загоготали, мов гуси. Тільки поліцає схопився з землі й сполоханим зайцем шугнув у завод. Він сподівався, що Яковів великий кулак упаде на його голову й перелякався.

Ще передні робітники реготали коло Якова, пригадуючи, як злякався поліцає, а задні вже шепотіли:

— Товариш Макар... Макар з комітету.

Робітники посунулися до гурту, зазираючи кожен через голови, щоб побачити тов. Макара. Про нього всі чули та тільки деякі бачили.

Раптом усі підняли голови: на купу цементових труб, що лежали біля заводського паркану, виліз чоловік, озирнувся на всі боки й махнув рукою. Стихло.

Блідий, у чорній бороді та вусах, у чорному картузі й чорному піджаку,— тов. Макар був такий, як сотні тих, що отут навколо нього стояли. Чорний, ніби припалий сажею з картуза до чобіт, тов. Макар нагадував робітника, котрий тількищо вийшов із заводу, вимивши лице, і того воно було сірувате, без сажі. Очі привітно змузилися. Брови нахмурилися, Макар весь зломився в поясі наперед, махнув руками, вихнувся на бік і завертівся, мов заведений.

Тов. Макар говорив про оголошення страйку більшовицьким підпільним комітетом, на нашому заводі. Поспішаючи, переказував те, про що ми знали вже з прокламацій. Але його палкі слова говорили більше, ніж паперові прокламації. Макарів голос бренив при-

душеною ненавистю до заводчиків, до визискувачів робітників, слова зривалися, мов стріли з тугого лука й глибоко кололи свідомість слухачів.

Робітники товпилися до Макара ближче, і сильний, хрипкий Макарів голос було добре чути всім. Товпилися ближче до Макара, щоб зазирнути йому в очі, побачити, як вони горять, чого вони стали такі вогкі.

Товариш Макар шпурляв словами:

— Ваша сила, товариші,— у ваших руках, у вашій одностайності, у вашій організованості. Ні один не ставайте до роботи. Адміністрація буде вас усяково дурити, багато обіцятиме, щоб розбити вашу гуртову силу, нацькуватиме одних на одних. Не слухайте. Тримайтеся один одного. Наша сила в нашій єдності.

— Адміністрація не захоче мати втрат од страйку й піде на поступки. Вона не найде робітників у нашому місті, щоб заступили вас. Коли що,— інші заводи підтримають наш страйк...

Ту ж хвилину мимоволі всі повернули голови до заводської брами. Із хвіртки по одному вискакували поліцає і дугою оббігали вулицю, щоб оточити робітників. У кожного поліцає в руці поблискував чорненький, маленький здаля „Ноган“.

Я стояв поблизу тов. Макара. Спостерігши загрозу,— я крутнувся до Макара, та його вже не було на купі цементових труб,— зник серед робітників.

Натовп стелюся, і рушив тікати у той бік, де поліцає ще не встигли нас оточити. Передні скакали через тини по дворах, задні валяли передніх і через них поспішали втекти.

Охопив нас незрозумілий переляк, як часом трапляється на базарі: хтось крикнув, хтось побіг і враз зривається базар, кричить, свистить, когось догонять, переймає, ловить. І тільки згодом виявляється, що нічого не сталося, що ніхто не тікав,— просто на голову бабі Мокрині кінь звалив з возу нову макітру, баба крикнула, хтось шарахнувся, і пішло.

Так було й тут. Хоч поліцає і гналися за нами та не були вони нам страшні, ніхто ніякого злочину не зробив. Поліцає ловили одного тов. Макара, агітатора більшовицького, і йому одному треба було втікати.

Біжучи за іншими, я думав, де дівався т. Макар, чи встигне заховатися.

Добігаю до чийогось тину і стаю: через дворище тікає до тину на той бік тов. Макар, а навперейми йому женеться вусатий, червономордий поліцає. Макар скочив на високий шпичастий паркан і повис, бовтаючи безсило чобітьми.

Метнувшись через тин, я помчав просто на поліцає... одна думка вихрила мені в голові: — затримать, затримать поліцає!

Ту ж мить забрязкала шабля збоку ліворуч,— то біг навперейми мені другий поліцає і щось гукав. Перший поліцає злякано озирнувся на мене і націлився револьвером.

— Гаразд... тим часом Макар утіче... думав я біжучи на першого поліцає.

Щось лягнуло перед самим моїм носом і свиснуло.

— Стріляє... стріляє,— билась думка,— ага! Макар переліз тин... Утік!

— Стріляєш, гад? — заревло несподівано позад мене й, пхнувши мене в плече, метнулося вперед.

Хвилина, — поліцай кумедно майнув хвалдами, підлетів угору й ляпнув на землю.

— Яків... Яків...

Крики, свистки, тупотіння, тріск навколо, — запаморочили мені голову.

Яків скочив од землі з револьвером у руці, крутнув ліворуч, гримнув постріл і другий поліцай упав ниць, дряпаючи руками землю.

Заляскотіли звідусіль постріли коротко й уїдливо. Поліцаї почали стрілять на Якова і на мене.

Яків скочив через паркан слідом за Макаром, за Яковом — я. Ми потрапили в тісні суточки між парканом і стіною якоїсь кам'яниці. Біжучи суточками, я наступив на чорну бороду.

— Ага, — Макар скинув свою штучну бороду... Тепер йому легше буде тікати.

Суточки вперлися в стіну. За парканом праворуч був великий сад.

— Сюди!

Ми перелізли через паркан і побігли через сад, так що стрілянина чулася вже за нашою спиною. Знов паркан. За парканом — провулочок. У провулочку порожньо. Ми перескочили в провулочок.

— Ага... згадав... ми на другому кварталі... провулок навкосо веде до базару... Туди мерщій, Якове. Між народом сховаємось!

Удаючи людей, котрі нічого не чули й не бачили тількищо, — ми закурили цигарки й спокійно, але швидко попростували до базару. Постріли вже стихли.

Квартал, другий, третій. Ми вже далеко від заводу. Поки кинеться погоня по далеких кварталах, ми вже будемо на базарі.

У базарну товпу пірнули ми, мов у живлющу воду після спеки.

Тисячі народу сновигали по базару, збиваючись на точку в густу кашу. Той продає, той купує, інший нишпорить по чужих кишнях, — усякому своє діло.

Якову голову було видно далеко серед натовпу, і я назирці ходив за ним, не наближаючись. Стане Яків приторговувати чоботи, — тоді беру і я з рундука штани й ніби приміряю. Бачу, — зняв з себе Яків піджака й продає, покупці вже прицінюють. Скинув і я свого, — теж продаю. Не так кидається у вічі людина, коли вона за ділом, хоч би й на точку.

Ходимо отак з Яковом, дорожимося з своїми піджаками, щоб хто справді не купив; зійдемося, перекинемося словом і знов ходимо, наслухаємо, що чувати про завод.

Незабаром то тут, то там, — пошепки, а далі й голосно, заговорили люди про „бунт“ на машиновому заводі.

З балачок я довідався, що одного поліцайя коло заводу убито, одного поранено й що заарештовано багато робітників.

Говорили ще, що забито самого пана Вундта, що спалено завод, що вже в „старому городі“ почався погром на євреїв. Та то були звичайні брехні, — ніхто сам того нічого не бачив, — чув, каже, а може й сам тут же вигадав.

На той час зарипіла на точку гармошка, і хрипкий голос, на підпитку завів кучеряву-кучеряву шахтарську пісню:

Шахтьор пашеньки да не пашеть,
Коси в руки не берють.
Прийдють празник да воскресення, —
Шахтьор у кабак ідють.

Гоп, мої гречаники,
Гоп, мої білі,
В тебе воші всі чорняві,
А у мене білі.

— Макар?

Я трохи не скрикнув, зразу впізнавши його голос і його гармошку. З гармошкою Макар не раз з'являвся серед людей, де треба було щось почути, або переказати своїм так, щоб городовик не догадався.

Посуваючись серед натовпу, я здаля шукав очима Макара. Ага, он він у жілетці, — у червоній сорочці на випуск, — вуса, мов у kota, чуприна набік, картуз на потилиці. Співає, пристукує ногою, підморгує бровами.

— Може продаєш, землячок, гармошку?.. став я перед Макаром, — або заміняй на мого піджака. Гармошка твоя, брат, нічого, тільки бас хрипить, як моя теща на похмілля.

Макар став, зміряв мене очима з голови до ніг і сунув кулаком під самісінький мій ніс:

— А ето хош? Зануда! Ще і йому гармошки закортіло. Хош, зроблю з твоєї морди гармошку, зараза!

Народ товпився до нас і реготався з безплатної розваги.

Я продовжував балачку:

— Чого ж ти сірчаєш, браток? Мало може піджака, то ти так і кажи. Я можу набавить тобі икри з-під старого рабина. Скільки хош, стільки й бери, мені не жаль. — Макар скипів:

— Ти, мурляко. Іди, знаєш куди: просто, заверни по Суворовській, промни квартал, перейди сінний майдан, дійди тим шляхом, що й завжди ходиш, куди сам знаєш, там побачиш сіру кобилу, поцілуй її під хвіст і скажи: — Христос воскрес!

Точок реготався, і кожен ліз до нас послухать і подивитися на бійку, бо до неї у нас з Макаром ніби йшло.

Вислухавши лайку тов. Макара, я вже знав, що мені треба йти до нашої секретної комітетської квартири на збори. Пропуск „Христос воскрес“.

Я удав дуже роздратованого... Треба ж якось одійти від Макара. Бачу Яків поспішає до мене на підмогу.

Я зухвало цвіркнув на Макарову гармошку, штовхнув плечем його і, наступаючи на нього, — мимрив:

— Добре... я піду... поцілую кобилу... А от спробуй ти піти. А ну, вдар, — мимрив я, готовий приснуть од сміху... Яшко, — гукнув я до Якова, — наших б'ють!

Яків, високий, наче на коні, в'їхав межі люди і, скосивши око, нахилився до Макара. Враз очі йому розгублено закліпали, і Яків зирнув на мене.

— Бачив? — кинув я до Макара, — тільки зачепи!

Макар усміхнувся, чвіркнув байдуже через губу і кинувши:

— Плювать мені. Думаєш злякався твоєї Голяфи? Поведи її нехай і вона похристосується з моєю кобилою. Бо як гукну братву... — рипнув гармошкою і пішов чуть:

— Шахтьор пашіньки не пашить...

Народ сунув за тим, а з нас реготалися:

— Що, здрейхвили? Да, брат, зачепи шахтьора, то як свисне — злетяться звідусіль землячки й на гамуз тебе потовчуть!

Штовхнувши Якова, я швидко рушив з базару. В тихому, порожньому переулочку зачекав на Якова.

— Макар? — кивнув Яків до базару.

— Макар, Якове. Сказав іти нам на збори. Я знаю куди. Поспішаймо.

Покрутившись довгенько завулками край міста, ми постукали в двері новенького будинка, де висіла табличка:

— Доктор Кранц.

Приєм од 5 годин — до 7 годин вечора.

Сіфіліс, трипер і полове безсилля.

Двері відчинила молоденька дівчина, мені не знайома.

— Вам до кого? — запитала. — Доктор сьогодні не приймає.

— „Христос воскрес“ сказав я до неї неголосно.

Дівчина зирнула на вулицю і шепнула:

— Заходьте та не озирайтесь.

У снігах дівчина запитала:

— Хто прислав?

— Товариш Макар.

— Ага... ідіть сюди.

У великій кімнаті, куди зайшли ми з Яковом, було чимало народу. Чоловіки й жінки. Ніби прийшли з хворобами до лікаря Кранца. Тут був уже й Кость. Присутні були все члени нашої більшовицької запільної організації. Багатьох я знав, а багатьох бачив уперше. Про подію коло заводу тут було вже відомо.

Турбувалися, — де дівся тов. Макар. Я розповів про зустріч з ним на базарі, додавши, що, певно, Макар переодягся і пішов у місто розвідати, як справа з страйкарями.

Із лікаревого кабінету вийшов до нас товариш, котрого я бачив оце вперше. Він і був сам лікар Кранц, а справді голова Вус, як я потім довідався.

Табличка на дверях і інше було просто про людське та поліційне око. Для хворих лікаря Кранца ніколи дома не було, та до нього в тому глухому закутку край міста з такими хворобами ніхто й не міг заходити, не шукали його.

Тут просто була головна квартира нашого комітету.

Тов. Вус вислухав моє оповідання про сутичку робітників з поліцією коло заводу й про убивство Яковом поліція.

— Погано, сказав він, — дуже погано вийшло, товариші. Зброї вживати не треба було. У нас були інші завдання. Ми мали спокійним трьохденним страйком примусити адміністрацію заводу прийняти наші вимоги. Вийшов неорганізований бунт з убивством.

Яків, роздратований, підступив до Вуса:

— Так, значить, нехай би убивали тов. Макара? Да? Я не мав права захищати його — да? Та я оцим револьвером сьогодні ж перестріляю всіх фараонів! Яке їм діло, що в нас з хазяїном суперечка вийшла? — Яків вийняв з кишені взятого в поліція „Ногана“ і махав ним перед очима тов. Вуса.

Той спокійно вислухав, взяв „Ногана“ і поклав у свою кишеню, заспокоюючи Якова:

— Не хвилюйся, товаришу. Я ж не кажу, що нехай би вбили Макара... Я кажу, що вийшло не так, як ми гадали. Справа з страйком ускладняється... Певно, тепер страйк і затягнеться. Ми ж не зовсім підготувалися до такої несподіванки. Можемо програти страйк... Потерплять робітники. Треба обговорити...

Попоночіло, коли прийшов тов. Макар, повідомив:

— Заарештовано чотирнадцять робітників. Убито одного поліція.

Якова впізнали, коли стріляв. Шукають. Вундт звільнив усіх робітників. Уже об'яви вивішено коло заводу. Оголошує, що прийматиме на роботу знов тих, хто доброхить з'явиться до заводууправи погодиться на старих умовах і викаже бунтарів та агітаторів. На заводських складах великий запас машин, через те Вундт зачинає завод на цілий місяць.

Довго сьогодні обмірковували, — що робити? Пристали нарешті на те, щоб страйк продовжувати, однак заводчик зачинив завод на місяць, а на допомогу страйкарям — вишукати кошти. Почати збір пожертв серед робітників по заводах та фабриках. Якова переховати покищо в місті, а трохи стихитись — переправити десь у далеке село або місто. Перші дні Яків мав пересидіти тут, в головній квартирі, в „доктора Кранца“, не потикаючись на вулицю.

Розійшлися збори. Залишилося бюро комітету, Яків та я. Мені щось мав сказати тов. Макар.

Потрібні були гроші. Або гроші, або страйк провалився. За інших умов три дні страйку перенесли б робітники. Тепер цілий місяць, — може й більше. Хазяїн має змогу почекати... Чи витримають голодні робітники, чи не здадуться на хазяйську ласку?

— Грошей!

— Хто добуде потрібні гроші?

— Я! — виступив з кутка Яків.

— Ти? — Тов. Вус запитуючи подивився на Макара й на мене.

Я не знав, що казати. Треба, щоб товариші знали, хто такий Яків. Отже я оповів усе, що я знав про нього.

На те Яків понуро мовчав.

— Правда? — подивився Вус на Якова.

Яків зідхнув:

— Правда!.. Було... Я казав. — Та я вже думаю інакше. І потім, товариші, я був у босяках. Я багато знаю такого, чого ви не знаєте. Я можу взяти на допомогу зо два босяки. І добуду потрібні гроші. У пана наша кривавиця... У Вундта... Він тепер нехай нас і годує... А касу потрусити зуміємо.

Вус пильно подивився в очі Якову:

— Обійдемося, товаришу, без нальотів і без босяків. Ми не грабіжники.

Яків ураз хитнувся, мов під батогом.

— Обійдешся?! Нехай пан розкошує, а ми знову під рундуки? Так ні ж! Ти не хочеш, Комітет, кажеш, не погодиться на грабунки — гаразд! Я піду сам без вашого дозволу. Вичавлю з пана свої сто карбованців, нашу кров.

Стояв рішучий і страшний.

Тихо встав товариш Вус.

— Ти не підеш.

Яків тріпнувся, аж рипнула підлога. Крутнув до дверей.

— Стій!

І на мить чотири пари очей схристилися.

— Ну що ж... піде... однак... Гроші потрібні. Становище безвихідне... Отже з Яковом піде...

— Я, піду я.

Четвертого дня тов. Вус викликав нас і повідомив:

— Заводчик Вундт забрав з банку свої гроші для якоїсь комерції. Гроші в кабінеті, в крицевій шафі щось п'ятсот тисяч... Золото, цінні папери та кредитки. Охорона — два озброєних шпики.

Гроші забрать всі, щоб роззброїти його. У Кривому перевулкові вас чекатиме після наскоку товариш, котрому й передасте гроші. Сами розійдетесь по своїх квартирах. Ось струмент. Замок у шафі треба висвердлити. До кабінету зручніше пробратися через балкон. Живими не здаватися, крім зброї та струменту нічого з собою не брати. Ніяких документів. Беріть!— Дав кожному по два набитих „Ногани“ і по невеличкому чингалові.

— Спочиньте—і на все добре!

Опам'ятався я аж у панському саду, куди влізли ми з двох різних боків.

Пам'ятаю, як спокійно й весело стало мені, коли ми з Яковом видерлися по-котячому на верхній ганок по стовпах. Кортіло навмисне грюкнуть або засміятися. Зовсім не страшно було, не думалося, що може за хвилину куля проб'є тобі голову, і буде край усьому.

Яків, мов величезна ящірка, плазував по ганку поперед мене.

На каланчі ударило двічі.

Отже до ранку ще чотири години.

Припали додолу, слухаємо. Тихо. Десь далеко в місті тарбанить бричка. Писнула миша під підлогою.

Підвівся Яків до дверей. Засичав різак по шклу. Що, як упаде шибка? Але вона вже в моїх руках і я тихо кладу її осторонь. Яків не дарма жив серед босяків. Знає, як вирізати шкло з дверей.

Уже шарудить Якова рука, шукає по той бік дверей засува. Двері тихо розчиняються.

Два „Ногани“ заклали в моїх руках. Яків робить, а я кожну мить наготові покласти кулями всякого, хто писне попереду.

Ми вже в кабінеті.

— Де ж сторожа?

Якова рука лягає на мого рота.

— Шм... с-с-с... Шм... с-с-с— хтось дихає?

Тіло на мені тіпається. „Ногани“ в моїх руках трусяться і клюють діл. Де Яків? Чортова ніч, хоч око виколи! Що воно харчить... Забулькотало? Так колись булькотала кров з нашого кабана, як тато кололи його перед різдвом, — думаю.

Враз блимнуло світло й побігло по підлозі жовтим п'ятачком. Ах, Яків. Ліхтариком присвічує. Ще хтось помітить.

— Готово, — шепоче Яків, — тепер присвічує та бережись, щоб не блиснуло світло на двері.

Шипить і шипить коловорот у Якових руках. Мої руки понімили від ліхтарика та „Ногана“, а Яків одно свердлить. Як страшенно довго! Уже дві години працюємо? Так, на моему годиннику — чотирі.

Дверці в шафу м'яко одхиляються... Сумки наші повні грошей. Здається, все забрали. Тепер назад... Щось ніби впало?

— Усе... гаси ліхтарик!

Враз світло осліплює очі, а на дверях стає гладкий лисий чоловік у жовтому халаті. У руці поблискує револьвер.

— Попалися... мигтить мені в голові, — попалися... Я швидко націлююся, але з-за мене гримає постріл і лисий чоловік, не встигну побачити нас, падає ниць.

Перескакуючи через стіл, я встигаю помітити другого чоловіка, в білому. Він лежить на дивані, а долі коло дивана калюжа крові. У горлі йому стирчить невеличкий чингал.

— Яків... думаю — зарівав сторожу...

Ми біжимо садком. Яків з двома револьверами гупає позад мене чобітьми. Пасмо світла з кімнати, де ми тількищо були, стелеться доріжкою через сад і ми чогось біжимо тією доріжкою.

Десь брязнуло залізо, стукнули двері, і помалу дім, звідки ми тікаємо, глухо загомонів. З ганку ляснув і покотився луною постріл.

— У білий світ, — як у копійку, — бурчить позаду Яків, — сволоч! Ми вже на вулиці, але тривожні сюрчки городовиків турчать кругом нас.

Ми біжимо. Наші чоботи голосно клацають по брукові. Швидче, швидче б туди, де немає бруку. Де м'яка земля.

З боку блимає жовтеньке око, і куля прудко лопає над моєю головою, мов пробка з повної пляшки.

Два постріли позаду:

— Раз-раз!

Яків стріляє:

— Лоп!

— Раз-раз!

— Лоп-лоп!

— Раз-раз, — раз-раз!

Я біжу вже по землі, провулком. Мені не можна стріляти. Один Яків повинен прийняти на себе всю погоню.

Уже не чуть „лоп“ над головою. Густа тріскотня повалувала туди—назад, звідки ми біжимо. Яків повів городовиків за собою, далі від нас.

— Прощай, — шепчу я на бігу, — прощай...

Там, мов собача тічка насає на когось.

— Завод!

— Страйк!

Свій! Він на нас чекає. Обидві сумки передаю йому. Крутнув у дірку в тину й зник.

На сході вже залягла білувата смуга.

Стрілянина вщухла.

— Прощай, Якове, кажу голосно, — прощай!

У грудях такий тупий і нудний біль.

Уранці пішов я до заводу. Робітники вже товпилися коло заводської брами, читали оголошення заводської управи. Інші стояли гуртками, розмовляли.

Крізь чавунну сітку брами видко городовика, — ходить по заводському подвір'ю, вартує. Крім „соски“ та „копистки“ у нього сьогодні висить через плече гвинтівка.

Довідаюся з балачок, що вночі пограбовано пана Вундта. Забрано гроші, убито одного охоронника, тяжко поранено самого Вундта.

У місті вбито трьох городовиків при переслідуванні злодіїв. Тяжко поранено й заарештовано Якова. Коло нього знайшли два „Ногани“, без набобів, але грошей не знайдено. Яків тепер у тюремному шпиталі.

Робітники гадали про Якова ріжно:

— Не може бути, щоб Яків поліз грабувати. Чесний парубок був, горілки не пив.

— Знаєш ти. Він між босяками виріс. Як вовка не годуй, усе в ліс дивиться.

— Ну то що? Добре зробив. Жаль тільки, що не добив чорта лисого, пана нашого гоного.

Шпиги нишпорили скрізь, мов собарня. Та ми дотримувалися пильно обережності.

Через місяць заарештованих робітників випущено, бо не було проти них ніяких обвинувачень.

Ще через тиждень управа нашого заводу оголосила, що пан Вундт прийняв вимоги робітників. Сам Вундт десь у Криму латався від Яковової кулі.

Робітники раділи, мов малі діти: одно, що скучили за роботою, друге,— переконалися, що й пана Вундта можна не послухати і подужати. Це була перша перемога наших робітників і перша перемога нашого комітету більшовицького в місті. Комітет завоював великий авторитет серед робітників. Усі вдячні були за допомогу. Робітники відчували велику силу в собі, в своїй однакості. Пан здався. Ха-ха! За нещасну діжку перевареної води для пиття та за трьох звільнених робітників він багато втратив! Владу над робітниками втратив! Перестав бути страховищем, напівбогом для затурканого, нужденного робітника, став звичайним собі розбишакою, котрого гуртом можна взяти за барки, притиснути до муру й стукнути потилицею об мур так, щоб йому в очах позеленіло.

Знов забрякало залізо на заводі. Заляскали паси,— завітлася заводська машина.

Кожен робітник став на своє місце, і за якийсь час минулий місяць забувся, зник, одійшов хуртовиною.

Про Якова ніхто не згадував на заводі.

Чутки з тюрми доходили до заводу, і робітники знали: Яків признався, що він сам украв гроші, забив охоронника та городовиків і поранив пана.

Робітники були против Якова:

— Злодієві,— злодієва смерть,— казали.— Одно хіба похвально, що забив фараонів та продрічавив пана. Так же ж і грошей хватнув силу!

Комітет знав думки робітників і, звичайно, мовчав. Так краще було.

Комітет готувався до Яковової втечі. Яків нарешті повірив, що ми хочемо його викрасти з тюрми.

Він уже ходив, і незабаром його мали перевести в тюрму, в окрему камеру.

(Далі буде)

ВАЛЕРІЯН ПОЛІЩУК

Столиця кол. українського П'ємонту

ОКОЛИЦЯ ЛЬВОВА

Легка паморозь лягла на опуклих, опрацьованих горбах, що підкочуються під Львів. Густе вруно засівів і лужків, круті схили, а по них жовті клени і все це в легкому диханні димчастого ранку, що іноді по полях гонить легкі ватні обривки туману. Зверху його торкає рожево-малинова сором'язливість сонця, яке ось тількищо десь зійшло за горою...

Через залізницю перескакують містки, особливо там, де потяг проходить висмком, якісь фабрики й майстерні попадаються обабіч залізниці. На горі старенький костел, чи капличка, од якої тхне середньовіччям, папсько-католицькою експансією й примарно-тяжким минулим... Знову жовті клени, берестки, голі вже ясени, липки, як виліплені з жовтого воску над рожевуватими горбками у ранковій сутіні... Все частіш будинки, зупинка на передмісті, далі височенні насипи, чудесні обводні шляхи поміж веселими пагорками, де стільки городів і хаток,— а здалека навіть димарі фабричні... І нарешті поїзд знову вскакує у місто і влітає під велетенські вокзальні конструктивні буди з скла і криці... Гуркочуть вагони і проразливо чмихають під скляно-залізну стелю паротяги. Стоп. Приїхали.

НЕВЖЕ ПОЛЬСЬКЕ МІСТО?

Через тунель вихід до міста, столиці колишнього українського П'ємонту, до третьої столиці України — Львова, чудесного західнього нашого міста, яке покищо не подає зовні майже жодних ознак українськості. Ще 1920 р. на вокзалі, на трамваях, на вулицях можна було бачити написи трьома мовами: німецькою, польською, українською — зараз нігде й літери української не побачите. Витравили, вишкребли, перемалювали своєю насильницькою зверхністю третю столицю України — і гадають, що все вже зроблено, що той „польський“ острів серед густого галицького українського моря устоїть? Марні надії. Бо коли вилізти на копець „Унії Любельської“ і зверху глянути на простори, що коливаються жовтими хвилями осінніх горбів аж за обрій, де розкидані по них білі купочки містечок і сіл — всюди чується сіроока наша Західня Україна, стиснута обставинами, але як пружина готова до чину в кожную секунду. І нехай Львів бундючно пухириться позеленілими барокковими, мідними банями католицьких костелів і уніяцьких церков — не їм бути господарями серед цього моря напруженої праці, де однаково виснажується робітник українець, єврей та поляк.

Ось на привокзальній площі. Могутній двірць так само позеленів своїми банями з кованої міді, оздоблений символічними скульптурами і латинськими написами. Рівні чисті бульвари одходять гарно

брукованими сірими смугами. По тротуарах в ранковій свіжості цокають на працю робітники. Кожен несе довгасту, циліндрову синьо-емалеву посудину. В ній сніданок. Прокашлюють повні робочого люду старі трамваї. Багато вулиць перемощується. Ремонтується. На вулиці рідко коли почуєш українську мову. Навіть серед робітників,— хоч їх кадри поповнюються коштом не тільки міста, але й головне села.

ЖІНОЧІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ КАРТИНИ

Місто Львів цілком західне. Воно чистіше, ніж Варшава, красиве, зручне. Незабутня картина, коли піднятихся на Замкову Гору, де копець Люблинської Унії. Хвилясті горби—на них біліють далеко міста і села, ліси обважнілими шматками лягли по схилах. Хвилясті горби таким коливким рельєфом лягають круг Львова (він осів гребаною сипкою кашею своїх будинків у долині), що вся картина в ясній осінній блакиті може бути схарактеризована одним словом: жіночість. Жіночість характеру і зовнішня покора ландшафту, за якою криється вікова боротьба із стихіями, що округлили ці горби. Може то вона наклала свою завязу податливість, але й невтомну впертість одночасно, що як гума намагається набрати своїх незмінних форм. Оті чудесні опуклі горби хитрими лініями звиваються круг міста Львова і біжать аж до синіх гребенів Карпатських гір, що малять у далені, коли глянути на південний захід з Замкової Гори. Сам Львів темно-сірого тону з червоними черепичними дахами. Димлять на окраїнах фабрики, купчаться зелено-мідяні баняки костелів і жодної ознаки води, річки. Два малесенькі ставочки лише підкреслюють і доводять до гостроти суху безводну картину Львова. Східня й західня столиці наші без води, хоч техніка їх якось і виручає.

ТРОШКИ ГАДАНЬ І СЕНТЕНЦІЙ

Серед жовтого парку і буро-червоних кущів дорога снує свої петлі уверх по узбочинах Замкової гори, аж поки підходить до самого кінця Унії, кінця насипаного давно-давно руками запамороченого та прибитого населення. Зараз на цьому кінці польський імперіалізм заклав фундамент якогось пам'ятника, що його „підірвали“ підчас львівських подій мабуть українські націоналісти. За це „культурні“ польські патріоти влаштували погром українців у Львові. Хочеться вірити, що ці нелади і взаємні тяжкі демонстрації, де найбільше попадає бідному люду, нова Україна зуміє зліквідувати. Львівські українці вдома говорять швидкою, ніби шепелявою мовою. В українській книгарні я іноді не міг зрозуміти, що саме зашишикала до мене симпатична україночка, хоч фраза була побудована вірно, коли прислухатись. Сьогодні ж Львів на зовні робить враження не українського міста. І може в цьому почасти провиня й певної частини українського населення, що на вулиці чи то з боязні, чи то по звичці, чи навіть просто з давно прищепленої психології,— не говорять вкраїнською мовою. Але цю психологію польський панський націоналізм в не меншій мірі прищепив і єврейському населенню. І тому на вулицях Львова, де дуже багато євреїв—ви теж зрідка почуєте єврейську мову. Вам досить вийти на площу біля пам'ятника Міцкевича, де прогулюється в суботу весь молодий єврейський Львів, щоб переконатися в цьому. Публіка зовні європейована, всі в капелюшках. Основний тон тканин—сіро-зелений.

КЛІНІЧНА ДАМСЬКА ПОЗА НАД ГОЛОВОЮ ГЕНІЯ

До речі, про пам'ятник Міцкевича. Навіть моя велика любов до цього племенистого польського генія не могла відігнати всієї мові відрази до його пам'ятника, що у Львові. Уявіть собі на постаменті кам'яний високий стовп, до якого трохи нижче ребер причеплена за бік бронзова жінка (Муза!), що пацалакає в повітрі ногами, одкинувши легеньку металеву туніку своїми темними клубами. Коли з-заду подивитись між ці голі, тяжкі, чорні, розчепірені ноги, то ця клінічна поза нічого крім огиди викликати не зможе. І от ця істота вигинається над постаттю Міцкевича, який мов би приносить якусь сірчану жертву, що вдарила йому в ніс—Міцкевич одкинувся і закрутив носом. Псевдокласичні ходулі доведені тут до карикатури. Вони викликають, замість пошани та героїчних думок, огиду до цілої доби буржуазної творчості, що отупіло порпалась у класицизмові, не розуміючи його конструктивних начал, а взяла лише зовнішню символіку та рабське копіювання голої природи. Над цим можна було б поміркувати і нашим неокласикам. Рильський і Филипович видно уже встигли подумати й не без користі.

ЛЬВІВСЬКА СУЧАСНА КУЛЬТУРА

В культурному відношенні Львів така глуха й безнадійна провінція, що мене огорнув сум. Зрозумілий провінціалізм українського Львова: в умовах гніту національного й економічного, навіть те, що робиться, треба визнати все ж за великі досягнення. Але у поляків, що мають стан посідання, певні матеріальні ресурси й т. д. і т. інш., мати в центральному театрі паршиву провінціяльну оперету, де ставлять „Сільву“ в такій божевільно-вбогій відсутності театральної культури—це одне може бути покажчиком того, що навіть своєї панівної культури окупанти дають „кресам“ лише покидьки. І коли б не американська „Золота гарячка“ Чарлі Чапліна, що я її побачив у Львові з польськими написами, то я не знаю, де ще б шукати сучасної польської культури у Львові.

СТАРОЇ КУЛЬТУРИ ПОКЛАДИ

Правда, старої культури у Львові порівнюючи досить багато, почавши хоча б з чудесної барокової архітектури і танцюристової скульптури монастиря Бернардинів.

Так само багато цінного і в українському національному музеї, створеному митрополітом Шептицьким. Типовий сторож—„цілую руці“—старий і вірний древності, зустрічає вас унизу доброго будинку, де зібране старо-українське, переважно церковне малярство. Але які портрети, які українські Мадони, які шедеври композиції, фарб і фактури ховаються в цьому музеї! Коли б я був бойчукістом, я мабуть тут же і вмер би од розриву серця. Для кожного маляра, що може конструктивно думати і сприймати малярство, як особливий механізм з ліній і фарб для зрушення емоцій, в цьому музеєві непочатий скарб для дослідження законів побудови цих механізмів. Але, на превеликий жаль, львівські наші митці сюди чомусь і не заглядають, ба навіть не знають, які мистецькі скарби знаходяться у них під боком. Хоч останнім часом музей викликав до себе загальну увагу от з якого приводу. Радянський уряд віддав національному музеєві цінності, вивезені свого часу царською армією. Та польський

уряд частину тих цінностей віддав чорносотенцям — москвофілам. З цього приводу в західно-українських громадських колах лунає загальне обурення. Я вважаю, що наш уряд повинен був би зажадати цінності назад до СРСР. Не можна наші культурні скарби віддати москвофілам і змовчати цю ганебну крадіжку, що її вчинила пілсудчина.

ХУДОЖНИК НОВАКІВСЬКИЙ

Мені дуже захотілось одвідати сучасного нашого маляра, правда старшого віку, О. Новаківського. Наш віцеконсул т. Григор'їв давно приятелює з Новаківським. І коли перші хвили симпатії художника припали т. Григор'їву, то після знайомства Новаківський так само прийняв і мене, як представника Нової Вільної України. Цей присадкуватий чоловік з могутньою бородою, в якій приємно відбивалась сивизна мистецької мудрости, ввічливими рухами увів нас до своєї майстерні, що знаходилась у найбільшій кімнаті квартири, одведеної йому одною українською громадською, здається, музейною установою. Кажуть, що з деякого часу дехто з „меценатів“ хоче вже „уплотнити“ помешкання Новаківського, але той покищо відстоює себе. Маленькі допитливі чорні жучки очей в трохи косопрізіаних кліпах бігають допитливо і пронизуюче. Висока грива, немов од часу „передвижників“, робить всю постать ще більше присадкуватою. Жваві молоді руки і молодий, повний крови, колір обличчя. Ось він показує свої творіння, що обступають вас зо всіх боків чи то в темнуватих кімнатах, чи в світлій майстерні.

ОСНОВА ТВОРЧОСТИ НОВАКІВСЬКОГО

Художник одходить і наближається до своїх картин. Він вглядується і немов пізнає свої творіння, немов шукає в них того, про що забув, чи може лише снів про це.

— Ви дивіться, оце поема св. Юра. Я хотів розв'язати проблему тональності і тих старів образів, що живуть в релігії й історії нашого народу. І вглядаючись в малюнок собору, особливо в тіло хмар — ви бачите там, як бовваніють різні постаті, верхівці, лицарі, святі... Все це в натяках, що на них позначається лише наліт вечерового, денного чи ранкового сйива. В такому оточенні кучерявою рівновагою стоїть собор св. Юра.

Звичайно, це ми бачили давно вже частково в Реріха й інших, але Новаківський сам, як самобутній, закинутий на далекий острів, геніальний мандрівець, відкриває технічні істини, давно відомі з інших джерел. „Серце Ісусове“ — теж близька темою і оформленням річ. Історично-релігійний символізм.

На моє запитання, чи стежить Новаківський за сучасним малярством Європи та України, він гордо відповідає.

— Я не стежу за тим, що робиться у світі — лише даю те, що можу видобути з себе.

Звичайно, це велетенська боротьба за своє становлення, але проходить незалежно від світу ті шляхи, що їх пройшов може крихітку інакше світ і безперечно трохи раніш — чи доцільно це? Чи не краще, включившись у передню лаву світових митців, далі вириватись уперед і повести їх за собою?

Картина молодого Новаківського „Пробудження“, де гола дівчина прокидається до життя, стоючи у формі розп'яття. Це зворушує.

Добре і класично намальована річ. Але це початок творчости Новаківського.

Друга частина його вже символічного періоду — це символіка квітів (дух краківської школи). Тут Новаківський протягає руку М. Жукові. В персоніфікованих квітах відбилась світова війна. Два табори квітів, кривавих, білих, колючі шпади шпашника — і над усім всевидящее око українського соняшника, що з боєм дивиться на цю картину кривавої сутички тонів і фарб — цієї бійки двох армій квітів.

Третя характерна риса — символіка українських національних ознак, особливо в одягу, в обличчях. Українська Мадонна, де як і в картинах „Св. Юра“ манячать силуети й натяки постатей, але обличчя Мадонни — наша типова жінка, в українському вбранні (модель — покійна дружина художника).

АВТОБІОГРАФІЯ В ФАРБАХ, СИМВОЛІЗМ ТА ІМПРЕСІОНІЗМ

Тут ми підходимо до другого основного каменя творчости Новаківського: його глибокої автобіографічности. Художник справді висловлює себе, сам він у центрі своїх творінь, його оточення, любі постаті він поширює до границь великих символів. Син художника — немов Юрій побідоносець, дружина — Мадонна, причому композиційно вона, як дві краплі води, схожа на „Джіоконду“ Леонардо да Вінчі. Новаківський виявляє себе як величезної сили еротичну постать, що ховається за символічними образами й натяками (тут варто згадати фрейдизм). Почав Новаківський з європейського класичного реалізму, приміром картина „Діти“, перейшов символізм в імпресіоністичній манері малювання — символізм національно-історично-релігійний, де навіть портрет митрополита Шептицького виглядає як біблійний Мойсей, іноді наближаючись до більш-менш реалістичних форм, як у картинах „Січові стрільці“, „Три могили“. Далі смуга символіки квітів і, нарешті, підійшов до надзвичайно складного синтетично-компіляційного періоду своєї творчости, де намагається крізь символічно-імпресіоністичну манеру подати зразки класичної композиції. Сюди й треба віднести і картину „Моя Муза“, що повторює композицію Джіоконди і останню велику роботу — „Леда“, що є, так би мовити, українським перетворенням „Леди“ Мікель Анджело з Дрезденської галереї. Роботи дуже цікаві. Це, сказати б, бажання подати світові сюжети в нашій трактовці. Але найпершим завданням ми вважаємо — знайти властиві нашому духові й добі композиційні форми й прийоми, а далі, звичайно, і відповідні сюжети і відміни нашої доби. Адже велич великих художників полягає в тому, що вони найглибше зачерпували свою добу і передавали її вікам у відповідних цій неповторимій добі формах, композиціях, постатях. Новаківський цього зараз не хоче робити і ми гадаємо, що на сьогодні він лишастись цікавою постаттю самоборця, а не провідника й революціонера в малярстві¹⁾.

Єдине, що він повністю відбив — і це найцікавіший його період — це український імпресіонізм і символізм. Тут нашій майбутній столичній картинній галереї треба взяти у Новаківського не дві, три картинки, а влаштувати йому цілу залу, закупивши зараз ці картини і підтримавши, таким чином, нашого найкращого художника.

¹⁾ Редакція залишає характеристику особи й творчости худ. О. Новаківського цілком на відповідальності автора, що виходить з своїх особистих мистецьких концепцій та уподобань. Ред.

ЩЕ КІЛЬКА ПОРТРЕТНИХ РИСОК

Новаківський прощався і передавав привіт на Радянську Україну. Його присадкувата постать і міцні руки були весь час в рухові. На високому чолі рожевому й гладенькому здіймався відгомін зморшок од носа й очей, коли посміхався до нас, торкаючи своїми чорними жучками очей і немов обнюхуючи нас широкими ніздрями короткуватого й кряжистого носа. Художник швидко переступав ногами, поспішаючи засвітити електрику в темному, заставленому речами і обвішаному картинами коридорі. На дворі стояв прозорий жовтавий вечір, на тлі якого чорно кучерявилась архітектурна рівновага Св. Юра.

РОЗШУКУЮЧИ ЩУРАТА

Розшукуючи другого ветерана української культури в Галичині — письменника, журналіста і вченого В. Щурата, я попав до гімназії манашок-василіянок. Замкнений зі всіх боків будинок нагадував швидко старовинну фортецю чи принаймні в'язницю, ніж школу. Чемна матушка манашка з чотками й відповідними чорними довгими тканинами з білими прикрасами, відповіла поважно й охоче українською мовою з польським акцентом, що пан доктор пішов на нараду секції всіх українських газетярів, де він головує. Нарада в редакції газети „Діло“. Помешкання редакції починається, здається, з експедиційної й передплатницької кімнати, звідки вийшла молода жінка допомогти мені повідомити В. Щурата про мій прихід. Може це була та сама дівчина, що її потім викинули з вікна озвірілі польські студенти, коли громили редакцію „Діла“?

В РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ „ДІЛО“

І коли я зайшов до кімнати, де закінчувалося засідання, мене, як здалось, однаково привітно зустріли всі присутні. Тут крім Щурата був письменник Рудницький, здається, Німців і ще один газетяр, прізвище якого я забув, бо він далі в розмові все намагався „підковирнути“ мене своїми не зовсім дипломатичними запитаннями. Він навіть похвалився, що от, мовляв, у них в редакції є всі українські радянські газети, а у нас їхніх напевно немає. На це мені прийшло зауважити, що дійсно львівських газет у нас на вулиці не продають, але наших у Львові теж ні. Проте в наших редакціях і ми могли б дещо цікавого показати.

Запеклий диспутант М. Рудницький — чорнявий і соковитий ще молодий чоловік, з невеличкою загостреною борідкою, одверто і щиро відстоював свої погляди, темпераментно схоплюючись з місця, пильно вдивляючись мені в очі. Він вів наступ у той час, коли розміркований Щурат вагався і не знав ще (чи може подавав вигляд, що не знає), на чийому боці правда. Але за всією суперечкою всіх диспутантів, я не відчував до себе психологічної ворожості, якої міг би сподіватись, бо Донцови, Шаповали й Єфремови намагались увесь час зробити з мене одну з найбільш одіозних літературних постатей радянського письменства. Спільників у цьому їм знаходиться ще й зараз чимало.

Балачка моя з львівськими газетярами зупинилась на суперечці про те, чи можна у школі викладати сучасне письменство. Тут усі мої опоненти, як один, стверджували на початку, що в школі не треба

давати сучасного письменства. Треба примушувати вивчати лише класиків.

— Значить у школі відставати від життя? Адже ви, газетярі, читаєте й найгостріше озиваетесь на сучасну творчість?

— Так, але то ми, а то школярі, чи студенти.

— А яка особлива різниця між вами і студентами, що ви їх хочете залишити без сучасності? Адже молодь найбільше прагне включитись у дійсний потік життя і в тому їй треба лише допомагати.

— Хай це робиться поза школою.

— А нащо школа, щоб гальмувати життєві процеси, чи щоб сприяти їм?

І тут, в суперечці, од непевного й реакційного твердження, мої опоненти перейшли на вірний висновок, що треба паралельно проходити в школі сучасне з старим і навпаки, розглядаючи одне крізь призму другого.

— Найкраще зустрітись нам десь у кафе — в „Централці“ — і ще побалакати, — порадив хтось. Я сказав, що там можуть бути різноманітні люди, з різних таборів.

— Звичайно, звичайно... Це у нас прийнято.

На цьому ми й розійшлись.

ПЕРЕПЛЕТЕНІ ХАЩІ ГАЛИЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ

Перебуваючи у Львові я лише випадково міг бачитися з редакцією „Вікон“. Сам В. Бобинський був у від'їзді та причина, звичайно, не в тому. Не казатиму про неї нічого — вона ясна. Проте молодші письменники, а зокрема Тудор і Козланюк, хоч і випадково ми зустрічались, були моїми найкращими чічероне в тих сплетених хащах літературних і особистих стосунків різних митців і літераторів Львова. Треба сказати, що громадські стосунки галицьких діячів так боляче переломляються крізь особисту призму, що на цьому тлі, наприклад, мої стосунки з гром. Болячкою були б майже за ідеально-громадські і ніяк не особисті. Отже в Галичині досить, щоб Х посварився з У, коли обидва працюють в одній громадській установі чи партії, як негайно партія, установа для них летять шкереберть — і старо-український Перерепенко з його сусідом Довгочхуном поведуть один проти одного таку інтригу, що де там Гоголевим найним героям.

КЛУБОК МУДРИХ ВУЖІВ

І от сплетіння інтересів цих різноманітних західніх Довгочхунів, їхній клубок і в'язь треба знати досконало кожному, хто захоче устроїти свої стосунки в середину цього виткого й рухливого клубка громадських мудрих ужив, щоб вони тебе не виштовхнули так, як виштовхували прямишого у свій час Франка чи теперішнього кардинально іншого Яцкова. Пишу про Яцкова, цілком свідомий того, що пишу. Адже на Яцкова напали і досі цькують за зраду українських націоналістичних інтересів часом якраз ті, хто самі пішли на послугу до Пілсудського парламентського люпанару, дехто й далі. Звичайно, в різних групах галицької інтелігенції і політиків різні норми й окреме фігурне плетиво тих особистих інтересів, але щоб хоч трохи в них спробувати ворухнути свою цікавість — треба їх вивчити хоч побіжно. Звичайно, ліва частина не входить у цей клубок мудрих вужів, що ковтають один одного з хвоста, не вмюючи, чи

навіть не хотючи один одного знищити. Ця молода сучасна ліва частина, мабуть, хотіла б цих ужив просто поглушити разом з їхнім ладом. Але поки що, як то кажуть, щоб з ворогом битись, треба ворога знати. Ото й наші письменники з „Вікон“ добре бачать і той клубок мудрих вужів і де чий гнучкий хвіст ув'язався з якимсь блискучим пазом, так само, як і бачать східне сяйво у вікна, що пригріває і дає змогу рухатись навіть вужам.

Хай пробачать мені читачі цю прозору алегоричність, якою в моїх випадках все ж найкраще говорити.

ПИСЬМЕННИКИ ТУДОР І КОЗЛАНЮК

Мене все ж найбільше цікавила сама творча суть цих молодих і надійних письменників — Тудора й Козланюка, — що мають заступити і проти волі вужів уже заступають декого з „старих ветеранів“ західньо-українського письменства.

Степан Тудор. Соковиті сірі очі, великі й допитливі. Вони вдивляються у вас, як дві волошки, що вже нацвілись і поблякли, але забризкані дощем іще зберігають свою живу силу. Лоб високий, від стиснутих сухих скронь поширюється вгору збільшеним прекрасної форми наростом, з-під якого дивляться ці блакитно-сірі, допитливі очі. Форма черепа Тудора мені нагадує типову Адамову голову з глибокими западинами очей, де плаває молода уперта думка в блакитно-сірих зіницях. Це найперше враження від худорлявого обличчя Тудора назавше вривається в пам'ять. Його рухи іноді захоплені, іноді рвучкі, але, головне, впевнені.

— Ви знаєте, ми ходимо весь час під загрозою. Нам ніколи вчитись. І через те саме ми не маємо права йти на будь-які угоди з правішими од нас.

— Але ж інакше ви не поведете певної частини крапих, що вагаються і можуть широким перекопатись.

Тоді вступає повільніший, трохи наче сором'язливий, але міцніший постаттю і вищий за Тудора, Козланюк.

— Їх треба перемогти ідейними ударами. Тільки зломлених, покорених можна брати в свої ряди.

Тоді Тудор, як більше експансивний, додає:

— Ваші умови втягання в свою орбіту нам не підходять. Не об'єднанням, а роз'єднанням і зберігаючи чистоту своєї ідеології ми можемо сподіватись на перемогу.

— А чому не зробити так, не міняючи свого єства, не здаючи своїх позицій в засадах, чому б не створити собі попутників, що згодом частина з них стане однодумцями? Адже це справа тактики?...

— Ні, це в наших умовах неможливо.

— Вам видніше...

ПЕРЕДОВА ФАЛАНГА НОВІТНІХ

Письменник Тудор, що вмів так випукло малювати природу й постаті! Як глибоко вривається в пам'ять оповідання, де біло-жовтий місячний сніг, чорні дерева лісу з голубими тіннями на іскристому тлі, жінка з дитиною і вовки, а над усім цим кружляє біда бідних людей і нелюдський страх.

Козланюк прекрасний новеліст, що вже відомий і на Радянській Україні, як майстер галицьких образків. Коли згадати ще Цурков-

ського й Бунду — поетів, на мою думку, не зовсім далеких сусідів „Вікон“ з „Літературної газети“, — то це може найбойовіші постаті лівої частини галицької новітньої літератури. Але яке сичання вужів підіймається на ту літературну молодь, куди до певної міри слід зарахувати й Бобинського. Бо це вони заміняють старих класиків, не вважаючи на крики, протести й невизнання. Дійсно їх життя неможливе. Їхня праця в умовах польського поліційно-шпигунського преса — це героїзм і жертвність. З їхніх рядів то той, то інший попадає до в'язниці. Мені казали, що один хлопець надсилав талановиті новелі з Бригідок, і вони сподіваються, що коли він колись звільниться, то лави лівого фронту письменницького у Львові безперечно поповняться ще одною надійною силою.

Кожне слово, кожна інформація з Великої України для них — підтримка, що її сприймається з захопленням. Які протилежні ці суперечки наші про тактику й яка однодушність про зміну художніх форм у напрямку доби революції та індустріалізму.

РАПТОМ ПОГЛЯД НЕЗНАЙОМИХ ОЧЕЙ

Взаємні теплі погляди сіро-блакитних й карих очей з моїми сіро-зеленими іноді можуть зупинитись, мов би ми не знаємо один одного. Це буває в таких випадках, коли я, припустимо, йду з нашим віце-консулом по бульвару, що його благословляють злостисто-жовті лапи каштанів. Один з письменників стоїть і розмовляє з якимсь зовсім незнайомим чоловіком, чи може навіть добродієм. Може там збоку гуляє іще десь чоловічок, якого письменник бачить своїми вразливими й допитливими очима, а я, проходячи, ще не можу його вловити. Письменник балакає з чоловіком, сонце світить до нього на тротуар з-між злото-бурого листа каштанів, я іду з віце-консулом, — поруч зустрічаю холодні, байдужі, незнайомі очі письменника, що одвертається вбік і сухорлява спина кам'яною неприхильністю одгороджує ті очі од мого погляду. Тоді я йду далі, дивлюся на оточення, на рух трамваїв, на негарних жінок і думаю стару істину: тяжко жити й робити поступ в оточенні шпиків і провокаторів.

„ЦЕНТРАЛКА“

Кафе „Центральне“ не відрізняється від усіх інших європейських кав'ярень. Тут і музика і певний демократизм. Вішалки і зручна м'яка мебля, столи і столики. Як і слід сподіватись, кав'ярня в центрі, тому туди зручно сходитись різними митцям, діячам, культурникам і просто людям, що мають вільну годину. За шклянкою кави ви можете зробити діло, умовитись, поговорити, почитати, призначити побачення, написати. Крім того, певний буржуазний демократизм припускає, що представники різних угруповань того ж буржуазного суспільства можуть сходитись сюди і вступати в суперечку, чи єднатися. Коли це робиться в кафе, то це не є задача позицій, а навпаки обстоювання їх, „європейська культурність“, що дозволяє двом редакціям монархічної й соціалістичної газети жити в одному помешканні через стіну з виходом до одного коридору і навіть обмінюватись коректурами книжок за тиждень до виходу для рецензування. Мовляв, усе на користь буржуазному пануванню, а відтинки думки, суперечки — лише допомагають промацувати форму потрібного повождення й торговельної істини.

Проте й ті, що не хочуть того буржуазного панування, теж можуть зустрітися в кафе з політичними супротивниками просто на правах „особистих знайомих“. В цьому часом, якщо хочете, й справжня перевага того „кавірняного демократизму“, бо це часом потрібне й для справи.

Коли в кафе „Централ“ прийшов я з радянським віце-консулом, то ми могли вільно розмовляти за одним столом разом з редактором „Діла“, з представниками одного громадського в-ва. З нами були письменники з „Вікон“, др. Щурат, Федь Федорців й інш. Але я, признатись, гадаю, що якась інша проблема звела нас до купи і посадила за один стіл сперечатися, бо певен, що якраз за тим столом, де ми сиділи, не було синів дійсного капіталізму, а були представники галицької інтелігенції, що сьогодні на послугах того, чи іншого пана, а дехто, навпаки, проти того пана бореться, та ще два незалежних громадянина великого Східно-європейського пролетарського союзу.

ДИСПУТ ЗА КАВОЮ В КАФЕ

Письменник Рудницький був, як і в попередню зустріч, у стані активності, наступу. Він висловлювався категорично і навіть місцями різко.

— Я вважаю, що ви в „Авангардівським бюлетені“ пишете, не знаючи мови,— і він вчепився за вухо якомусь свідомому русизмові і поволі його на гільотину.

— Чому ви живаєте слова — теза — пишете,— основні тези, а не даєте українського слова, наприклад,— „положення“? — І далі підтверджуючи свою думку упевненим поглядом темних очей, додав, що вживання чужоземних слів, не знаючи їх значення, як от у візитній картці В. Полищука — „escrivain“ — це не є ознака культурності. І мені прийшлося переконувати, що ми більш-менш таки знаємо значення тих слів, що їх уживаємо, однак, не ручаємось за наших та їхніх парикмахерів.

Щурат сидить собі у куточку канали і подає зм'якшуючі репліки та потягує чорну каву. Інший люд бере ту чи іншу участь у балачках. Підсіли керівники одного видавництва, а за ними Федь Федорців. Позналились. Бесіда зупинилась трохи на тому, що мова — є процес, який одбирає, приєднує, висуває, одкидає слова, беручи їх з різних джерел, навіть од сусідів. Що тут жахатись нічого, а треба вітати, особливо коли йдуть у діло слова, утворені в народніх низах, навіть жаргонові, навіть слова діалектів („матірня говірка“) і вдалі варваризми та новотвори.

Але ви побачили б, з яким запалом підтримував лозунги вистання й збагачення мови Тудор! Він підводився за столом і стоячи починав сперечатись. Козлянок подавав репліки. Нарешті прокотились з їхнього боку вбік Рудницького приблизно такі слова, що, мовляв, хоч і ви досить молоді віком, але по суті старички, відсталі. Підіймалося загострення, яке знову пом'якшував найстарший між нами В. Щурат якоюсь сентенцією.

ПІЖОНИ З ФОТОАПАРАТОМ

В той саме час за столиком, що був по той бік залі, біля вікна сіло якихось три піжони. Несподівано вони звідкись дістали фотоапарат, немов оглядаючи й обмірковуючи його здібності. Потім один,

так начебто й нехотя, наставив апаратик до нашого стола. Як вам здається, чи дуже цікава вийшла з того фотографія для дефензиви? І по якій саме лінії її використають, чи не по тій, щоб колись прищипити удівцям стосунки та балачку з письменником з Радянської України та ще й у присутності віце-консула? Чи може це зроблено для галереї фотопортретів?

ГАРЯЧА ТЕМА — ХОЛОДНА КАВА

І коли ця гра піжонів з фотоапаратом сталась, ми вже переходили на найгарячішу тему застольної бесіди, що залишила холодну каву на мрамуровій дошці, перетворивши калорії жару на запал диспутантів — на тему: як саме присутні ставляться до молоді галицької літератури. Рудницький твердо заявив, що такої літератури в Галичині немає. Це йому було найлегше говорити, бо він сам автор кількох книжок художньої прози. Рудницького підтримали і додали, що хоч молоді літератури Галичина має мало, але врешті це не біда: справу рятує те, що твориться в літературі на Великій Україні. Коли б його тільки подавати галицьким читачам вчасно, то хватить.

— А як ви дивитесь на Стефаніка, Кобилянську й інших?

— Ну, це ж творці вже мертві для сучасності. А ця молода галицька література, про яку ви згадуєте — „Вікна“, „Літературна газета“, — вони незрозумілі нікому. Їх для нас немає.

Прийшлося кинути назустріч такому твердженню інше, а саме, що ми на Радянській Україні нічого незрозумілого не бачимо у писанні цих молодих творців, а бачимо, як вони поволі дійсно заступають місця старих, що замовкли. Вони набирають кваліфікації письменницької в жахливих умовах, під такими, як от у вас нападами й негуванням.

Хтось яхидно вставив: — їх підтримує, здається, один Бігеляйзен...

— Ха-ха!.. Бігеляйзен!..

— Ви кажете, що ця літературна молодь — це занепад літератури? Ні, це дальший, може ще не зовсім смілий, але дальший крок, дальший поступ. Це наростання нових сил, а не занепад.

І коли, поглянувши на годинника, прийшлося завважити, що час одходу потяга, яким я маю їхати до Німеччини, наближається і що треба вже йти, то з-за столу підвелась, стиснута суперечкою в один клубок, група української інтелігенції, що під національним і соціальним панським гнітом не знайшла, однак, можливим відштовхнути мандрівця з країни Дніпрельстану.

ЦЕЙ КОРДОН НЕ ДІЛИТЬ, А РІЖЕ ПО ЖИВОМУ

Коли вночі я сідав на потяг, що зі Львова мав односити мене далі, я з насолодою, як на своє рідне, дивився на могутні конструкції вокзальних гарів, під яким задоволено чмихав застоялий, напосний й накормлений паротяг, — і навіть кондуктор не побоявся на мій запит заговорити аж тепер українською мовою.

Якраз у той же вагон всілись композитор Барвінський і піаніст Бережницький, що їхали зі Львова до Києва й Харкова давати свої концерти і ми дружньою сім'єю, не вважаючи на кордон, що ділив нашу землю, провели ніч у бесіді на теми будівництва нової культури, нового мистецтва, та ділились практичними порадами.

М. КАЧАНЮК

По Закарпатті

(ІЗ ВРАЖІНЬ)

Не далеко, ні — а тут на південних спадах Карпат на території сьогоднішньої Чехо-Словацької Республіки лежить країна, радянським читачам маловідома. Це — Закарпатська Україна, давніше „Угорська Русь“, а тепер під офіційною назвою чеської політики „Подкарпатська Русь“.

Живуть там в більшості українці, в меншості євреї, мадяри, румуни, німці (всієї людности : 606.568).

Ще недавно перед імперіялістичною війною деякі з української інтелігенції кивали резігнаційними руками на цей закуток Європи, як на пропалий, раз на завжди погіблій півмільйоновий шматок української нації під мадярсько-австрійським режимом.

І справді, то були тільки півмільйона обдертих, зголоднілих, примітивних селян, наче ті нащадки давніх фараонських рабів, що гинули в забутті для слави і блиску своїх магнатів. Так було століття так було тисячоліття. Повільне конання! Хто ж про них відав? Коли ж яка вістка і продерлася далше на захід, кожний виголошував із своїх культурних котурн німецький термін: — *Vägenland!* Дика країна ведмедів!

Що ж, — там у центрі високої європейської культури лежить на південному склоні гір Бескиду, Горган і Чорногори темна безпросвітня глуша з „ведмежим“ українським племенем — „русинів“ (чи „руснаків“), що їх так вміло мадярський націоналізм відгородив від всієї культури, залишаючи їх ще в найпростіших февдальних умовах.

Під впливом того важкого соціального положення назва „русин“ прибрала в більшості селянства не національного, а справжнього соціального значення, тобто: нуждар, бідак, слуга, словом — раб.

Хто бачив красу Закарпаття від чорної і білої Тисси, верхів'ям до Татранських скель, і вниз — ген за Мукачівські виноградники, хто пізнав страждання гуцулів у стіп Чорногори, а далі бойків і лемків від Бескиду до Татр, той не забуде цієї яскравої картини колоніальної політики давніше й тепер.

* * *

Травень 1919 року. Гурток галицьких розбитків з національно-революційного фронту сидять у підніжжі Бескиду. Похилені в задумі. Свіжисте верхів'я ще дише морозяним вітром, але з долин сміється вже завітчана весна. Перед нами поплили хвилі узгір, а серед них затаїлись чорні селянські хати. Знайомі! — бо в них пізнаємо неволю тисячоліть. Тут живуть бойки, далі на захід лемки. Це безумовно рештки якихось давніх племен. Мають свій говір (бойківський і лемківський), мають і дуже давні традиції своєї примітивної

культури, що дуже відрізняється від гуцульської. Запитаєтесь, чи хто її досліджував? Не згадувати про істориків культури (їх у нас нема), але й авторитетні наші філологи не мають найменшої уяви про їхні діалекти. Бойки і лемки прибиті природою та історією. Зникла в них вже давно сміливість гірських племен, затрачена буйна фантазія казок і мітів, зів'яла й фізична сила. Волочуться, як висхлі кістяки по своїх вузеньких нивках та полонинках, де крім кукурудзи та вівса, не родиться нічого.

— Газдо, приймете нас на роботу? Бачите, прогнали нас, що ж будемо тепер з вами — сказав один.

Старенький газда, висохлий як драбина, задумливо обвів усіх голубими очима й усміхнувся: — Кедь, би то ми, а он там що ті панове повідять! — і показував пальцем поза себе.

До нас зближались вершники чеської прикордонної сторожі.

— Ваша путь не до нас! — сказав в-останнє і дивився за нами, як ми відходили.

Зустріч із селом. З маленьких вікон виглядають боязко малі й великі голови. Дехто з чоловіків із кудлатим овечим сіряком (гунєю) наопашки, з люлькою в губах, стоїть наче заклік. Сторічне рабство вирізьбило різку пляму в їх переполоханих обличчях та в їхній безкровній крові. Тільки погляньте на них, і ви побачите, що робить з людини нужда й неволя!

Там десь далеко заgrimіли гармати.

Газда, видно дротар, що горшки дротує, причандибав до нас і зашепотів: — Од тадь втікайте, молоді - ж ви!

— Чого ж нам утікати, там ідуть робітники і селяни червоної мадярської армії.

Він усміхнувся іронічно і махнув рукою. Ясно було, що він в це не вірив. І як не дивно, в той час ми не зустріли ні одного селянина від Бескиду до Чопу, що думав би інакше. Кожний тривожно дивився, що йдуть мадярські пани й жандарі, брати від них подату й коблину (податок державний і церковний). Так звикли вони до знущань та неволі, що на краще й сподіватись боялись.

* * *

Ночуємо в школі. Тут просторо. Дівчина розкинула на землі якоїсь соломи і наварила ріпи (картоплі). Позбігалися сусіди і сусідки. Питалися більше про Галичину, ніж сам вчитель. Він був по національності мадяр, говорив по-українському слабо і дуже чудувався, що ми не знаємо мадярської мови. А коли я заговорив по-мадярському, він зрадів і боязко шепнув, що ось-ось „вони“ вже прийдуть. Які б це „вони“ не були, але це була для нього мадярська держава. Він на іншу не міг погодитись. Цікаво, що на запитання, якої національності, він сказав:

— Я гварю по-руськи, русинка била моя мамука (мати), але ем народжений на Мадьярії, проте ем мадяр.

Відомо, що мадярський уряд визнавав усіх, хто живе на їхній території, за мадярську націю. Так навчалось дітей, так і думала вся інтелігенція. На українських селах вчителі не розуміли української мови і навчали тільки по-мадярському.

Треба собі уявити, що це була за мука для дітей, а ще більше для самого вчителя.

Якийсь молодий парубчак почав оповідати про свій побут на Україні. Далі говорив, що селяни Закарпаття вже мали велике зібрання в м. Густі, де ухвалили приєднатись до України.

— Будемо мати хліб, красьний хліб, білий як паска! — усміхався він.

Державні змагання пробивалися в маси стихійно. Наші історики може й не знають, що навіть Бойківщина і Лемківщина висунула була в 1918 році гасло своєї відрубної самостійної провінції. А Гуцульщина коло Ясіна „урядувала“ кілька місяців і, маючи своє військо, боролася проти румунської армії. Більшість Закарпаття вислала своїх делегатів до Галичини в справі приєднання. Похід галицького батальйона під проводом Н. на Мукачів скінчився смішним фарсом, бо громадяни Мукачєва їх прогнали. Всенародні збори в Густі 21 січня 1919 року були найбільш „маєстатичним“ на той час проявом державних змагань закарпатського селянства, що відбулося широким відгомном по закарпатських горах. Врешті, під впливом політики закарпатських колоністів в Америці, Закарпаття увійшло, як „автономна“ країна, до чеської держави. Відтоді пройшло багато часу і багато пережило Закарпаття.

* * *

1925 рік. Я знов прибув в карпатське підгір'я. В саму столицю Ужгород. Над річкою Уж. Містечко давнє. Ще за часів римської імперії тут був головний військовий пункт — castra. За княжих часів збудовано замок. Нині тільки звалище. Будинок вже новий на цьому самому узгір'ї. У його підніжжя розсипались будинки — малі й великі. Традиції про князя Ляборця ще живуть в казках. Оповідують собі тільки старі люди. Ужгород — це не чистий тип мадьярського містечка й не галицького, воно має щось із обидвох. Як і всі закарпатські містечка, так і Ужгород змінює за добу своє соціальне обличчя і свій національний характер. Ось зранку: по вулицях селяни з возами везуть дрова на продаж. Селянки несуть молоко, рої домашніх робітниць вибігають з будинків за закупом. Гуртки робітників із сокирами та пилками стоять на вуглах, простягають свої робочі руки в найми. Стоять тихо, мовчазно, бо ще навколо сплять, ніхто не підходить. Крамниці зачинені. Ворухиться тільки базар. Але покулені сторожі вже замітають тротуари, поливають водою, метушаться, щоб було чисто. Там спішать до праці мулярі із замурзаними блязами. Спішать прикажчики, кельнери. З нічних кав'ярень вертають повії. Це обличчя одне: Ужгород робітничий, — з українською мовою.

Раптом сонце підходить і знову починається інше життя. Ви бачите крамарів, купців, капіталістів, урядовців, вищих і нижчих, домовласників, панів різного зросту, сухих і товстих, сумних і веселих. Рух на вулицях. Ідуть фіякри (візники) авто, ровери. Це встало міщанство. Мова мадьярська і чеська. П'ять років чеського панування — крамарі вже зчехизувалися, навіть діти. „Hol vazy Ungvatom?“ — Де ти, мій Ужгороде? — зідхає старий мадьярський патріот.

Це саме можна сказати і про інші містечка Закарпаття. Ось, наприклад, Мукачів. Це вже більше тип провінціального галицького містечка з численними єврейськими крамарями, спекулянтами, купцями. Рівночасно ще численніша маса єврейської бідноти. Єврейські традиції тут дуже застарілі.

Тут за містом — замок, справді новий на місці давньої резиденції князя Коріятовича, що в XIV столітті прибув сюди з Поділля. Спогади

про нього ще живуть і понині. Між містом і замком в'ється весело річка Ляториця. І тут над нею також „історичне“ місце, то є манастир василіян. Задурманене селянство рік-річно прибуває сюди тисячами на „одпуст“. Жалко дивитись на тих сотні тисяч жінок, дітей і чоловіків, що йдуть пішки цілими тижнями, тільки на те, щоб напиться „святої води“, витрачаючи марно здоров'я й останній гріш.

* * *

Кав'ярня. Це єдине місце, де можна зустрітись, познайомитись, поговорити, єдине місце, де можна перевернути всі журнали, всі газети, при чому витрати мінімальні. Чорна кава і склянка води — от і все. Чи ходять сюди робітники? Так. Дуже часто. Вони вважають за потрібне навіть і тут, в цьому ужгородському закутку, зайти хоч раз на тиждень в кав'ярню, поглянути на журнали. Росіяни, чи то приїжджі, чи емігранти, кав'ярні не люблять, а коли і зайдуть, безумовно мусять щось пити і їсти, а це звичайно дорого. До того ж треба знати й відповідні години. В кав'ярнях в Ужгороді скупчується, можна сказати, все культурне життя. Тут можна було зустріти соціально-економічного життя та політики Закарпаття. Коли дехто приїхав з Праги або Відня, то заходив насамперед сюди. Галичан тут не люблять і тому за ними ходять скрізь лайливі епітети. Така вже доля всіх вигнанців, відірваних від свого ґрунту, свого оточення: тільки одиниці пристосовуються до нових умов, більшість в'яне і гине, хоч галицькі заходці швидко не гинуть. Повільно.

Для чеської буржуазії українці взагалі були те саме, що й комуністи. Небезпечні для влади.

Музика починає грати.

— Додому! — кличе Б. і платить за „содовку“ (селтерську). Ми всі за ним. Інтелігентський пролетаріят!

* * *

Кав'ярня змінюється. Замість чорних кав, склянок чистої води, появляються чарки з вином.

Гамір, сміх, пісні. Циганська капеля виграє чардаш.

Мадьярська буржуазія любить гуляти і вміє. З жестом і поезією.

Когось там заболіло серце: „Sarika, Sarika, kis szentem“ (Шаріка, Шаріка, дівчинка кохана).

„Примаш“ із скрипкою, як кіт підходить, підхоплює мелодію й грає. Грає над вушком. Товариство б'є об землю чарки. Скло розбивається. Циган грає. Навколо тихо. Пливе бездонно-тужна мадьярська пісня.

Циган грає.

Все із жестом і поезією!

* * *

Їдемо на село. Це ж властиве Закарпаття. Села, нужденні села! Правда, не всі. Ідучи прегарним битим шляхом серед зелених виноградів, бачиш і культурніші. Тут живуть німецькі або мадьярські колоністи. Українське село пізнати здалека, бо воно чорне, мале, наче з горя і голоду згорблене й підперте.

Стирчать тільки високі дахи, що дуже нагадують стародавні шатра.

Ось рівнина. Така безмежно-сумна, як сумна її мадьярська пісня. Це мадьярський відомий степ, оспіваний Петефієм, тягнеться в один бік, а в другий підносяться вже пальці Карпат.

Густ-Берегово-Терешва. Чим далше, тим вище, тим і більше чорних „хиж“ (хат). Закарпаття має три чверті гір, а одну чверть низини. „Руснів“ загнали в гори, бо вони все перенесуть, все переживуть, а виниці й чернозем належать панам.

Невже ж не видно поміщицьких дворів? Так, не видно. Бо на ціле Закарпаття є один поміщик Шенборн, що один має більше землі, як все селянство.

Де ж фабрики? Розвиток промислу малий, хоч які великі природні багатства (руда, кам'яна сіль, нафта, мінеральні води, мармор, золото). Є заводи — чавунні, скляні, хемічні. Найбільше розвинений дерев'яний промисел. Капітал здебільшого німецький і чеський. На малій території Закарпаття є зараз до 60 банків. Між робітництвом працює компартія.

* * *

Весна. Газда середніх років пасе коровицю.

— У вас багато худоби?

— Ми, паноньку, самі як худоба. От щасне, што скубе траву, а я від учора не їв. Сушену траву тра їсти. А подату давай. І не жити, не вмерти. Вицякаєш — от молока. Дітям тра позатикати роти. А сам тягнеш якось ноги.

Шкіра на його обличчі аж просохла до костей, а ями в очах глибокі, глибокі. Там дістатись до дна, здається, побачив би ще гірше пекла.

Він обернувся і жував щось в зубах, поглядаючи далеко перед себе.

— Заробити у вас нема де?

— Заробиш у чорта, бувало поїдеш униз на Тиссу, а ну от приперли гатар (кордон) і загибай, не поступиш.

Слова летять як з могили. Чуємо стогін соток тисячів селян.

* * *

Підгірське село. Гори, закутані туманом, як старі баби, що виглядають весняного сонця. Притаїлись хати. Спокій. Скаче весело тільки річка, село довге, довге, здовж долинки. Виходять жовті діти, босі, в довгих чорних сорочках. Черево, як бубон, здулося. В глині загуздрана голова, обличчя бліде, безкровне, сухе, як гірська глина. Бо в чого ж мають бути здорові? Всю зиму їдять ріпу і мамалигу. Хліба не бачать, про м'ясо й не говорити. Жінки виснажені, із запаленими грудьми, як тіні.

— Скільки вам років, княгинько (молодице)?

— Двацять.

— Двацять? — Стягнені сині губи дрижать від старости, чи радше від нужди.

Грудна дитина на руках їсть шматок липкої вівсяної паляниці.

* * *

Питаюся селянина, як живеться. Мовчить. Важко вирвати від нього слово. Все одно, перед „панами“ він не думає жалітись.

— Скільки у вас землі?

Важко відповілає: — Два коблики (десятин) і не зродить десять віка (кілограмів). Богатий має в нас чотири коблики, дуже мало таких, що мають п'ять, або шість. Хто має чотири хвости (худоби), той вже має много. Дещо в губу кинути — є до Великодня, а після говій (пости).

Поглянеш навколо, багаті ліси, широкі полонини, але все те „кінчтарське“ (державне).

— На кінчтарській землі не мож патику взяти. Гайник сокотить (береже). А візьмеш — посадить.

Один говорить: — Он там ми висікли трохи лісу, посадили ріпу, та й то свині з'їли, бо вбивати не мож, а головнями не відженеш.

Крім того, по мало землі, ще й заробити нема де і „Грайцару“. Колись до імперіялістичної війни виходили селяни на мадьярську долину, на жнива, і там заробляли у панів на хліб. Сьогодні кордон. Фабрик мало. Голод навідується сюди щопереднюку.

Брак землі призводить селян до розпачу. Вони забирають державні пасовиська, ліси, поля, щоб могли прожити худобу та себе, але жандарі приходять, силою відбирають, кладуть сотню трупів, а решту до тюрми. Селяни із Грушева, Ардонова, Сваляви, Берегсасу, Поляни, Берегова — добре пам'ятають ці криваві події.

* * *

Зустрічаємо юрбу людей: жінки, чоловіки, діти. Їдуть з образами й співають з містичним захватом релігійних пісень.

Куди ж вони? На одпуст! На святе місце. Там об'явилася матір божа, там Христос, там Миколай. Всі їдуть з вереском, співами, очі горять, голодні, обдерті, шукають спасіння.

І такі походи починаються весною, кінчаються пізньої осені.

Брак освіти, нужда, матеріальна безвиглядність жене маси в релігійну містику.

* * *

Входимо до хижи.

— Добрий ранок!

Всі злякано споглядають. Перебиваю мовчання звиклим поздоровленням:

— Як біруєте (як ся маєте)? Ци здорові? Як ся спало?

На хазайці „лейбик“ драгий, плат (спідниця) замурзаний, з боку передертій.

Сама боса, застидалась

— Не подивуйте! А як же ви?

Газда в „петеку“ (короткий сіряк) цмокав люльку. На столі велика миска, діти обливають держакі ложок і вихлебтують рештки якогось супу. Дивимось, що воно таке. Це вода замішана з травою та „таканом“ (мамалига).

— Хлебтанка?

— Ніт, то „дзяма“ — каже вона.

— Славити бога і за сесь — сказав газда, набиваючи люльку.

Стіни мокрі, гниють, там на стелі затікає вода. У куті „валув“ (корито), дві кочерги, мала й велика. По хаті сміття, ще не позбране від снання.

— Ге, там у ракаш (до купи)! — гейкнув газда.

Діти біжать на піч. Стара ласться.

— І умирати не хочуть, родини як вербини, а свого нікого. Су-сід от нараз восьмеро у труну посадив. А воно живе.

Починаємо говорити про біду. Нарікаємо на державних урядовців, панів тощо, щоб тільки втягнути газду в бесіду, але він дивиться недовірко на „панчуків“, ба навіть злобно, врешті сказав:

— Кажу вам, гаврань гавранові (ворон воронові) очей не вуїв і не вуїсть! — і відвернувся.

* * *

Із сільської інтелігенції є піп, вчитель, нотар (держ. урядовець) і жандар. Піп приходять до селянина, коли він з голоду конає. Цього „пана“ (пан піп) дячко не дуже „шинує“, бо він колись здрав „коблину“, тобто церковний податок, а тепер бере гроші за мертве й живе. Ось через те і в багатьох селах попа прогнали. Посадять на віз і поженуть за село. Ідь куди хочеш, а на те місце беруть православно, щоб той менше брав. Звичайно на таких православних по-пів ішли і йдуть білі емігранти. До одного села прийшов такий, деє родом з Курська. Колись був царським жандарем, тепер запус-тив волосся, бороду, селяни обібрали його за попа. Та він почав хо-дити за молодіцями і розпиватися. Селяни давай проганяти. Важка була боротьба, жандар не так швидко уступить, бо і за собою має хороших побратимів та й ще підпору в чеському урядові. І він зви-чайно залишається. З нотарем селянин має більш спільного, головне мусить подату платити.

Із жандарем приходиться частіше бачитись, бо ось патик візьми в лісі, та й іди в тюрму.

А вчитель? Так, він один клопочеться коло дітей, якщо при-йдуть до школи, бо завіє зима, ніхто не прийде. У чому ж? Босі не прийдуть. А надійде весна, треба худібку гнати на пасовисько. Старі вчителі — дяки, їх вже мало. Нове вчителство краще. Навіть деякі є із вищою освітою. Треба сказати, що уряд дає відносно більшу платню тут народнім вчителям, ніж міським в середніх школах. Умови праці на селі ще дуже важкі.

Заходимо до вчительки. Вона радіє, що заходять гості. Сама мадьярка, але вже говорить чистою українською мовою. Випитується про Україну, згадує знайомого, що деє там загинув на тих далеких невідомих степах. Говоримо про мадьярську, німецьку й українську літературу.

Ось задзвонили дзвони. Це збираються православні відбирати католицьку церкву.

Буде релігійна буча.

* * *

Цю релігійну боротьбу, як і так зване „русофільство“, чеський уряд підтримує зовсім офіційно. Чорносотенці-емігранти, як й москвофіли з Галичини, занявши тут місце „культуртрегерів слов'янства“, розвинули широку агітацію „за єдиную неделимую и один русский литературный язык“.

Ось кілька картинок із цієї боротьби.

1) Приїздить до села агітатор і навчає селян, що вони росіяни і говорять російською мовою і т. д., а всіх українців повинні гнати з села та бити.

Через кілька днів появляється „патріот“ і сипле погромну бесіду російською мовою. Селяни слухають, слухають, споглядають один на одного, врешті один обертається і каже:

— Газди, та вун українець говорить по-українськи, так що ми його не розуміємо.

— Бийте його! — кликнули деякі.

Як бити, то бити. Патріот ледви утік.

Вросійських емігрантських газетах появилася після того замітка: „Крестьяне в деревне Н. побили украинского агитатора и выгнали з села, что служит доказательством, что там живут русские, а не украинцы“.

2) Селянин приходять до суду. Суддя, бувший царський при-став, питається: — Какой вы национальности?

Селянин мовчить, не знає, що відповісти.

— Русский или нет?

— А я, (да) прошу пана, руський, руський!

Суддя питається:

— С одним „с“, или с двумя?

Селянин чуває голову:

— Та ми, прошу ласки, дуже худобні (бідні) й їсти не маємо що, пишійть вже з одним, нам одного досить, бо скажуть ще платити.

3) Хлопець вступив до гімназії й пішов на першу лекцію латинської мови.

Вчитель почав уперше хлопців навчати російської мови. Навчав, навчав і за годину дівора ледви вбила собі в пам'ять три слова — тетрадь, карандаш, скамейка. Вертає хлопець з школи й гукає до мами з радістю:

— Мамо, я вже знаю три латинських слова — тетрадь, карандаш, скамейка.

І мати, не розуміючи їх, втішилася і погладила сінка по голові, що такий розумний.

Це не анекдоти, а факти. А таких фактів про русофільсько-націоналістичну пропаганду, яку так підтримує чеська політика — сотки. Жертвою тої політики стали невідомо навіть експортери радянської російської книжки, коли „Бюлетень“ ГИЗ'а РСФРР № 9 1929 р. згадує про змагання „Карпаторусів“ (?) до російської літературної мови і про експорт туди російської книжки (ДВУ про це ма-буть не знає).

* * *

Весілля біля Верецьких. Гудаки грають на гусях (скрипка). Гості за столом їдять голубці, капуста, гриби. М'яса не видно. „Палінку“ (горівку) п'ють, „честуються“, молодь танцює, за столом спі-вають:

„А в нашого сусіда
Починається гостина,
Починається гостина
Від Тисси до Безкида“.

Парубок підходить до молодої:

— А ну пой, молода, танцювати, увидимо, ци хрома ти, ци гніт. Танцюють, крутяться, аж піт ллється. Молодиці, звичайно, „лад-кають“ (співають весільних). Весілля з самого початку перебігає в живих драматичних картинах. Давніше тривало три дні. Сьогодні кінчається за одну ніч. Всі традиційні церемонії мають дуже давній характер, може найдавніший взагалі серед слов'янства. Тут княжо-февдальні риси виступають дуже ясно. Драматичні особи: князь, княгиня, старости, бояри, боярині, хлопці й дівчата.

Співи, гостина, танці мають свій час і своє місце.
Дуже жива сцена плетення вінка.

Молодиці: Ой винесено зілля
З угол на подвір'я.
Положено оно
На столик тисовий,
На обрус шовковий,
Тай положено оно
З-перед старостойки.
Ой, вгадай, старостойко,
Що то за зіліяко.

Старости: Я зілля не вгадаю,
Бо я то зілля не знаю.

Дівчата: Кедь я зіліяко знаю
Я го вже вгадаю.
Айбо то зіліяко
Хрещатий барвіночок
На мій любий віночок.

Співають довго, групами. В перервах музика, танці, сміхи, ба й плачі.

* * *

Ясний соняшний день. Гори замикають зір. Невже ж вони навівають в психіку людини якусь небагнуту височінь і глиб, а степи широчінь?.. Аж ось над'їздить віз із сіном. Коняка ледви тягне. На сіні старенький єврей держить віжки. Позаду сидить наш дядько. Мене дивує ця дружба. Підходимо, питаємо, як працюють. Старенький єврей почав розповідати про землю, про важку працю і врешті про свої діти.

На Закарпатті є мішані села — єврейських і українських селян. Всі вони працюють коло землі, випасають спільно худобу і собі дружно помагають. Праця з'єднала їх, і ніхто тут не знає, що таке антисемітизм.

* * *

Бичків - Рахів - Ясіння. Хто їх не знає, не знає Закарпаття. Там центр національної свідомості селян, центр краси природи. Це наша горда Гуцулія! Нуждою та злиднями не уступає вона іншим закуткам, але веселий з природи гуцул привик вже на це від століть. Жене біду, а біда його. Аби зиму перебути, а там на весну на полонинку і там з вівцями і маржиною (худобою) аж до пізньої осені.

Легіні (молоді хлопці) йдуть на заробіток рубати ялиці й гнати дараби (сплав). Платня нужденна. От аби заробити на хліб.

* * *

Корчма. Простора, висока, наче школа. За довгими столами сидять дроворуби і дарабники, п'ють „палінку“. Гуцул любить пити, пропиває все, пропиваючи співає і плаче, плаче й співає. Жінка біля нього.

— Мій вірлику, соколику, ходім!

— Мар-рі! Сідай. Тут!

Цілюються:

— Мой, давай квартирку (чарку). Що, не гада я був колись? Дві полонинки мав. Тридцять овець. Але він узяв. П'явка! Більше не дам.

— Ще заробите! Не плачте, Іва.

— Не за те я плачу. — Сина не маю!

І він починає розповідати про свого сина, що десь там, далеко, далеко, на Сибіру за царату загинув.

— Але взяв си таки свої землиці. Давем му і зав'язав на гудз.— „З нев буде легше вмирати“ — сказав мені й пішов.

Марі заводить:

— Ой, де ти, мій легінику...

— Циць, стара!..

Починає співати:

„Гей, летіли пітяточка (пташенята) попід ліс, діброву“.
Визбирали зерняточка, лишили полову“.

Жінка підтягує і почина другу. Обоє вже сміються і підскакують.

* * *

Стоїмо на полонині біля стаї (сарай) перед понурою Чорногорою. Вівці скублять траву. Корови дзвонять дзвониками.

Гуцул сперся об палицю і задумався.

Гори і гори, наче гігантські хвилі плывуть, колихаються у вечірньому тумані.

Тут до Чорногори збилися кордони: чеський, польський, румунський.

Але їх не видно.

Не бачить їх і задуманий чабан.

Кладемо вогнище, полум'я палахкотить, розкидаючи широко свої блиски. Сідаємо близько вогню, бо Говерля, Піп Іван дшуть холодним подувом. Чабан сідає. Чорне обсмалене обличчя набирає тепер чудного мідяного блиску.

Підкинув крисаню (капелюх) і почав оповідати про Добуша, його життя та його смерть і про те, що ось-ось він встане, а тоді загуде Чорногора, здригнуться Татранські скелі і прийде визволення для бідних селян.

Та більшість гуцулів вірять вже сьогодні в реальніший шлях свого визволення. Про це свідчить зростання день-у-день впливів комуністичної партії, не тільки на міське робітництво, але й на маси селянської бідноти.

ГР. МАЙФЕТ

Гордій Коцюба

(РИСИ ЛІТПОРТРЕТУ)

I

Бувши ворогом категорично-лаконічних означень, що їх, немов етикетки, часом прикладають до творчості того чи іншого письменника, мушу згадати зараз одно з таких означень, а саме, „психологічного реалізму“, застосоване до творчості автора, що його ім'я стоїть на початку цього нарису. Мотивуючи це негативне ставлення до згаданих формул, згадаю, яко підставу, те, що дуже рідко щастить їм охопити всі, чи принаймні більшість істотних рис в літературному портреті того чи іншого автора. Навіть припустивши, що певне означення влучає в найголовнішу, найістотнішу властивість письменника, доводиться заперечувати його, яко резолютивний плян досліду,—при тій, звичайно, умові, якщо дослід претендує на встановлення кількох рис у згаданому літпортреті.

Переходячи зокрема до творчості Гордія Коцюби та до наведеного вище означення, доводиться одразу ж зауважити, що воно по суті визначає плян трактування, що його письменник запроваджує по відношенню до свого матеріалу; поза тим, притаманний цьому означенню й натяк на стиль художнього втілення,—останній момент скорше в потенціальному, а не в рішучо-визначальному пляні. Але ще лишаються інші моменти внутрішньої та зовнішньої форми—як от тематика, композиція, що теж потребують свого освітлення. Якщо навіть припустити, що плян витрактування матеріалу—найхарактерніша риса в обличчі письменника (бо, справді, один матеріал може бути витрактуваний різно залежно від ідеології, художнього темпераменту, зрештою формальної умілости автора),—то й тоді питання про тему, питання саме матеріального пляну в першу чергу претендує на освітлення, бо саме відповідь на це питання може з'ясувати, чи бере автор своєю творчістю активну участь у процесі революційного будівництва чи навпаки він ставиться до нього неутрально; чи цікавиться він прогресивним моментом околишнього життя, чи навпаки консервативним; чи трактує він позитивно цей консервативний момент (при умові, звичайно, його використання), чи навпаки критично; чи запроваджує в трактуванні сатиричне зафарблення, чи навпаки обмежується протокольним фотографуванням—ось безперечно неповна низка питань, що їх викликає саме тематичний бік творчості письменника. В останніх питаннях просотується почасти й плян зовнішньої форми, що теж вимагає відповіді: чи користає автор з архаїчно-консервативних форм, чи навпаки культурний рівень дозволяє й спонукає його до використання сучасних, прогресивних форм втілення. Всі ці відповіді зрештою мають скласти сумарне справоздання про дану творчість,—справоздання, що може

лишитися й без епіграматичного загострення в формі вищезазначених категоричних формуліровок.

Ці, висловлені в формі короткого уступу, предилекції дозволяють перейти до безпосереднього завдання нарису.

II

Якщо числити кроки творчого поступу автора по його збірках—а це, як побачимо, далі, викликано фактичним письменницьким розвоєм Гордія Коцюби—то доведеться в даному випадку намітити три такі кроки: перший є збірка „На межі“ (Шлях Освіти, 1924), другий—„Свято на буднях“ (Книгоспілка, 1927); третій крок становлять твори, видрукувані по журналах—„День“ („Життя й Революція“, 1928, № 3), і особливо „Обов'язок“ („Літературний Ярмарок“, № 1)—що, за ласкавою інформацією автора, мають увійти до третьої збірки, яка перебуває зараз, мовляв, *in statu nascendi crescendique*. Повинен тут же відзначити подякою згадану інформацію, яка оформилась у дозволі зазнайомитися з двома, ще недрукованими творами, які так само увійдуть до згаданої третьої збірки, а—що найголовніше—додають цікаві риси так у тематиці, як і в моменті формального втілення; це дає змогу відповідно зупинитися на згаданих творах у певному пункті викладу. Поки ж перейдемо до характеристики кожного з позначених кроків.

Збірку „На межі“ складають, як позначено в підзаголовку, „чотири новели“. В дальшому викладі доведеться критично оцінити цей підзаголовок; поки ж зупинимось на описі компонентів, що ними є: 1) „На межі“, 2) „У Байраку“, 3) „Мати“, 4) „У незнаний світ“.

Герой першого твору є робітник Аврам Мотузка, що йде захищати місто від білих. У сутичці його поранено, але він приходить до пам'яті і радіє:

Він живий, гарно!

Наведеною фразою, що лялмотивом прошиває останню сторінку твору, й закінчено його. Як можна бачити—твір майже безсюжетний; тому „новеля“ не так пасує до нього, як „новелета“. Агітаційне наставлення твору від автора підкреслено; найяскравіше воно в першому уступі, де змальовано тло—місто під загрозою „пса трьохголового“, білої армії; це наставлення просякає й передостанній розділ—сон пораненого Аврама, де йому ввижаються картини майбутнього соціалістичного життя, з таким висновком:

— Кожному, значить, скільки треба,—весело проговорив Аврам.
— От таки діждались. Не дарма, значить, сиділи в ярках!

Загалом твір виконано в тій реалістичній манері, що її можна вважати домінантною в творчості Гордія Коцюби.

„У Байраку“—психологічний твір, виконаний у реалістичній манері, аналогічній до попереднього твору. Отже одразу до першої домінанти додається друга—психологізм. Однак, останнє не визначає абсолютного нехтування сюжетом, порпання в хоробливих, виняткових явищах: психологізм Гордія Коцюби, якщо можна так висловитися, реалістичний. Так, позначені домінанти вступають в певну підрядність, яка виключає категорично іншу комбінацію, що

нею, скажімо, в теоретичному плані, може бути „психологізований“ реалізм“. Героїня твору є сільська вчителька, що переживає сумні настрої; підстави для останніх — відсутність особистого життя, брак простору для громадської діяльності, матеріальна скрута. Весняне тло, що розпочинає твір, змінюється в кінці його на оснь; остання ще більш підкреслює зневіру, що опановує героїню:

Дивиться Ніна Михайлівна — падає листя, і здається їй, що не листя летять, опадає, а колишні надії дівочі. Одна по одній.
Голосно нєє серце, важко зідають груди:
— Кому повідаю тугу свою?

В оцінці твору слід зауважити деяку графаретність останньої плями твору, — графаретність, що реалізується в традиційному паралелізмі зів'ялого листя: що правда, й паралелізм теж зів'ялий.

„Мати“ — так само психологічна новелета, що являє собою спогади матері про смерть сина, забитого за комуну; об'ясування спогадів є безсонниця матері, це ж об'ясування править і за психологічну мотивацію спогадів. Інтересне художнє здійснення згаданого реалізму, що ніде не переходить в натуралізм; особливо це помітно в описі мертвого сина:

У полі за селом біля шляху на місто лежав він, роздутий, із зв'язаними руками, з лицем схиленим набік. Очі напіврозкриті, а рот затулений шматками багряної крові, густої, застиглої...

Наведена цитата за контрастовою асоціацією викликає в пам'яті матеріал з іншого мистецтва, саме відповідні кадри „Трипільської трагедії“, що в них натуралістичну тенденцію підкреслено надмірно, і це в свій час негативно відзначила критика. В цілому твір до певної міри прив'язується до чільного оповідання збірки, так у своїй агітаційній спрямованості, як і в сюжетному примітиві новелети.

„У незнаний світ“ змальовує селянського юнака, який мріє про „такі машини, що ними усе можна робити, такі, що аж за хмари можна літати“.

Ці, до певної міри, „індустріялізаційні“ мрії мотивовано не яко контраст до індивідуально-кустарного селянського господарства, не яко мрії неможливого, що мусить іти до міста на заробітки, а знову ж таки в пляні загально-психологічному, як образи розвиненої фантазії юнака:

Не знати, що зродило мрійну задуму Сашкову, чи одвічний спокій затишних хуторів, чи колишні дідові оповідання.
... Давно то діялось, як по степах козаки жили.

Отже, прийнявши до уваги вік героя, можна говорити до певної міри про фізіологічні підстави мрій — підстави, що подекуди спільні й героїні новелети „У Байраку“ і що викликають у пам'яті відповідні рядки з статті В. Юринця про творчість М. Хвильового-прозаїка, де згаданий фізіологізм міцно пов'язано з еротизмом, поданим у натуралістичних тонах, — момент, цілковито відсутній в названих творах Г. Коцюби. Щождо резолютивного гасла твору „У незнаний світ“, то хоч воно й позначене деякою непевністю, неясністю (доказ цьому саме епітет), однак, ця непевність гармонізує з вищенаведеною характеристикою героя, становлячи приблизне колове об'явлення збірки (перше оповідання кінчалось гаслом радості життя). Семантика цього невизначеного епітета почасти з'ясовується на тлі таких ремінісценцій, як „В темну даль“ Андрєєва, або „В нікуда“

російських імажиністів (прикладі беру в теоретичному пляні, а тому й не обмежую викладу самою українською літературою, чи літературою взагалі: вище згадувалося й кіно): в першій назві епітет несе в собі натяк на астеничний тон, натяк, що його цілковито стверджує й твір, поданий в тонах трохи „безпредметного“ песимізму, часом містичної загадковості; в другій назві — цілковите заперечення будь-якого ґрунту взагалі, — заперечення, що має цілком певну ідеологічну підставу. Обидва приклади чіткіше висвітлюють художній сенс аналізованого оповідання, цілком вільного так від позначеного песимізму, як і від згадуваної безґрунтовності.

Оцінюючи збірку в цілому, треба зауважити, що видано її в „Бібліотеці Селянина“ (серія красного письменства); з цього боку матеріал збірки витримано, насамперед тематично: три твори присвячено селу; один змальовує інтелігента („У Байраку“), інші два — селянина. Та автор не зупиняється на цій тематиці: Сашко — герой останнього оповідання — вже мріє про незнаний світ, і ознаки цього світу дозволяють говорити про місто. Так само в чільному творі збірки фігурує місто, що його захищає від денікінців Аврам. Отже, селянську тематику подано не обмежено, не в замкнено-психологічних рямцях, не в ворожому протиставленні містові, а навпаки — в прагненні до міста, в орієнтації на нього. Характерно, що представником цього прагнення є юнак Сашко, що суперечить матері, яка умовляє його не зрікатися степу та затишних хуторів. Мати тут безперечно репрезентує консервативну силу, син же навпаки — прогресивну, що до неї належить і герой оповідання „На межі“. Як вище згадувалося, прогресивні спрямовання мотивовано комплексно: тут і надмірний спокій тла затишних хуторів, і історичні ремінісценції діда, і зрештою вік героя; ця комплексність стверджує психологічну домінанту творчості автора. З формального боку збірка являє собою новелети, з орієнтацією на сюжет.

Друга збірка Гордія Коцюби складається з восьми творів: 1) „Свято на буднях“, 2) „Рада“, 3) „У Байраку“, 4) „Біля гудків“, 5) „Чекання“, 6) „Вороги“, 7) „Пригода на воді“, 8) „Без ґрунту“.

„Свято на буднях“ — чільний твір збірки, що дав їй і назву — цікавий насамперед з тематичного боку. Герой його — відповідальний робітник — одного дня має вільний од засідання вечір, що здається йому „святом на буднях“. Повернувшись додому й не дочекавшись дружини, що, як виявляється далі, була цього вечора зайнята, він іде в місто. В ресторані його зустрічає повія, і він зрештою іде з нею візником, але вискакує й повертається додому. Цей „ухил“ героя, чи скорше, натяк на ухил, з одного боку мотивовано весною, з другого — що головніше — тим вільним часом, що опинився несподівано в людини, до цього невиклої. Висновок з цього ясний, але автор на цьому не зупиняється, закінчуючи оповідання про героя з дружиною так:

Вкладалися спати, як двоє чужих, що випадково опинилися на заїзднім дворі.

Отже наслідком хоч і незакінченої пригоди є щілинка в житті подружжя, яка, може, ліквідується, а, може, й ні.

Ця риса дозволяє говорити знову ж про нахил автора до комплексного психологізму, що не обмежується змалюванням одного

якогось епізоду, а позначає й ті висновкові риси, що можуть розвиватися далі. Психологізм тут безперечно тяжить над сюжетом, і це здійснюється в такій деталі: як відомо з теорії, сюжет в авантюроному пляні завжди сполучається з відходом від звичайного протікання життєвих явищ; ліквідація цього відходу означає й ліквідацію сюжету, а за ним і твору; „Свято на буднях“ так само намічає цей відхід — спочатку в незвичайності вільного вечора, потім — у незвиклості героя до ресторанного тла, яке неприємно його нервує, і нарешті — в початку подорожі з повією, обірваної героєм. Отже він свідомо виправляє сюжетну лінію, припиняючи її відхилення і тим наближаючи до початкового нормального протікання явищ. — Останнє зауваження: дружина, що прохає героя витлумачити їй гасло: „селянство є потенціально пролетаріат“, трохи нагадує героїню „Юрка“ Хвильового, яка звертається до героя з аналогічним проханням відносно „емісії“ та „девальвації“. Взагалі в будіванні фрази, особливо „На межі“, вплив Хвильового на Г. Коцюбу дещо помітний.

Новеля „Рада“, не відмовляючись від психологізму, вже використовує й сюжет: мати, що підчас матеріальної скрути умисно віддала свою доньку якійсь випадковій жінці, знаходить доньку, бажає її повернути, але суд ухвалює —

4-хлітню Раду Синиціну лишити у вдовичателів, бо це сприяє умовам нормального розвитку й виховання дитини.

Новелю, видрукувану в свій час у „Валліте“ — 4, критика відзначила позитивно; підкреслимо в їй органічний зв'язок із загальною назвою збірки (момент дуже позитивний), бо знаходження доньки становить для матері справжнє свято на буднях, і не може воно тривати довго з причин, зазначених вище.

Нарис „У Байраку“, щойно аналізований, передруковано з попередньої збірки; відзначимо тут редакторську роботу автора, який викреслив два останні рядки (з властивим їм „слов'янізмом“), залишивши на закінчення рядки:

Дивиться Ніна Михайлівна — падає листя, і здається їй, то не листя летить, опадає, а колишні надії дівочі. Одна по одній.

Нарис „У Байраку“ добирає собі нового обертона в контексті нової збірки, змальовуючи інтелігенцію, що лишається осторонь революції і в наслідок безсила перетворити будні свого життя на свято. Цю лінію продовжує дальший нарис „Біля гудків“, що змальовує залізничного контролера, — одвертого реакціонера, який справляє гумористичне враження одвертістю своєї анкети:

На партіях не розуміюся, ніколи до них не належав, а думки мої такі: кому роблю — тому й служу.

Ця ідеологічна нейтральність, клясична в своїй рокованості, призводить до того, що героя переводять на меншу посаду; він починає терпіти скруту, але лишається тим же „вічно-недоволенним“. Надзвичайно влучний з цього боку діалог його з Пичугіним; наведемо його цілком:

... Черговий на станції Пичугін увійшов в контору й опустився на стілець.

— Поспішний відійшов, слід і посидіти.

Запалив цигарку й пустив вгору димок. Може стежив за білими пелюстками, не то думав.

Потому сказав:

— Та й часи наступили — диву-дивуєшся, га, Федоре Івановичу?

Той записав „поспішний С — Москва“ й повернув голову.

— Божевільні, доложу я вам, — охоче відповів і, вичікуючи, повів очима.

Пичугін вивушив знову димок.

— Да, — протягнув, стежачи за димчатою змією, — той було застряв у путі і не має сили доповзти до станції. Другий доплентався, а далі, пардон — не потягне. Сигнал даєш, а він ні кує, ні меле. Та усе таке общипане та обідране: вітер у вагонах як у полі свистить. Кудай здається та й годі. А день настане, немає тобі життя. „Коли прийде? коли відійде? Знаю я чи що? хоч тікай було“ ...

— Довели ж, харцизяки, — вставив знову Федір Іванович, і ледве вловив рисочка вдоволення відбилась на лиці — „Харцизяки“ — так думає не лише він один, а й Пичугін.

Пичугін нахмурено знизав очима.

— ... Да, підхопив неначе загублену нитку, — да, і от маємо, — живо повів, — хвилину в хвилину, точку в точку. Дванадцять приходить, дванадцять п'ять відходить. Та все чистеньке, новеньке, аж дивно — звідкіля взялося. Воістину, була тьма й настав світ.

Зморщив лице Федір Іванович, стулив губи й скептично процідив:

— Світ? — ну й світ, доложу я вам, аж в очах темно.

— Старомодня ви людина, Федоре Івановичу, — спокійно проказав Пичугін, — не буде в вас толку, я бачу.

— То може, скажете, час вмирати? — вдушив підмогильним тоном Федір Іванович.

— Може й так — відказав той, замислившись не то серйозно, не то жартуючи.

Фізіологічне животіння героя ще виразніше підкреслює його психічну смерть.

„Чекання“ матеріалом належить до недавнього минулого громадянської війни й збудоване на психологічному контрасті: героїня чекає повернення денікінців, бо серед них — її коханий. Денікінці справді приходять, але героїня потрапляє на сцену розстрілу, що ним керує той же коханий:

Жах який, який жах!... — Це Коля! Коля! А я думала герой, — забелькотала щось незрозуміло і — поточившись назад, неприємною звалилась на землю.

Отже чекання свята не справджується, перетворюючись на щось зовсім інше.

„Вороги“ являють собою новелю, подану в об'ямуванні санаторійного тла; негода стає стимулом для оповідання одного з хворих, де він відновлює колишній випадок власного життя: повертаючись з засівної кампанії, герой потрапляє до бандитів, які його тяжко ранили. Перебуваючи в лікарні, він натрапляє на одного з бандитів, що його привозять до цієї ж лікарні. Герой одразу ж дзвонить до начальства, але, коли останній одвідує його, він говорить:

— Дякую тобі, друже, ти давно навідувався до мене, а я скучив за тобою. Та й подзвонив.

Цей перелім у настрої героя пояснено шляхом об'єктивного показу явищ; можна гадати, що вплинули на героя попередні скарги бандита:

— Калікою станеш. А тут жнива йдуть, нікому працювати буде. Не робиться жінка, коли біля спідниці двоє малих. Та коли б усе ще благополучно, а то лікар каже — зараження крові. А вмирати не хочеться замолоду.

Означено в цьому творі ту тему боротьби людини з собою, що бринітиме і в дальших творах автора. Наочна є в творі і примітивна новелістична будова, що здійснюється в повторному перетині двох ворожих ліній і в контрастивній зміні тла зустрічі.

Аналогічно-просту будову дає й „Пригода на воді“, де змальовано перехід робітника запілля через фронт до червоних. Сюжет становлять перешкоди до переходу, що здійснюються в зустрічі з катером білих (герой іде човном), де він (герой) випадково натрапляє на знайомого ворога. Пригода, як слід чекати, кінчається щасливо.

В новелі „Без ґрунту“ змальовано шкідника радянського будівництва; приїхавши з закордону, він починає деморалізаційну роботу серед робітництва, але успіху не має.

Збудовано новелю регресивно: спочатку йдуть розмови, відповідні вчинки; в кінці з'ясовується таємниця.

Підсумовуючи подану аналізу, можна констатувати в другій збірці Г. Коцюби насамперед зміцнення міської тематики, що в ній змальовано і прогресивні і консервативні сили, відображено і сучасність і минуле. Цікаво відмітити, що представники прогресивних сил виступають не в урочистому плані, а в реалістично-буденному. І героїзм їх полягає не в гучних подіях, а насамперед у творчій праці: справжнє свято на буднях, що його вмів бачити письменник. Це трактування героїв з'єднує зазначений (міський) сектор темарія з іншим, де відтворено недавнє минуле громадянської війни з відповідними позитивними діями. Цьому другому секторові насамперед властива сюжетність, мотивована детективними елементами матеріалу. Нарешті, лишається „У Байраку“, передруковане з попередньої збірки; в характеристичному пляні воно почасти приєднується до новелі „Біла гудків“, в тематичному ж лишається самотнім, становлячи фактичний зв'язок поміж обома збірками.

Лишається розглянути твори, які не увійшли до аналізованих збірок, — так друківані, як і недруківані.

Нарис „День“ належить до міської ділянки темарія, змальовуючи побут безробітного. Збудовано оповідання на психологічному контрасті (подібно до „Чекання“): герой отримує з біржі праці повідомлення про явку, іде в надії дістати роботу, але виявляється, що кликали його на перекваліфікаційну реєстрацію. Герой доходить до тяжкого психічного пригнічення; і новелю закінчено недвозначним натяком на можливе його самогубство. Психологічно-побутове завдання явно перемагає сюжет.

Останній знаходимо в другому видрукуваному творі, а саме „Обов'язку“, що його тема є боротьба людини з собою, відзначена вище у „Ворогах“. Наслідки цієї боротьби в обох творах майже аналогічні: особисте бере гору, і як герой „Ворогів“ не викриває соціально-небезпечного, уже покаліченого бандита, так само запільний робітник Семко іде до контр-розвідки, щоб урятувати безневинно заарештовану його кохану Міру. В критичному коментарі до оповідання, що його знаходимо в „Літературному Ярмарку“, підкреслено винятковість ситуації: подібних до Семка було мало в недавній боротьбі за Радянську владу.

Недрукована ще новела „Маргарита“ стосується матеріалом до початків Неп'ї та боротьби з бандитизмом на Україні. Дієві особи — студентка Маргарита та кооператор Шелест. В першому ж розділі засобом об'єктивного показу виявлене зацікавлення Шелестове вбивством комуніста, що про нього розповідає один із одвідувачів установи. Дальша інтрига розгортається так: Шелест захоплюється Маргаритою, яка з ним знайомиться в ідальні, але, як виявляється далі,

це знайомство сталося не випадково, а з інструкції т. Сердешного. В наслідок Шелест викликає свою організацію Маргариті, та ж викриває його Сердешному. Закінчено новелю арештом Шелеста. Вчинок Маргарити мотивовано психологічно: її батька забили бандити, Шелест же і є голова повстанкому.

Як бачимо, загальним задумом цей твір протилежний „Обов'язкові“ та „Ворогам“: в боротьбі з собою особисте чуття (а його Маргарита мала до Шелеста) підпорядковане громадському.

Лишається ще розглянути „Хоробу“, яка належить до тематики громадянської війни і подекуди сполучається з службовою практикою дійової особи. З першої частини об'ясування довідуємося про те, як голова суду, почавши допитувати підсудного Хихлю, що йому загрожувала вища міра, раптом припинив головування, пославшись на хоробу серця. Потім захисник, що перекажує твір, зустрічає голову в міському садку і намагається з'ясувати причину хороби; голова розповідає йому такий випадок із свого колишнього життя: кілька років тому, працюючи в запіллі, голова потрапив до контр-розвідки, але звідти його врятував один спільник, що його він навіть підозрівав у зраді, в причині свого арешту. Психологічну домінуючу твору яскраво підкреслено тим, що в другій частині об'ясування захисник-слухач намагається зв'язати все це з випадком першої частини, з відмовленням голови від участі в процесі.

А при чім же тут Хихля? — запитав я трохи розчарований, затримуючи його руку в своїй.

Але йому це не щастить:

Григорій Іванович підвів очі.

— Хихля? Це, між іншим, дрібниця, — відповів він цілком серйозно, А в тім бувайте здоровенькі, — додав якимось загадково.

Загальний висновок:

Я вертався додому під враженням цього оповідання. Чому ж все таки, думав я, Григорій Іванович передав своє головування на цьому процесі — чи дійсно хороба заваджала чи щось інше. Справді, чого?

Письменник явно не цікавиться формальною вимогою телеологічного зв'язку персонажів об'явленої новелі з об'ясуванням, переключуючи центр ваги в психологічну мотивацію, до кінця не розкрити: новела є лише ілюстрація до поставленого запитання, та не відповідь. Загальна тема боротьби людини з собою приєднує цю новелю до вищеаналізованого циклу. Нерозв'язаність питання дозволяє вбачати в герої твору все ж перемогу особистого і поставити твір посередині між „Обов'язком“ та „Маргаритою“.

III

Підсумуємо коротко вищеподану аналізу.

Почавши з використання селянської тематики, Гордій Коцюба органічно перейшов до міської, додавши до обох ще тематику громадянської війни. У всіх зазначених ділянках подибуємо постаті так прогресивні, як і консервативні (втілені в належному критичному пляні). Останній етап письменницької еволюції є тема боротьби людини з собою, боротьба особистого з громадським. Вірний витрактуванню матеріалу в пляні психологічного реалізму, автор фіксує

так про, як і contra зазначеного питання. Це ж витрактування матеріялу спричиняється до того, що форма подачі матеріялу — новеля — виступає не в загостреній сюжетності, а немов розчинена зазначеним психологізмом. Загальний плян витрактування новелі визначає її стиль, реалістично-діловий, що не виступає на передній плян.

Коцюба — працьовитий „каменяр“, що пересіченими літературними якостями своєї творчості сприяє створенню певної літературної школи, яка характерними властивостями, відзначеними в тематиці, зовнішній формі та загальним трактуванні аналізованого доробку відповідає вимогам сучасності.

Зрештою, не можна не відзначити ще одного плюса, притаманного доробкові Гордія Коцюби, — саме тої творчої скромності, що властива всім без винятку його творам.

Всі ж позначені риси загалом звільняють критика від будь-яких побажань письменникові: запоруки розвитку його творчості притаманні їй an sich.

Г. ГРЕБЕНЮК

Покутська група письменників

Питання про Стефаникову школу ще не розв'язане. Та література, що є, не дає остаточної відповіді. Творчість покутських письменників ще тільки досліджують. Отже й ця стаття є спроба просіяти й підсумувати те, що написали про цю групу й подати свої скромні міркування на тлі тодішньої галицької дійсності без пристрасти й без упереджень.

В 80-х р. р. у Галичині панує фєвдалізм, але вже й буйно розцвітає торговий і промисловий капітал. Руйнуються дрібні господарства, димарі з фабрик та заводів продираються в небо, йде невпинна пролетаризація села; менші господарства конденсуються в руках багачів. Селяни від тяжкої нужди емігрують до Канади. „Між двома класами розіп'ята Галичина. Ще під гнітом поміщиків і вже на початку капіталістичної експлуатації“. Ще смоче старий паразит-поміщик і вже простягає лапи новий — буржуазія.

... „Галичина увійшла в систему капіталістичного господарства, вже починається розвиток промисловости в нафтових районах, концентрація земель і павперизація селянства: замість бути „газдою“ хазяїном, мусить галицький хлоп спродувати на „ліцитації“ свою халупу й іти в найману. З газди стає „халупником“, а далі — цілковита руїна патріархальної родини, втеча в осоружне місто на заробітки дорослих, здорових, молодих, а старі наймають куточок халупи, стають із халупників — „комірниками“... Останній крок — на Бориславські копальні, або на еміграцію. Так чи інак — вступ до армії пролетаріату“¹⁾.

В ідеологічній структурі — те саме змагання старого з новим. Іде сильна боротьба поміж драгоманівцями й прихильниками буржуазної культури (Куліш і інш.). Відбуваються з'їзди народолюбницької інтелігенції, тощо. У вирі цієї боротьби зростає нова група письменників, — „Молода Україна“, що береться малювати сільське життя. До неї складовою частиною входять покутяни — Мартович, Стефаник, Черемшина. Покутська група письменників стоїть окремо від старих прозаїків-модерністів (Кобилянська, Яцків), від старих реалістів (Франко й інш.). „Всі вони продовжували по суті те саме трактування галицького села, якого початки поклав ще Франко своєю „Лесишиною челяддю“ та „Бориславськими оповіданнями“²⁾. Соціалістична критика дає вказівки цій групі, де шукати контрастів і конфліктів для творів. „Знали краще селянське життя й малюють його... Не зупинялися перед ніякою драстичністю, перед зіпсуттям і неморальністю“³⁾.

Хоч і близько вони стоять до Франка в ідейному відношенні та однаково трактують село, але поміж ними велика різниця. Що ж

¹⁾ Коряк — Вступ до „Кленових листків“.

²⁾ Зеров — Вступ до „Село вигибає“.

³⁾ Франко — Л. Н. В. 1904 — 11 кн.

нового, одмінного вносить ця група в літературу? — А ось що помітив і відзначив сам Франко в полеміці з Русовою:

„Письменники нові не тим, що дали картини сучасної нужди та здирства, такі картини давали й П. Мирний та Левицький. Головне не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері“.

Щоб краще уявити різницю, порівняємо „Лесишину челядь“ Франка з „Лесевою фамілією“ Стефаніка. Починається „Лесишина челядь“ довгим описом літнього ранку. —

„Пречудовий літній ранок. У холоднім, легеньким вітрі ледве-ледве леліється широкий лан жита... Колосся наче праники... й т. д. Автор детально малює природу, господарство Лесишихи, сина (яке в нього лице, вдача), доньку і „їже с німі“. Певна статика, ніби фотограф знімає. Часто вживає пісні, нею відтінює настрої. В „Лесевій фамілії“ — коротенько декілька слів од автора. Це ніби мотуз, що прив'язує дію до життєвого тла. Далі — дія. Лесь говорить сам до себе, несучи крадене жито до корчми, жінка з „хлопаками“ доганяють його й б'ють. Автор розвертає цілий діапазон переживань та почуттів Леся. Природа, ніби похапцем зачеплена, в кількох рисах: „небо дрижало разом із зорями. Одна впала з неба“. І все. Хто такий Лесь, чого він крав жито, — автор не говорить. Це само виявляється з новелі. Старі ж реалісти дали б нам галерею картин природи, детально розповіли б, як дійшов Лесь такого становища, „підпустили б сльози“ й вивели б відповідну сентенцію чи дидактичну пораду. Тепер нам зрозуміло, що: „для нових письменників головна річ — людська душа, її стан, її рухи в тих чи інших обставинах, усі ті світла й тіні, що кидає вона на оточення в залежності від того, сумна чи весела вона. Вони зразу засідають у душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освітлюють усе оточення... Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі відповідних чуття чи настрою всіма способами, які дає мова й злучені з нею функції нашої фантазії“¹⁾

„Отже психологізм і імпресіоністична техніка, а поруч з ними ще одна риса — відсутність ефектів, сувора простота викладу, за якою завжди відчувається велике ліричне хвилювання авторове, його боління болями своїх героїв“²⁾. Ось у чому нове цієї групи. Пригляньмося ближче до неї.

На першому місці в ній стоїть Василь Стефанік. Народився 1871 року, в заможній селянській сім'ї (с. Русове). Мати заставляла молитися богу, але хлопець, пригнавши товар, засипляв і його трудно було добудитись. Дитинство пройшло серед чортів та відьом. Він сам свідчить: „У нас було багато наймитів... вони розказували багато казок та показували місця, де ночують відьми, опирі, де являлися мерці, а де сиділи правдиві чорти. — „Ти лиш прикинься, що спиш та чикай так, аж твоя мама буде йти спати, то напевне побачиш, як вона в мисочках лагодить чортам несоленої страви“ — говорили наймити.

„Своєю дорогою, я ніколи не міг дочекатися, щоб моя мама йшла спати, бо все скоріше засипляв і не бачив нічого. До своєї матері я мав жаль, що опікується такою поганню, і трохи не розумів її побожності, від якої мені так боліли коліна. Та найгірше було, як мій тато спровадив до стодоли киратову молотилку. Тоді в стодолі наплодилося

¹⁾ Франко — там же.

²⁾ Зеров — там же.

така сила чортів, що вночі прохожі далеко обходили наше подвір'я. Мені, малому, стало так тісно, що навіть удень я не мав місця до забави, бо всюди кишило від дідків та відьом“. Зрештою це дійшло до батька й він ганьбив наймитів, що так „дитину страшують“.

До школи батько віддає дитину за порадою місцевого поміщика, а це тому, що „хлопець дуже добре брався очинашу“. З сільської школи хлопець перейшов до віділової в Снятині. „Тут уже мене зачали бити, хоч дома мої батьки ніколи мене не били. Скінчивши в Снятині 4-ту віділову, я по феріях поїхав із моїм батьком до Коломийської гімназії здавати вступний іспит“.

У гімназії хлопець зазнав великого глузу й насміхів. Сміялися з його мужицької одежі, били, що не міг дістати образка на стіні (був малий). Те відношення назавжди отруїло вразливу вдачу дитини. „До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого встиду, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той встид мене не отруїв“.

Стефанік за часів перебування в гімназії знайомиться з молодю швачкою, що не вірує в бога, не визнає панів і хоче, щоб усі люди були рівні. Це на ньому позначилось. Читає багато книжок, із них найбільші впливи мав Успенський. Тут же став членом таємного гуртка й читає заборонені книги, закладає з товаришами читальні по селах. „Наслідком цієї читальної діяльності було те, що мене разом з багатьма іншими прогнали з Коломийської гімназії, і я вже в 7 класі був у Дрогобичі“.

По закінченні гімназії Стефанік пішов на медицину до Кракова. Брав участь у діяльності польської соціалістичної партії, був послом до австрійського парламенту три рази. Писати почав рано, ще в гімназії. Почав друкуватися 1899 року. Критика й публіка захоплено зустріла його, боялися, що такий успіх пошкодить його талантові. Довгий період він нічого не писав і тільки війна збудила знову його хист. Не відомо, з яких причин мовчав.

Чим же так визначився Стефанік, що зразу став такий популярний? — „Тяжко вирішити, — каже Л. Українка — чи яркість таланту зробила його популярним, чи доступність тем. Швидче те й друге“. Щоб не літати в хмарах, — звернімося до творів.

У Стефаніка є 4 збірки новел: „Синя книжечка“, „Камінний хрест“, „Дорога“, „Моє слово“. Про що ж пише в них письменник. Про утопійні краї, про порожню балаканину самозакоханого естета, чи про кав'ярні й пестоці коханок? — О ні, він „не до цього“. Малює Стефанік пригноблену економічно й політично душу селянську, що є колективною душею світового селянина-працьовника. Ось держава виснаджує трудове селянство — („Виводили з села“), відриває його від господарства, а мати плаче-ридає. Ніби продовження цього в „Стратився“. Автор вириває момент, де батько їде до сина в армію. Замість опису, вживає діалогу: селянин розповідає про свої почуття й про те, як „стара бігла за мною полем, кєрвавими сльозами просила, щоби її взяти. Ноги її посиніли від снігу, верещала... Але я нагнав коні та й утік. Може там десь серед серед поля домерзав“.

Так просто Стефанік розповідає про трагічні речі. Вирве іскорку страждань і кине в людські душі. А вона запалює там цілі стаї думок та почуттів і вогонь дужче палахкотить, аніж од стопудових описово-сентиментальних романів. Ось п'яний селянин, що не витримав капіталістичної конкуренції й пролетаризувався: „Мосьпане, чотири воли, як слимузи, двадцять чотири морги поля, хати на ціле

село. Все мав". А тепер має лише синю книжечку наймитську, бо капіталізм поїв усе останнє. Селяни розуміють, що їх руйнують банки, векселі й розмовляють про це в опов. „З міста йдучи“. До забобонівщини, віщувань і т. п. вже ставляться скептично — „Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли всі господарства? Лиш Максимове? Адже ж ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже — зарібний чоловік“. В „Новині“ показано, як веде до злочину нужда: Гриць одну дочку топить, а друга випросилася. Доводиться відкинути твердження т. Бойка¹⁾, що бідність і боротьба з нею зовсім забили в душі селянина людські почуття любови й милости. Як розуміти тоді місце, де Гриць пожалів топити старшої доці й спроваджує — „ну іди, бо то ніч“, а потім: „Гандю, Гандю, а на тобі бучок, бо як тебе пес надібає, то й роздере“. Що це? Не любов? У „Злодіві“, на якого посилається т. Бойко, на мою думку, чинить люті зовсім не нужда й горе, а інстинкт власности. Злоби підливає ще й те, що злодій лізе в комору до бідного.

„А ти боявся бога, як ліз у комору? Та там увесь мій добуток. Та якби ти був то забрав, то ти б мене на віки вічні скалічив. А через що ж ти не лізеш до багача, але до бідного? Або от:

„Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле. Тато витягнув з-за пазухи яблуко та й якось несміливо подав доньці“. Та тут, коли хто розуміє селянина, вся любов, усе чуття в трьох словах: якось несміливо подав. Бо в селянина рідко почуття прориваються наверх і їх можна пізнати тільки з зовнішніх рухів. Селянин не любить „розпускати квасу“, щоб „не походити на бабу“.

„Нужда й горе“, — каже Данько²⁾, „родять особливий індивідуалізм: гордої людини, що страждає й ховається з горем своїм“.

„Такі місця, де виведено самотню людину, це ніби сповідь“, каже Євшан. Ось ця сповідь, цей крик-жалі дідів на дітей — „А я їм корівку дав, овечки дав, плуга дав, усе дав... А сьогодні вповідають вони, що ви старенькі, слабенькі, та й їжте маленько“.

Як бурлива злива через греблю проривається цей крик-жалі на дітей по лункому полю, бо тут ніхто не підслухав. Взаємовідносини поміж батьками та дітьми Стефанік торкається й в інших новелях — „Осінь“, „Ангел“. З усіх новель довоєнного часу чи не найсильніші будуть ті, де змальовано нужду селянську. Розгортаємо „Кленові листки“. Гаряча пора жнив, а Іванові прикотилася ще одна дитина й захворіла жінка. Бурно виливає він свій жалі гостям: „Коби ж то люди, а то жебраки плодяться. Та й росте воно в яслах, під столом або під лавою, їсть кулаки, умивається сльозами. А підросте та вкраде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішитися“ й т. д. І знову простими словами селянина, спокійно розповідає Стефанік, що діялося на другий день.

„Діти обідали на землі, обливали пазухи й шелестіли ложками. Коло них лежала мама худа, жовта й клала коліна під груди“. Семенко виконує обов'язки матері, але всього не може, бо малий (6 років). Коли плаче дитина, то Семенко не вмів забавити її. Тоді „мама обтерла долонею сухі губи й заспівала. В слабім уриванні голосі вилувалася її душа, потихеньку спадала між дітей і цілувала їх по головах. Слова тихі, невизначні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полі і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють“.

¹⁾ Бойко — „Василь Стефанік“ 1919 р.

²⁾ Данько — „Українская Жизнь“ 1913 год книга 1-я.

Ось як просто й лагідно розповідає Стефанік про безвихідне життя селянське на Покутті. Як над цим, так і над багатьма іншими оповіданнями нужда й фатум звисилися кручею. Але було б дуже помилково думати, що Стефанік малює тільки нужди. Пригадаймо „Сині“, „Басараби“, „Сині“, „Вона — земля“ й ін. З розмови селян про родину Басарабів дізнаємося, „то видко по них, що їх бог карає, бо і маєтки їм дає, вони багаті: і розум їм дає, а нараз усе забирає та й висаджує на бантину“. Цей фатум висить і над багатьма іншими творами. У „Давнині“ — „дід поклав на ґрунт 4-х синів. Лишився в старій хаті сам з бабою. Не лише з бабою, але з волами, з коровою і кількома морґами поля“. Це відмітив ще Франко: „Ті трагедії й драми, які малює Стефанік, не багачко мають спільного з економічною нуждою. Це трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть повторитись у душі кожної людини“. Можна тільки сказати, що нуждарських тем найбільше, бо й в оточенні галицькому переважає нужда. Галицький селянин іноді, коли страждання переливаються через вінця, анархічно протестує („Палій“, „Суд“). Клясова боротьба є, поволі зростає свідомість. — „Хлопці, а ну багачеві трохи боки намнемо. — Вхопили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров“. Сільсько-господарський пролетаріат уже є. Але ще „дужі обійми ворожі“.

Окремо стоять новелі з воєнного життя. Тут Стефанік досяг найвищої майстерности. Слово обточене й випещене, як галька. Ідеалізації так само нема. „Вона-земля“ — реальна картина про сильну владу землі. — „Наше діло з землею, пустип її, то пропадеши“.

У „Дитячій пригоді“ контрастами досягає великого враження в змалюванні жорстокости війни. „Сині“ картиною страждань можна поставити поруч із „Кленовими листками“. Безталанний батько стільки вистраждав і вимучився, що знімає бурю протесту проти бога:

„Господи, брешуть святі книги по церквах, що ти мав сина, брешуть, що ти мав“. І далі: „Хай тобі оця синя баня потріскає, як моє серце. І рвав з голови сиве волосся та кидав на землю... До решти обезсилений — приляг до землі і лежав довго мовчки, а відтак лагідно розказував: Останній раз прийшов Андрій; він у мене вчений. Тату — каже — тепер ідемо воювать за Україну — За яку Україну? А він підняв шаблюю груди землі та й каже: оце Україна, отут — і справив шаблюю в груди, — отут її кров“.

„Сині“ — висока артистична трагедія. Героя з його безоднею страждань і переживань можна ставити тільки поряд із шекспіровськими або з Едіпом після каяття. До цього ж, оповідання тягнеться просто, ніби автор підслухав і виловив його з уст селянина. Майже всі новелі Стефанікові пройняті песимізмом. З веселим настроєм небагато — „Підпис“, „Мамин синок“, „Побожна“, „Пестунка“. В нього очі ніби тільки для того, щоб бачити горе й страждання. Це немов аргументує символічну „Дорогу“.

„Ішов і людей спіткав. Вбиті по коліна в землю, вони в безтямній многості падали і здоймалися. Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі... Він читав ті лиця і велику пісню боротьби на них. З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав почування“.

Франко¹⁾ каже, що в Стефаніка не песимізм, а крик, коли кого щось болить. Що крик, то так, але крик, пройнятий песимізмом. Адже є й крик мажорний, який кличе до переможної боротьби?!

¹⁾ Франко — там же (полеміка з Русовою).

В останніх новелях ніби вже втому чуємо („Дід Гриць“, „Морітурі“, „Воснні шкоди“). Тут уже Стефанік не забирається в погрібник людських страждань. Серце поетове наболіло вже через край і ніби притупилося. Так, про становище в Галичині проскакує тільки, що там заборонено тримати портрети Франка, Павлика („Дід Гриць“); душевної колізії вже не бачимо, а лише поверхове змалювання. Але це, певно, тимчасовий перепочинок, бо знову в оп. „Гріх“ і „Мати“ пізнаємо артиста-письменника.

При аналізі Стефанікових творів повстає питання: чим же він досягав такого великого враження? А до цього він знає багато способів. Його оповідання прості, такі, які вони ллються з уст селянина, але сконденсовані й стислі. Про події знаємо не стільки з опису вчинків, як із уривчастих розкиданих фраз, що ними перекидаються глядачі („Суд“) або з чибіть розмови („Дитяча пригода“). Автора не видно, випадів ліризму й поетичних прикрас не любить. Показує навиворіт душу.

„Ще цікава манера — етнографізм. Усі теми й малюнки бере з околиці, а разом зазначає й місцевий побут, погляди, забобони... Мова вносить місцеві вирази й вислови“¹⁾

Це можна ще в більшій мірі сказати про Мартовича й про Черемшину. — „Більшість оповідань мають 2—3—4 сторінки, загалом кожне малює лише одну сценку“²⁾ До цього треба додати „сти-сло-лаконічний, образний стиль, що ніби знаменує економічну добу нервовості й рухливості“³⁾. Треба ще відзначити вміння погоджувати з настроєм і переживаннями картини природи — „Оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі“. („Вона — земля“). Згадаймо ще кінець „Озимини“, „Сама-саміська“ й інш. Це рямці, що дуже прикрашують картину.

„Ніби підкреслюючи сумний тон оповідань, дія дуже часто відбувається в осені — „Осінь“, „Похорон“, „Скін“, „Сон“, „Вістуні“, або взимку — „Святий вечір“, „Стратився“. Весна для того тільки, щоб відтінити контрасти (Г.) („Май“). А вживати їх Стефанік майстер. Ми це вже бачили з того, яким байдужо-спокійним тоном розповідає він про страшні речі. За тією ж метою контрастів „часто ставить поруч дрібне з великим і останнє не стає смішним од того“ (Розмова в „Дитячій пригоді“).

Образи й порівняння так само підібрано відповідно загальному тонові новель. У сумних — „А як сонце родилося в крові; і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого“. В новелях із бадьорим настроєм — „Та й махавш головою, як конина на сонці, та й пускавш нитки слини, як павук“ і т. д. Це все доводить, як глибоко знав Стефанік душу й побут селянина. Він так багачко дав нам моментів із життя села, що „коли б узять загальні фабули його сюжетів і скласти в одно, то вийшов би роман юрби“⁴⁾.

Стефанік дуже багато вживає дієслів, особливо там, де багато акції (пересічно 32, іноді досягає 40 й більше на сторінку) Одна ця статистична відомість показує, яка напружена потенційність дії в в творах. Прикметників навпаки — вживає мало (рідко доходять 10 на сторінку). Часто починає речення з А (запозичено з народньої

¹⁾ О. Грушевський — „Українська література“.

²⁾ Дорошкевич — „Підручн. україн. літер.“.

³⁾ Бойко — там же.

⁴⁾ Л. Українка — „Жизнь“ 1900, кн. IX.

стилістики). Найбільше вживає злучників *a й ta*, а це вносить певну стислість, ляпідарність у стиль. Речення — короткі, рубані. Зрідка вживає й періодів, починаючи з *як*, чим підсилює враження. За порівняння здебільшого буває речівник, рідше прикметник. Переважає скрізь діалог.

Майже поруч Стефаніка, як художник стоїть Черемшина. Вийшов, як і Стефанік, із селянських лав. Змалку (після року коліски) жив у діда в горах. Розказує про діда, що „був то правовірний гуцул, дуже доброго серця господар ще з первісною простотою, бо не вмів читати й писати, у війську не служив, орав ще дерев'яним плугом, їздив тільки волами, святкував усі, хоть би й найменші свята, вірив у відьми та лісовиків“ і т. д. До цього діда дуже часто заїжджали ночувати, а дід усіх охоче приймав. „Майже щоночі ночувало в дідовій хаті десять, а не раз і двадцять осіб“. Тут розповідалося дуже багато про давнину, про татарів, про лісових божків і духів, про відьом і т. д. Оце все вбирав в себе малий хлопець. (Можливо, що деякі з тих оповідань побачили й світ у майстерній обробці письменника). Перебування в діда лишало хлопцеві незабутнє враження. „Я пропадав за дідом, та за його казками та співанками та грою на флюярі, та за тими бадіками і вуйками, що у діда ночували і в гості повертали і так красно та весело та любо набувались, красно бесіду мали... красних співанок співали, хату аж до сволоків веселили“. Аж нарешті зайшла зміна в Черемшининому житті. Його віддають до школи. А як хлопець був слабого організму, то батько хотів вивезти його на легший хліб (треба згадати, що в діда з батьком виникла сварка за хлопця й останній забрав хлопця до себе). Батько найняв репетитора готувати малого до гімназії. Читалося голосно багато книжок, а знайомі дещо розказували при цьому із свого життя. В Коломийській гімназії Черемшині, як і Стефанікові, довелося зазнати зневаги: „...знеохочувався я дуже, коли професори, натякаючи на мою мужицьку нопу в нижчій гімназії, цвіркали мені в очі, що я повинен скинути хлопську одіж і в сюртук убраться або залишити школу і піти гній возити“. Це ображало хлопця. Захоплювався Гомером, Шекспіром, Словацьким, Шілером і Гоголем. Дуже велике враження справили Шевченко, Франко й думи та народні пісні у збірнику Головацького. По закінченні гімназії пішов у Віденський університет на факультет прав, але більше захоплювався літературою та просвітою. Працював у „Січі“, мав зв'язок із поступовим „Обществом студентов из России“, а також, як один із 6, був основоположником робітничого т-ва „Поступ“. В цьому т-ві вели просвітянську роботу. Скінчивши університет, став за кандидатом, а пізніш був адвокатом. Два рази обирали послом до австрійського парламенту. Коли румуни захопили Покуття, — їздив з делегацією на переговори. Але нічого з того не вийшло. Делегацію пограбовано й відпущено, а наступ розпочато. „Кулі дзвеніли нам по-під пахи і тоді я кинувся у пригородній рив з водою і перележав тут у студений воді з години та і з тої перестуди занедужав на нирки і досі з тої впертої недугивилічитись не можу“. Хвороба звалила Черемшину в могилу 1925 року.

Писати почав ще з гімназії (з 2-ї чи 3-ї класи), спочатку вірші, а потім поезії в прозі. Оцим він і накреслив свій шлях.

Багато поспували чорнил, пишучи про залежність його від Стефаніка, але довести цього не можна, не закривши очей на

деякі факти. Прф. Зеров говорить тільки, що в ранніх оповіданнях вони дуже споріднені: „взаємовідносини розповіді й реплік, користання діалектом, нарешті ритм і побудування фраз у них дуже подібні. Можливо, тут два самостійні потоки зі спільного джерела... Коли порівняти початок „Скону“ й початок одного оповідання Черемшини, то дуже кидається в вічі подібність і переймання від Стефаніка, тільки в Стефанікові зразу помітно глибшого майстра в доборі кольорів. У Стефаніка — „Як глуха осінь настала, як з ліса все листя опало, як чорні ворони поле вкрили, та тогди до старого Леся прийшла смерть“. У Черемшини — „Ще листячко з дерев не попадало, ще богацька бараболя у купинах не дійшла, ще коноплі у мочулах не вимочили — як Петрикова баба забгла умирати“¹⁾. Можна погодитися з словами Зерова, що в Стефаніка глуха осінь, чорні ворони й т. д. мають внутрішній зв'язок з образом Леся, що при смерті; у Черемшини ж — далеко слабше й його бараболя тощо дають лише льокалізацію бабиної смерті. Зручно порівняти „Хіба даруймо воду“ з „Камінним хрестом“. Там і там збираються гості, але в Стефаніка на авансцені серце людини, порване й пошматоване, а в Черемшини — лише порізаний палець. У „Камінному хресті“ письменник не боїться розвернути всю глибину прекрасного серця й тримати читача в цьому стані до кінця; Черемшина ніби також пробує дати суворі тині, але зрозумівши, що він не до цього, пускає усмішку сонця й розрізує хмари. Картина зустрічі дівчорі й батьків гідна полотна маляра. В оповіданні Черемшини більше помітно автора, частіше додає до слів персонажів: відповів, сказав такий-то. А постать учительки, то вже автор цілком подає у своєму освітленні, тоді як Стефанік показав би її швидче такою, якою уявляє її селянин. Через це вона ідеалізована. Цей момент показує симпатії автора до тодішньої інтелігенції з каганцюванням, як „Такий панок“ у Стефаніка показує, що автор стоїть на стороні активної допомоги селянам з боку свідомої інтелігенції. Стисло автор відзначив і характерну на ті часи віру в батьку-царя — „то не в одлук права, наш найясніший тато не дав таке право — доказував Ілаш“. Черемшина в ранніх творах слабший од Стефаніка, але не в усіх. Так „Святий Николай у гарті“, „Зведениця“ й багато інших стоять нарівні з Стефаніковими. В „Зведениці“ впадає вже в очі своєрідна манера Черемшини, що починається ще з доби „Карбів“; це зворот до народньої поезії. Цікаво простежити цей нахил у Черемшини з ранніх його творів. Ці ніби похоронні голосіння — „Та й будуть питати си у мене: ти де, небого, такий віночок собі купила, де такі чічки назбирала“. („Зведениця“). Ритм тут дуже подібний до похоронних голосінь. Дуже гарно голосять у „Грушці“. — „Чіму до нас, ненько, не заговорите, чіму на нас не подивите-си, наші мозолі не позавиваєте. А в котру он доріжку, ненько, вибираєте-си, відків вас визирати маємо“.

— Ненько наша солоденька, чічко наша пишна, желобо люба.

— Котрі ж то віночки на голову ви нам клали, котрими то переміточками ви нас накривали йкими он словами ви до нас приговорите, йкими словами заплачете над нами!

Ця манера переходить через усю творчість Черемшини. Найвищої техніки досяг Черемшина в цьому своєму збоченні в „Тузі“.

„А ягідки з-під листочків не перечать, ні!

А сині голуби не лопочуть крильцями, ні!

¹⁾ Зеров — вступ до „Село вигибає“.

А вгадлива папороть не радіє, ні!

Куди гляну, самі цвіти, то червоні, гей луна, то сині, гей того небо, що по нім сизі орли літали“.

Тут просто ритмована лірична пісня-музика про тугу.

„У Черемшини є дар ліричного квітування, що властивий його стилеві, як і раніше в добу „Карбів“¹⁾. Автор розповів про розстріл старіших господарів і нараз проривається ліричною тирадою, що витримана в дусі народньо-поетичної образowości: ... „Схиляється до них церква і своїми хрестами вкриває їх незажмурені очі та й здригається, за г'аздами банує.“

Посилають гори запашний вітрець, аби наслухав душі у г'аздів, аби смерть ізвіяв... .

Присилає село свої зорі, аби сідали у г'аздівські очі, аби тоті очі ще хоть раз на село подивилися“²⁾.

Ліризм Черемшина розкидає скрізь, особливо в повесних оповіданнях. Автор кохався в стилеві народньої пісні й іде в цей бік далі й далі. Недаремно ж Черемшині так подобалися думи та пісні в збірнику Головацького й недаремно він каже про себе, що „етнографічного матеріалу не збирав, бо сам був тим матеріалом, персякнучи наскрізь народніми піснями та казками з самого малку“. Оцей нахил різко відмежовує Черемшину від Стефаніка. Ритміку народніх голосів письменник вивчив досконало й довів її до високих вершин. Стиль же Стефаніків, як ми бачили, зовсім іншого типу: спокійно-здержлива розповідь. Добирає народнього кольориту мови далеко більше ніж Стефанік і добирає гарно; дуже охоче зафарбовує гуцульською фразеологією мову, а Стефанік, навпаки, хоче зробити свою мову доступною для всіх.

„З Черемшини далеко більший естет і декоратор, аніж із суто-архітектурного Стефаніка; в його оповіданнях далеко більше свідомого шукання місцевого кольориту... Коли Стефанік у своїх оповіданнях користується діалектом, то це ніби для того, щоб зробити своє оповідання природнішим, щоб надати своєму персонажеві більше ґрунту й документальности. Черемшина ж звертається до діалекту ради його самого, ради його естетичної вимовности, просто тому, що знає цінність і вагу рідкого й незвичайного слова“³⁾.

Дуже дотепно відзначив М. К. Зеров літописний тон Черемшини — „Спершу не всі знали, що не вільно з хати світла випускати, аж баба Хоромейка навчила село вікна ліжниками засталяти. Бо коли забанувала за сином жовніром“ і т. д. Цей літописний тон розвинено в післявоєнних творах; іноді набуває він своєрідного, оригінального відтінку й одмінний од літопису-хроніки.—

„Тої ночі над Мотрюковим двором летіли зорі.

Ліси заперли в собі дух і надслухали.

Сади у вікна зазирали. Води, як лебеді, тихонько довкруги лінули.

Камінні гори свої книги розтворили, чись життя записали“.

Це вже висока літописна техніка, урочисто-піднесений стиль. У таких місцях Черемшина стоїть зовсім окремою точкою. Ні в Стефаніка, ні в Мартовича нема й натяку на це. До всього цього — спокійно-епічне, високо-врочисте повістування. Автора ніби зовсім не

¹⁾ Зеров — там же.

²⁾ Зеров — там же.

³⁾ Зеров — там же.

природи й капіталу, „Поле не вродить, то хапайся хоч бритви: дають у банку, бери в банку. Тисне банок, то ти питай милосердної душі, аби заратувала. Та й лучиш саме на порядного лупія, бо добрий чоловік так само мліє з голоду, як і ти“.

Навіть умерти цьому мужикові не можна спокійно. З одного боку жінка весь час його картає, що заліз у борги й надточує йому здоров'я — „Видиш, Грицю не мавш уже що крутити божим світом. Чужа жінка казала тобі висповідатися. Запроторивесь ціле господарство, перевів усе мацтво, затирявесь де що було, загониш нас у нужду та в злидні“. З другого — шановне громадянство забобонівської республіки пристає до Гриця, що вже при останньому видихові: „Скажіть, вуйку Грицю, які лумера. Ви тепер угадасте та може вигразмо на лотереї“. Ось перед нами Семен — деспот, що тримає жінку під чоботом („Ось поси мов“). Ненависть у селян до всього нового змалювано без жодної ідеалізації.

„За що вони Юрка ненавиділи?“

Одним словом сказати, за те, що той невмовний Юрко — то читальник... Вони виділи, що в селі настає якась нова порода людей, що хоче зломити давні звичаї. А вони ті звичаї любили. Ці звичаї були такі: не видіти більше світа, як своє рідне село, не каламутити сільського поетичного життя ніякими новими змаганнями... й т. д.

Все це прекрасно. В змалюванні побуту, ідеології й інтересів селянина нема ідеалізації. Проте там, де автор упадає в тенденційність, іноді з'являється й ідеалізація або викривлення. Свенціцький¹⁾ каже, що критика має право віднести „Хитрого Панька“, „За межу“, „Нечитальника“ в відділ тенденційних. Я ще додаю туди й „Ось поси мов“. Що ж ми тут бачимо? — Семен, після збудження свідомості, струже промову: „Абисте знали, що то я той темний нарід, що намість ратувати себе, то він собі ножа до горла прикладає;.. наш нарід не повивен дивитися, що нам кажуть, бо то на зраду... Ми не маємо казати один одному: ось поси мов, але маємо усі взятися за руки красно та й сказати: ось поси наше“. Тут уже безперечно занадто тенденційна, „чистейшей воды“ агітація. Ніяк не може погодитися з реальністю картини. Що дядько міг усвідомити собі, як його пани кривдять, міг дійти до думки, що не треба гризтися, — це так. Але щоб неосвічений Семен, що перший раз попав поміж читальників, устругнув таку промову та ще й до колективу закликав, — із правдивістю цього ніяк не погоджусь! Правда, Мартович, зрозумівши, що його дядько вийде агітатором та ще в небезпечне місце його забриють, до сильної драми в душі Семеновій дав йому ще й випити. Але промова все ж надно агітаційна. Тут, безперечно, говорить автор, нав'язуючи свій світогляд дядькові. Багато пише Мартович про суди (За топливо“, „За межу“), показує, що й правда на стороні сильного, але мужицька правда сильніша. З усіх творів Мартовича видно, що автор на боці селян. Він показує в „Лумерах“, що селянин робить, як він, має величезний апетит та не має чим його задовольнити; піп, навпаки, вигадує різні штуки, щоб тільки той апетит викликати. До того ж попа обмальовано так неприязно („то не бочка котиться, не віз зі снопами сунеться, це отець Кабанович не то качається, не то йде“), що ясно без пояснень, кому симпатизує автор. Попів обмальовано несимпатичними рисами й охочими до „внесків“. Зі співчуттям показує автор, чим живе мужик: „перше лумеро, — мужик несе, де

¹⁾ Свенціцький — Л. Н. В. 1901 г.

кажуть, друге лумеро, — мужик несе“ й т. д. Скрізь тільки з мужика й нічого мужикові. Соціальної диференціації на селі не обминає й Маркович. У нього й селяни свідомі цього. В „Мужицькій смерті“ багач жалкує, що втратив робітну днину:

„В мене такої роботи, що де-де. Михайло підслухав та й рад був, що має нагоду хруневі (куркулеві) в печінки заїхати. — А тебе ж хто суди кликав?“

І далі: „адіть, люди, багач собі кривдує, що втратив днину через похорон. Скиньмося газди по крейцарю на багача, бо він утратний“.

Але організованої класової боротьби немає, бо сильний гніт політичний скупчує й змушує об'єднуватися багатих і бідних. Це яскраво виявлено в „Війтові“, де заможні газди навмисне обирають на війта голодранця, аби з нього не могли нічого здерти. З „Війта“ видно й махінації з виборами — „видирали Коваленкові картку, пхали другу, якийсь його й по спині потяг“. Або от із „Квіт на п'ятку“ виявляється, як підплачують селян, аби голосували за урядових кандидатів. Тут же, при нагоді, автор показав, як народолобна інтелігенція (о. Альфізій) мала ілюзії, що селянин, без жодної агітації, тільки за порадою священника, голосуватиме за українського представника. В селян же інтереси чисто практичні. Микола жалкує, що його не схотіли підкупити: та же за п'ятку би цецкове паця (порося) як слимак. Може би вгомосьць іще тот квіток поправили“. Економічна нужда й впливи оточення витворювали в селян таку ідеологію та глушили політичну свідомість. Це видно з „Народної ноші“, де умови штовхають селянина шукати заробітку. Він іде до міста й бачить, як пляма мужика не дає йому ходу. Ненавидить мужицький одяг і починає заробляти нечесними шляхами. Деморалізуючі впливи міста на село чітко виявлено й у „Забобоні“:

— „Місцеві жінки промишляють проституцією, дівки йдуть за мамок... Під цими впливами складаються економічні, соціальні й політичні поняття селян. Не бачали ніякої різниці поміж купцем і злодієм. Ставили такого аргумента, що купець краде й у бідного й у багатого... В місті бачили самих злодіїв: що пан, то злодій“.

Але місто й культурні впливи мало. Зростає свідомість, селяни вчать дарвінізму й цікавляться соціальними проблемами.

— „Тему Потурайчина (радикала) хотіли найбільше розвинути та знайти способи вийти з невільництва“.

За Грушевським мужицька частина „Забобону“ забезпечує Мартовичеві тривке й почесне місце в літературі. Головна тема — попівство. Грушевський доводить, що попівство, як побутове явище, залишилося не змальованим: це кілька курйозних, дивацьких людей“.

Треба додати, що в „Забобоні“ вже бачимо в авторові не новеліста, а повістяра з сатиричним хистом. Не дивно, що людей тут виведено не зовсім нормальними, а випнуто погані риси. Такі люди є, тільки не так яскраво виступають їхні дефекти. Досить дригадати о. Матчука, що вічно шукає причіпки до сварки, мрійну матушку. Славка виведено, правда, занадто ідіотом. На те це сатира. Письменник навмисне хоче висміяти попівство. Це твір тенденційний (на мою думку).

Мартович залишив багато оповідань із життя й інших соціальних груп, — чиновників та дрібної інтелігенції („Булка“, „Нічний гість“. „Хитрий Панько“), але найкраще з його творчості — про селянське життя. Характерну особливість його складає гумор. З перших же творів („Нечитальник“ і інш.) уже бачимо цю своєрідну

рису, що особливо характеризує Мартовича. Батько посилав вчитися з-хлітного Андрійка замість школяра Микитки, а останній жене корову пасти. Коли малого вигнали з школи, то батько дивується: „Ну та й адить. Та чи йому, вважаєте, не однаково, чи той чи той у школі чипітиме“. Потім бачимо цю рису скрізь у творах. Селяни гуморизують над своїм нещастям і виявляють скептичне відношення до релігії.

— „Мужик при смерті випускає з себе таку пару, як худобина... Де мужика по смерті примостити... От маєте, якби так кум Митер крадьки від жінки вмерли. Та до раю їм ніяк, бо параграф не пустить“.

Гуморизують і над попами. Навіть страждання Мартович одягає в гумор, але все ж у нього селяни хоч і сміються над своїм горем, та „тим мужицьким сміхом, що тільки голос ніби сміється та й губи стягаються до сміху, а по обличчі зовсім не пізнати, що то сміх“.

Як до загальної оцінки перейти, то я поставлю Мартовича нижче від його земляків і от з якої причини: Мартович ближче стоїть до повістарів. Коли починає свої оповідання розмовою, то це довгий монолог-розповідь („Нечитальник“, „Народня ноша“). А здебільшого оповідати починає довгим уступом — описом („Війт“, „Ось поси мое“ й інш.); у середині багато додає від себе. Навіть найкраще оброблені — „Мужицька смерть“ і „На торзі“ починаються вступом; авторових додавань та описів у цілому в них майже наполовину. Імпресіоністична техніка також слабша: враження від природи розтягає в цілі описи. Не буду заперечувати Крушельницькому¹⁾, який каже, що оповідання Мартовича написано імпровізацією, не було коли обробляти. (Ми вже знаємо й інші причини, пранці, тощо). Хай і так. Про те, що йому перешкодило стати вище, не будемо говорити, а розглянемо тільки готівку. Новелями творів Мартовича не можна назвати, це швидше послідовні довгі оповідання, що наближаються до повісти („Народня ноша“, „Мужицька смерть“ і інш.). Та власне автор і мав цей нахил, бо з „Мужицької смерті“ хотів зробити цілу трилогію, а „Забобон“ уже свідчить, що автор цілковито перейшов до табору повістарів. Оці дві важливіших риси — гумор і збочення до повісти яскраво показують, що перед нами не учень Стефаніків, як хочеться деяким літературним архіреям, а самостійна (правда, змарнована) сила. Тут уже не так, як у Стефаніка, більшість новель котрого 2—3—4 стор. У Мартовича вже перший твір — „Нечитальник“ має 11 стор. І далі, більшість його творів великі розміром:

„Народня ноша“ — 21 стор.

„Лумера“ — 21 стор.

„Ось поси мое“ — 34 стор.

„Мужицька смерть“ — 53 стор. й т. д.

Про „Забобон“ я вже й не говорю. Я навіть вагаюся назвати його твори новелями, а назвав би більшість творів повістями й оповіданнями. Як виняток можна назвати тільки деякі: „За межу“, „На торзі“, „За топливо“. В них розповіді мало, або й нема зовсім, малюють один момент із життя й трохи менші на розмір (4, 7, 9 стор.). Образи й порівняння в Мартовича не лаконічні, що визначаються одним прикметником чи речівником, а розтягнені, описові: „той сміх супроти Петрового широго був такий, як темної ночі на краю овида світло далекої, тихої блискавки без грому супроти ясного сонячного світла;

¹⁾ Крушельницький — „Вибір нарисів і новель“, 1910 р.

зашуміло в ухах, неначе дикі гуси перелітали там над його головою“ і т. п. Дуже рідко подибуємо менше розтягнені — „такий-ем добрий — добрий, як молоко“. Кількістю їх Мартович так само багато попускає проти Стефаніка й Черемшини. Та й гумор іздебільшого примітив: або грубий, або розмазаний, необроблений і через це багато втрачає з дотепності й художньої вартости:

— „Іван носив на ногах такі чоботи, що переважили б будь-якого пан-отця („Забобон“); „як війт заговорив, то двері дрижали, а вікна дзеленькотіли, неначе від бурі. Самого війта боліли вуха від його питомих слів („Війт“). Не такий стислий, як Стефанік. У загальному можна сказати, що Мартович слабший од своїх земляків; у нього ще досить залишилося старої манери, він ніби розпанаханий поміж двома течіями: повістарщини (реалізму) й імпресіонізму. Отже це й треба мати на оці. Тепер про „школу“.

З усього попереднього ми бачили, як багато відмінного та своєрідного має кожен покутянин. Говорити про якусь школу ніяк не доводиться. Цю штуку пустив ак. С. Єфремов, що потім дуже обмежив і майже відрікся її. „Дужий талант Стефаніка витворив, особливо між закордонними письменниками, цілу школу, що взяла від нього манеру писати мініатюри тими самими короткими штрихами й темними фарбами, переважно з життя галицького селянства. З-поміж цих письменників визначаються талановитістю Мартович та Семанюк¹⁾).

Потім думку про школу підхопив проф. Дорошкевич і це, видко, трапилось похапцем. Тоді, правда, була гарячка утворити „скоропалительно“ українську культуру, й зрозуміло, чому несподівано стався замах на двох талановитих письменників. У пр. Дорошкевича є ще деякі „перли“ в „Підруч. історії україн. літ.“. Так на стор. 213 зустрічаємо, що гуманність і почуття заставляють Гриця Летючого витягати (sic!) із річки доньку, або там же натрапляємо на такий казус: „Сюжет у Стефаніка відіграє другорядну роль; інколи його навіть важко помітити, а всю увагу автор переносить на емоції й переживання дієвих осіб“. А потім несподіваний висновок: „Отже безсюжетність і психологізм, то дві основних риси Стефанікових новель“.

Таких протиріч, „скоропалительних“ висновків і синтез можна ще чимало наловити в підручнику, але зараз це не входить до мого завдання. Та це й зрозуміло, бо не було ніякого підручника й, певно, книжку зшити нашвидку. Отже не дивно, що й питання про „школу“ має ще там права громадянства. Можливо не було змоги переглянути підручника, або не хочеться відступити „від принципів“.

До раніш розібраного треба віднести й характерні особливості образів та порівнянь кожного покутського письменника. Всі вони беруть їх із селянського оточення, але вони своєрідно — тонко відмінні. У Стефаніка образи й порівняння здебільшого з буденного, ординарного селянського життя — „як щенюки; як конина; мов підбита курка; очі видупиш, як цибулі; застрашена, як вівця; лежав як колода“; у Черемшини вони мають здебільшого характер романтичний, з природи, ударяються в естетизм („метали під ноги голос, гей сплетений барвінок; мов підпиляний ясень; ріпа барвінковими листочками усміхався; чужі вояки, як журавлі, рядом поставали; гей луна; зоря з моря; як чічка“).

Недаремно він пише: „люблю любість гарячу, як вогонь, тасмичу, як море, принагну, як весна, гнівну, як грім у хмарах. Коли б

¹⁾ Єфремов — „Історія україн. письменства“.

мені дозволено було перемінитись у птаха, то я вибрав би собі стать жайворонка. Люблю місячні ночі, непрохідні ліси, високі гори. Люблю поезію писану і неписану; мальовану і немальовану. Люблю ритм зір на небі і голос життя на землі“.

Це позначилося й на стилі. З нього більше поет, ніж прозаїк. У Мартовича образи та порівняння описові й розтягнені.

Конденсую попереднє. Маємо три самостійних таланти. Говорити про якуся школу моторошно. Бо що маємо характерного для стилю Стефаніка? Діалог, спокійно-байдуже повістування, трагізм, контрасти. Його „учні“ мають свої риси стилю. Черемшина — спокійний переказ історика (хроніка), заглиблення в естетизм, техніку похоронних голосінь та дум, додержання ритму.

Для Мартовича характерний гумор, що іноді перетворюється в сатиру („Мужицька смерть“, „Забобон“), нахил до повісти. Як бачимо, ні одної характерної стилістичної риси Стефанікової „учні“ не засвоїли. В рівних творах тільки схожі темами, бо черпали з спільного джерела. Та кожен в дальшій своїй творчості пішов своєю стежкою, що позначилася ще з початку творчості. Сам Стефанік не менше здивований, що йому накидають таких учнів, бо признається в автобіографії:

„Писати я почав дуже рано, ще з гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник“.

Що ж об'єднує цих трьох письменників?

Селянське походження, однакове трактування села, спільні погляди на селянина; всі три визначні представники радикальної партії; всі три шукали кожен своєї манери в одному напрямку — („імпресіонізм, як метод, — новеля, як літературний рід“¹⁾) у всіх характеристика героїв у дії, а як іноді й описують їх, то дуже стисло: „лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба“ („Лист“). Усі вийшли з одної місцевости, росли на селі, вчилися в одній гімназії (Стефанік і Мартович разом, Черемшина — трохи пізніш), вели просвітнянську роботу, були в близьких стосунках із селянами, жили й працювали майже одночасово. (Звичайно, це мусіло позначитися на впливах, особливо, тематичних). Усі три ставляться вороже до міста (пригадаймо вищевитовані рядки з „Забобону“). Вони бачили, що місто руйнує село: „Місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту“ (Стефанік). За те люблять покутяни село, болять його болями, живуть його настроями:

„У пригорщі брав би того зелене село, леліав би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.“

Дивіть, хитається межі горами, гей дубова колиска у віночку, чічки розкидає“ (Черемшина).

Покутяни виховувалися під впливами найновіших європейських зразків. З одного джерела брали теми до писань. Через це знаходимо багато спільних моментів — незадоволення школою („Хіба даруймо воду“ — „Нечитальник“), село в часи війни, сильний політичний гніт („Лист“ — „Писанки“) й т. д. Оце й завело декого в нетрі, що, мовляв, одна школа та й годі. (Добре, що письменники не брати, а то тоді ніяк не переконали б таких „важких“ істориків літератури як Шамрай, що повторює думку Дорошкевича для компанії). Але хто вчитався добре в кожного, то побачить, які вони відмінні.

¹⁾ Зеро — там же.

Вкупі всі три дали повну картину галицького села й образну постать галицького селянина. Ні одного викинути не можна. Стефанік дав хмури постаті, вивів страждання, Мартович до цього подає, як селяни зафарбовують ці страждання гумором. Без цього селянин був би неповний. Черемшина розкопав естетичне в буденному й звичайному. Всі ніби доповнюють один одного, різко відмінні кожен своїми особливостями. Стефанік виявив жах війни, як вона відбивається на психології персонажів, Черемшина доповнив і показав зблизька пошесті й усю мерзоту війни („Село вигибає“ й ін.), Стефанік показав владу землі („Вона — земля“), Мартович — боротьбу за цю землю („За межу“). Без Мартовича ми не мали б уяви про читальників, без Черемшини погано б уявляли політичний гніт. Отже вкупі вони продовжили роботу Коцюбинського й особливо Франка та показали не анекдотичного селянина, не в святковому вбранні, а селянина, прибитого нуждою, пригнобленого політично, з його темрявою й забобонами, з його стражданнями, показали чим він живе („Лумера“). Показали все стисло, імпресіоністично (поскільки кожен міг), розвинувши в українській літературі до високих вершин новелю й у цьому всьому їхня велика заслуга.

Хай вони не дали виходу із становища, не кинули гучного протесту, але вони підійшли до селянина по-батьківському, вивернули на лице його душу й показали справжній стан речей. Цього з них досить на ті часи.

Теперішній читач нехай зрозуміє, що тоді боротися було тяжко, сили були розпорошені й прибиті і висновки з цього хай робить сам.

Бо серця поетів були переповнені тамтешнім горем і вони могли тільки, мов один, сказати:

„Доле, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не можу далі вже йти“.

М. ВОЗНЯК

Громадський Друг

(1878 — 1928)

I

1928 р. минуло п'ятдесят літ від того часу, коли появився перший український соціалістичний журнал. Це був задуманий як місячник „Громадський Друг“ із 1878 р., „гарячий визов“ в очі галицько-української суспільності. „Майже кожний вірш, кожна повість, кожна стаття аж до бібліографічних нотаток на окладках, усе було провокацією старої галицько-руської рутини й інерції. Всюди в різкій формі висловлювано думки досі у нас нечувані, еретичні, беззаконні“¹⁾ — говорив Іван Франко в одному з своїх відчитів, що їх мав в осени 1901 р. в Перемишлі. Це свято української преси взагалі та соціалістичної зокрема дало й привід до цих рядків.

Поява першого українського соціалістичного журналу це в першій мірі заслуга Михайла Драгоманова. Про те, в якому зв'язку стояв Драгоманов до видавництва, оповів він сам у листі з 29 квітня 1878 р. до Хведора Вовка, що по виході 1 ч. „Громадського Друга“ листовно радив Драгоманову „або зречтись того усього діла або брати його в свої руки цілком, — тільки ліпше перше“²⁾. В своєму листі до Вовка підкреслював Драгоманов, яку вагу покладав він у тому, „щоб була в Галичині своя газета“. Він переказував на Наддніпрянщину, що ставить найпершою умовою й навіть кабінетною справою з поміччю галичанам те, „щоб заснувати їм журнал“. Теорія поміччю галичанам була у Драгоманова така. Драгоманов уважав, що галицьким студентам треба в початку помагати два-три роки, а дальшу поміччю щораз зменшувати. Напр. коли Драгоманов закладав бібліотеку для віденської „Січі“, тоді згорі сказав Остапові Терлецькому, що книг здобуде стільки, що на перший рік передплатить журнали й дасть на хату, на другий рік тільки передплатить журнали, а на третій рік уже не дасть нічого. По Відні прийшла черга на Львів. Драгоманов гриз „не одного, щоб там заложити видавництво, склад і бібліотеку“. Судячи по редакції „Друга“ 1876 р., думав, що вона має добрих для такої мети людей. Ухопився за них через те, що 1) прийшов уже час зробити щось для львівської молоді, 2) що Львів у протиставленні до Відня лежить на українській землі, й 3) найголовніше, що вони саяк чи так працювали тоді, коли „віденчуки все збирались“. Через те останніми часами налягав Драгоманов на те, „щоб помогти заложити во Львові курінь наших людей“. Уважав потрібним, щоб у тому курені господарями були самі львов'яни, а наддніпрянці тільки помогли б їм стати на ноги, а далі вже зменшували б свою

¹⁾ Ів. Франко. Молода Україна. Львів, 1910. Стор. 23.

²⁾ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. II. Чернівці, 1910. Стор. 298.

поміч. Про якесь кермування чи „монархію свою“ не міг Драгоманов думати вже через те, що в нього не було монархічних інстинктів, так і через те, що підходив до тих років людського життя, „коли чоловік мусів щось зробити своє“, а досі він за сорок душ робив їхнє через те, що вони підводили його обіцянками, проханнями, або через те, „що бачив, що час іде, а того, що треба на той час, властиве ніхто не робить“. Згадка Драгоманова про його працю за сорок душ, себто людей київської Громади, набирає свого забарвлення при дальшому його оповіданні, що наддніпрянці не послушали його й не помогли львов'янам. А що Драгоманов утратив віру навіть у добру волю віденців, через те він уже й не сердився, коли йому „сказали з України, що ніякого видання в Австрії вони закладати не хотять“. Аж ось вийшов Павлик із тюрми й написав Драгоманову, що він із товаришами зараз готовий видавати журнал. Драгоманов відписав, що дасть своїх 250 карб. і жде від родички (себ то сестри Олени Пчілки) хоч 100. Ні з якими вже ні гуртками ні громадами про це не міг говорити. Очевидно, гроні бажав дати на те, „щоб з них певно хоч щонебудь вийшло“. Думав, що по трьох-чотирьох числах „можна буде сказати і другим: ось дещо робиться, — підтримайте ж вже готове“. Драгоманов бачив, що Павлик і Франко, „хоч щонебудь та робили, і брались робить“. Тому відповів їм, „що ось так то поможу, — а більше не сподівайтесь. Хочете ж робити, — робіть“. Після того одержав записку від Терлецького з тюрми з радою пождати. — Але Драгоманов не смів спиняти Павлика й Франка, „тим паче, що вони ще раз казали, що раді робити“. Тому й написав їм, що як буде готове число, вишле 300 фр. Тим часом знов одержав лист від Терлецького з радою видавати журнал у Відні, а не у Львові. Щодо цензури, й Драгоманов уважав відповіднішим Відень від Львова. Та не в самій цензурі діло, а й в людях і в їх зв'язках із краєм. Драгоманов досить пізнав віденців. Вони були далеко більше освічені від львов'ян, що де в чому були зовсім діти, але чи через те, що вони жили в чужому краю, чи через те, що довго не було їм ні до чого причепитися, віденці були страшенно в'ялі й, коли ось уже чотири роки „все збирається щось написати, та не напишуть, — то ще стільки ж можуть збиратись“. Драгоманов не міг навіть сказати, чи є між ними письменники, бо не бачив нічого їхнього писаного, крім листів і рецензії Сельського¹⁾. Хоча Терлецькому признавав Драгоманов літературний хист і Терлецький багато вчився, „але він так себе закрутив в крузі, що „божесь виступати з чимсь не 1-го сорту“, — що навряд, чи й вийде коли що з нього“, бодай для „Громади“ протягом 2½ років не давав нічого, як і інші віденці, хоча Драгоманов із ними всіма був у добрій приязні й вони обіцяли йому працювати. Якщо Драгоманов був би знав, „що інакше буде, то й всю свою кампанію (і особисте життя) поставив би інакше“. Крім того, що у Львові були хоч невеличкі реальні дані, там був Драгоманов „певніший з Павликом, як з чоловіком, котрий не політикує“. А що рада Драгоманова про Галичину була: „виступай хоч з малим, з смирним, та тільки з ясним і не політикуй“, він писав, „що готов мати діло з новим журналом тільки, коли його редактором буде Павлик“. Інші радили підставити когось іншого, будім то Павлик був за різкий в очах публіки. Коли Драгоманову написали, що Павликові дали вже

¹⁾ Рецензія Ш. Сельського про брошуру В. Т. „Про жите“ появилася в 1 кн. Громадського Друга (стор. 85 — 88).

концесію з уряду, що журнал уже друкується, він вислав свої 300 фр. і написав родичці, щоб вислала 100 крб. Незабаром вишле ще 300 фр., і тим уважає скінченим „своє діло в основанні журналу“¹⁾.

Оповідання Драгоманова в листі до Вовка цінне для цієї теми не тільки тому, що вияснює фінансову спроможність заснування „Громадського Друга“, але й причину, чому його редактором став Павлик, а не хто інший. Останній уже в листі з 13 листопада 1877 р. писав до Драгоманова, що „думав взяти на себе редакцію наслідника „Друга“, котрий застановила на завше партія не народна, що перед арестаціями взяла верх в „Академічеськім Кружку“²⁾. „Я, як кажу“, писав Павлик, — думаю про новий журнал, про видавництво етнографічних матеріалів і переводів європейської науки для Галичини“. Висловлював побоювання, щоб із його виїздом зо Львова не звелось і те, що вже було, маючи тут на думці кількох „хлопців дуже порядних“. Хвалився, що має вплив не так працею, як особисто. Пригадував, що все хоча трохи живе в „Друзі“ й між молоддю приймалося від нього особисто, навіть праці Драгоманова аж тоді порозуміли, як приватно перередагував їх Павлик; де його товариші не хотіли, він „жерся“, чого вони боялися, — він „силоміць попхнув“. Побоюючися, що без нього молодь не тільки відчепиться від Драгоманова, але й взагалі від живого, скоро їх хто переполюхає, Павлик писав, що доти не відповість категорично на пропозицію Драгоманова йти кінчити студії до Праги за його грошевою підмогою, доки не буде у Львові на кого лишити ролі, що її сповняв Павлик³⁾.

Потребу лишитися у Львові й зайнятися журналом підкреслював Павлик і в листі з 29 листопада 1877 до Драгоманова⁴⁾. Попри журнал указував на потребу завести видавництво новішої белетристики й наукових творів для Наддністрянщини й Наддніпрянщини. Готов був зайнятися й іншими видавництвами⁵⁾. В найближчому листі до Драгоманова з 5 грудня 1877 писав Павлик, що „Громадський Друг“ думає він щойно „почати з новим роком, бо треба приладити матеріялу“⁶⁾!

Пізніше відсунув Павлик видання журналу на час по процесі, що відбувся в січні 1878 р. В листі до Федора Василевського й товаришів із 12 січня 1878 писав Павлик про цю справу ось що: „Це добре, що зможемо робити коло „Громадського Друга“ ураз як найбільш людей, бо вперед усе було звалено на нас трьох, а притім журнал був у руках товариства „Академічеський Кружок“ — цілком противного ділу, так що ледви вийшов „Друг“ люцький хоть трохи. Тепер же думка взяти його в свої руки і видавати рішучо, що буде зараз по процесі. Думка у мене видавати його випусками місячними, як „Русская Старина“, через що мож буде містити по більше, як це робилось у „Другу“. За Вашу працю дуже Вам вдячні будемо, бо що до полуденної слав'янщини, то між нами нема нікого, хто б міг писати про це“. Добре б було, якби Ви могли на всігди писати про це⁷⁾. З дальших слів листа: „Я також переложив на малоруську мову вже половину „Quintessenz“, але праця Ваша не завадить“, виходить, що

1) Переписка, II, стор. 298 — 301.

2) Там само, стор. 234.

3) Там само, стор. 234 — 235.

4) Там само, стор. 247.

5) Там само, стор. 248.

6) Там само, стор. 251.

7) Там само, стор. 281 — 282.

також Василевський, як і Павлик, перекладав ту саму працю Шеффле. Павлик цікавився перекладом Василевського з уваги на технічні слова, „бо взагалі переклади на малоруську мову з економії політичної — дуже трудні“. Звертався також Павлик до Василевського, щоб він попрохав Драгоманова „прислати обіцяну повість для „Громадського Друга“, щоб могла бути поміщена в № 1“¹⁾. Праця, що про неї згадав Василевський у своєму листі до Павлика, за що останній зобов'язувався до дяки, це „Війна слов'ян з турками (1875 — 78 рр.)“, надрукована в 2 ч. „Громадського Друга“, (стор. 159 — 166), в „Дзвоні“ (стор. 203 — 216) й „Молоті“ (стор. 64 — 80) під псевдонімом Софрон Круть.

В листі до Драгоманова з 22 січня 1878 писав Павлик, що „журнал треба почати скоро“²⁾, а в листі з половини лютого обіцяв написати, коли буде готовий матеріял до „Громадського Друга“, й повідомляв, що „з Праги обіцяли писати до него, особливо з історії южних слав'ян“³⁾, — останнє написане під впливом обіцянки Василевського. Тут і тішився Павлик, що як редакторові журналу йому вільно буде мати всяку книгу, навіть заборонену⁴⁾.

Щойно вихід Івана Франка з тюрми прискорив і вихід і ч. „Громадського Друга“. „Я від виходу жию разом з Павликом і як на мене доста добре — писав Франко до Ольги Рошкевичівни. До вечора працюємо над видавництвом нової газети „Громадський Друг“, котрого перший номер вийде з початком свят. А се буде часопись обширніша всіх, які досі виходили в Галичині; щомісяця виходити буде книжками о 5 — 6 аркушів, в форматі трохи більшим, як „Вістник Європи“. Печатати буде ся зовсім радикальною правописсю а за редакцію відповідає Павлик“. Повідомляючи Драгоманова, що від 5 березня він є на волі й сидить у Павлика, писав Франко в дописці до Павликового листа з половини березня, що покищо помагатиме Павликові видавати „Громадський Друг“ і, „коби лиш яка така підпора, ми би чень поставили го дещо троха на ноги — запевнював він — і довкола нього згруппували що талантливішого і живішого з молодіжкі“⁵⁾. А Павлик повідомляв, що „Громадський Друг“ уже готовий до друку, й подавав плянований його зміст, а саме, замість „повістки“, що її мав прислати Драгоманов, „будуть дальші образки Борислава („Boa Constrictor“), половина Quintessenz. Дещо про релігійні секти на Україні (Українця), Шевченко й галицькі народовці і з „Вестника Європи“ „Діло Іловайського“ (з потрібними поправками і додатками)“⁶⁾.

Остання згадана стаття про Іловайського це стаття Драгоманова, надрукована в хроніці січневої книги „Вестника Європи“ за 1878 р. під ініціалами К. В. (Кирило Василенко) п. н. „Дело г-на Иловайского в Галиции. — Небольшая глава из славянской патологии“. З дрібними поправками й необхідними додатками вона надрукована в українському перекладі в 1 кн. „Громадського Друга“ (стор. 49 — 64) п. н. „Пригода д. Іловайського в Галичині. Маленька картинка із слав'янської патології“. Так само в першій книзі найшла місце стаття Євгена Борисова „Дещо про релігійні секти на Україні“ (стор. 66 — 76)

1) Там само, стор. 282.

2) Там само, стор. 284.

3) Там само, стор. 286.

4) Там само, стор. 287.

5) Там само, стор. 288.

6) Там само, стор. 287.

з редакційною вставкою чи то доповненням галицьким матеріалом (на стор. 68—71). Найбільшою статтею 1 ч. „Громадського Друга“ був переклад із Альберта Шеффле п. н. „Що таке соціалізм?“ (стор. 14—49), зроблений на підставі четвертого видання з 1878 р. твору того німецького автора п. н. „Die Quintessenz des Sozialismus“ за порадою Драгоманова. На його думку треба було пустити згаданий переклад в Австрії „щоб рот декому замкнути“¹⁾. За те ні в 1 ч. ані пізніше не надруковано статті п. н. „Шевченко й галицькі народовці“, бо Павлик не викінчив її²⁾. Свою повість „Boa Constrictor“ вирвав Франко з суду щойно пізніше й треба було ще її перероблювати і кінчити³⁾.

Повідомляючи Драгоманова, що 1 ч. „Громадського Друга“ вже виготовлене й що воно друкується в першій зв'язковій друкарні, прохав Павлик прислати гроші на його ймення, бо „робітникам треба би скоро заплатити“. Подавши зміни в змісті, а саме, що замість Франкової повісти буде „два образки з галицького життя“, один — Франків, а другий — Павликів, писав Павлик ось що про журнал: „Громадський Друг“ затитулований: „місячник літературний і політичний“ — то щоб Ви не подумали, буцім то ми будемо „політикувати“; це тільки для того, що часом буде треба щось такого говорити, то аби не мали зачіпки конфіскувати. Якби Ви могли критикувати політику австрійську в „Громадським Друзі“, то було б дуже добре, бо межі нами нема нікого такого“. Висловивши сподівання, що Драгоманов даватиме свої статті до кожного числа, додавав Павлик: „Громадський Друг“ буде 5—6 печатних листів щомісяця. Більше зачинати боїмося, щоб не урвалися. Помочі ніякої окрім надії на пренумерату, не маємо“⁴⁾. А в найближчому листі до Драгоманова писав у цій справі ось що: „Не знати, як піде „Громадський Друг“. Це певне, що коби хоть було на друк. На хліб прийде нам писати в „Вестник Европы“, або де. Ми обходимося тепер в 25 рублів в місяць“⁵⁾.

Коло 25 березня зложено всього півтора аркуша з першого числа а ціле число вийшло щойно в квітні⁶⁾. Пишучи Драгоманову про вихід 1 ч., повідомляв його Павлик, що до того часу було 12 передплатників у Галичині, що з Наддніпрянщини приобіцяли 500 руб. на рік, як підмогу для „Громадського Друга“, та що в 2 ч. зачнуть друкувати працю Лянґе. Свій лист кінчив Павлик словами: „Добре би було, якби Ви вєпіли прислати свою працю. При редакції нам ніхто не допомагає: ми тільки оба писательствуємо, коби ще тільки здоров'є, а то оба ми страх хорі, особливо я“⁷⁾.

Всього надруковано 600 примірників 1 ч. „Громадського Друга“, з чого поліція захопила 92 примірників, бо журнал сконфісковано в п'ятьох місцях. В цілості підпав конфіскації вірш Мирона — Франка „Товаришам з тюрми“ (стор. 1—2). Тон вірша бадьорий:

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давним життям!..
З давних брудів і думка розкута,—
Ожнемо, брати, ожнемо!

1) Там само, стор. 302.

2) Там само, стор. 287.

3) Там само, стор. 291—292.

4) Там само, стор. 289—290.

5) Там само, стор. 291.

6) Там само, стор. 293.

7) Там само, стор. 293—294.

Ожнемо новим ми, повнішим,
І любовою огрітим житем, —
Через філі мутні і бурливі
До щасливих країн попливем.

Через філі нещастя і неволі,
Мимо бур, пересудів і зла
Попливем до країни святої,
Де братерство і щастя й любя!

Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів — царів,
Ані тож за попів, ні за бога,
Ні за панство, неситих панів.

Наша ціль — людське щастя і воля,
Верх розуму над віров сліпов,
І братерство велике, всевітнє,
Вольна праця і вольна любов.

Але твердо тра в бою стояти,
Не лякатись, що впає перший ряд,
Тра по трупам наперед ступати,
Но ні крок не крїтатися взад.

Се ж послїдна війна! Се до бою
Із звірством чоловіцтво стає,
Се поборює правда неволю,
„Царство боже“ на землю се йде!

Не молїться вже більше до бога:
„Най явиться нам царство твоє!“
Бо молитва слаба ту підмога,
Де розумної праці лиш тре.

Не від бога те царство нам спаде,
Не святї на руках го знесут,
Але власний наш ум го посяде,
Сильна воля і спїальний наш труд!

Я дозволив собі навести вірш Франка в цілості, бо раз маємо тут властиво віршовану програму журналу, а друге, пригадка віршу потрібна, щоб легше зорієнтуватися в мотивах конфіскації його. Австрійська прокуратурія сконфіскувала вірш тому, що в ньому „висміває автор засади і науки релігії, в державі правно узнаній, і zarazом усилює зрушити урядження супружества, протое містить в собі той артикул знамена виступку против публичному порядку“, як сказано в судовому вирокі.

З трьох місць, сконфіскованих у статті Драгоманова, два приходять в його власному тексті, а третє це редакційна увага. Перше місце, сконфісковане в тексті Драгоманова, це те речення (стор. 55), де приведені слова селян із їхніми надїями, що російський цар визволить їх від панів і багачів, та поділить землю „усім по рівній пайці“. Австрійська влада побачила в тому реченні образу цісарського маєстату. В другому місці статті сконфісковано трохи не третину її цілої (стор. 58 — 62), все оповідання в зв'язку з першим галицьким соціалістичним процесом. Конфіскацію мотивував суд тим, що автор статті обвинувачував фальшиво австрійський уряд і львівський суд о сторонничість і самовільність при досліджуванні й обговорюванні соціалістичної справи. Редакційну дописку (стор. 56) сконфіскувала влада за те, буцім то вона висміювала розпорядки державної влади з приводу досліджування соціалістичної справи й

старалася цим способом понизити згадані розпорядки. Між ними наведений і цей приклад, що Франкові „Баляди и рассказы“ збирав по краю намісник, з виразним додатком, що з цієї революційної книжки вийти може між молодіжню пропаганда „zгubnych nauk“.

Останнє сконфісковане місце в 1 кн. „Громадського Друга“ торкнулося не самої статті Борисова, а редакційної вставки в неї (стор. 68—70) разом із „Попівським сумлінням“, буцім то записаним із уст народу; в дійсності це сатиричний вірш Анни Павлик, як це розкрив Франко¹⁾.

З 1 ч. журналу не дуже був задоволений Драгоманов, коли Павлик у своєму листі з 21 квітня 1878 писав, що він і Франко своїм перекладом зробили статтю Шеффле двічі зрозумілішою від оригіналу; „можна б було й лекше переводити, т. є. розв'язувати поодинокі слова і положення, а тоді вийшло б ще незрозуміліше“. Неначе усправедливився Павлик, пишучи про себе й Франка: „В редакції формально тільки ми два: переводимо, „сочиняємо“, ведемо коректу. Повідомляючи, що журнал ішов поволі, висловлював думку, що „українці повинні нас піддержати хоч до кінця року, то цей вже зможемо стати на свої ноги, тільки лихо, що вони 1 № не мають і годі переслати“. А в дописці додавав, що „всі лютяться на № 1 „Громадського Друга“ і настрашилися того, що за нами усе більше йде молодіжи“²⁾.

З приводу 1 ч. журналу висловив Драгоманов деякі критичні думки також у вище згаданому листі до Вовка. Вовк писав, що „віденці в усьому не сходяться з редакцією „Громадського Друга“ й що „з 1 № начавсь раскол між Львовом і Віднем“. Драгоманов не знав, у чому не сходяться львов'яни й віденці, тільки Павлик писав йому, що друкуватиме, почавши від 2 ч., працю Лянґе „Робітницьке питання“, „хоть віденці й проти того“. Мабуть віденці були тіві ж думки, що й Вовк, а саме, що Лянґе „дуже довгий для журналу, що ліпше печатати його окремою книгою“. Далі для Драгоманова було зовсім темним те, що писав Вовк про „монархічні і демократично-анархічні порядки редакції“. Драгоманов не думав, щоб львов'яни не взяли віденської праці. Мандати можна приймати тільки від того, хто працює. Тому радив віденцям перше написати щось для журналу й потому вже відповідно до того, як поступить редакція з написаним, говорити про монархічне чи демократичне поступування, бож віденці не почнуть своєї демократії від того, що скасують працю товаришів, заки сами що зробили³⁾.

Драгоманов признавався, що це він порадив перекласти Лянґе, бо на думку його й інших, що більше від нього знали політичну економію, це добра книга. Не важна річ, як друкувати її, чи в журналі, чи окремо. Може й краще окремо. „Тільки біда в тому, — писав Драгоманов, — що ні звідки я не бачу, що коли Лянґе в журналі не буде, то там буде на його місці щонебудь ліпше. Я Вам вп'ять скажу: Павлик і Франко спосібні люде, але їм треба ще довчитись. Ось їх праці в 1 № „Громадського Друга“ дуже „зелені“, хоч з добримі замірами зроблені. Таке можна напечатати в 1—2 NN, — а далі треба дати щось більше стиглого. А на таке треба час і науку. Так хай вчаться на переводах таких річей, як Лянґе, Дрепер, Ренан і т. д.

¹⁾ Г. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910, стор. 248.

²⁾ Там само, стор. 295—296.

³⁾ Там само, стор. 297.

Я так і надумав: Хай Громадський Друг дасть за рік 2 капітальних книги переведені, — та до того дописі, повістки і т. и. біжуче, — то й слава Аллаху! Коли ж знаходяться охотники працювати, так що Лянґе може піти в додаток, „то ще більше слава Аллаху!“ Далі писав Драгоманов, що не розібрав того, що Вовк двічі писав про популярність чи непопулярність „Громадського Друга“. Думав, що саме через те, що галицька інтелігенція до соціалізму не дуже то прихильна, треба видавати журнал для неї. „Як же собі хочете, — мотивував Драгоманов свою думку, — а щоб було кому писати для народа, треба б, щоб перше було писано для інтелігенції. Поки що двох публік перемішувати не можна. Для народа треба окремо писати, — і ні я ні Громадський Друг нікому цього не забороняємо¹⁾.

Скінчивши лист, одержав Драгоманов лист від Франка. Тепер трохи порозумів, що закидали „Громадському Другові“, а саме, „чому нема програми, чому не сказано, чи вони пропагандисти чи агітатори, — чому виступають проти попів, а не проти релігії, — чому редакція не демократична“. Драгоманов думав, що в „Громадському Друзі“ „перш усього треба вияснити громадські порядки, а потім прибирати, як їх перевернути, інакше в саме „многоглаголие“ перейде“. Покликувався на російські гуртки, що через те влізли в болото, що пішли інакше. Признавався, що треба валити релігію, „але коли хто почав з попів, то гріх цей можна поправити тим, щоб сісти написати про релігію“. Колись радив перекласти „Конфлікт віри й науки“ Дреппера, „а коли хто оригінальне напише, то ще ліпше“. У Відні були настільки освічені люди, що могли це написати. Заговоривши про „демократію“ редакції, писав Драгоманов: „Ви бачили, що моя „монархія“ в тому, що я „подать“ заплатив. А це діло мужицьке, а не царське. Аристократія Павлик + Франко в тому, що вони написали майже увесь 1 №. Це теж діло мужицьке. В чім же суперечка? Невже ж в тім, що вони не посилали усіх статей на перегляд в Відень, чи в Київ? А написав Сельський свою статтю, написали Ви, написав Борисів, — то й напечатали. І вперед певно те ж буде. За чого ж тут раскол?! Хай віденці напишуть увесь 3 №, то, певно, львівці будуть радніші, бо вони з ніг збилися за турмою та роботою“²⁾.

Лист Франка, що про нього згадав Драгоманов у своєму листі до Вовка, не датований. Хоча Павлик розповів досить Драгоманову про редакційні обставини „Громадського Друга“, писав Франко: „Додати (а може й повторити) треба, що ніяких дописей нам ні відкинути. Віденці прислали всего: критику на кн. „Про жите“, резюме Мілічевіча „Кнежевина Србија“ і перевід брошури Геккеля про науку розвитку. Послідної ми в другім н-рі, бачиться, не дамо, бо вона за тяжка, хоть, правду сказавши, і прочі наші кусники не визначаються надмірною легкостю, як і Ви самі кажете. При таким складі редакції, як у нас, і при такій помочи, як ми маємо, журнал не тільки конче вийде односторонний, але швидко й зовсім перестане виходити зі зглядів фінансових“. Знаючи більше-менше баянс видавництва, міг би був Драгоманов сказати, що поки не треба було пориватися на таке об'ємисте й дороге видавництво. На те відповів Франко, що „ми самі стоїмо ту на леді, — що хвиля можуть прийти і не знать за яку чортову маму взяти нас до Іванової хати, — а тоді й журналови капут, значить, нам хотілось би, так сказати, украсти того часу

¹⁾ Там само, стор. 302.

²⁾ Там само, стор. 303—304.

і паперу і видати як найбільше в найкоротшім часі". Навівши подану вище критику 1 ч. „одного добродія з Відня“, зазначив Франко: „ну, загалом, ушив добрий кожух, тільки що не до нас прикросний. Мені видався критика того добродія мудрою розправою о пирогах, котру ситий читає голодним“. З приводу думки Драгоманова, що коли „Громадський Друг“ продержиться 6 місяців, то проломить дорогу, зауважував Франко: „Значить, плоха в Вас надія на далі, коли про-рочите тільки 6 н-рів. Я, признаюсь Вам, не надіюся й тільки. Мені бачиться, що поледви видамо й 2-ий н-р, а про третій і гадки нема. Передплатників у нас зо 15, котрі поплавили по 50 кр. або 1 гульд. = 10 гульд. З Відня доси не прийшло нічого помимо обіцянок, — впро-чим не багато ми й надіємся відтам. Щоб проломати дорогу, треба мочи не тільки стояти на ногах, але ще й силуватися, — а „Громадський Друг“ навіть на ногах не вдержиться. На Україну ми не могли его послати задля київської погани: не знаємо й доси, що там з ким сталося, значить, і писати ніяково. Ті 200 фр., котрі Ви обіцяєте прислати, зовсім не вистануть на другий н-р, — та й то ми просили б Вас прислати як найскорше, бо друкарня не може ждати, тай і так уже криво дивиться на цю штуку і боїться втрати, коли б „Друг Громадський“ лопнув“. Питаючи ради Драгоманова, „чи брести далі на непевну, чи дотоканити другий н-р і відтак оголосити, що „Друг Громадський“ не виходить далі, чи що робити“, писав Франко: „Ми, будьте певні, не жebraли б ні у кого милостині, якби могли заробити сами на тільки, — ми всьо дали б на дороге і святе наше діло, — але заробити ніяк не можна. Ми навіть не можем старатися о місце дописувателів у деяких газетах, бо за нашим видавництвом нам не-стає часу, а ще гірш, нестає сили. Я, правду сказавши, після Івано-вої хати і одного дня не спочив і ходжу тепер, немов приголомше-ний, — кілька слів годі склеmezити. Просто розпука береся. А ту ще наші домашні шпіони слідять за кожним нашим кроком і пеують по-слідні каплі доброго гумору. По місті казки дивовижні раз-у-раз: що вже нас арештували, — то: будуть арештувати, стережіться, — то вішати будуть, то процес виточать за Hochverrat (державну зраду) і т. і.". Це все були б дурниці, якщо це не викликало б поганих наслідків із іншого боку, а саме: „молодіж, котра досить радо гор-неся до „Громадського Друга“, взяли в крипи, грозять ексклюзивами та арештами всякому, хто з нами перестав, тягають по канцеляріях та допрошують, — ну пекло тай годі. І роби ж ту серед такого багна, не лайся, давай всесторонні програми!“ А тут ще треба журитися щоденним хлібом, а властиво жити надією, що за тиждень-другий лишуться без шматка хліба. Про самого себе писав Франко, що ча-сто думав „о самобійстві або о образі мавстату, за котру швидко за-садять на довгі літа“. Ставлячи питання, чи не краще залишити ви-давництво й не наражувати друкарню на втрати, коли нема надії вдержатися, подавав Франко за причину сказаних слів не те, що він утратив охоту до праці або віру, але те, що він бачив, „що воно не знайде далеко з такою роботою“. Кінчив свій лист ствердженням, що „варто б удержати „Громадський Друг“, бо гімназійна молодь гор-неться до нього, читає, подає з рук до рук і починає думати. А це не аби що: думати! щось нечуваного во роді ругенським!“¹⁾

Що торкається змісту 1 ч. „Громадського Друга“, з нього була вже мова про статтю Шеффле про соціалізм у перекладі Павлика й

¹⁾ Листування І. Франка і М. Драгоманова. (Збірник Історично-Філологічного Відділу № 52). Київ, 1928. Стор. 14 — 16.

Франка, про криптонімну статтю Драгоманова в перекладі Павлика, про статтю Борисова про релігійні секти на Україні, про рецензію Сельського, про програмовий вірш Франка. Була також згадка про два оповідання: одно з них це „Патріотичні пориви“ Франка (стор. 2—6), а друге „Юрко Куликів“ Павлика (стор. 7—14). Белетристичний відділ доповнювали два перекладені вірші з німецької й польської мови: „Поступовий рак у Парижі“ Гейне в перекладі Мирона — Франка (стор. 64—65) й „Молитва попа“ М. Родоця (стор. 65) в перекладі Іллі Кокорудза, пізнішого гімназійного вчителя й директора. Хроніка журналу починається оглядом соціалістичного руху в Німеччині пера Б (олеслава) Л (імановського) (стор. 76—80), далі йде подібний огляд російського життя М. Д (рагоманова) (стор. 80—85), рецензія на брошюру Данила Тянячкєвича про „Наші просвітні почи-нки“ (стор. 83—85), згадана вже рецензія Сельського й початок допису Софрона Крутя — Хв. Василевського про Сербію (стор. 88—95); його кінець є в 2 ч. (стор. 175—181). Закінчений перший (стор. 95—96), як і другий (стор. 184—186), зошит „Громадського Друга“ поясненням значення довшої низки слів, ужитих у статтях зошитів.

II

До 2 ч. „Громадського Друга“ прохав Павлик Драгоманова при-слати „Українців і галичан“¹⁾. Ще перед тим прохав прислати статтю Реклю про федеративний соціалізм для поміщення в „Громадському Друзі“²⁾. Докладніший зміст 2 ч. подавав Франко в дописці до листа Павлика до Драгоманова з квітня словами: „Докладніший зміст 2 н-ру, бачиться, ось який: Два стихи, Воа constrictor (дальше „Борислав“), Ребенщукова Тетяна, Питанє робуче Лянге (дві перші гла-ви), — дальше ще нема, аж у хроніці кінець статті про Сербію, розбір „Правди“ літературної часті і розбір нової брошури Т. Д. (Відозва до Товариства ім. Шевченка) та згадка про сучасну жидівську літе-ратуру в Галичині (Singer: Berl vün Brod i Wolf Ehrenkranz-Zbaraz-zer), замітну задля реального напрямку. Присилайте про галичан і українців! Вижидаємо також Реклю“³⁾.

Про переклад праці Лянге писав Павлик 21 квітня 1878 до Дра-гоманова, що він виїде кращий від перекладу статті Шеффле про соціалізм, бо праця Лянге писана лекше. До 2 ч. призначувано 2 ар-куші перекладу, що його зробили Павлик і Франко вкупі. На надру-кованому в 2 ч. „Громадського Друга“ (стор. 121—150) й закінчився друк праці Лянге. З перекладу почато робити відбитку в 1000 при-мірників, але вона загинула.

Всього мало бути 6—7 аркушів, а кошт відбитки обраховував Павлик на 160—200 австрійських гульденів⁴⁾.

З поданого змісту 2 ч. в дописці Франка до листа Павлика не увійшли сюди обидві останні замітки, рецензії на нову брошюру Тя-нячкєвича й згадка про сучасну єврейську літературу в Галичині. Не увійшло також ніщо з того, про що прохав Павлик Драгоманова в листі з 21 квітня словами: „Присилайте Прудона і Реклю, пере-веде одна дівчина. Статтю про німецький соціалізм присилайте скоро, бо треба переводити ще, а то застанеться робота. Більше трохи

¹⁾ Переписка, II, стор. 292.

²⁾ Там само, стор. 290.

³⁾ Там само, стор. 294.

⁴⁾ Там само, стор. 296.

опісля¹⁾. Дівчина, що мала перекладати французькі речі, без сумніву Ольга Рощкевичівна, донька попа, що в ній кохався Франко. Для „Дрібної Бібліотеки“ виготовила вона переклад „Довбні“ Золі.

Повідомляючи коло 12 травня 1878 Драгоманова про вихід 2 ч. „Громадського Друга“ та що його знов сконфісковано, хоч писано „дуже оглядно“, писав Павлик: „Треба міні щонебудь написати такого, щоб мусіли віддати мене самого під суд присяжних, так тоді я розкажу галицькі прессові порядки, а то вони винують тільки статті („об’єктивне прессове поступоване“) і протест нічо не помагає, бо вони сами розбирають його. Самого „Громадського Друга“ рвуть та читають: молодіж з прихильности, старі і „народовці“ зі злости, а крім того народ, хоть він з него лиш дещо може розуміти. Однак таких, що можуть заплатити, — 15, іншим треба давати дурно. Добре було б, якби українці помогли таки пренумеруючи, а то тепер ще не заплачений 2 № і друкарня не хоче зачинати з №“. Прохав Драгоманова прислати скоріш 300 фр., щоб заплатити друкарні, й додавав: „Ми й їсти не маємо що, з Росії на довго нема надії. Віденці нам нічого не допомагають, хоть лають і кажуть, що журнал має бути такий а такий. Я відписав, що коли журнал не подобається, то дайте більш статей своїх ніж наших, а тоді він вийде більш по вашому. Тай то, як Ви бачите з листу віденців, вони не розберуть, що є лихово в 1 №, а так кажуть загалом“. У дописці до листу зазначив Павлик, що стаття Аксельрода в „Общин-і“ йому дуже не подобалася задля своєї поверховности й очевидної неприязні до німецьких соціалістів, але все таки думав покористуватися працею Аксельрода враз із працею Брандеса, життєписом Ляссала, „де він дуже добре характеризує Ляссалівщину і Марксівщину, а в зв’язи з ними і теперішню соціально-демократичну німецьку партію“²⁾.

Чого бажав Павлик, те й сталося з „Громадським Другом“. Як писав у листі до Драгоманова з 24 червня, його судитимуть перед судом присяжних за 2 ч. журналу, а саме за його оповідання „Ребенщуківа Тетяна“.

Та заки буде річ про суд над Павликом за його „Ребенщуківу Тетяну“, треба сказати про зміст 2 ч. „Громадського Друга“. Починають його два вірші Мирона — Франка (стор. 97—98). Перший із них п. н. „Думка в тюрмі“ малює тюремний настрій автора. В останніх двох строфах ставить автор питання:

За що мене в пута сковали?
За що мені волюшку взяли?
Кому я і чим завинив?
Ци тим, що народ свій любив?

і відповідає на питання:

Бажав я для скованих — волі,
Бажав для нужденних я долі —
І рівного права для всіх:
Се весь і єдиний мій гріх!

Другий Франків вірш п. н. „Невольники“ став між іншим причиною конфіскати випуску журналу. В дощову ніч автор лежить у тюрмі, але не спить, бо не дає спати думка про святу волю. Серед роздумування розпач огортає душу автора, бо він приходить до висновку:

1) Там само, стор. 306 — 307.

2) Там само, стор. 306 — 307.

Ні, воля то сон, — а на світі
Ніхто ї не зрів і не зрит.

Дивлячися щоденно через вікно, що через нього видко частину вулиці міста, має автор можливість приглянутися вольному життю всяких людей:

Ось бідний, обдертий зарібник,
Голоден на улици став, —
Се — черева свого невольник,
А черево — нафалцій пан!

Там служниця з рана на ранок
Із кошиком пильно біжить, —
Невольниця пані лихої,
З добра тож не йшла чень служити!..

А онде бабуся старенька, —
В руках молитовник — пішла
У церков, — се бога грізного
Невольниця, бога й попа.

Он в повозі муж із жоною, —
Запевно в театри імчать,
Держаться за руки, а з рук тих
Невольничі пута бряжчать!..

І насуваються рефлексії в автора:

Ця се ж та захвалена воля,
Де тисячі, тисячі так
Жиють и вмирають, і навіть,
Як ти, про свободу не сяють!..

І знову пересувається перед очима автора така картина:

Ні, що ж то. Хіба ж я не бачу?
В блискучих колясах летять
Постровні дами й панове,
Колеса о брук гуркотять.

Постровні дами й панове
Глядять так свобідно на світ,
Сміються так голосно... сміх їх
В мою аж доноситься кліть!

Картина викликала в автора відповідну рефлексію:

Се ж вольні люди! згадав я
На хвильку. — Та ні — і вони
Невольники забавів своїх,
Дуренства, зіпсутя, нуди!
А в тім погадав я про сльози,
Про тисячів, тисячів кров,
Що леся в рабів тих кешені
Горющов ріков золотов...!

І довго мучився автор, глядючи на світ. Кров стукала сильно в мозок; летять чорні думки, що

Мов панські коляси блискучі
По тім’ю в бігу горохтять.

Далі йде початок повісти Франка „Воа Constrictor“ (стор. 98 — 109); її продовження увійшло в „Давін“ (стор. 187 — 202), а закінчення в „Молот“ (стор. 39 — 62). Після того надрукована злочасна для

Павлика „Ребенщуківа Тетяна“ (стор. 109—120), далі Лянґе, уривок п. н. „Природа а церков“ з повісти Золі „Провинна аббата Муре“ в перекладі Франка (стор. 151—158), вірш Павлика (стор. 158—159), початок статті Софрона Крутя—Василевського про війну слов'ян із турками й хроніка. Туди увійшли п. н. „Жите і побут сучасного селянина на Україні і у Франції“ критичні уваги Франка про „Миколу Джерю“ Нечуя - Левицького й іншу річ із „Правди“ (стор. 167—175), докінчення допису Софрона Крутя про Сербію й допис Євгена Борисова про „Самодурство російського уряду на Україні і дещо про українські земства“ (стор. 181—184). На окладинках 2 ч. подав Франко цитати галицьких газет про нігілізм і соціалізм п. н. „Патологічні прояви“.

2 ч. „Громадського Друга“ сконфісковано за вірш Франка „Невольники“, за оповідання Павлика „Ребенщуківа Тетяна“ й за згаданий уривок із повісти Золі. Павлик прийняв на себе відповідальність за всі три сконфісковані речі й так боронився в протоколі з 24 червня 1878 р. На закид щодо слів у „Невольниках“ про жінку, що йде до церкви з молитовником у руках, невольницю грізного бога й попа, він відповів, що тут є мова про преподобницю, взагалі про людей, що всупереч дійсно християнському розумінню уважають бога грішним, а не милостивим, що думають, що молитвою виповнюють усю християнську релігію, хоч їх учинки були б найгірші. На закид, щодо слів про чоловіка й жінку, що йдуть до церкви, тримаючися за руки, і є також невольники, а властиво вона його невольниця, й що ці слова мають на меті зневажити подружжя, зауважив Павлик, що він не противний тому, щоб двоє людей, мужчина й жінка, жили спільно з собою, поки це можливе між ними; він тільки противний церковним подружжям, що їх не можна до вподоби зірвати. Зокрема в „Невольниках“ мав їх автор на думці тільки подружжя у вищих верстов, де жінка звичайно залежна щодо маєткових відносин від маєтку або заробітку чоловіка й тим самим стає його невольницею. На закид щодо слів про гарно вбране панство, що їде в блискучих колясах, що це невольники своєї глупости й зіпсуття, що їх маєток походить із сліз і крови інших, бідних, і що тут є намір викликати неприязнь і ненависть до цілих маєтних клас серед суспільности, відповів Павлик ось що: „Загально звісно, що капіталісти — невольники своїх розривок, своєї глупоти й зіпсуття; отже не перечу, що дійсно ся гадка в інкримінованім уступі міститься. Звісно й те, що письменник соціалістичний Маркс у розвідці своїй „Das Kapital“ вияснив, що богатства капіталістів походять із уривків зарібку, властиво з недоплаченої платні робітних клас, або виражаючися фігурально, зо сліз і крови тих клас. Так переконаний і я, і се факт, а що з сего виходить, у те не входжу. Лють автора в остатніх строфах треба толкувати так, що особа бесідуюча в сій поемі — арештована, а що в такої особи лише чорні гадки шибать і кров тисне на мозок, се годі заперечити, бо се вислід психологічний і фізіологічний у кожного арештанта.“

На закид, що в оповіданні „Ребенщуківа Тетяна“ є злочин образи подружжя, християнської догми й тайни, бо змальовано там інституцію подружжя як вигадку понів, відповів Павлик: „Я сам автор оповідання „Ребенщуківа Тетяна“, і воно має за предмет дійсну пригону, котра сталася в моїй рідній стороні коло Косова; се оповідання, а особливо розділ III має тенденцію, згідну з моїм переконанням, аби показати, як то дуже шкідливі подружжя слюбні, нерозривні. Вже державний закон дозволяє обминати заключенне слюбних

подруж, установляючи цивільні подружжя, але що у нас іще пересуд панує проти подруж цивільних, а найбільше проти тих осіб, котрі розлучаються в подружжю, то я власне хотів у сім оповіданні вплинути на публічну опінію щодо того пересуду.“ Щодо закинутого проступку проти публічного спокою й порядку сказав Павлик, що він взагалі противний примусовим подружжям, а щодо закиду, що виступав проти станів і народностей, говорив таке: „Я того зовсім не перечу, що... виступив проти духовного стану, бо насамперед читав я в одній соціалістичній розвідці, що по статистичним обчисленням 80 проц. між попами самі не вірають у те, чого навчають нарід, а навіть багато з них самі призналися передо мною до сего невірства. Так само я переконаний, що попи за вділювання своєї науки й виконання релігійних обрядів не повинні брати надгороди, по словам апостолів: „За дурно дісталисте (науку), за дурно вділюйте другим“. На закид, що автор виступив проти моральности та стидливости в тих уступах оповідання, де чоловік Тетяни Янцьо Шуполишин обвинувачує свою жінку, що вона спить із іншим, і в тих, де Параска Федорчукова хвалиться, що вона в десятилітньому подружжі не припустила чоловіка до себе, а сама свої похоті вдоволяє без церковного шлюбу, відповів Павлик: „Представлені мені уступи списані з правдивих подій і, маючи перед очима зазначену повище тенденцію оповідання, аби жити з тим, кого любить, вважаю я за відповідне помістити закинені мені уступи. Зрештою, я гадаю, що виступ Параски Федорчукової не образжує моральности, бо на гадку англійського філософа Мілля упідлюють полові відносини без любви жінку гірше, ніж самицю у звірів.“

На закид образи релігії й римо-католицького духовенства в уривку з повісти Золі, поповненої змальованням нежонатого попа, як він, сидячи й молячися в церкві, бореться з своїми любовними пристрастями й доходить нарешті до того, що нема бога й що природа валить віру та християнські догми, відповів Павлик: „В інкримінованій статті я не бачу зовсім образи релігії, бо наука стверджує і по моему переконанню се факт незвалимий, що сили природи більші й могутнійші, ніж догми всякої релігії, значить, і християнської, — отже й тут молячийся аббат Муре, нападаючи половими похотями, що опираються на права природи, побіджує ними і, признаючи висшість тих прав природи, валить у собі віру в догми християнської релігії, що кажуть ему, проти прав природи, здавляти в собі ті полові похоти, і в дальшій висліді того переконання доходить аж до заперечення існування бога. Зрештою на мою оборону подаю, що інкримінована стаття „Природа а церков“ се лише малий виїмок із роману французького „L'abbé Mouret“, котрий в австрійській державі публічно продався і навіть перекладений на різні мови... Зміст інкримінованої статті не в стані спонукати до неприязних відносин супроти римсько-католицького духовного стану, бо осуджуючи принцип нежонатости в тім стані, задумує автор власне виробити в публіці опінію, що римсько-католицькі духовні так само, як і кождий инчий чоловік, мають право вдоволяти свої природні похоти, себто жити з жінчинами явно, бо більше понижує їх те, коли се роблять тайно і проти принципів, які самі голосять.“

Нарешті боронився Павлик перед закидом, що він, караний уже двічі за приналежність до соціально-демократичних таємних товариств, навмисне помістив уступи в душі тих товариств, щоб повалити всяку релігію, інституцію подружжя й родини та права власности.

На останній закид відповів він: „В інкримінованих статтях ніякий принцип і ніякий стан суспільний не є просто нападаний або ганьблений так, аби видно було намір викликати погорду або ненависть до тих принципів або станів; там, як уже вище я сказав, голоситься певні принципи й підпираєся їх поважними аргументами; признаю, що ті принципи відповідають моїм теперішнім переконанням, але не відпекуюся, що готов я інші принципи прийняти, коли будуть ліпшими аргументами підперті. Інкриміновані статті допускають, значить, виводи влучніших аргументів, але не є того рода, аби за них до кари бути потягненим.“

Після переповідженого тут протоколу Павлика австрійська прокуратура відступила від обвинувачування його за злочин образи релігії, а піддержала тільки обвинувачення за проступки проти публічного супокою й порядку та за образу моральности. В акті обвинувачення стояло, що 13 квітня 1878 р. видав Михайло Павлик 1 ч. місячника „Громадський Друг“, що його австрійська прокуратура сконфіскувала в п'ятьох місцях головно соціалістичного змісту, а конфіскаату затвердив австрійський суд краввий для карних справ 18 квітня, заборонюючи поширення сконфіскованої статті. Дня 11 травня видав Павлик 2 ч. чурналу, що його знову сконфіскувала австрійська прокуратура „з приводу каригідного соціалістичного змісту“, а суд затвердив конфіскаату 18 травня. Павлик відкликався до краввого вищого суду, що 11 червня відкинув його рекурсе. Далі стояло в обвинуваченні, що Павлик, „двічі караний судом за проступок таємного стоваришення з соціалістичними цілями, почав тепер при помочі періодичного часопису сильну соціалістичну агітацію й одним і головним завданням поставив собі розвивати соціалістичну пропаганду в найширшій програмі. З приводу того, що він помістив і поширив у згаданому часописі статті: „Невольники“ й „Ребенщуківа Тетяна“, виточено вступне слідство проти Михайла Павлика, як відповідального редактора. В цих статтях висказав Павлик навмисне всі засади, що їх визнають таємні соціалістичні клуби, а відкидають усі законодавства цивілізованих держав як такі, що мають на меті переверот у державі й суспільності. Витиснути віру в Бога та всяку релігію, усунути подружжя, а замість нього завести згіршуюче й розпусне вільне кохання, скасувати стани та кляси суспільности, повалити правні розуміння про родину, маєток і власність, викликати загальне замішання й переверот у суспільних відносинах! — це засади статей „Невольника“ й „Ребенщуківа Тетяна.“

„У віршу „Невольники“ твердить автор, що в суспільному устрою дарма шукати вільности, що нею захитали деякі люди, бож замість вільности є неволя, а це з причини нерівности майна: кляса робітників і слуг терпить біду й неволю тому, що не має майна й приневолена бути в неволі кляса, що мають майно. Матні користають із праці та сліз бідних, на їх золоті пливе кров тисячів людей; на цю згадку кров ударяє сильно об мозок і викликає чорні думки. Без сумніву автор має тут на меті викликати в читача неприянь до матних кляс.“

„В другій статті „Ребенщуківа Тетяна“, що до її авторства признається Павлик, згубні й переверотницькі засади крайнього соціалізму висловлені ще сильніше. Описуючи зле спільне життя подруг із собою своїм властивим способом, що разить й викликає публічне згіршення, нарушує стидливість і обичайність найнегіднішим способом, посуває безсоромність і цинізм до крайніх меж, малює способом,

що нарушує всякі засади обичайности заспокоювання змислових пристрастей, що в їх догодженні й в непогамованій розпусті бачить одинокую ціль і верх людського щастя, а при цьому вжив огидних висловів, що їх не відважилося б уживати ніяке інше писання, оголошене друком, якщо не з уваги на що інше, то вже для удержання своєї власної гідности. В цій статті вдаряє далі обвинувачений за надто негідним способом на інституцію подружжя, виставляючи її на пониження. В наведеному бо там само прикладі злого спільного життя з собою Янця Шуполишина з Тетяною, уродженою Ребенщуківою, намагається автор звалити всю недолю й нещастя подругів на карб засади нерозірваности подружжя. В такій то цілі малює в діялогах на стор. 113 в III уступі подружжя яко згубну й абсурдну інституцію, удержувану тільки впливом попів для їх власної користи, а за те хвалить засади Семена Яковишина й Тетяни, похваляючи вільне або дике кохання й усправедливлюючи чужоложство. Служе кожного понижуючого слова й найнеморальніших висловів ужив обвинувачений, щоб змалювати подружжя в ганебних барвах, виразно як неволю (стор. 117), та збезчестити, а за те з другого боку викликати в партії мальконтентів-соціалістів потяг до вільного кохання. Цю думку висловлює обвинувачений в уступах на стор. 111 „Та ще не жаль би було“, 113 „ой вже раз кажу, що дурні люде і мучили“, 114 „а все через твій дурний розум“, так само на стор. 118 „коли я вертаю“, і в цілому V уступі. В описі цього випадку знайшов обвинувачений також нагоду, щоб висміяти релігію, що її визнає український нарід, осмішити церковні обряди та взагалі захитати вірою в Бога й то драстичним способом із надзвичайним цинізмом у малюванні. В уступі бо на стор. 114, говорячи про вільне кохання, твердить обвинувачений в наведеному діялозі: „То лиш попи повинаюди такі гріхи“ і т. д. — що попи ошукують народ релігією, сповідями й вірою в Бога, а сами цілком не мають цієї віри й заховують її тільки для матеріального інтересу та власної користи, притім висміює причастя, говорячи, що це тільки піп для власного смаку п'є вино, так само релігійні вправи й обряди (служби божі й акафісти), викликаючи цим переконання, що такі засоби до нічого, маловажні, а заховує їх народ тільки з дурноти й наслідком того, що попи отуманили його“. Словом обвинувачення побачило й у цілому оповіданні й у поодиноких уступах знаки проступків проти публічного супокою й ладу, як також проти публічної моралі.

Головна розправа проти Павлика відбулася 28 вересня 1878 р. перед судом присяжних у Львові. На неї ставав він із тюрми, бо саме відсиджував тоді з місяці кари, що на неї засудив його львівський суд у січні того року за належання до таємного соціалістичного товариства. Боронив його визначений із уряду оборонець-адвокат др. Філіціян Яцковський. На закиди, піднесені в часі розправи, відповів Павлик так, як і в слідстві, а на окремі запити предсідника трибуналу сказав: „1) Тому, що під подружжям у розумовому значенні цієї інституції нічого іншого не треба розуміти, як добровільне спільне життя двох людей різних полів доти, доки їм любо, то й підсудний, годячися на таке розуміння подружжя як одинокую раціональну, не є противником подружжя взагалі, але виключно є противником подруг із характером нерозривности. Такі подружжя є часто упідленням і неволею для жінок, є завадою поступу й через те й виступування проти них не може бути нікому вважане за каригідний учинок. 2) Під релігією в розумовому значенні треба розуміти

обопільні відносини та впливання зверхнього світу на вутро одиниці; з такою релігією підсудний годиться цілком і через те не можна робити йому закиду, що виступає взагалі проти „релігії“; — нападає він виключно на деякі форми релігії, що їх заховує український нарід, а вони, піддержувані попами (хоч і не всіма) в егоїстичних цілях, оглублюють народ і потягають численні для нього видатки, тим самим є напрасною завадою просвіти й економічного розвитку того народу. Що підсудний малює різні релігійні церемонії, як акафісти й т. п. (стор. 114) як такі, що зовсім безкорисні й не впливають на щастя народу, то за зле йому цього брати не можна, бо дійсно ті церемонії, вдержувані виключно пересудом, повинні бути в нашому столітті рішуче виключені як останки поганства. Поняття про Бога автор зовсім не намагається захитати, вже через те саме, що ті поняття найрізномірніші; а що згадує про нього яко про страх, уживаний попами для вициганення грошевих датків, то нема тут цілі ширити атеїстичні принципи, тільки виключно поставити під осуду публічної opinio тих попів, що для власних цілей надуживають поняття Бога. 3) Закид прокураторії, що підсудний старається змалювати замість подружжя „згіршаюче й непогамоване вільне кохання“ — нічим не усправедливлений, ні в одному реченні не прозирає цей принцип; а коли підсудний малює побіч нещасливого, силоміццю зв'язаного подружжя Янца з Тетяною — життя нешлюбне, на віру яко краще („а найкраще собі живуть тільки тоти, що сидять на віру без шлюбу“, стор. 118), то це не є публічне зогиджування інституції подружжя й підкопування публічної моральності, бо кожному звісно, що часто життя двох осіб „на віру“ більше зразкове й моральне, ніж шлюбних подругів. Отже наведення прикладу не можна брати за генералізацію поняття про шлюбне життя. Що ж до того, що вжив „гидких“ зворотів і висловів в інкримінованій повісті, то не можна ніяким робом підтягнути це під наказ § 516 карного закону. Подібні звороти, як: „а ген-там якась свому природжінє, вибачайте, відтяла“ або „нехтолиця“, вжиті тут тому, що розмова в повісті ведеться між людьми з найнижчої верстви суспільності, в підпилому стані, а вони, як відомо, не перебирають у стилі й доборі слів при сварках. Отже виключно для збереження вірності в вираженні народньої розмови вжив автор подібних висловів. А втім, послідовно, треба б уважати неморальними творами, по § 516 карного закону, всі словники, що в них є ціла низка неприличних слів.“

Один із присяжних суддів запитав Павлика, чи підсудний при подружжі, що відповідає соціалістичним принципам, розуміє які обов'язки, чи при таких „житті двох осіб“ має бути повна воля обох сторін покинути себе кожного часу. Підсудний притакнув і додав, що при такому подружжі може бути розмова виключно про моральні обов'язки, напр. на випадок уродин дитини з подружжя.

Прокуратор поставив такий внесок, як зформулював його в акті обвинувачення, а Павлик додав іще на свою оборону, що „соціалістичні принципи яко такі сами собою зовсім не заборонені карним законом і що взагалі австрійські закони шанують уповні волю переконань, супроти чого й підсудний не може відповідати за свої переконання, трактовані яко наукові погляди“.

Забрав голос оборонець Павлика й підніс, що далекосяглість інкримінованих прокураторією статей не така велика, як виводив акт обвинувачення. Соціалістичні принципи цілком не можуть найти поширення серед такого темного народу, як український, а для нього

був призначений часопис підсудного. Оборонець думав, що підсудного треба увільнити, щоб усунути славу про соціалістичну агітацію; навпаки, засудження його зробило б йому честь і дозволило б йому успішніше проводити свою агітацію. В „Невольниках“ автор не виступає проти цілої класи власників, але проти тих нечисленних капіталістів, що доробившись майна з кривдою інших, визискують працю своїм капіталом. В „Ребенщуківій Тетяні“ нема нападів на бога й релігію, тільки на окремих попів, що їх дійсно можна подібати й що вони надуживають бога й релігію для своїх цілей. Не виступає автор також против інституції подружжя й нема в цілому оповіданні подібного місця, а йде йому виключно про вказання на те, що присилувані подружжя — неморальні. Щодо „нерозривності“ подруж, це наукова справа й досі не вирішена.

Трибунал поставив присяжним суддям два питання. На перше питання, чи винуватий Павлик, що, поміщуючи яко відповідалний редактор місячника „Громадський Друг“ у 2 ч. цього часопису за травень 1878 р. вірш „Невольники“, змагав прихилити читачів до неприязні против окремих клас людської суспільності, відповіли присяжні судді 9 голосами „ні“, а 3 „так“. На друге питання, чи винен Павлик, що як автор надрукованого там само оповідання „Ребенщуків Тетяна“ глумився й старався понизити науки й обряди релігії, правно признаної в австрійській державі, понижав і намагався захитати інституцією подружжя та зачепив обичайність і соромливість разячим способом, що викликає публічне згіршення, притакнуло 8 голосів. На цій підставі трибунал увільнив Павлика за „Невольників“ Франка, а засудив його на шість місяців гострого арешту за „Ребенщуків Тетяну“. Павлик вніс 23 жовтня 1878 р. скаргу неважності до касаційного трибуналу у Відні, що 2 січня 1879 р. відкинув її.

Так оповів про справу сам Павлик на основі судових актів¹⁾. Але один із молодших партійних товаришів Павлика Кирило Трильовський доповнив оповідання Павлика одним епізодом, що його оповів йому Інлендер, один із гуртка поступової молоді в часах перших соціалістичних процесів у Галичині. Серед присяжних суддів був досить прихильний настрої для Павлика, так що він міг рахувати на своє звільнення. Однак одному з них упало на гадку поставити обвинуваченому питання, чому він пише „бог“ через мале „б“ у своєму оповіданні. Павлик відповів, що кожному гіпотезу пише малою буквою, й це дорізало його²⁾.

III

Під впливом того, що 1 й 2 ч. „Громадського Друга“ сконфісковано, писав Павлик до Драгоманова в листі з 24 червня 1878 р. таке: „Ми придумали так, щоб „Громадський Друг“ видавати як двумісячник, через що він не буде йти до цензури, бо в нас вважається періодичним виданєм — те, що виходить найменше раз у місяць, а двумісячник буде вважатися книжкою, котра тільки тоді йшла б до цензури, якби мала до 5 аркушів друку. Тоді ми будемо мати час на спряток 14 днів, а не 2 години, як тепер. А коли б ще винайшли що, то ми й собі найдемо спосіб. Головна річ в стосунках

¹⁾ Пор. Мій процес за „Ребенщуків Тетяну“ (М. Павлик. Оповідання. Чернівці, 1909, стор. 42 — 59).

²⁾ К. Трильовський. Михайло Павлик та його „Ребенщуків Тетяна“. (Народна Бібліотека „Чорногора“, ч. 4, Відень стор. 7 — 8).

початок Павликового оповідання „Пропавший чоловік“ (стор. 233 — 250), що його кінець надрукований в „Молоті“ (стор. 148 — 209), „Вісти з Галичини“ (стор. 251 — 285), „Моя стріча з Олексою“ Франка (стор. 285 — 296) й „Критика“ (стор. 296 — 300), себто рецензія С. К. — Василевського на львівську книжечку 1878 р. „Русско-турецкая Війна“.

„Вісти з Галичини“ попереджені цікавою заміткою, що зачинається ось як: „Нам, галицьким соціялістам, закидають, що ми без ніяких доказів кидаємось на всі вищі стани і т. д. Ми й сами знаємо, що без фактів нічо не покажемо, задля того й задумали зібрати всякі, лихі і добрі факти, щоб дати докладний образ відносин нашого краю, що вже починаємо й тепер. Додамо, що, виводячи кривди, які хто кому в нас робить, ми не думаємо тягнути винуватих перед ц. к. суд карний, тільки перед суд загальний, громадський і не хочемо ми неповинно наслідатися на чю там честь“ (стор. 251). З галицьких дописів „Дзвона“ вибиваються два, Андрія Коса, пізнішого посла до віденської державної ради, про життя, доходи й бажання комарнянських ткачів і статейка Анни Павлик „Мої й люцькі гріхи, а панська та попівська правда“. В дописах є й дещо Франкового, напр., звістки з Нагуевич (стор. 253 і 263), факти про моральний вплив, що його має вище духовенство на народ (стор. 255 — 260), і статейка про дрогобицьку гімназію (стор. 266 — 269).

„Молот“ починається „піснею про рекруцьке жите“ п. н. „Гриць Турчин“ селянина Романа Гудзмана (стор. 1 — 6), зложеною „в дусі народньої пісні і настілько талановито, що своєю вартістю не уступає найліпшим народнім пісням.“¹⁾ Далі йде стаття Болеслава Лімановського „Мореллі, Руссо і Маблі, соціялістичні писателі XVIII віку“ (стор. 7 — 38) в перекладі Франка, а під перекладом вірш М. Старицького „До молодежи“ (На вас, завзяті — юнаки, стор. 38), як по закінченні „Воа Constrictor“ надрукований Франків переклад „Пісні про сорочку“ Томи Гуда (стор. 62 — 63). По закінченні статті Софрона Крутя йдуть два „Критичні письма о галицькій інтелігенції“ Франка (стор. 80 — 93), далі „Вісти з України“, що на них складаються „чиншова справа“ Олени Пчілки (стор. 93 — 99), допис із Полтавщини (стор. 99 — 101) та статейка про „клопоти російського уряду з свободою“ (стор. 101 — 104), далі є знову вірш Старицького „До Шевченка“ (стор. 104), потому „фотографія“ Михайлини Рохкевичівни п. н. „Кума з кумою“ (стор. 105 — 110), „дуже цікавий образок із життя жінок у Лолині“ по вислову Франка²⁾, „Дума про Наума Безумовича“ Джеджалика — Франка (стор. 110 — 113), „Вісти з Галичини“ (стор. 113 — 148), а по закінченні Павликового „Пропавшого чоловіка“ стаття Франка „Література, єї завданє і найважніші ціхи“ (стор. 209 — 215) з приводу розвідки Нечуя-Левицького „Сьогочасне літературне прямування“ яко перша частина „Хроніки“, що в її продовженні надрукована Франкова рецензія п. н. „Новий сербський місячник „Стража““ (стор. 216) й подана „Бібліографія“ (стор. 217 — 220).

Захоплення видавців „фотографією“ Михайлини Рохкевичівни, що так сильно відбилося в їх листуванні з обома Рохкевичівними, знайшло свій відгомін також у такій примітці видавництва до друкованого тексту: „Картинок, схоплених з життя з фотографічною вірністю, без примішки повістьярської фантазії, у нас доси майже зовсім не було видно в літературі, а прецінь такі картини, коли б їх спи-

¹⁾ І в Франко. Нарис, стор. 248.

²⁾ Там само.

сано багато, мали б не тільки огромну вартість етнографічну і язикову, але були б міркою вірности повістей артистичних тай з другого боку давали б до них багатий матер'ял. Картинка, чи там сцена, котру ту подаємо, може послужити взірцем для подібних праць. Се не просто з уст народних списане оповіданє, — а прецінь і не повістка артистична, — се немов сирий матер'ял до повісти, згромаджений умілою рукою. Вкажу тільки на подібні студії і записки Решетнікова, знаменитого реаліста російського, котрий в них іменно находив відсвіженє і скріпленє для свого таланту. І в нашій літературі появленє цілого ряду подібних картин може багато причинитися до тверезого пониманя життя народного і того завданя, яке має перед ним література. Тому то радо містимо сесю картину в нашій збірці і широ бажаємо, щоб молода єї авторка не покидала й надалі подібної праці“ (стор. 105).

На низку „Вістей з Галичини“ складається вісім статейок, між ними „Про комарнянських зарібників і оліярників“ Н. С. — Андрія Коса (стор. 115 — 118), „Ученицька бібліотека в Дрогобича“ Микити — Франка (стор. 123 — 128), „Доходи і видатки вбогого священника“ Н. С. (стор. 128 — 133), правдоподібно Франка, що одержав із Лолина від Ольги Рохкевичівни відпис книжечки доходів і розходів її батька, „Лихва на Буковині О. Т.“ (Остапа Терлецького) (стор. 133 — 144) на підставі книги Юлія Пляттера й нарешті „Зарібки і жите львівського зецера“ Йосипа Данилюка (стор. 144 — 148); остання стаття фактично Франкова, написана на підставі матер'ялів Данилюка.

Журнал виходив головню коштом наддніпрянців. Наскільки собі пригадавав Павлик, ладячи своє листування з Драгомановим, на видання одержав він від М. Драгоманова 250 руб., від Олени Косач 100 р. від київської Громади 333.32 р., з Одеси 200 руб., разом 883.32 р. Самій друкарні заплачено поверх 1000 австрійських гульденів¹⁾.

Найрідшим стало 1 ч. „Громадського Друга“. Його ж і найбільше забрала поліція, бо 92 на 600 примірників накладу. Склад усього видання був у двох місяцях: менша частина в поляків-студентів університету Красуцького й Ожаровського й відсіля дещо захопила поліція при трусі; далеко більша частина була в друкарського складача поляка Йосипа Шустера, що незабаром після виїзду Павлика зо Львова на початку 1879 р. застрілився. Куди подівся останній склад видання, не міг довідатися Павлик.²⁾

На жаль, ні Павлик ні Франко не лишили окремих спогадів про перший український соціялістичний журнал. Те, що написав Франко в сільветці Павлика з 1905 р. про згаданий журнал, відбиває на собі не дуже приязні відносини між ними в тому часі. З приводу конфіскації журналу писав тут Франко, що те, „що було солідне, обдумане, літературно й науково цінне в змісті тих видань, те не було конфісковане. Отже не був конфіскований переклад Шеффле „Суть соціялізму“, ані Лявге „Робітницьке питання“, — стояло тут, — не підпали конфіскації статті Софрона Крутя, не підпали конфіскації численні дописи (Вісти з Галичини), де уперве розкривано і фактами

¹⁾ Переписка, II стор. 293. На видання „Дзвона“ одержали видавці 50 гульд. від польського соціяліста з Варшави Мендельсона, що пробував тоді у Львові, а не таким титулом, що перехований в його квартирі запас 2 ч. „Громадського Друга“, захований від конфіскації при одному трусі знайшла й забрала поліція. (І в Франко. Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки. Літературно-Науковий — Вістник. 1905, кн. 3, стор. 169).

²⁾ Там само, стор. 295 — 296.

ілюстровано економічне та соціальне життя народу, особливо інтересні дописи д-ра Андрія Коса (Н. С.) з Комарна; не були конфісковані літературні критики, дописи з України і т. і. Підпали конфісковані всі три повісті д. Павлика та численні уступи тих писань його й інших, де виступалося проти духовенства і властей (в тім числі моя вірша „Про Наума Безумовича“ та сильно антимілітаристична „Пісня про рекрутське життя“ селянина Романа Гудзмана, передана мені пок. Львом Василівичем), та мов оповіданнячко „Моя стріча з Олексом“ за виклад соціалізму селянам. Коротко кажучи, конфісковано все, що мало більше публіцистичний характер і говорено було занадто необережно і що *mutatis mutandis* конфісковано би й тепер. Значить, видання в головній своїй суті було зовсім можливе і могло б було мати навіть значний успіх серед публіки, числити на яких 400—500 пренумерантів, якби на його чолі стояв обережний і з прасовими законами добре обізнаний редактор. Та д. Павлик, розпочавши видання на власну руку (коли я вийшов із в'язниці, річ була вже постановлена), взявся до нього, скажу сумлінно, зовсім невідготований, своєю легкомисністю в трактуванні справи зразив собі зараз на початку найбільше з усіх нас тямучого в таких річах Остапа Терлецького і потому вів діло, так сказати, на пропале, не силкуючися зміркувати, що може перейти цензуру, а що ні. Що більше, по конфіскації кожного номеру не була (після тодішньої практики) виключена можливість видобути книжку з прокуратурі по вирізанню карток із інкримінованими місцями: зробивши нове видання тих карток із пропущенням сконфіскованих місць, ми могли б були врятувати решту тексту і, хоч з спізненням, усе таки випустити видання в світ. Д. Павлик, — не знаю, чому, — відразу, при конфіскації першої книжки „Громадського Друга“, зрезигнував із тої зовсім можливої процедури, числячи на те, що удасться перед конфіскацією врятувати хоч часть кожного накладу. Сей рахунок не був зовсім вірний, наклад майже всіх книжок пропав дуже основно і цілість видання давно зробилася великою бібліографічною рідкістю. Але що гірше, видання, з якого не роблено легальної едичії, поставлене було тим самим на стопі нелегальності; жандарми і поліція мали пожадану нагоду в разі придбання хоч одного примірника сього видання у кого небудь тягти чоловіка перед суд; таких процесів, що все кінчилися засудами, було справді кілька.¹⁾

Що торкається Терлецького, в своїх спогадах про нього розповів Франко, що до журналу „прошений був і Остап, та якось не потягав“, не зважаючи на те, що якийсь час жили Павлик із сестрою Анною, Терлецький і Франко разом. Нема сумніву, що на характері видання з його наслідками — безустанними конфіскаціями відбилося їх нудженне життя й положення банітів, про що ось як оповів тут Франко: „Часто бувало так, що одного дня ми не знали, що їстимемо другого; з платою за помешкання опізнювалися часто; та найгірше боліло нас те, що вся руська суспільність з висмком купки молодіжи уникала нас як зачумлених. Ми опинилися в положенню банітів, викинутих із суспільности, і нервові роздрознення відповідне до такого положення знаходило вираз у нашій журналі, який номер за номером конфіскувала прокуратурія. Остап держався з боку від нашої роботи. Він, оскільки знаю, був противний видаванню журналу так швидко, без доброго приготування, і ще перед моїм виходом із арешту перечився

¹⁾ І в. Франко. Михайло Павлик, стор. 167 — 168.

про се з Павликом. Потім, коли журнал таки почав виходити, він обмежився на іронізуванні над „масою енергії“, яку вкладали ми в се діло, а на просьби, щоб і він узяв часть роботи на себе, відповідав іронічно, що він „стара руїна.“ Та про те видно було, що безвихідне положення дуже мучило його.“ На відсутності його в праці над журналом заважив „якийсь тихий антагонізм“ між ним і Павликом. „Тільки — написав Франко в своїх згадках — коли Павлик пішов відсиджувати присуджений йому арешт і я сам пильнував видання остаточної часті нашого органа, що вийшла п. н. „Молот, галицько-українська збірка“, я здужав намовити Остапа, щоб він написав розбір книжечки Плятера „Der Wucher in der Bukowina“. Се була одинока його праця, поміщена в нашій тодішній видання. Повість Павлика „Пропавший чоловік“, уміщена там, знеохотила його зовсім до нього; в виведеній там фігурі Напуди він добачав карикатурне змалювання свого власного поступування в Відні в 1877 році; наскільки у д. Павлика справді була інтенція докорити боязливостю власне Терлецькому і наскільки він мав для сього підставу, не берусь судити.“¹⁾

Коли вже є згадка про оповідання Павлика, треба сказати, що він дуже потерпів як автор оповідань. Правдоподібно не тільки життєві незгоди, але й конфіскація всіх трьох його оповідань заважили на тому, що він не продовжував своєї повістярської діяльності. Франко висловився про надруковані оповідання Павлика, що вони „всі три дуже оригінальні і при всіх хибах композиції дуже цінні з літературного боку.“²⁾ Його „Юрко Куликів“ оповідає про селянина, що збожеволів у війні з Італією й в напівбожевільному стані провів своє життя, злочасна для нього „Ребенщуківа Тетяна“ малює гірку долю молодиці, що її батьки приневолити вийти заміж за нелюба. „Пропавший чоловік“ це низка згадок поповича - студента університету про своє дотеперішнє життя. Свої критичні уваги про останнє оповідання подала Ольга Рощкевичівна в листі до Франка.

Заступлення соціалістичної теорії в журналі назвав Франко не зовсім щасливим, бо Шеффле в своєму творі „доволі важким і непрозорим способом викладає головні теорії соціалізму з основною тенденцією показати його неможливість“, а з праці Лянґе, що „далеко більше для пропаганди соціалістичних ідей могла причинитися“, надруковано всього два перші розділи³⁾. Та, як відомо, на такий і не інший добір вплинув Драгоманов. При цьому не треба забувати, що щойно в часі видавання першого соціалістичного журналу обидвом його видавцям, Павликові й Франкові, довелося перший раз серйозно розкушувати соціалістичну проблему.

¹⁾ І в. Франко. Др. Остап Терлецький. Споми́ни і матеріали. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. L, стор. 45 — 47).

²⁾ І в. Франко. Нарис, стор. 248.

³⁾ Там само, стор. 247.

Промова посла Кирила Вальницького

(з клубу сель. роб. єдність, виголошена на засіданні сейму 31 січня 1929 р.)

Ставлення до бюджету держави польської українських мас, селянсько-робітничих, що я тут репрезентую, є ясне й просте. Державний бюджет, плян державного господарства є ніщо інше, як конкретне застосування на певний протяг часу того ладу і тої системи господарства, які вже існують. А система господарства в Польщі є система капіталістична. З тою системою ми боремося, бо її істотний зміст становить класове гноблення. Бюджет кожної буржуазної держави є власне плян зміцнення й забезпечення капіталістичної системи вже просто тому, що кожний буржуазний уряд, отже і кожний уряд буржуазної Польщі, є виконавчий орган владущої класи, класи капіталістів. Очевидно, і цей запроєктований від уряду бюджет є плян усталення господарства й політики буржуазії й поміщиків у Польщі. Цифри, подробиці, висока позиція того бюджету то вже—тільки ілюстрації тої його основної властивості. Не вдаючись у деталі запроєктованого бюджету, я хочу з приводу загальної дискусії, а потім дискусії політичної зайнятися насамперед справою, яка тут часто буває предметом суперечок, національною справою в Польщі, зокрема справою українською. П. посол Паліў, заступник українських націоналістів (голос буржуазії) казав сьогодні, що нарід український бореться з цілим народом польським. Тут, в цім сеймі часто відновляються спроби і в таборі націоналістів польських, і в таборі націоналістів українських, спроби викривлення дійсного змісту і дійсного характеру боротьби національностей у Польщі і національного гноблення, що існує в Польщі. Ці спроби змагаються до того, щоб боротьбу національностей в Польщі змалювати, як боротьбу між народом польським і непольськими народами, що живуть в Польщі. Селянсько-робітничі маси без різниці національної приналежності заінтересовані в тім, щоб ту безумовну неправду демаскувати. Ні нарід польський, ані нарід український, ані жоден інший заінтересований нарід не творить нині якоїсь монолітної цілості. Противенства суспільні, класові противенства в середині кожного з тих народів є більші за всілякі національні різниці і противенства. Робітник і селянин польський не відповідає за політику польської держави, зокрема за національну політику польської держави. Бо та політика і є політика його класових ворогів—буржуазії й поміщиків. Польський робітник і селянин не відповідає за політику національного гноблення в Польщі так само, як робітник і селянин український і білоруський не відповідають за угодову політику української чи білоруської дрібної буржуазії. Отже я кажу, що політика польської держави не є політика народу польського, не є політика його переважної більшості.

Прилучення земель західньо-українських і західньо-білоруських до Польщі не було подиктоване інтересами тої переважної більшості,

не було подиктоване інтересами польського робітника й селянина, воно було виключно подиктоване інтересами польської буржуазії і польського панства. Етнографічна Польща була і є надто малою територією, щоб на тій території, в умовах, що витворила революція на Сході, можна було встановити владу капіталістів. Польська буржуазія, стративши ринки збуту на Сході і маючи на Заході такого високо індустріялізованого сусіда, як Німеччина, хотіла через окупацію неіндустріялізованих земель західньо-українських і західньо-білоруських здобути собі ринки збуту, здобути ринки сировини, ринки дешевих робочих рук, а панство, позбавлене своїх володінь робітничо-селянською революцією на території колишньої царської Росії хотіло дістати за всіляку ціну на просторах західньо-українських і західньо-білоруських свої земельні маєтки. Статистика маєтків на кресах є якнайкращий доказ на те, що ті землі західньо-українські і західньо-білоруські—то є польські колонії.

Маємо в воєводствах: Волинському, Станіславівському, Тарнопільському, Львівському, а потім в воєводствах українських, не лічачи Полісся й Холмщини, приватних маєтків понад 50 гектарів—2794. З того числа в руках українців є 208 маєтків, а в руках поляків 2228. Маємо на тих просторах оброблюваної землі 6.700.000 гектарів. З того 3.100.000 гектарів себто майже половина є в руках поміщиків, майже виключно поляків. Маємо в воєводствах білоруському, віленському, новогрудському і мішанім україно-білоруським, поліським, приватних маєтків понад 50 гектарів землі 5596, з того в руках білорусів 485, а в руках поляків 4724. Маємо в Польщі 19.000 поміщиків, з них 16.000 поляків (Голос на лавах меншостей: звідки пан бере білоруських поміщиків, коли їх немає). Я оперую статистикою з урядових джерел, тільки на підставі джерел урядових цитую ці цифри (Голос споміж меншостей: 400 поміщиків не маємо напевно). Тут мова не тільки про поміщиків, але також про куркулів, бо йдеться вже про маєтки 50-ть гектарові. (Пан Хруцький: До них належить наш колега, що має 100 десятин). Прошу ласкаво не перепиняти, бо я маю всього 30 хвилин на цілу бюджетову дискусію. Отже маємо у Польщі 19.000 землевласників, з них 16.000 поляків, а половина того, себто 8.000 розсілася на землях західньо-українських і західньо-білоруських. Отже, маємо на тих землях 3 мільйони безземельних і малоземельних селян українських і 2 мільйони безземельних і малоземельних селян білоруських. Отже маємо кількамільйонову масу людей, позбавлених землі й роботи. Маємо велетенський, виразно колоніальний резервуар робочих рук, призначених насамперед обробляти панські землі, де білоруський і український селянин працює, не маючи жодної охорони в яких-будь статутах, жодного забезпечення з боку держави в умовах суто-паншизняних. Що ті землі є польські колонії—показує між іншими і той факт, що на них зовсім нема промислу. А саме, маємо на тих землях 10 мільйонів людности і з тих десяти мільйонів в промислі працює 785 тисяч. І в яким промислі? В промислі дрібнім, обчисленім на найперші щоденні потреби. А саме маємо понад 200 тисяч чоловіка, зайятих в споживчому промислі: себто в пекарнях, млинах та ковбаснях. Маємо понад сто тисяч чоловіка, зайятих в дерев'яному промислі: в тартаках, при рубанню ліса. А потім ідуть уже дрібні металеві майстерні, дрібні цегельні, цементовні, дрібний промисел гарбарський і тютюновий, крім того два більших промислових осередки на тих землях, себто Заглемб'є Дорогобицько-Бориславське, де працюють на копальнях і в хемічному

промислі 55 тис. робітників і білостоцькі фабрики, де працює щось із 17 тисяч робітників. В світлі цих цифр ситуація є дуже прозора. Очевидно, що той дрібний промисел не може заспокоїти потреб 10-мільйонної людности, що той промисел не може дати роботу багатомільйонним масам сільської бідноти, гнаної злиднуванням і голодом до міських центрів. Очевидно, що призначення тих земель—бути ринком збуту для промислу корінної Польщі, бути ринком дешевих робочих рук для буржуазії і землевласників, що призначення людности тих земель, земель, багатих на природні добра—бути тягаровою силою для розвитку і усталення капіталізму в Польщі. Про те, як провадиться те колоніальне господарство в нас на тих так званих кресах, виразно свідчить між іншим нечувано грабіжницьке лісове господарство на тих землях, те, про що вчора говорив професор Рибарський, не згадуючи, очевидно, що те хижацьке господарство іде коштом трудящих мас Західної України і Західної Білоруси. Господарство те полягає в цілковитому знехтуванні дерев'яного промислу і в щораз більшому експорті дерев'яної сировини, експорті, що зростає дедалі то швидше понад всяку норму натурального приросту. Знаємо з урядових звітів, що найменше четвертина торговельного балансу спирається на вивіз дерева, знаємо із звітів урядової анкетної комісії, що те господарство виглядає так фатально, що в той час, коли продукція дерева, натуральний приріст дерева в Польщі виносить річно 8.700.000 куб. метр., то 1927 року за перші дев'ять місяців, не лічачи досить великого внутрішнього споживання, вивезено з Польщі 10 мільйонів кубічних метрів. Те лісове господарство то одна з найяскравіших ілюстрацій колоніального господарства на землях українських і білоруських.

Для суцільности картин треба було б ще дві слові сказати про військову колонізацію на наших землях.

Людність тих земель, цілком зруйнованих імперіалістичною війною, Польща надарувала колонізаційною земельною реформою. Ті землі сповнено озброєними колоністами, очевидно, насамперед для того, щоб збутися гніву й ненависти голодного на землю польського селянина в корінній Польщі і щоб з того селянина зробити знаряддя поміщицької і буржуазної політики на кресах, щоб з нього зробити вірного гайдука тої політики. Те все, про що я говорив, становить головний зміст національної політики, бо все інше, то вже надбудова, все інше—то вже наслідки, то вже тільки методи вложення того змісту в певні рами політичного режиму, в певні рами системи адміністрації чи урядування. Ті методи урядування в Польщі є дуже спрощені. Єсть то політика батога, застосована до трудящих мас поневоленого народу і політика дрібних поступок і підплат супроти буржуазних верхівок того народу. Клясичний зразок тої політики—українське шкільництво. Тим часом як основа, підстава того шкільництва, народне шкільництво українське до останку винищене, уряд офірує двом чи трьом ученим українські катедри в Варшавському університеті і зважається кинути певну грошову загомогу на майбутній університет український. Я хотів би нагадати, панове, що свого часу визначний буржуазний польський публіцист Костянтин Сроковський написав книжку під заголовком „Національна справа на східних кресах“; автор тієї книжки заявляє на початку, що має намір сказати тільки окрушину щирої правди, бо розуміє, що спроба його є до певної міри нетактовна, як порушення немилої теми в товаристві. Не вважаючи на те, що автор тієї книжки мав намір сказати тільки окрушину

щирої правди про національну політику—все таки в кінцевім своїм висновку він дійшов до такого переконання: слов'янські меншості на кресах є гноблені національно і винищені господарчо. Але та брошура була написана 24 року і той кінцевий висновок п. Сроковського був опертий між іншим на тім, що на Волині—Галичиною він зовсім не цікавився—на один мільйон української людности він знайшов тоді ледві 471 народню українську школу. Тепер ці відомості зовсім передавлені, бо тепер на Волині, згідно з урядовим звітом, який ми дістали на попередній сесії—нема навіть одної сотої, бо тепер на Волині є тільки чотири українські школи. Ще гірше, як у шкільництві, стоять у нас справи в усіх інших ділянках суспільного життя. Чи треба говорити про ті так звані основні громадянські права, про волю зборів, про волю слова, друку. Ані сліду, ані навіть тіні не осталося в нас з тих вільностей. Чи треба, може, говорити про той без краю довгий ряд політичних процесів, що перейшли по наших землях і ще й досі переходить. Чи треба говорити про страшну недолю політичних в'язнів наших? Саме тепер, коли тут говоримо, у Львові голодує понад 100 в'язнів, щоб протестувати проти масового биття їх, що сталося 26 цього місяця.

Чи може маю говорити про вільність наших посольських віч, на яких буквально цькують нас на псів, і посилають професійних бандитів розбивати нам голови, як то було в Станіславові з послом Хамом. Чи, нарешті, маю говорити про переслідування нашого освітнього руху, переслідування, що в останні два роки набрало потворно масового характеру? Все то є речі занадто відомі. Кожний відрух самооборони, кожний відрух боротьби українського селянина й робітника, чи то буде Просвіта, чи то буде професійна спілка хліборобських робітників, підлягає завжди тій самій системі утисків і терору. Недавно в Східній Галичині було два хліборобських страйки на селі. В галицькому селі панує такий безсоромний визиск, якого нема ніде в Польщі. І що ж виявилось? Те виявилось, що мусіло виявитися. Виявилось, що нинішня Польща є поняття рівнозначне з поняттям капіталістичних і землевласницьких інтересів. Довела те сама державна поліція, бо український селянин, ставши до боротьби з визиском польського поміщика чи спекулянта, мусів боротися з польською поліцією. Наслідки тієї боротьби відомі. Два трупи, двоє калік, два десятки нових політичних в'язнів і знов два політичні процеси.

В історію революційного руху українських мас записані дві нових кривавих подій: в Гребінному й Батятичах. Обі ті події творять разом дуже вимовний і викінчений образ. Бо в Гребінному селяни страйкували проти визиску поміщика, а в Батятичах, де забито кілька селян, селяни українці й колоністи польські й німецькі разом солідарно страйкували проти визиску деревного спекулянта. Проти об'єднаного поміщицько-спекулянтського фронту став об'єднаний фронт праці, документуючи свою готовість до боротьби кривавою офірою.

В бюджетовій комісії міністер внутрішніх справ заявив, що не може змінити національної політики, бо не має диспозиційного фонду, бо сейм йому не дає диспозиційного фонду. Признання великої, історичної ваги. Значить, уряд шукає розв'язання національної проблеми в диспозиційному фонді, значить, то є національна програма уряду, значить, уряд думає, що одночасно з масовим убиванням українських селян, одночасно з масовими політичними процесами, одночасно з переслідуванням політичного й освітнього українського руху можна просто за гроші купити визвольний рух народу українського.

Польський фашизм любить приодягатися в одержі лібералізму. Яка внутрішня вартість того лібералізму, показує те найліпше хоч би справа шкільництва, про яку я говорив, але крім того, я хотів заявити, що часи, коли національні справи можна було залічити до обсягу диспозиційного фонду, коли ті справи можна було залагодити кредитом, концесією, зовнішністю національного лібералізму, дозволом написів на поштових скриньках чи на залізничних двірцях, коли можна було тим способом залагодити справи національні — ті часи, дурні часи безповоротньо минули. Коли тепер виникає визвольний рух поневоленого народу, то ніяка сила його не погасує, не допоможе диспозиційний фонд, не допоможе шпиг, що скрізь висить, не допоможуть клаптики визнаних язикових прав. В нинішній історичній добі, цілком з цього погляду неподібній до передвоєнних часів, визвольний рух поневоленого народу то є разом з тим, і рівночасно на 100% рух за державну незалежність, то є разом з тим, і кажучи мовою судових вироків, боротьба за одірвання частини від цілості і нічого тут неможна вдіяти. Автономія, про яку тут часом хтось мурмоче, автономія територіяльна й культурна, як спосіб розв'язання національного питання, це є вже нині історичний анахронізм. Австрійські часи без повороту минули, минули також часи австрійської автономістичної есдецької школи, і навіть другий інтернаціонал на конгресі в Брюсселі зважився признати право самоозначення аж до цілковитого відокремлення для народів поневолених, ба навіть колоніальних, що не заважає панам з другого інтернаціоналу тут репрезентувати цілком відмінний погляд, правлячи нам, що треба поважати міжнародні трактати.

Та величезна різниця в характері й динаміці визвольного національного руху часів передвоєнних і часів повоєнних є очевидно також причина, — чому присутні тут в великому числі українські націоналісти говорять дещо відмінною мовою, ніж те робили їх попередники, от хоч в австрійському парламенті. Коли в австрійському парламенті виступав пан Кость Левицький, ставлячи автономістичні бажання поділу Галичини, то він тоді декларував лояльність державі. Тепер його наступник пан Дмитро Левицький або пан Паліїв, хочаби утриматися на поверхні політичного життя в змінених політичних умовах не можуть уже явно декларувати вам лояльність. Вони мусять складати свої так звані принципові застереження, принципові декларації. Інша річ, що ті їхні принципові декларації призначені тільки для цієї трибуни, а ця трибуна, як відомо, не надто часто служить для маніфестування політичної правди й щирости, бо знаємо (голос: то мова на експорт). Я вас не перепиняв, маю чотири хвилини часу. Знаємо, що коли з цієї трибуни (голос на лавках українських: ви говорите мовою українських націоналістів, ви підшиваєтеся під українців. Ви хочете утриматися на поверхні). Та не забирайте у мене часу. Знаємо, що коли з цієї трибуни міністр говорить про мир, то думає про війну. Отже така сама історія з панамі з УНДО, коли вони говорять про війну, з польським урядом, то одночасно думають про умови миру. (Голос на українських лавках: ви лизали царські чоботи). Ні, не брешіть, пане, я сидів у царській в'язниці.

Отже, я хотів заявити, що в нинішній історичній добі боротьба за визволення поневолених народів, де вона виявляється, то є виразно відосередня сила, то вже не є шукання компромісових шляхів, то не є навіть боротьба за співжиття на основах рівности, то є виразно революційна сила. І коли пан Паліїв тут нарікав, що не вважаючи на гарні слова, санація нічого не робить для розв'язання національної

проблеми, то на те є одна відповідь — буржуазний уряд не годен розв'язати національного питання — не тільки тому, що не хоче, а також тому, що не може, що об'єктивно не має сили його розв'язати. Потім я хотів заявити, що боротьба українського народу за вільність, то є властиво в суті своїй клясова боротьба, бо то є боротьба за визволення безземельних і малоземельних українських селян (Гомін). В переважній частині наш нарід то є безземельні й малоземельні, панове послі, і я говорю про це для того, щоб підкреслити найважливішу для мене річ, а саме ту, що боротьба за визволення українського народу залежить від клясової боротьби, є тісно з нею сполучена. Коли пан Стронський в листопаді обстоював анексію земель українських до Польщі, то лякав український нарід, що в протилежному разі на тих землях були б більшовики. Досвідчений політик п. Стронський, цілком очевидно, зовсім не зорієнтований в українських справах. Українського народу не можна лякати більшовиками, український нарід можна лякати польською поліцією, український нарід, особливо трудящі українські маси знають, що більшовики дали українським селянам землю без заплаги, що вони створили українську незалежну державу (Гомін).

Віцепрезидент Возніцький. Пане после, прошу кінчати.

Вальніцький. Зараз кінчаю. Те, що я говорив про ставлення українського селянина до радянської спілки, мусіли б нарешті усвідомити собі відповідальні польські політики, тим більше, що те їм дуже придасться для оцінки перспектив військових походів проти Радянської спілки, що готуються в Польщі. Я читав в однім урядовім органі, що на випадок такої війни можна сподіватися, що серед українського народу збудиться полонофільський настрій, очевидно в розумінню симпатії до нинішньої буржуазної Польщі. Я повинен заявити, що такий погляд чи надія, то глузування з здорового розуму; буде зовсім навпаки. Готуючись до війни, не надійтеся на українського жовніра, бо дуже помилитеся.

Віцепрезидент Возніцький — Я не можу дозволити таких заяв. Будь ласка, кінчайте свою промову.

Вальніцький. Кінчаючи свою промову, хочу ще раз сказати, що українські маси добре розуміють, що перемога їх боротьби за національне визволення залежить від поразки капіталістів, від поразки поміщиків і буржуазії, що в їх руках політика національного гноблення є тільки знаряддя їх загальної клясової політики. Від перемоги провідної для трудящих мас ідеї соціалізму залежить тепер визволення поневолених народів.

Тієї війни з перевагою капіталізму український робітник і селянин хоче, ту війну він вже провадить і на фронті цієї війни він солідарно разом з селянами й робітниками цілої Польщі мусить здобути свою перемогу.

кризу й галицька інтелігенція, в наслідок тих соціальних заперечень. В мистецькій творчості та криза знайшла свій певний відбиток. Знайшла вона його й в музиці — в особі Дениса Січинського (1865 — 1909). Вся історія Дениса Січинського, його бурхливе, розхристане життя, його важка самотня смерть дають виключно повну картину характерної особи переходового часу, що відбився з страшенною силою на тому „жилянному начінню“, в який влило таку скажену хуртовину. Це позначилося й на творчості Січинського — гарна музична освіта, велика музична вдача, великі й доцільні творчі заміри, але — з тих поривань не виходить тих наслідків, на які чекає сам композитор! Не дивлячись на оперу „Роксолана“, вокально-оркестрові твори (як, прикладом, чудове „Лічу в неволі“, до слів Шевченка), все ж слава Січинського в мініатюрах, на взірць „Як почувеш в ночі“, „Даремне пісне“ тощо.

Проте, Січинський є вже покажчик нового часу, що приніс із собою благодійні позитивні наслідки для дальшого розвитку галицької музики. Ми маємо на увазі її сучасний стан, маємо на увазі творчість її сучасних репрезентантів, а саме творчість Станіслава Людкевича й Василя Барвинського. Тут ми вже присутні при витриманому, удосконаленому й свідомому утворенні тих нових форм галицької музики, які надають їй європейського та всесвітнього значення. З останніх років маємо ми цілу низку інструментальних та зокрема камерних творів — сонати, тріо, дрібні речі тощо. Самий же останній час приносить нам докази бажання опанувати великий монументальний стиль — я маю на увазі грандіозний „Заповіт“ Барвинського. Зростає й оркестрова музика, що чим-раз більш набуває рис симфонічного динамізму („Рапсодія“ Барвинського).

Високого удосконалення досягла в Галичині музична наука, зокрема ж — музична етнологія. Ця галузь української музики має в Галичині репрезентанта з усебічним ім'ям — я маю на увазі Філарета Колесу, найвидатнішого музичного етнографа України, нашу красу і гордість. Так праці самого Колеси, як і взагалі вся музично-етнографічна робота Галичини мають значення далеко ширше, аніж тільки національне. Тут треба згадати за роботи Ф. Колеси — „Гуцульські мелодії“ (в праці Шухевича); „Ритміка українських нар. пісень“; „Мелодії укр. нар. дум“; „Варіанти мелодій укр. нар. дум“; „Мелодії гаївок“; „Про музичну форму укр. нар. пісень з Поділля, Комишини й Підлісся“; та баг. інш.

Закінчуючи наш нарис, не можна не згадати й наших стосунків з музичною культурою Галичини. Вище згадувалось за підготовку опери Вахнянина; крім того, Всеукраїнське Радіомовлення весь час систематично (3 — 4 рази на місяць, знайомить Радянську Україну з галицькою музикою. В даний момент в Харкові працюють постійно галицькі артисти — Голінський (тенор-співак) та Рудницький (композитор, диригент, піаніст). Останніми часами Голінського запрошено на гастролю до Москви у Великий театр.

Крім цих постійних робітників, Радянська Україна ознайомила з галицькими музиками і в гастрольному порядку. В сезоні 28/29 р.р. по Україні влаштував Укрфіл концертну подорож композитора Барвинського й члліста Бережницького, з творами галицьких композиторів. В симфонічному концерті Укрфіла виконувалися твори Барвинського, також і в попередньому сезоні, коли виконували „Заповіт“ Барвинського. Кінець поточного сезону був позначений гастролями відомої галицької піаністки Любки Колеси, подорож якої по Радянській Україні знайшла такий відгук в радянському суспільстві, що перетворилася на велике музичне свято, зокрема в Києві та Харкові. Останніми часами цілковито налагоджуємо постачання творів галицьких композиторів на Радянську Україну. А також і взаємне постачання Галичині наших творів.

Але за найвиразніший вияв ставлення Радянської України до галицької музичної культури треба вважати чудові „Галицькі пісні“ одного з найвидатніших сучасних українських композиторів Левка Ревуцького (видання Книгоспілки — „Музична бібліотека № 8). Цей опус 14 нашого славного музики має 8 пісень: „Червона ружа трояка“, „Ой сусідко, сусідко“, „Я в квартиронці сижу“, „Моя мила премила“, „На вулиці скрипка грає“, „Як ми прийшла карта“, „Ох, і зажурились стрільці січові“ та „Іхав стрілець на війноньку“. Залишивши головну мелодію в її недоторканім вигляді, композитор надає їй чудового, високо мистецького оформлення, використовуючи найрізноманітніші засоби еучасної техніки (зокрема у частині гармонійній) й надзвичайно яскраво зробивши фортеп'янову частину, виявивши глибоке знання цього інструменту. Прозора, динамічна „Сусідка“ сперечається з насиченим іупебге „Зажурились стрільці“, як і кольоритна „Скрипка“ конкурує з глибоко вдумливою „Як ми прийшла карта...“ Цей опус Ревуцького є великий внесок у світову музичну літературу, й найкраще демонструє глибоку нерозривну єдність двох штучно розрізнених країв єдиної України...

Так поступово і вперто зростає міцний музичний культурний зв'язок двох берегів України, руйнуючи штучні обмеження та кордони, утворюючи міцну єдину українську музичну культуру, майбутній розквіт якої буде забезпечений живленням з обох її коренів

Проф. Я. Полфборв

Хроніка

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ НА РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

● Трьохмісячник української літератури. 1-го квітня в Харкові розпочався трьохмісячник української літератури. В зв'язку з цим Культвідділ харківської окружної ради профспілок влаштував великий вечір читачів, письменників і співробітників газет, на якому зачитано доповідь „Книга і культурна революція“. На вечорі були продемонстровані досягнення української музики. Крім того, Культвідділ організував дві великих виставки, при чому одна з них пересувалась.

● Біографії українських письменників. Зважаючи на велику зацікавленість робітників і взагалі суспільства України біографіями українських письменників та їхніми першими кроками письменницької діяльності, видавництво „Пролетарій“ вирішило зібрати ці матеріали і видати в двох томах.

Зараз матеріал видавництво майже цілком збрало, а I-й том біографій та відомостей за письменницьку роботу українських поетів, письменників вже виготовлено до друку.

В більшості матеріали подали самі письменники (біографії, бібліографії тощо).

● Асигнування на збірку пам'ятки Квітки-Основ'яненка. Президія Харківської Миської Ради асигнувала 1000 карб. на видання збірника пам'ятки Гр. Квітки-Основ'яненка.

● Календар письменника. Мих. Биковець склав угоду з ДВУ на видання календаря письменника, в якому будуть подані детальні інформації про письменників, художників і культурних діячів України і інших республік СРСР.

● Ювілейні марки Михайла Коцюбинського. Вийшли і продаються ювілейні марки Михайла Коцюбинського виготовлені за 4 проектами, ухваленими журі конкурсу на марки. За цим конкурсом як відомо першу премію дістав художник Падалка, другу художник Маренков, третіх премій — 2; дістали їх архітект-художник — В. Кричевський і художник Середа.

Марки випустила ювілейна комісія навшанування пам'ятки Мих. Коцюбинського що утворена при Наркомосі УСРР. Кошти від реалізації марок підуть у фонд на спорудження пам'ятки письменникові у Вінниці.

● Виставка проектів пам'ятника на Шевченковій могилі. 11-го березня в будинку літератури ім. Блакитного Інститут Т. Шевченка відкрив виставку проектів пам'ятника на Шевченковій могилі (Чернець Гори). На виставці є: півсотні різних фотографій ще дореволюційних проектів — Шіортіно, Беклемішева, Шервуда, Левандовського, Липківського, Більського, Панасюка, колективні роботи Савича П. Ф. та Писаренка Н. Я., Епштейна, Долбіра, Леміша, Юрченка, Холодної, Тригуба та проекти невідомих авторів.

Виставлено також 12 моделей, що вже були на конкурсі 1927 року серед них моделі Л. Блох, Кавалерідзе (автора пам'ятника Артема) та Кратко. Крім цього на виставці є декілька проектів роботи студентів Київського Художнього Інституту — Грицаця, Журмана, Борзолевича та інш. Особливу увагу на виставці звертають пляни, аерофотоздіймання та геодезичні дослідження (нівелірний плян).

Ці пляни були подані в брошурі до міжнародного конкурсу. Крім проектів на виставці є чимало надбань Інституту Т. Шевченка, картини Шевченкової роботи, привезені з Богоруслана та передані Інститутові Шевченка з лінградських музеїв; ілюстрації до кобзаря худ. О. Сластьома.

Виставка тривала декілька тижнів і закінчилась диспутом на тему, який же має бути пам'ятник на Шевченковій могилі.

● Бібліотека єврейських письменників. Останніми роками культурні потреби єврейського населення України значно збільшились. Збільшився також попит на художню літературу єврейською мовою. Для того, щоб задовольнити цей попит, всеукраїнське товариство сприяння єврейської культури „Гекульт“ і єврейське кооперативне видавництво „Культурліга“ розпочали видання спеціальної бібліотеки „Єврейські письменники“.

До цієї бібліотеки входять клясики єврейської літератури (Шолом Алейхем, Менделе Мойхер — Сфорим і Перець) та найталановитіші сучасні єврейські письменники.

Для більшої популяризації бібліотек серед єврейських мас, Народний Комісаріат Освіти запропонував окружним інспекторам народної освіти придбати цю бібліотеку для всіх єврейських культурно-освітніх установ.

● Пам'ятник Шевченкові в Ленінграді. Делегація українських письменників, що була недавно у Ленінграді, подала думку про відкриття в Ленінграді пам'ятника Т. Шевченкові. Тимчасовий пам'ятник Шевченкові тут вже був, але років п'ять як

МИСТЕЦТВО

● Передачі мистецьких творів Т. Шевченка. З пропозиції Головної РСФРР Руський Музей у Ленінграді передає Інститутові ім. Шевченка в Харкові мистецькі твори Т. Г. Шевченка, що переховуються у Музеї.

● Українські художники на міжнародній виставці в Голандії. Об'єднання українських художників АХЧУ і АРМУ надіслало на міжнародню виставку в Голандії понад 600 полотен харківських, київських і одеських художників. Українська живопис на цій виставці в усьому відділі СРСР як кількісно, так і якісно представлена повніше від інших союзних республік.

● Виставка німецької графіки. В організації цієї виставки, що її влаштовує Т-во культурного зв'язку з закордоном візьме участь і харківська міська рада. Експонати виставки вже надіслано з Берліна до Харкова.

● Музей українського мистецтва улаштував виставку новітньої української графіки. Потреба такої виставки в столиці України почувалася здавна.

Крім художників, що працюють на Радянській Україні, участь у виставці беруть також

його знято. Пропозицію делегації зараз обмірковує музей Революції та інші організації її установи.

Пам'ятника думають поставити на вул. Червоних Зор, де раніш був пам'ятник тимчасовий.

і митці закордону. Крім великого виховного значення така виставка матиме велике значення для видавництва, що зможуть побачити свої досягнення та хиби.

Виставка відкрита в приміщенні Музею Українського Мистецтва 15 квітня.

● Будинок музеїв у Харкові. Народній Комісаріат Освіти звернувся до Ради Народніх Комісарів з проханням видати кошти на збудування приміщень для музеїв, що знаходяться в Харкові. Тепер музеї містяться в приміщеннях зовсім для них не пристосованих, тісних і темних.

Наркомосвіта прохає для керування будовою будинку музеїв утворити при Раднаркомі спеціальну комісію.

● Диспут про графіку. В середині травня в Харкові в буд. літератури ім. В. Блакитного Музей українського мистецтва влаштовує широкий диспут на тему: „Стара та сучасна українська графіка“.

В диспуті візьмуть участь художники й наукові робітники мистецтва: проф. А. Таранушенко, Сліпко - Москальців, Горбенко і інші.

ТЕАТР І МУЗИКА

● До подорожі українських артистів та музиків за кордон. В Т-ві культурного зв'язку з закордоном в березні відбулося засідання музичної секції, на якому розглядалося питання про організацію подорожі за кордон українських музиків та артистів.

Ухвалено прохати Народній Комісаріат освіти командувати за кордон, зокрема до Західної України і Турції, кращих українських музиків. Крім того, група артистів буде командирована за кордон для власного удосконалення.

Перед Народнім Комісаріатом освіти Т-во піднесло також питання про організацію виставки досягнень новітньої української музики.

● Капеля „Думка“ в Парижу. 14-го березня в буд. літератури ім. Блакитного відбулися загальні відкриті збори, на яких т.т. Нестор Городовенко (маєстро капели) і Грудина (представник НКО) склали звіт про концертні виступи капели „Думка“ у Франції.

● Подорож першої капели кобзарів. 14-го березня в буд. літератури ім. Блакитного на відкритих загальних зборах

т. Полотай (керівник капели) прочитав велику доповідь про концертне турне першої капели кобзарів по РСФРР, Сибіру та Далекому Сході.

● Лібрето для нових опер. Поет Павло Тичина пише лібрето до опери „Маруся Богуславка“; композиційний план його склав народний артист Лесь Курбас. Музику до опери „Маруся Богуславка“ пише композитор Г'єр.

Драматург Яків Мамонтов здав Головному Мистецтву НКО лібрето опери „Золотий обруч“ (за романом Франка „Захар Беркут“). Репертуарний комітет лібрето ухвалив. Тепер на його текст пише музику композитор Лятошинський Б., що вже закінчив перший акт. Опера буде готова до наступного сезону.

● Ювілей Г. Й. Українцевої. Український театр „Музична Драма“ 27 січня 1929 р. урочисто святкував сороклітній ювілей артистичної діяльності акторки українського театру у Москві, Ганни Йосиповни Українцевої.

Шанування при абсолютно переповненій залі, відбулось у великому приміщенні центр. Клубу Комунальників.

Ішла вистава „Сорочинський ярмарок“ в поставленні Д. Олексійка. Ювілярка обрала для себе ролю Хіври.

Ювілейний комітет серед свого численного складу налічував такі ймення, як М. Заньковецька, А. Яблочкіна, М. Дікова, А. Суходольський, Е. Сагайдачний, А. Сулов, Д. Гайдамака, Ю. Шостаківська й інші.

Перед початком Гн. Стеллецький, в коротенькій промові, ознайомив присутніх з головними рисами життя й вдачі ювілянки.

Г. Й. Українцева розпочала працю на російській сцені, а потім 30 років працювала на українській з Суходольським, Суловим, Гайдамакою, Волінін... Од Владивостока до Одеси. З 1924 р. працює у Москві, у Олексійка, у „Муздрамі“. Довгий і широкий її шлях мистецького життя, „густо всипаний гострим камінням та повитий колючим терном“, як висловився Саксаганський у своїй привітальній телеграмі.

1929 року минуло 40 літ, як Українцева працює на сцені.

Одержано на адресу ювілянтки велику кількість привітань, як від приватних осіб, як від різних установ. Гн. Стеллецький

● Ювілей першого українського державного театру. У березні

НАУКОВА ХРОНІКА

● З'їзд Всеукраїнської Асоціації Сходознавства. Правління Всеукраїнської Асоціації Сходознавства ухвалило скликати в Харкові другий з'їзд Асоціації на 2 червня ц. р.

Зараз інтенсивно переводиться підготовка роботи до з'їзду. Цей другий з'їзд Асоціації буде значно ширший і глибший своєю роботою від першого. На з'їзді візьмуть участь закордонні вчені Німеччини, Франції, Туреччини і ін. країн. Крім того на з'їзді будуть представники Східних Радянських Республік, які складуть звіт про розвиток національної культури та про культурне будівництво взагалі своїх Республік.

● Сьоме видання правописного словника. Член редакційної комісії словника української живої мови Гр. Голоскевич закінчує до друку нове сьоме видання свого правописного словника за новим правописом. Словник буде правописно-граматичний із докладними зазначеннями форм та з правописними правилами. Розмір словника — 20 друкованих аркушів. Міститиме він понад 30.000 слів.

● Український географічний інститут. Постановою Раднаркому УСРР р. 1927 — 28 закладено „Український Науково-дослідний Інститут географії та картографії в Харкові“.

Наркомос дав Інституту в м. травні минулого року приміщення із 5 кімнат в Будинку Науки (Лібкнехта 33). З того часу Інститут дістав фактичну можливість працювати нормально.

минуло 10 років з дня заснування першого українського державного театру ім. Шевченка. Театр працює тепер в Дніпропетровському. Ювілей його пристосовано до Шевченкових днів. По великих підприємствах зроблено доповіді про роботу театру, крім того була організована ювілейна виставка.

● Українські фільми за кордоном. В березні в Празі демонстрували фільм ВУФКУ „Тарас Трясило“ під назвою „Багатирі волі“. Фільм користався великим успіхом. Демонстрація його була продовжена, що в Празі спостерігається дуже рідко і виключно для найбільш успішних фільмів.

У Франції на паризьких екранах демонстрували в березні-квітні фільми ВУФКУ „Тарас Трясило“, „Черевички“, „Василина“, „В павутинні“ і „Сплетня“. Ці фільми на прокат випустила французька фірма „Пате-нор“.

● Сценарій про Басарабію. Панченко М. Ю. закінчив і подав сюжетний кіно-сценарій „Мостом через Дністер“, що змальовує революцію в Басарабії, окупацію та захоплення Басарабії Румунією. Для сценарія М. Панченко широко використав як друковані так і недруковані матеріали, а також свідчення та оповідання учасників подій.

Інститутом керує відомий географ проф. Рудницький, автор підручника по географії України. З ним працює ще 6 наукових співробітників та членів Інституту; окрім того набувають кваліфікації при Інституті ще 7 аспірантів.

Інститут видає свій друкований орган п. н. „Записки Українського Географічного Інституту“. Ще минулого року Інститут виготовив нову карту УСРР і здав на неї замовлення „Книгоспілці“.

Окрім згаданої карти, інститут виготовував політично-економічну карту України, розміром 2 x 1/2 метри. Останнім часом виготовляються карти мінерального багатства України та Світу. Карта „Весь Світ“ у проекції Мольвайзе, має бути розміром 62 x 122 см., а України — 134 x 32 см., з додатком Донбасу.

Підготовляють для загального вжитку ще й кишенькову карту України.

Намічено до опрацювання географічний атлас, на візер'я кращих німецьких атласів.

Інститут уже набув для використання при роботі відповідну книгозбірню різними мовами з 1500 томів, 50 закордонних журналів та багато карт різних країн.

● Slawische Rundschau. Під такою назвою в Чехословаччині почав виходити німецькою мовою журнал, присвячений культурі слов'янських народів. В журналі беруть участь вчені СРСР, зокрема Радянської України. Серед інш. запрошено акад. М. Грушевського, проф. Б. Якубського, М. Йогансена та інш.

● Інтернаціональна виставка народної освіти. По згоді з Народними Комісаріатами всіх Союзних Республік 1-го липня 1929 року на території СРСР буде організована інтернаціональна виставка народної освіти. Точно місце, де буде виставка, виявиться трохи згодом, бо Наркомосвіта РСФРР пропонує влаштувати виставку в Ленінграді, а Наркомосвіта України в Одесі.

В українському павільйоні виставки гадають влаштувати 7 великих відділів з 11 підвідділами. Український павільйон оформлять найкращі художники. Всі експонати намічено дати в історичному розрізі, щоб кожний відвідувач міг порівняти теперішній стан народної освіти на Україні з передреволюційним.

Управа Політосвіти вважає за потрібне після інтернаціональної виставки відкрити в Харкові з українських експонатів окрему постійну виставку-музей.

● Всеукраїнська виставка профруху. Всеукраїнська рада професійних спілок ухвалила організувати всеукраїнську виставку з питань професійного руху на Україні. До участі в організації виставки притягнені народній комісаріат праці і Вукопспілка, бо спілка буде також висвітлювати, відображати всі етапи розвитку на Україні робітничої кооперації і трудового законодавства.

Виставка має бути пересувна. Насамперед вона обслужить робітників Донбасу, Харкова, Одеси, Києва, Дніпропетровська і Миколаєва.

● Відділ примітивної культури і народної творчості Наук. досл. кафедри історії України при ВУАН у Києві.

Праця Відділу (про роботу р. 1928 і за попередніх років див. „Черв. Шл.“, кн. 1) дедалі розгортається й набирає більш організованих форм. Організованість позначається як у пляні роботи, що дедалі краще кристалізується—внаслідок послідовної методичної розробки етнологічних проблем, так і в фактичних наслідках цієї роботи, що виявляються в підготованні аспірантури й наукових праць, які друкуються на сторінках „Первісного Громадянства“.

Плян праці. На поточний і наступний роки намічено такий плян роботи.—Загальні завдання: Розроблення методики збирання. Методологія. Комплексне дослідження України. Історія української етнографії. Пережитки примітивної культури на Україні. Порівняний досвід народної української творчості (Слов'янський ритуал і річний святоточний круг). Освітлення соціологічних підстав народної творчості. Спеціальні: Комплексне дослідження Припетського і Десенського Полісся і Дніпрельстану. Примітивний поділ праці і його пережитки на Україні. Пережитки перелогізму і магії. Висвітлення форм народнього господарства, як підоснов побуту і творчості. Дослід над слов'янським ритуалом і річним святоточним кру-

гом. Порівняний досвід народної тоніки. Колективні заняття: Над пережитками магії господарської і обрядової. Над організацією покоління верст. Над відбиттям форм господарства в народній творчості. Над весільним і похоронним обрядом. Над формами народньої тоніки.

Крім того намічено низку індивідуальних питань, що їх мають розробити члени Відділу.

Вже сам перегляд тем виявляє, що Відділ у цілому має на меті, як збирання матеріалу, так і його дослідження в соціологічному напрямі. Деякі теми, як ось дослідження Припетського і Десенського Полісся й Дніпрельстану, щільно зв'язані з сучасністю.

Підготовка аспірантури. Як і в першій половині навчального року, для аспірантів і осіб, що готуються до аспірантури, читаються лекції й проводяться з ними практичні заняття.

Практичні заняття з методики збирання, розпочаті минулого року керівницею Кабінету Примітивної Культури К. М. Грушевською, закінчилися аж на початку березня. Слухачам подані були методичні вказівки про найновіші наукові досягнення в галузі збирання. Особливу увагу звернено на те, що в селянському побуті повинен фіксувати обсерватор-соціолог і як, конкретно, треба переводити спостереження й записи на місцях. Учасники семінара прочитали низку рефератів: П. Глядко́вський — про працю Ріверса „The History of the Melanesian society, I—II”; Ю. Сербул, Спроба комплексного дослідження с. Богатанки Миколаївської округи; Л. Шевченко, Звіт про одинадцять екскурсій на Києво-Волинське Полісся.

Практичні заняття з історії зах.-евр. етнології в цьому півріччі розпочав Ф. Савченко (д. чл. кафедри). Обсяг курсу — від найдавніших до останніх часів. Слухачі знайомляться з предметом лабораторно, розробляючи на лекціях відповідний матеріал.

У березні розпочав курс під назв. „Вступ до слов'янської етнології“ К. Копержинський (д. чл. кафедри). Осередком уваги курсу у цьому півріччі є матеріальна культура й форми суспільного життя слов'ян за найдавніших часів.

А. Степович закінчує практичний курс з слов'янських мов. Рівночасно під проводом кабінету прим. культури провадиться робота студентського етнографічного гуртка при київському ІНО.

Аспіранти Відділу прим. культури у місяці лютому склали кількочку з історії України найдавнішої доби, з первісної культури і з історії української етнографії.

Наукові засідання. За останній час було прочитано кілька наукових доповідей на різні теми, що входять у плян наукової роботи Відділу. Відзначити слід цікавий реферат кубанського вченого т. Лещенка про культурно-історичні ірансько-українські зв'язки.

Видавнича діяльність. У березні ц. р. вийшов друком вип. 2 і 3 „Первісного

Громадянства“ за рік 1928 у одній книзі замість двох, що за пляном мали бути видрукувані. Книжка містить статті: К. Копержинського, К. Грушевської, К. Штепи, В. Денисенка, К. Квіткі.

К. Танан

● Повне зібрання творів Ломоносова. Академія Наук СРСР ухвалила видати до наступного двохсотлітнього ювілею з дня народження Ломоносова повне зібрання його творів. Це буде перше історично-критичне видання творів Ломоносова.

● Українізація п'яти округів ЦЧО. Облвиконком затвердив плян українзації п'яти округів ЦЧО центральної чорноземної області: Острогорського, Білгородського, Львівського, Борисоглібського та Росошанського. В останньому буде українизований вже цього року весь радянський апарат, кооперативні та громадські організації. В інших округах українізація буде тільки часткова.

● Науковий зв'язок з закордоном ВУАН. Відділ старовини при латвійському міністерстві освіти надіслав до етнографічної

комісії Всеукраїнської Академії Наук 4 свої археологічні збірники латвійською мовою. Відділ старовини разом з тим прохає етнографічну комісію налагодити з ним постійний обмін на наукові видання.

● Зв'язок Всеукраїнської Академії наук з Шотландським Археологічним Товариством. Встановлено регулярний обмін виданнями ВУАН з Шотландським Археологічним Товариством в Единбурзі.

● Культурний зв'язок УСРР з Західною Україною. Подорож делегації українських техніків до Львова викликала в колах української інтелігенції Західної України — підсилення інтересу до праці наукових і культурних закладів УСРР. Всеукраїнське товариство культурного зв'язку одержало чимало пропозицій: від Українського технічного товариства у Львові, Львівських сільсько-господарських організацій й інших громадських і наукових організацій Західної України з проханням допомогти налагодити постійний зв'язок з організаціями УСРР.

РІЗНЕ

● Українська дитяча енциклопедія. Найближчим часом Народній Комісаріат Освіти УСРР починає видавати українську дитячу енциклопедію.

Енциклопедія матиме приблизно 200 друкованих аркушів, не числячи малюнків, діаграм, мал та інших ілюстрацій. Передбачається випустити всього близько 20 томів.

До художнього оформлення запрошено видатних художників і ілюстраторів.

Енциклопедія вийде тиражем в 50.000 примірників українською мовою. Вразі потреби вона буде також випущена в перекладі на руську

До співробітництва запрошено т.т. Скрипника, Приходька, Полоцького, проф. Білецького, проф. Семковського, проф. Попова, Ястремжовського, українського письменника О. Слісаренка та інших. Автори є найвидатніші вчені й педагоги України.

В основу енциклопедії буде покладений громадсько-виробничий принцип, на якому побудовано програму сучасної радянської трудової школи. Українська дитяча енциклопедія охопить основні галузі виробництва і знання: сільське господарство, промисловість, шляхи сполучення і зв'язку, торгівлю, суспільствознавство, природознавство, мистецтво тощо.

Редакція енциклопедії вже має біля 70% рукописів для енциклопедії.

Цілом готовий перший розділ „Нежива природа“, складений за редакцією проф. Федоровського та з участю проф. Пономарьова, Барабашова, Хотинського, Івановського.

Готовий також другий розділ „Біологія“ за редакцією проф. Арнольда.

Закінчується підготовка III-го розділу — „Людина“ за редакцією проф. Нагорного.

IV-й розділ — „Індустріальні виробництва“ редагує заслужений проф. Орлов.

V-й розділ енциклопедії — „Сільсько-господарські виробництва“ редагуватиме київський проф. Євтушенко.

Редакцію VII-го розділу доручено професорові Білецькому О.

VIII-й розділ — „Суспільствознавство“ редагуватиме проф. Семковський.

I останній IX-й розділ „Самодіяльність та організація“ редагує т. Борисович-Фінкельштейн.

Енциклопедію призначається для дітей старшого віку. Завдання її — вичерпати для дітей віком 13—17 років знання в усіх царинах історії, науки, мистецтва та побуту.

Видаватиме енциклопедію Державне Видавництво України.

Поточного — 1929 року передбачається випустити не менш половину всієї кількості томів.

● Вогнище польської культури на Україні. Наприкінці 1928 року минуло трьохріччя Центральної Польської Бібліотеки. Бібліотеку засновано в Києві на початку 1925 року з ріжних книжкових фондів. Увійшла туди майже цілком велика книгозбірня Леона Ідзиковського і багато націоналізованих книжок з колишніх панських бібліотек. Таким чином на цей час склався поважний книжковий фонд понад 35 тисяч томів польської книжки та ще 1.300 томів російських і 500 українських.

Треба сказати, що не вся польська література бібліотеки придатна тепер для загального вжитку. Старіша література і твори з виразним аристократично-індивідуалістичним напрямком, яких чимало є в польській літературі, становлять так званий архів і служать для наукових студій.

Цей книжковий фонд відсвіжено книжками Центрвидаву.

За три роки свого існування польська бібліотека зробила чималу працю. З невеликим штатом робітників вона увесь час без перерви працювала ці три роки.

Інтенсивно продовжує працювати бібліотека й далі. Вона не задовольняється тими читачами, що мають самі до неї прийти. Вона шукає читача. І тут бібліотека виробила оригінальні методи. В робочі клуби, заводи, в далекі села з польською людністю вона висилає рухомі бібліотеки („колективні абонементи“) і таким чином охоплює в своїй діяльності великий район, з радіусом до 200 верстов, висилаючи книжки поштою. При цій недостатці польської книжки, що в нас є, це до великої міри задовільний засіб. Даючи певну інструкцію й зобов'язуючи на місці переводити певні нотатки про книжку та читача, бібліотека має уяву про успіх книжки і про обличчя читача. В самому Києві бібліотека обслуговує таким способом 24 установи й понад 50 на периферії. Таким же способом бібліотека обслуговує наукові потреби великих міст, крім Києва, — Житомира, Вінниці, Ніжана, Менська („Інститут Білоруської культури“). Крім безпосередньої праці вивчення книжок бібліотека веде чималу наукову роботу.

В минулому 1928 році бібліотека видала „Бібліографію польської літератури СРСР за десять років радянської влади з 1917 по 1927 р.“.

Покажчика склав директор бібліотеки т. Залевський.

Далі, ведеться праця над „Полонікою“, де зібрано вказівки про все, що торкається Польщі та її літератури в СРСР: всі статті про польське питання, Польщу, її літературу та переклади з польського, що з'явилися мовами українською, білоруською, російською.

Крім того підготовлено і з'яно до друку матеріали для першого числа „Бюлетеня бібліотеки“.

Щоб популяризувати польську книжку радянського видання, бібліотека 1927 року в день жовтневих свят влаштувала виставку польського друкованого слова за десять років існування СРСР. Для цієї виставки було зібрано цілу низку брошур, листівок, відозв з 1917 — 27 р.

Минулого 1928 року, в листопаді м-ці, в зв'язку з тим, що листопад був оголошений за „місяць польської книжки“, бібліотека влаштувала виставку значно ширшого маш-

табу ніж 1927 року. Вона охопила старовинні друки, починаючи від XV століття і до наших часів. Цілком справедливо і заслужено називають польську бібліотеку у Києві „Вогнищем польської культури на Україні“.

● Культурний похід луганців. Культурний похід Луганців — це другий похід з Донбасу за скарбами української національної культури до столиці УСРР.

Перший похід з Донбасу зробили працюючі Артемівщини, що відрядили до столиці — Харкова 350 делегатів.

Березня 11 дня луганська делегація відвідала Народній Комісаріят Освіти, де протягом кількох годин розмовляла з народнім комісаром тов. Скрипником про різні справи культурного будівництва на Україні. Делегати подали тов. Скрипникові понад 100 запитань. Ці питання стосувалися головню справи опанування донбасівським пролетаріатом української культури. У виступах делегати зазначили, що робітництво Донбасу, зокрема Луганщини, досі ще мало ознайомлене з українською літературою, театром та іншими галузями мистецтва. Скаржилися на брак українських шкіл у Луганській окрузі, на брак українських книжок по робітничих бібліотеках.

Тов. Скрипник докладно ознайомив делегатів з основними принципами національної політики й будівництва національної культури на Україні.

Ввечері того ж дня в будинку літератури ім. Блакитного відбулася тепла зустріч луганської робітничої делегації з українськими письменниками та журналістами.

Делегація саме потрапила на вечір пам'яті Шевченка і тому вислухала також низку виступів, присвячених Шевченкові.

● Білоруські письменники в Ленінграді. Слідом за українськими письменниками, на початку березня, в Ленінграді гостювали й письменники білоруські Янка Купала, Якуб Колас, Цішка Гартний, Міхась Зарецький, А. Гурло (кол. лєнінградський робітник), Я. Неманський і тов. Сташевич. Делегація відвідала деякі місцеві заводи, театри, музеї та наукові установи. Було улаштовано також декілька літературних вечірок. Ленінградське громадянство та преса вітали гостей дуже сердечно.

Редакція з сумом сповіщає про смерть нашого співробітника Калістрата Анищенка. Товариш Анищенко, відомий український письменник, автор книжок: „Миросиці“, „Баланс“ та недрукованого ще роману „Піраміди пролетаріату“ та повісті „Христя з Копачева“, помер в Харкові 28 березня ц. р.

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА

Нотатки з мистецького й культурного життя

БУКОВИНА

Боротьба за школу

Можна сказати без перебільшення, що за даною хвилиною ціла Буковина живе пропасницею боротьби за відновлення українського шкільництва. Протягом кількох років по окупації румунська влада потрапила цілком знищити 216 українських народніх шкіл та 15 ут-траквістичних (мішаних), та вісім середніх шкіл, — гімназій, семінарій, — ремісничі школи обернувши їх у румунські. Так само знищено чотирі катедри українські в Черновицькому університеті. Сьогодні у Буковині, ані в цілій Басарабії, а ні в Мармарошині немає ані одної школи, де навчання провадиться виключно українською мовою.

Перед читачем картина стане цілком ясна, коли згадати, що власне в цілій Румунії є не тільки українська меншість, але є суцільна українська територія, заселена переважно українцями. Це — майже дві третини самої Буковини, далі Мармарощина між Тисою та Золотою Бистрицею (тобто трикутник між Карпатською Україною, Галичиною та Буковиною; і зрештою, — це Північно-західня Басарабія (Хотинщина) та південна Басарабія (Акерманщина).

Згідно з законом українці мають право мати свої школи з українською викладовою мовою, але шкільна влада аж ніяк не числиться з своїми власними законами і тому школу скасовано, учителів вигнано, абож обернено в румунів (яничарів, як тут звичайно кажуть).

Року 1925 людність збирала нелегально підписи й надсилала їх до найвищої влади; 1926 року знову надіслано петицію до сенату. Але вислідом було те, що тих, хто збирав підписи на петиціях переслідувано, як злочинців, а тих, що підписали, уважано за прихоронених більшовиків. Сенат відкинув усі петиції.

Минулого року дехто з наївних „діячів“ їздив до Женеви з скаргою на утиски, але Ліга Націй також і не думає припинити глузування Румунії з тих усяких пактів та гарантій прав національних меншостей.

Зрештою, перемога націонал-царанистів, що обіцяли задовольнити всі вимоги нацменшостей, окрилила надіями українців і почалися повсюди виступи за відкриття українських шкіл.

Ради громад, або й більші зібрання селян, повсюди винесли постанови про перехід навчання на українську викладову мову. Із 343 громад в Буковині, майже у всіх 129 чисто-українських громадах уже переведено ці ухвали. В інших громадських радах сидять румуни; бо коли є хоч мала ґруна румун на селі, то їх влада садовить до громадської ради; отже тому саме в цих місцях поки важко перевести через громаду постанову про повернення прав українській школі.

Між іншим уже відповідні постанови почали переходити і по деяких басарабських громадах на Хотинщині. Але там ця справа взагалі йде дуже важко, бо адміністрація тримає міцніше в своїх руках усю владу навіть на селі. Крім того національна свідомість в Хотинщині нижча, а інтелігентно-буржуазні верстви на загал або тягнуть за „румунську культуру“ або „за російську мову“ і там навіть ведеться агітація за впровадження до школи серед українців мови російської.

Отже основне домагання українців — це українська викладова мова, а румунська як предмет, почавши з четвертої класи, — стало гаслом цілої кампанії на селі і запалило цілу баталію за культуру.

Проте вже можна тепер сказати, що ціла та акція піде на марно, бо націонал-цараністи і не думають змінити основні засади шовіністичної політики попереднього кабінету, що ставив собі за мету повну румунізацію мільйона українців у Румунії.

Очевидно одинокий вихід, що поставить українське шкільництво Румунії у вільні умови, що приведе українську культуру до повного розквіту — це диктатура пролетаріату і робітничо-селянська республіка.

Увічнення пам'яті О. Ю. Федьковича

Видатний український поет, Осип Юрій Федькович, як відомо, родився і помер на Буковині.

Свого часу О. Федькович брав участь у культурній та освітній роботі, що й почало провадити засноване в Чернівцях 1863 року товариство „Руська Бесіда“, стаючи по стороні тодішнього поступового національного руху проти реакціонерів — „твердих“. Таким робом О. Федькович залишив в історії Буковини наслідки своєї роботи не тільки як поет-мистець, але ще й як культурно-політичний діяч. Тому, здавалось би, що буковинські українці не забудуть свого „вірла“ і „соловія“ і навіть по смерті подбають за те, щоб, коли не увічнити його пам'ять, то принаймні доглядіти його могилу на цвинтарі у Чернівцях. Та справді воно так не є і коли не згадати за „Народний Дім“ у Вишніці, що має назву від його імені, то в самій Буковині ще мало зроблено для увічнення пам'яті поета.

Щойно цими днями буковинські українці дещо заворушилися та згадали за Федьковича. Різні товариства та українська преса розпочала з нагоди сорок першої річниці смерті поета писати про потребу увічнити чи якось відзначити пам'ять буковинського поета та звернулася з відповідним

закликом до людної і умістила деякі уривки з його творів.

Із газет довідуємося, що могила Федьковича перебуває в стані повного занедбаня — знимка в надгробнику розбита, а власне прострілена кулею, написи на надгробнику, уривок з його творів знищили теж якесь румунське шовіністи україножери, що не залишають у спокою навіть могил українців, а навколо могили — бруд і нема ніякої загороди.

Виникла думка поставити відповідну табличку на будинку „Народного Дому“, але про це чомусь перестали говорити. Натомість підносяться голоси, щоб відкупити рідниний дім Осипа Федьковича у Сторонці-Путилові, що тепер перебуває в приватних руках.

Тимчасом в цілій Буковині помітно деякий рух на користь ширшої акції. Збирається гроші, потрібні на епорядкування могили та догляд у майбутньому.

Прострілений на надгробку образ — знимка поета має бути перенесена до українського національного музею Народовідання, щоб і наступні покоління знали, як завойовник-гнобителі поводитися з могилою найбільшого поета цілої Буковини.

До речі згадати, українська мішанська суспільність несе безперечну вину за це довготривале занедбаня. Львокайська природа цих людей тягне їх увесь час на підхлібницьку роботу до румунських бояр. На ділі — то всі оті адвокати й попи, що запобігають ласки румунських можновладців — ніколи не подбали, щоб належно плекати і охороняти буковинські пам'ятки української культури. Буковинці досі не розпочали на всіх землях України акції на будову пам'ятника поетові.

Буковинські українські культурно-освітні товариства

Нормальне культурне українське життя на Буковині припинилося з початком війни. Стан воєнної облоги, арешти й кари, що падали на українську людину з боку й від австрійської влади, наїзди армій російських, виселення українських родин, табори в Оберляндербруні, а далі румунська окупація, сваволя влади й сигуранци, економічний занепад української людної — все це разом привело майже до цілковитого знищення українських товариств, яких було тут колись дуже багато.

Щойно протягом останніх часів почали деякі з товариств оживлюватись або на ново відкриватись в Чернівцях, а на провінції почалась робота за їхнє відновлення. Власне на провінції товариства були знищені владою, тоді як у центрі деякі з них припинили діяльність під ударами загального терору румунської влади, і тільки частину з них безпосередньо знищили окупанти.

Власне говорити за добу „демократичних ілюзій“, що оце опанувала Румунію, можна хіба тільки в сфері такого дрібязкового товариського та культурного життя, відкриття та можливості засновувати такі товариства.

В сфері політичній та економічній „демократична Румунія“ зісталася така, яка й була — арештування комуністів, високі податки, переслідування шкільництва нацменшостей, румунізація.

Отже останніми днями відновило свою роботу культурно-освітнє товариство „Руська Бесіда“, що було засноване ще 1868 року і відтоді, заступаючи культурні інтереси українського буковинського міщанства, стало фактичним осередком гуртування націонал-демократичної буковинської партії, видаючи одночасно масову літературу в українській мові — політичну, художню й науково-популярну. Його робота тепер поширюється знову на повіті і вже чути, що й там засновуються наново філії товариства.

„Жіноча Громада“ виявляє також певну активність. В Чернівцях вона уряджує серію освітньо-популярних лекцій, ось як: „Про творчість Стефаніка“, „Плекання кожухових звірят“, „Новини із світа астрономії“, „Про повстання держави“, або доповіді, як: „Весна в народніх українських віруваннях“.

„Український Музей Народовідання“ в місті Чернівцях — це безумовно цілком нова установа, яка повстала щойно минулого року. За короткий час існування Музей назбирав уже 1746 експонатів на кінець 1928 року. Чимало селян також дають свої пожертви та дарунки на цей музей. Отак гуцули з села Ростоки подарували боклаги, барівочки, чашки (Федір Калиняк), потім деревляні кіліці для вуликів, пістолі старі, ріжки тощо.

Український музей має такі відділи: церковне мистецтво, народне мистецтво, нумізматика, рукописи, народні пісні, археологія. В пресі з'являються публікації цього музею, що висвітлюють його працю та інформують загальн. Наприклад, статті: „Де лежав старовинний город Хмелів“ — Мирона Кордуби, що сам уперше дослідив місце, де було колись це місто; „Українське народне мистецтво говорить устами Марка Шегалія“ (з малюнками) — Д-ра Володимира Залозецького.

Студентське шовіністичне товариство „Чорноморе“ урядило вечірки присвячені пам'яті Івана Франка та творчості Олеса.

„Українська Народня Книгозбірня“ також почала появляти ознаки життя, так само як „Українська Школа“, хоча це життя виявляється ще досить кволо, бо самої школи як такої ще досі немає.

Українська „Жіноча Громада“ бере жваву участь у буржуазних виступах, що їх уряджують „румунські жінки“, виряджає своїх делегатів до Букарешту, де вони беруть участь у балях та зібраннях, що їх уряджують румуни за протекцією „королеви румунської“ тощо. Жіноча Громада збирається організувати свій часопис, а тимчасом вона має свою сторінку в „Часі“, під назвою „Жіноче Діло“.

Отже по деяких відновлених товариствах іде робота: вистави, хори, концерти, хоча все ще дуже кволо.

В самому місті Чернівцях існує також давнє робітничє товариство „Воля“, що ставить собі, — подібно як і таке саме єврейське

товариство „Моргенрот“ — культурно-освітній цілі в дусі пролетарському і в тому напрямку провадить роботу серед українського робітництва в Чернівцях.

Український театр і музика

В Буковині мистецьке життя українське стоїть, можна сміливо сказати, на другому місці, після німецького. Ми не говоримо тут за технічні й матеріальні досягнення, що ними українське міщанство зовсім не може рівнятися навіть з румунами, але за внутрішню інтенсивність мистецької культури, за фактичні й можливі його територіяльні впливи, великість народніх мас, що можуть підпадати під його впливи з причини єдності мови (Буковина, Басарабія, Мармарошіна). В цьому не буде нічого дивного, коли пригадати, що такий малий кляпоть землі з такою малою людною видав до цього часу вже стільки письменників — Осип Федькович, Кобилянська Ольга, Володимир Кобилянський, Дмитро Загул і т. д. Крім того, саме старовинне мистецтво на Буковині заринає дуже глибоко в історію краю та українсько-молдавського письменства; маса старовинних актів і документів носить на собі сліди українського письменства й культури.

Українське мистецьке життя нині гуртується навколо трьох осередків, коли брати це просторо: музика має за свій центр „Музичну школу“ товариства „Буковинський Кобзар“; театральне життя концентрується більше в товаристві „Міщанський Хор“; літературне — біля „Руської Бесіди“. Зрештою робітники мають свій окремий культурно-освітній осередок „Воля“. Звичайно оживлене і відживлене останніми часами життя українських дрібно-буржуазних верств знайшло вплив і в поширенні видавничої роботи: виходять деякі книжечки, видається дві тижневі газети, одна щоденна з різними додатками.

Український театр у Чернівцях працює, як згадано, при товаристві „Міщанський Хор“. Це товариство має своє власне, хоча й не зовсім відповідне, приміщення, де й відбуваються репетиції, але вистави відбуваються по різних інших залах. Товариство організує постійний театр, придбало усе потрібне приладдя, декорації, костюми, закликала спеціального режисера Сидора Терлецького. Крім того в трупі беруть участь артисти Лесь Томоруг, Унгур'ян, Сідак, Кобилянський, Стефюківна.

Товариство намагається здобути на свій власний будинок і думає осягнути цілі повільним збиранням засобів, що надходять з вистав.

Перша вистава, що нею розпочав театр свою роботу, — була п'єса „Нещасне кохання“, що зібрала повнісіньку залю театру, а потім були всякі інші більш та менші п'єси. Між ними є такі: „Як ковбаса та чарка, то минеться сварка“ — Старицького, „Розбите Дзеркало“ комедія на одну дію Терлецького, „Гостинна св. Микола“ сцен. образ Калитовського;

„Тарас Бульба під Дубном“, драма на 6 дій за Вовченком та Гоголем, написав Терлецький, „Черновецькі Студенти“ — Томаруга, „Чарівниця“ — Альбіковського, „Денщик“ — С. Терлецького, „На перші гулі“ — Васильченка і т. д.

Як бачимо, це все старовинний репертуар, побутовщина, нового з цього не видно нічого, крім власної творчості режисера та всяких примітивних композивань артистів.

Про колосальні досягнення українського театру в УСРР тут ніхто не має найменшого поняття, — бо ніякі вістки сюди про це не доходять.

До характеристики культурно-мистецького життя треба ще згадати, що в ряді міст в інших повітах Буковини театральні вистави до останнього часу було майже неможливо уряджати. Річ бо в тому, що мілітарна влада на основі оголошеного тут від 1918 року воєнного стану, просто забороняє ті вистави, навіть коли цивільна влада їх дозволяє. Таким чином окремі спроби аматорів зробити мандрівку з своїм театром по Буковині кінчаться невдачею.

Аж по знесенні стану облоги, — тобто з кінця 1928 року культурне життя оживалося; відновлюються філії товариства „Руська Бесіда“ по повітах, стали функціонувати „Народні Доми“, почали відкривати „читальні“, — що на Буковині відіграють таку саму роль як „Просвіта“ в Західній Україні. Проте й тут здібається низка перешкод, — майно, будинки багатих організацій захопили румунські організації або влада; вийшли нові закони, яких ніхто на селах як слід не знає. Все ж таки тепер уряджується чимало вистав по менших містах та селах, концертів тощо.

Треба ще згадати за концерти, що їх уряджує тут буковинець Руснак, ліричний тенор з Кенігсберзької опери, що від часу до часу приїздить до Чернівців, і що користується чималим успіхом як серед української так і неукраїнської аудиторії.

Українське культурне життя в Букарешті

В столиці Румунії в Букарешті є багато буковинців, що з різних причин мусіли там отаборитися. Там існує співоче українське товариство „Бандура“, що цього року перетворилося в мішаний хор; на чолі цього хору мають бути проф. Копанський, Радзівський і С. Зибачинський. Товариство лагодиться урядити урочисті концерти для популяризації української пісні, а також на день Шевченкових свят тощо. Учасники хору — буковинці, але є також і жовто-блакитні емігранти.

Найактивніша організація буковинська в Букарешті — це товариство „Буковина“, що об'єднує урядовців, адвокатів з Буковини (українців) та чимало студентів. Це Товариство почало збіркову акцію на заснування гуртожитку при студентському буковинському товаристві „Бурса“, що між іншим також злічить гуртожиток. Пожертви на цю „Бурсу“

збирають не тільки в самому Букарешті, але й на Буковині.

В тім самім Букарешті є ще товариство „Українська Громада“, що складається переважно з емігрантів-петлюрівців.

Цікаве з життя цього товариства є те, що воно почало уряджати, крім деяких націоналістичних концертів та вечорів, також літературні суди.

Минулого року у грудні місяці відбувся „літературний суд“ над Винниченковою п'єсою „Між двох сил“. Драматичний твір прочитано раніше. В суді були захисники і громадські позовники, — на взір публічних судів. Все це здається скопійовано з радянської практики, — але з іншою метою, — щоб виховати аудиторію в жовтоблакитній ідеології в дусі петлюрівщини.

До цього треба додати, що петлюрівська еміграція намагається в Румунії пролізти в усі щілини тубільного українського культурно-мистецького і політичного життя, щоб тим робом використувати українську людність (її в Румунії близько 1.100.000, з чого більшість в Басарабії, а частина в Буковині, Мармарошчині) — для допомоги Румунії на випадок нападу на Радянський Союз.

Кінотеатри в Чернівцях

В столиці краю кінотеатрів є досить багато, якщо взяти на увагу кількість людності. Бо ж і справді шість кінотеатрів на таке місто як Чернівці, — де ми маємо ледве 150.000 людності, числячи сюди також і довколишні приміські села, що їх приточено також до міста, — це вже не так погано. Крім того, кіновистави також бувають на окремих вечірках та концертах.

Який же це матеріал, що ним годуеться центр буковинського культурного життя та що поволі також із цього центра просмикується по цілому краю? Що це за теми й сюжети, що то за творчість, що надає своє забарвлення культурним впливам у Буковині, що тому саме діють на всю українську територію в Буковині та на ті чотириста тисяч української людності, що живе в цьому краю?

Візьмімо, наприклад, репертуар за два тижні в місяці грудні кіна Altes Shtadt-Teater, що знаходиться на одній з головних вулиць — Шкільна вул. (сьогодні страда генерала Презана). Ось вам німецький фільм „Кабінет сміху“, наголовок сам показує зміст; — „Женитися й не сумніватися“, — незвичайні пригоди підчас подорожі медового місяця, п'єса, що „змушує сміятися аж до болю“. Далі маємо „Ідіот“ ніби за відомим романом Достоєвського, але справді модернізовано так, що там беруть участь і червона гвардія і біла гвардія, — головну роллю грає Лон Чани; „Дорога всіх пристрастей“ німецький фільм, що його головним актором є Еміль Янінгс, — сценарій за романом Перлі Пур Шіган, перероблений для кіна від Людвіга Біра. Ось „Терпелива Жінка“, а в ролі її виступає Марія Корода; це „прославлена фільма, що йде

на святах різдвяних“. Ось знову „Сонг“ — брудні гроші, „лірична пісня дівочого кохання, п'єса на 10 актів, за Карлом Фольмелером“. Аж ось і п'єса „Старий Гайдельберг“, за театральним твором Маєра Ферстера, в супроводі оркестри та хору. На новий рік „Несподіванка, говорлива фільма в Румунії“, „Новорічна подорож через Париж“. Далі маємо: „Іван Мозжухін і Луці Вернон грають у великій фільмі „Президент де Коста Нуєва“ (за новелею Людвіга Воля).

Крім того в Чернівцях є ще п'ять кінотеатрів: „Інтім“, „Еліт“, „Централь“, „Палатулуй“, кіно „Німецького дому“. Репертуар там не краший, як і музичні нумери й „атракціони“, що їх супроводять: „в актових перервах виступають три чарівні московські дівчини — гірлі!“ — „Московська танцювальна трупа „Іванов“ з оригінальними російськими та українськими танками“.

А ось друга „сенсація“: „На весь світ слава (!) українська трупа „Запоріжжя“, що складається з 16 осіб, (!) — буде співати українські пісні, хор, дуети і соло, — та покаже українські, а також (!) і козацькі танки і т. д. в тому ж дусі. Те саме бачимо і в менших містах Буковини — в Садагурі, Кіцмані, Сторожинці, Радівцях, Кімполонгу, Вижниці, де також ми бачимо більше менше сталі кінотеатри. Властивість репертуару — майже ніде немає румунських п'єс, або п'єс із румунського життя; над усім перемагають картини американського виробництва, і вже друге місце займають німецькі, віденські фільми, французькі тощо.

Тарас Трясило в Буковині

Уперше протягом кількох років на Буковину приходить п'єса радянського українського виробу „Тарас Трясило“. Посамперед щоб характеризувати ефект цієї п'єси, ми наведемо оголошення, як його подано від кіна „Інтім“ у „Форвертсі“: „Фільма з українського героїчного епосу, грандіозна найвидатніша фільма виробу українського фільмового товариства „Вуфку“, — Тарас Трясило, — на 9 актів за романом Сенкевича „Огнем і Мечем“, героїчна боротьба українського народу з польськими магнатами; Військова комуна Запорозьких Козаків є також у цій боротьбі витлуму та жорстокости; наїзд татарів; козацька кіннота в нападах; героїчні діла козацького кошового Тараса та його жажлива смерть. Фільм масовий велетенського розміру з участю 10.000 осіб. Могутній темп; здається чути тисячі кіньських копит козацьких коней, і крики допомоги до смерті закатованих; майстерна робота українського товариства ВУФКУ з участю трупи національного (!) театру в Києві — в ролі Трясила — Б у ч м а.“ Рецензії на фільм також прихильні. Одвідування численне.

„Час“ між іншим так змалював ефект, що його зробила фільма „Тарас Трясило“, „Фільм „Тарас Трясило“ здобув признання чужої публіки і немає сумніву, що він здобуде при-

знання цілого культурного світу. Розходиться бо тут про оборону культури від жовтої раси з одною, а польські грабіжні пляни з другою сторони. Фільм Отаман Трясило — свідок нашої культури, гордість України, це найвищий здобуток української творчости, української кінофабрики „ВУФКУ“. Тому що в цій фільмі беруть участь українські артисти, то пізнаємо з кожного руху, з кожної навіть незначитної картини питоме українське життя“. Справді фільм мав успіх і підчас виконання його був такий натовп, що люди ставали чергою аж на сусідню вулицю „Краєвої Палати“.

Можна без прибільшення сказати, що Тарас Трясило зробив колосальне враження на Чернівці, не тільки тому, що це — перший український фільм на Буковині, але й тому, що це перша в Буковині демонстрація кіно-мистецтва Радянської України.

Єврейський театр

Буковина віддавна принаджувала єврейські групи; зосібна тут великою популярністю користувалася віленська трупа, що так і звалася „віленці“.

„Віленська трупа“ — пише єврейська „Моргенблат“ з 11 листопада 1928 року, „була безперечно видатне явище в історії нашого (єврейського) театрального мистецтва“.

Крім цього серед єврейської публіки зажила великої популярности трупа Д-ра Баратова. В Чернівцях перебуває єдиний на всю Румунію єврейський театр „Павільйон“. Нині в єврейському театрі „Павільйон“ грає постійна єврейська трупа. Цей театр в Чернівцях взагалі став за осередок і центр єврейського театрального життя в цій Румунії. Який же репертуар подає єврейський „Павільйон-театер“? Це — оперети (трупа Сіглера) — „Вельвале Комізєр“, „Дер ребе гот гегесен фрелех зан“, „Чотирі закоханих“, „Мандатен хапер“ (ревію, огляд місцевого життя), „Джекале Бльофер“, „Дус Гассекінд“ і т. д.

Друга єврейська оперета Фішзона та Віри Заславської, що грала в Колосеум-театрі, теж викликала чимале захоплення серед єврейської публіки (властиво серед рецензентів); але всі її оперетки це — „Батьки й діти“, „Серце нареченої“, „Евіге Нарунім“, тощо. Це п'єси, що „були на замовлення спеціально для Міші Фішзона і для Віри Заславської написані в Америці“, як характеристично й широко це оновіщено в пресі. Тут є танці, єврейські пісні.

На загал — це все те, що ми знаємо в українському театрі під назвою „малоросійщина“. Отже не дивно, що преса (Моргенблат) пише — „гарно все, тільки зоря порожня“ і закликає єврейство цілої Румунії піддержувати одинокий в Румунії єврейський театр у Чернівцях.

В Чернівцях є єврейське культурно-освітнє робітничє товариство „Моргенрот“, що має свій хор; воно почасти теж своїми викладами, концертами, хорами відіграє свою

хоча й малу ролю в мистецькому життю краю. Крім того ще є велике єврейське буржуазне співоче товариство „Газамір“, що часто демонструє єврейську культуру в галузі співу й пісні.

Національний (румунський) Театр

До приходу Румунії в Чернівцях працював великий міський німецький театр, що тягнувся за Віднем і тримав на високому рівні театральне мистецтво в цьому місті. Але румунська окупаційна влада, зайнявши панівне становище в усіх ділянках життя в краю, так само захопила й театральні високості в Буковині, і обернула цей німецький театр на національний румунський театр. Зрозуміла річ, що він утримується на державні кошти. Репертуар цього театру, крім нечисленних румунських п'єс — це класичні європейські автори — „Затоплений Дзвін“, Гавітмана, „Воскресення“, п'єси Шніцлера, а з нових — „Гокус - Покус“ тощо.

Успіху театр не має; головний контингент його одвідувачів — це урядовці, офіцери; єврейська публіка неохоче одвідує його, а про українців — нема чого й казати.

Але румунська частина Буковини, а власне Чернівці, — має вже тому перевагу, що вона належить до державної нації. Це посамперед видко з того факту, що колишня німецька консерваторія в Чернівцях, скоро по приході румунської армії до краю, була перевернена на румунську. Теперішня румунська консерваторія до деякої міри плікає музикальну культуру, заснувала навіть т-во камерної музики, але безперечно Буковина багато втратила від знесення німецької музичної школи.

Німецьке мистецьке життя

За часів австрійського панування на Буковині (1775 — 1918) мішана людність цього краю увійшла в річище європейської культури. Не дивно, що й культура німецька, хоча числить тільки сто сорок років впливу, дуже великою мірою опанувала життя краю. До цього приходять ще й те, що німці разом з євреями, що майже цілком живуть німецькою культурою, становлять п'яту частину людності Буковини (німці 8¹/₁₀, євреї 12⁰/₁₀), і при тім переважно міську частину.

Отже, природно, що на Буковині чимало з'явилося німецьких поетів, скульпторів, малярів і що навіть українська письменниця Ольга Кобилянська спочатку писала німецькою мовою.

Німецьке театральне життя охоплюється діяльністю могутньої організації — „Німецький Черновецький Театральний Союз“, що уряджає вистави, концерти, хорові вечори, свята, — Бетговена, Шуберта.

До цього приходять також велика німецька буковинська організація „німецька народня освіта“ з своїми хорами.

Пома тим Чернівці живуть взагалі переважно німецьким мистецтвом, що заливає місто, мов хвиля, що жене сюди з Відня й Берліна. Крім того, як згадано, перед румунською окупацією в Чернівцях була солідна німецька консерваторія, що тепер обернена на румунську.

Понад те все треба зазначити, що найкраще німецьке мистецьке життя кипить навколо мандрівних артистів, що беззастанно заїждять до Чернівців. Тут буває Олександр Моїсї, Павль Вегенер; були ансамблі віденського бургтеатру, народного театру, Райнгартового театру, а також і берлінські театри.

Віденська оперета минулого року дала цілу шеренгу вистав.

Чернівці — місто, що десятки років жило віденським мистецьким життям і не дивно, що оперета віденська завжди повна.

Російські артисти

Проте найбільше захоплення, а то просто ентузіазм, викликала „московська трупа Станіславського“ (закордонна емігрантська, що постала в Празі), розуміється не з РСФФР. Репертуар — „Влада темряви“, „Женитьба“, „Бедність не порок“, та інші.

Про цю трупу український націоналістичний щоденник „Час“ писав: „Вистава глибоких настроїв, тонких переходів душевних переживань, широкі горизонти людських діл — ось картина настрою, зарисована в свідомості кожного глядача, котрий побував на цю виставу. Актіи, жести глибоко простудійовані; театр здобув велике признання в цілому світі“.

Так само „Моргенблат“, „Форвертс“, німецький „Тагеспост“ Алгемайне — всі щоденники німецькі змістили повні подиву й захоплення статті і рецензії.

„Що за палку зненависть почував цей письменник, що родився дець в українському селі (Гоголь), проти міщанства“... але все передалі артисти своєю грою, що йшла темпом, який захоплював дух; рухливість, замкненість гри і сцени сягала меж грандіозності. Кожна маска — переживання. Заля була набита до неймовірного“ (Моргенблат)...

Між тими, що навідалися до Чернівців, треба ще згадати за „доч Распутіна“. Ця „артистка“ доказує „документами“, що вона таки Марія Григорієвна дочка Распутіна, убитого в Петербурзі, а крім того вона одразу ще циркова артистка, що заробляє на „розпусності й смерті батька“. Її артизм — це звичайне циркове „реву“, з участю багатьох осіб, з танцями, з усякими вибриками, двозначними співами, — одно слово вона кабаретна співачка. В оголошенні сказано: „публіку проситься після першої вистави звільнити залу“, це очевидно нааяк чи доказ того, що Распутіна не менше за свого батька принадлива і що вона ніяк не може позбутися ласих на її цнотливе товариство.

Цього року Чернівці одвідали ще „Донські казаки“, хор, що колись складався з са-

мих козаків емігрантів, з колишніх білогвардійських армій, але пізніше до нього стали приставати взагалі кожний, хто зміг співати. Отак з Буковини пристали до того хору кількох українців з музичної школи — Гишка та Руснак — і подалися з ним блукати по Європі.

До одного з важких чинників мистецького впливу треба зарахувати радіо. Чернівці мають на страді Регеле Фердинад, 15 в пасажі „Дорагоф“ радіодім Вайсмана, звідки щодня подається програма радіоконцертів з таких великих європейських міст, що їх ловлять в Чернівцях: Кенігзберг, Бреслав, Прага, Варшава, Берлін, Відень, Ляйпціг, Будапешт. Тут маємо такі уривки (15/12, 1928): фінський вечір, циганська музика, Арна Бейруттера пісня „Веселе Різдрво“ і т. д.

Характеризується мистецьке життя краю двома мотивами: національною і клясовою боротьбою. Панування, з одного боку „державної румунської культури“ зв'язане з боротьбою проти неї як єврейської так і німецької та української людности, — кажу людности, бо власне й робітники різних національностей відчувають на собі дошкульні удари „культури“ гнобителів, що закривають клуби, театри, хорів товариства, як це діється головно з українськими організаціями.

Крім того зміст цієї культури чи румунської, чи української, або єврейської безумовно є переважно коли не наскрізь буржуазний, просякнутий релігійним, реакційним духом. Елементи робітничої інтернаціональної культури дуже слабкі і часто їх треба викрикувати з загального буржуазного багна.

Рівноправність культур та розквіт української культури очевидно настане на Буковині аж тоді, коли запанує в житті краю робітнича радянська влада, та коли основний напрям цілого культурного життя буде інтернаціональний і пролетарський.

Грегорі Григорович

● Альманах закарпатської України „Грунті — степам“, зладив і передмову написав Олександр Бадан. Альманах містить оповідання і поезії таких закарпатських авторів: Гренджа - Донський, Олександр Маркуш, К. Чуга, Василь Човник, Дем'ян Лука, Олександр Джумурай, Марія Підгірянкa, Олександр Полянський, Олександр Попович, Ю. Шугай, Марія Тилянська, Надія Карпатська, Є. Горілі, Верхогірський, В. Посабчук, Бокшай.

● 25-ти літній ювілей галицької оперової співачки Софії Стаднікової. У Львові 16 лютого святкувала 25-ти літній (1904 — 1929) ювілей своєї артистичної діяльності Софія Стаднікова.

● Нова драма Мірослава Ірчана. Вийшла з друку драма на чотири дії Мірослава Ірчана — „Радій“. Дія відбувається в Америці на фабриці годинників. Подається життя американських робітників, їхню боротьбу з буржуазією та зрадницьку діяльність жовтих профспілок.

● „Сатордей Найт“ — велика буржуазна англійська газета, що виходить в м. Торонто в Канаді і має тираж 780.000, в числі від 16 лютого 1929, надрукувала довгежну статтю Чарлса Розліна п. н. „Більшовицька драма Канади“. В статті звернено увагу на творчість українського письменника М. Ірчана, що живе в Канаді, особливо ж на його драматичні твори. Окрім докладних біографічних відомостей, подано аналізу окремих творів Ірчана та підкреслено їхній великий вплив на трудові маси.

Метою Розліна було представити М. Ірчана в очах канадської публіки страшним і кривожерним письменником, що всі питання в своїх творах вирішує „тільки кров'ю“. Для цього приписано Ірчанові навіть чужі твори (Я. Мамонтова — „Коли народ визволяється“ тощо).

● Вивчення Куліша у Львові. — З'явився в світ під редакцією академіка К. О. Студинського 148-й том „Записок Наукового Т-ва ім. Шевченка“ у Львові, зміст якого виявляє, як багато уваги Товариство надає вивченню культурного зв'язку України з Галичиною.

Велика книга на 20 аркушів друку цілком присвячена П. Кулішеві. Зміст її такий: М. Возняк — Куліш, як редактор „Причепи“ Левицького. Я. Гординський — Кулішеві переклади драм Шекспіра. М. Возняк — Останні зносини П. Куліша з галичанами (з додатком його листування з Павлюком). К. Студинський — Інформативний огляд видань і

КУЛЬТУРНЕ Й МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ КИЄВА

Рационалізацією виробництва захоплені різні шари радянської громадськості. Докладають різних способів, щоб процеси виробництва спростити, машинізувати, поліпшити, а хиби вивести на очі широкого громадянства. Останнього часу до цього доклали рук і співробітники газети „Пролетарська Правда“. Організують „Візнi редакція“ на підприємства. Така візна редакція приходить на підприємство, ходить, розпитує, спостерігає й просто слухає, як сперечаються рядові робітники з представниками адміністрації, з замовниками, споживачами тощо. Все це далі подається до відому широкого громадянства. Як виявляється, такі „візні редакції“ можуть мати величезне значення в справі рационалізації виробництва.

Така „Візна редакція“ перевела обслідування виробництва „Червоний Пługатар“ № 2, що виробляє сівалки. Побувала вона скрізь: і в цехах, і на задвірках, на виробничих нарадах. Спостереження подано на увагу читачам. Виявилось назвичайно багато цікавих подробиць з отих задвірків виробництва, що, можливо, ніколи б не виявилися й не виправилися, а тепер їх виявлено й тим положено початок до виправлення.

На виробничій нараді адміністрація виправдується, що всі пропозиції робітників запро-

розвідок за останні 15 літ про Куліша. „Записки“ й видання Н. Т-ва ім. Шевченка продаються в книгарнях Державного Видавництва України.

● Закриття „Карпатської Правди“. На знак протесту проти закриття „Карпатської Правди“ (часопис Закарпатської України, загарбаної чехами) у закарпатських містах відбулись численні збори. Збори ухвалили гострі резолюції проти чеської буржуазної влади, що намагається знищити всю пролетарську пресу.

В кінці березня в Ужгороді почала виходити нова українська газета „Робітничі - Селянська Правда“.

● Заборона тижневика „Наша Сім'я“. В лютому в Ужгороді поліція, без усяких повноважень від судової влади, заборонила друкувати єдиний у Закарпатській Україні позапартійний український тижневик — „Наша Сім'я“, який виходив уже два роки і ні разу не був конфіскований. Поліція посилається на підозріння, що тижневик має замінити закритий комуністичний орган „Карпатська Правда“.

● „Україна потойбіч“. Недавно видавництво „Західна Україна“ випустило в світ невеличку книжечку Петра Бензї — „Україна потойбіч“. Книжечка цілком з'ясовує різні сторони життя й боротьби поміж трьома державами розшматованих і поневолених українських земель: Галичини, Волині, Холмщини, Полісся, Підляшшя, Буковини і Закарпатської України, що разом і становлять Західну Україну.

ваджує в життя, а робітники фактами доводять, що сили пропозицій не здійснено. Кажуть: „Ми робимо руками те, що на інших виробнях вже кілька років роблять машинами“. На виробню „Клепкий Чавун“ нарікають, що постає не точні чи якісно невідповідні деталі до сівалок. Їх доводиться переробляти. Виправляючи, представники „Клепк. Чав.“ доводять, що на прохання нових моделей не відповідають. З таких пересварок одно виявляється, що „Клепкий Чавун“ рихтує деталь № 72 в один бік, а на „Червоному Пługатарі“ № 2 ту деталь перерихтовують у другий бік.

В справі поживлення процесу рационалізації виробництва такі „Візні редакції“ мусять відіграти видатну ролю. Послуга тут преси аж надто наочна. Головне, що тут преса не стає в ролю судді чи обвинувача, а тільки в ролю спостергача й інформатора. А цього досить, щоб приховане й задушливе вивести, як то кажуть, на чисту воду. Раз це станеться, то можна бути певному, що хиби виправляться. Низове робітництво в даному разі відіграє поважну ролю. Воно виявляє високий ступінь уважності й заінтересованості до справи. рационалізації свого виробництва.

Само собою зрозуміло, що ступінь заінтересованості та вдумливе відношення до рационалізації тим більший, чим вище стоїть.

в культурному розвитку само робітництво. Спинившись на цьому моменті, варто одзначити ті культурні заходи, що йдуть на зустріч тому, щоб підвищити культурний рівень робітництва від варстату. Вже з кінця 1926 року в Києві функціонує Робітничий Університет. Але для такого культурного центру на Україні, як Київ, цього не досять. Бажання серед робітництва підвищити свій культурний рівень таке велике, що в стінах зазначеного Університету могло вміститися менше половини охочих шороку. А рік від року приплив охочих збільшується.

Ідучи на зустріч цих культурних потреб, Секція Науків Робітників, як і 1926 р., висунула питання заснувати Недільний Робітничий Університет. З постанови президії ОРПС та бюро С. Н. Р. при зазначеному Робітничому Університеті організується Недільний Роб. У-т. Мета його — поширити загальний марксістський світогляд робітників, підвищити їх загальні знання, дати робітникові певні теоретичні знання з його фаху. Університет при двоєлітньому курсі навчання матиме відділи: науково-природничий, соц.-економічний, технічний. Розпочалася праця з середини січня цього року. Таким чином для підвищення культурного рівня серед робітництва існує в Києві вже аж три наукових заклади: Комуністичний робітничий У-т, Робітничий У-т і Недільний Роб. У-т. Поминаємо тут вечірні робітничі технікуми та робфаки.

Задовольнити театральними виставами клуби організовано аж 8 драм-колективів

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ В ЛЕНІНГРАДІ

(Допис)

Зимовий сезон 1928—29 року закінчується. Розглядаючи загальний характер театрального сезону цього року, треба найперше відзначити щораз більшу перевагу видовищних постановочних моментів. Театр наче-то вертає до свого первісного синкретичного вигляду, долучаючи до явищ „чистого мистецтва“ нововпровадження мистецтва сучасного „технічного“. Таке наприклад побільшене використання кіно-екрану на сцені. Кіно є факт безпосередньо театального життя. Театр, почавши з кінематографічних способів—грою на світло-тіні — помалу переходить до безпосереднього запровадження екрану до дії. Що до цього, то дуже характерна постановка „Джонні“ Кшенека в Малому оперному театрі. Цілий спектакль побудований за планом гротеску, що загострює соціальні моменти, досить помітно відчувані в лібрето Кшенека. Шарж окремих персонажів і особливо юрби представників сучасної буржуазної Європи, яка показана в сценах в готелі й ресторани, надають спектаклю певної соціальної ваги. Блискучі світлові ефекти, з допомогою яких досягається чисто кінематографічне враження — несподівана поява освітленого ресторану в глетчері, автомобіль, що переїздить містом, поїзд, що з'являється на закленій платформі й інш. — утворюють його

(4 укр. і 4 рос.). Брала участь у цьому і Посередробмис, і Культвідділ ОРПС, і Політосвіта.

Потреба задовольняти інтелігентні кола камерною музикою дуже велика. Минулого року задовольняв цю потребу Дім Учених; тепер він перейшов на родинні суботні вечірки, зате Культкомісія В. Б. У. оголосила цілий цикл концертів камерної музики. Має відбутися 6 концертів, присвячених романтизмові в музиці; такі концерти відбуватимуться в супроводі коротких лекцій і виставок.

Ідучи за цим прикладом, Дім Учених улаштував авторський концерт з творів композитора Левка Ревуцького. Це — вдало, до речі й культурно. Особа композитора Л. Ревуцького стає щоразу помітнішою на музичному обрії. Це один з тих наших композиторів, що, озброївшись всією теперішньою щонайкращою європейською технікою, вводить українську художню музику як повноправного члена в коло досягнень та творчих музичних здобутків інших багатих національних культур. Як викладач Драм.-Муз. Інстит. ім. Лисенка, і як творець нових музичних форм Л. Ревуцький становить собою помітне явище в культурному житті Києва.

На безбарвному й позбавленому яскравості тілі київського концертного життя поточного сезону помітним явищем були гастролі дрезденського квартету Гіндеміта, тепер князя чекують на концерти Любки Колеси.

Л. Файка

естетичну цінність. Нарешті, впровадження гучномовця й кіно-екрану з Джонні посередині, який танцює, показують вихід спектакля до якогось позаестетичного проте дуже до речного ряду. Це нагородження суто видовищних ефектів одсуває на другий плян музику опери, трохи різноманітну, мало органічну, в якій шуми джаз-банда переплітаються з мелодією майже простих, майже старовинних арій головних героїв, що не захоплює сама від себе.

Таке саме тяжіння до видовищності треба відзначити і в низці драматичних постанов: „Человек с портфелем“, „Делец“. „Человек с портфелем“ зовсім суцільний спектакль і тому робить сильне враження, він побудований щодо зовнішнього оформлення на тих самих світлових та конструктивних способах, які наближають сцену до екрану. Усе це разом із драматичним змістом висуває спектакль на одно з перших місць у сезоні. Так само постава „Дельца“ показує на запозичення сучасного театру в кіно-техніки. Якщо колись кіно не вмiло знайти своїх власних шляхів розвитку й користалося з готових досягнень театральної культури, то тепер навпаки, театрові доводиться з досягнень кінематографії черпати засоби відсвіження своїх традицій, і шматок екрану, на якому показані: автор

російського тексту „Дельца“ (власне переробки п'єси Газенклевера) — Толстой, сам Газенклевєр, режисери й художник, сприймається як частина спектакля. Вдалий гротескний типаж, що підкреслює соціальний бік сатири, створює від цілого спектакля враження гостроти та піднесення.

Щодо загального характеру нинішнього сезону, то на жаль і цього року не перебута ще та репертуарна криза, яка в'язала і в'язе діяльність радянських режисерів.

Більшість п'єс зроблені в цілковитій невідповідності до законів театральної техніки й абсолютно не сценічні. Автори драматурги проводять прозаїчні принципи, що не миряться з театальною технікою і в їх п'єсах „тенденція“ і „проблеми“ ставляться й проводяться так примітивно, що ані старання гра досвідчених акторів ленінградських театрів, ані конструктивні спроби режисерів, ані багатство постановочних можливостей не можуть утворити того, що так потрібне драматичному спектаклю — цікавості й художньої ваги. Це можна прикласти майже до всіх новинок даного року („Жена“, „Шахтери“, „Луна слева“ й т. інш.).

Тенденція до видовищного театру здається цілком відповідає попитові з боку глядачів. Тяга до видовищ зростає. Цирк, що показує глядачам Ленінграду то левів, то тигрів, то верховців, і акробатів, завжди повний, об'єднуючи під своїм дахом усі соціальні шари ленінградської людности. І не випадково, що рік від року найбільший прибуток дають госцирки. Такий самий успіх має і „філіял“ ленінградського цирку Мюзик-Холл — що цього року відкрився. Не зважаючи на примітивну програму, складену з дуже сумнівним смаком, не зважаючи на гостро негативні думки критики, публіка незмінно сповняла велике приміщення Народного Дому, з охотою сприймаючи і сорок „girl's“ і ілюзіоніста Данте (справді вартий уваги номер). Зате філармонія цього року майже не дає повної оплати й навіть Клемперер, приїзд якого два роки тому викликав великі черги біля каси Філармонії, цього разу не збудив звичайного ентузіазму. Можливо, що коли ленінградський слухач знов побачить на естраді величезну постать чародія, що про його поки сповіщають тільки афіші, який уміє помахом диригентської палочки злити разом цілу оркестру ленінградської філармонії, то слу-

хач знову переживе захоплення минулих років. Поки на жаль маса із значно меншим інтересом жеде на майбутні десять концертів Отто Клемперера, ніж ждала місяць тому виступу німецької танцюристкі Валескі Герт, яку виписав ВОКС.

Валеска Герт, колишня комічна артистка театру Райнгардта виступає тепер в Німеччині з „новим жанром“. Німецький танок не знає сталих хореографічних традицій російського балету. Тому там усяке новаторство не зв'язане ні з якими естетичними посувами й потребує для свого виправдання тільки достатньої якісної висоти. Саме цій умові й не відповідає Валеска Герт. Її ленінградські виступи супроводив майже провал. Для сучасного західного мистецтва надзвичайно показове є збочення до гротеску, яке дуже помітне й у Валескі Герт. Хоч її шаржі й прикріплені до побутового стрижня, але її гротеск не лежить на соціальному ґрунті. До цього ж побутові моменти, які вона вибрала — стара кокетка, боксери й т. інш. не мають ваги й тому бліди. Валеска Герт запроваджує у свій танок і гру, і спів і пантоміну, але комбінація цих усіх елементів не виходить у неї досить довідна. Її бракує глибшого чисто психологічного захоплення, і при цій своїй вимовності, вона не доходить до глядача цілком, може бути саме тому, що теми її бідні, а елементи сатири, які вона вводить, не досить гострі.

Але вже сам факт запрошення Валескі Герт до Радянського Союзу показує на якусь спрямованість естетичних тенденцій цього року, загальне враження від якого залишилося бліде й майже не дає просвітів.

Загалом, ленінградський глядач не задоволенний. У галузі мистецтва він досі холодний. Можливо завинила й люта впєрта зима. Можливо самий добір товарів року, що минає, не відповідає смаковій ленінградського жителя. Правда, обиватель завжди нарікає на бідність духового життя, і чим більше він обиватель, тим голосніше його скарги.

Можливо, що на весні, шалька ваги хитнеться й обиватель знов знизить свої вимоги. Може бути остання третина академічного року теж буде щедрі й потішить його чимнебудь. Через два місяці можна буде остаточно підсумувати все культурне життя, включаючи сюди й факти літературного життя.

О. Немеровська

ХРОНІКА ЗАКОРДОННОЇ ЛІТЕРАТУРИ

АНГЛІЯ

● Біографія Томаса Гарді. Дружина недавно померлого відомого письменника Томаса Гарді випускає його біографію під назвою „Ранні роки Томаса Гарді“ („Early Life of Thomas Hardy“). Велику частину біографії присвячує вона початкові письменницької діяльності Гарді. Між іншим подає цікавий факт, як декілька видавців відмовились друкувати його перший роман „The Poor

man and the lady“, як твір, що не має ніякої вартости і свідчить про повну неталановитість автора.

● Літературні новини. З літературних новин останніх часів англійська критика відзначає між іншими новий роман Велза „Король, що був королем“ (The King Who Was a King), новелю молодої письменниці Етель Маннін „Crescendo“, роман-

біографію Клода Аббота — „Життя і творчість Джорджа Дарлея, одна з найкращих біографій, що були написані останніми часами, останній роман Арнольда Бенетта — „Нагода“ (Accident“).

З великої кількості літературних новин, що виходять в Англії, значна частина належить авторам-письменникам. Найулюбленіша форма їх творів це новела. З новелі починають майже всі молоді письменники. Остан-

німи часами критична англійська преса подає прихильні відозви про новелю Етель Манин (зовсім молодий письменник), що вийшла під назвою: „Crescendo“, Новелю „Dear Agrintance“ — письменниці Розмарі Піс, романи „My Wife, poor wretch“ — Емми Бруннер, „Anne of green gables.“ Люсі Монгомери, „The studio crime“ — Джемс-рольд.

БЕЛЬГІЯ

● З культурного життя Фландрії. В Ницці помер відомий актор і театральний діяч Грюйтер (Cruyter), що майже усе своє життя присвятив справі відродження фламандського національного театру. 1911 року він заснував фламандську театральну асоціацію, яка мала великий вплив на театральне життя країни.

Свої широкі пляни щодо нових шляхів фламандського театру Грюйтер почав здійснювати з 1922 року, коли він став директором фламандського театру в Анвері.

Грюйтер також був і дуже талановитим актором.

● Новий фламандський журнал Засновано новий великий двохтижневий часопис, присвячений виключно фламандській культурі, під назвою „Сьогодні“. Він виходить під керуванням Германа Тейрлінка (H. Teirlinck), в співробітництві з А. Вермейленом (A. Vermeulen), Льюде Бекельмансом (Lode Baekelmans), Бомом, (Bom) та іншими найвидатнішими фламандськими письменниками та критиками.

ГОЛЯНДІЯ

● Літературна продукція в минулому році. Голяндська преса в літературних оглядах відзначає дуже слабу літературну продукційність за минулий рік. За увесь рік майже не було таких книг, появу яких можна було б вважати за значне явище в літературному житті. Зокрема стосується це до поезії. Щодо прози, то ще

можна вказати на книгу Фелікса Тимермана про Пітера Брюгеля, яка безумовно варта уваги. Голяндська ж поезія останніх років майже цілком знаходиться під впливом Поля Валері з його крайнім формалізмом, і із поетів, що вносять до неї живий струмок, можна назвати тільки Антоні Донкера.

ІТАЛІЯ

● Нова книга Бенедетто Кроче. Літературні журнали Італії анонсують, що незабаром вийде нова книга відомого неаполітанського письменника Бенедетто Кроче. — „Історія епохи барокко в Італії“.

● Смерть Марко Прага. Помер відомий італійський драматург і критик Марко Прага, син теж відомого поета і художника Емілія Прага. Марко Прага був одним з представників натуралістичного

напряму в італійській театрі. Найкращі твори його: „Ідеальна жінка („La moglie ideale“), „Заперті двері“ („La porta chiusa“) і „Діви“ (Le Vergini).

● Видання Інституту Джованні Треккані. Інститут Джованні Треккані в Римі (Piazza Paganica. 4. Roma) виготовив до друку і розпочинає видання великої 36-ти томової італійської енциклопедії і італійського словника біографій. Перший том енциклопедії вийшов в березні ц. р.

КУБА

● Літературне життя. Майже зовсім невідома в Європі література Куби налічує досить багато імен та назв, що варті на увагу і чужоземного читача. З письменників Куби на особливу увагу заслуговують: Гернандез Ката (Hernandez Cata), що його психологічний роман „Ангел Содому“ вважають за найвидатніше літературне явище минулого року, Альберто Інсуа (Alberto Insua) письменник з романтичним напрямком, і Мануель Масаль (Manuel Masal), зовсім молодий письменник, перший дебют якого — „Жінка його брата“, подає

багато надій. Варт згадати і Луї Феліпе Родригез з його двома книжками, присвяченими фольклорові Куби.

Поетична продукція велика, але подає менш цікавого. Найвидатніші імена тут: Мануель Наварро Льюна (Manuel Navarro Luna), Гектор Поведа (Hector Poveda) з збірником „Фантастичні сутінки“, Маріано Брюль (Mariano Brull) і др. Щодо літературних об'єднань, то слід згадати тут за групу молодих письменників, яка носить назву „Revista de Avance“. На чолі її стоїть талановитий письменник і критик Jorge Manach.

НІМЕЧЧИНА

● Ювілей Альберта Айнштейна. Березня 15 дня минуло 50 років з дня народження відомого професора Альберта Айнштейна, автора теорії відносності, або як її ще називають — теорії релятивності.

● Премія Кляйста. Одну з найважливіших літературних премій, премію Кляйста присуджено цього року Зегерсові авторові романа: „Aufstand der Fischer son St. Barbara“. Це один з найкращих творів, що вийшли останніми часами в Німеччині.

● Нова біографія Кнута Гамсуна. Біографія Кнута Гамсуна, написана Д. Ландкстом (вид. А. Фішер, Тюбінген) подає з найбільшою повнотою картину життя і творчости норвезького письменника. Автор не тільки крок за кроком подає життя його з малих літ, але й аналізує з тонкістю критика з різних боків його творчість, провадить паралелі між героями його творів і героями інших відомих письменників. Найцікавіша сторінка з цих паралелі це порівняння з героями Достоевського. Особливу цінність надає книзі тісний зв'язок між творчістю і життям письменника, що критик провадить через усю книгу.

● Ювілей Бернарда Келлера. Відомий німецький письменник Бернард Келлерман святкував цими днями свій 50-літній ювілей. Келлерман один з найвидатніших письменників сучасної Німеччини. Перші ж його романи звернули на себе

увагу тонкістю своєї психології, картинами природи. Це „Естер і Лі“ „Інгеборг“ („Ingeborg“), „Дурак“ („Der Tor“), „Море“ („Das Meer“). Пізніші романи його носять більш соціальний ніж психологічний характер і визначаються широтою відображення, глибиною сюжету. „Туннель“ („Der Tunnel“), „9 листопада“ („Der 9 November“) „Брати Шелленберг“ („Die Brüder Schellenberg“) користуються великим успіхом не тільки в Німеччині, але й по всій Європі. З цих творів в українському перекладі маємо тільки „Туннель“.

● Смерть Вільгельма Боде. В березні ц. р. помер всевітньо відомий історик мистецтв Вільгельм Боде. Народився він 1845 р. в Бравншвейзі. З 1872 року був асистентом при Королівському музеї в Берліні. З 1890 року — директором Художньої галереї. З 1906 — головним директором Королівського музею в Берліні. Велику частину своєї праці віддав він музейній справі, і Німеччина багато зобов'язана йому упорядкуванням своїх музеїв. В галузі історії мистецтв Боде був один з найкращих знавців італійського плястичного мистецтва Середньовіччя, Ренесанса, голяндського малярства. Багато праць дав він і з прикладного мистецтва (східні килими, італійська мебля). Найважливіші праці його: „Історія німецької пластики“ (1887 р.), „Рембрандт“ (1897—1905), „Флорентин“ (1902), „Майстри голяндської і фламандської школи“ (1917), „Ботічеллі“ (1922).

ФРАНЦІЯ

● Новий марксістський часопис. У Франції почав виходити новий часопис під назвою „Révue Marxiste“ („Марксістський огляд“). Він має бути незалежним марксістським журналом, що віддасть найбільшу частину свого місяця статтям філософського характеру. В першому числі вміщені стаття Деборіна про Спінозу, документи, що стосуються до Леніна тощо.

● Бодлер драматург. Рене Дєрвіль, відомий французький критик і історик літератури умістив в журналі „Septentrion“ цікаву статтю „Драматург Бодлер“. В цій статті він заперече супроти дуже поширеного погляду, що Бодлер ніколи не писав для сцени. Рене Дєрвіль доводить, що поет не тільки мав багато проектів п'єс для сцени, назви яких зазначав він в своїх нотатках,

але й закінчив в співробітництві з своїм другом Прароном перший акт драми „Ideolus“. Але при першому читанні Бодлер переконався в своїй нездібності писати драми і власними руками подер рукопис. І більш вже ніколи протягом свого життя ні Бодлер ні Прарон не повертались до драматичних творів.

● Новий твір Ромена Ролляна. В розкішному виданні вийшов новий двохтомовий твір Ромена Ролляна, присвячений Бетговену. Біографія охоплює період життя славетного композитора між 1803 і 1806 р. р., себто період утворення „Egoïca“ і „Apassionata“. Ця книга, як і раніші твори Ромена Ролляна, має в основі своїй і силу важливих документів і глибокі музичні знання письменника.

ЮГО - СЛАВІЯ

● Сучасне літературне життя Юго-Славії. На літературі сучасної Юго-Славії ще дуже різко відбиваються ті політичні обставини, за яких довелося протягом віків жити національностям, що входять у її склад.

Основну масу сучасних письменників Юго-Славії складає молодше покоління, що

знаходиться головне під впливом Парижу. Але поруч з ними треба назвати і кількох представників старшого покоління, що злимають ще велике місце і відіграють чималу роль в сучасній юго-славській літературі. Насамперед це рагузький письменник Войнови-ч, головним чином драматург. На його драмах, майже виключно з історичними сю-

жетами, помітний сильний вплив італійського мистецтва, саме Д'Анунціо з його героїчними трагедіями. „Еквіносіо“ і „Dubrovska Trilogia“ перекладені на багато мов. Зокрема відома остання драма з величезним сюжетом, що починається за часів наполеонівських воєн і кінчається боротьбою між сербами і кроатами 90-років минулого століття.

Представником німецького впливу серед старшого покоління письменників є Бегович. Першими творами його були ліричні поезії; але з часом перейшов він до драми. Останніми часами відома його драматургізація великого роману одного з найвидатніших старих письменників Кроатії Женоа (Zepoa).

Символічну лірику репрезентують твори кроатського поета Назона. Крім нього з поетів старшого покоління можна ще назвати: серба Ліована Дучича, Богдана Поповича, Пандуровича, югославського перекладача Шекспіра.

Молодше покоління знаходиться, головним чином, під впливом Парижу і відбиває всі найголовніші течії сучасної літератури.

Серед них насамперед назвемо Манойловича, сербського лірика і знавця італій-

ської культури. Він переклав на сербську мову Піранделло і Нікодемі. Один з найплідніших письменників Сібе Міледич, що бере матеріял для своїх поезій і новел з далматського життя. Він написав вже 5 томів поезій і кілька новел. Живий темперамент виявив сербський лірик Дрейнац у своєму останньому збірнику під назвою „Бандит і поет“. Під його впливом пише молода талановита поетеса Десанка Максимович. Треба ще згадати як тонкого лірика Уєвича, якого збірники „Жалоби раба“ мають соціально-політичний зміст.

До групи письменників, що знаходяться під впливом соціалістичної літератури Європи треба віднести Цезарича і Крлежа. Останній де в чому наслідує Барбюса. Крлежа один з проводирів „Руху літературної революції“, що повстав під впливом німецького експресіонізму. Серед творів його переважають драми. Деякий час він видавав дуже лівий часопис „Knjževa Republika“. Остання його драма „Glembojevi“.

З літературних часописів відзначимо: „Savremenik“, „Hrvatska Revija“, „Kritika“, — в Загребі; „Misao“, „Srpski Knjževnik Glasnik“ — в Београді.

Бібліографія

Матеріяли для культурної й громадської історії Західної України. Видає Комісія Західної України ВУАН. Том I, листування Ів. Франка і М. Драгоманова. Київ. 1928, стор. 508, ц. 4 крб. 75 к.

На сьогодні українська радянська суспільність ще не має змоги читати всю публіцистичну, критичну, науково-дослідчу спадщину таких найвидатніших і найвпливовіших заступників соціально-політичного та національно-культурного українського руху кінця XIX ст. — як М. Драгоманов та Ів. Франко. Щодо Івана Франка, то незабаром читач матиме найновіше повне видання літературно-художньої спадщини його (у виданні „Книгоспілки“). Але Ів. Франко як публіцист, критик та історик літератури є для широкого читача — незраний.

Щодо М. П. Драгоманова, то тут справа багато гірша. Цей український Герцен, за термінологією тодішньої революційної молоді й „женевський коновод“ — за термінологією реакційного „Киевлянина“, цей фактичний керівник та ідеолог української революційної молоді 70 — 80 р.р. і досі не має повного видання своїх творів ні навіть докладної, з марксистським висвітленням науково-розробленої й обгрунтованої критично-біографічної монографії, на яку він безперечно заслуговує (популярна брошура Довбищенка „Михайло Драгоманов, його життя, науково-політична діяльність“ та нарис Д. Заславського „М. П. Драгоманов: Критико-биографический очерк“ ні в якій мірі не задовольняють цієї вимоги). Дуже багатий і цінний матеріял (листування, газетні та журнальні статті, мішені в чужоземній пресі, архів у Софії і багато ін.) й досі неприступний або й просто невідомий дослідникові з радянської України.

Тому то треба відзначити видання Комісії Західної України — матеріялів для культурної й громадської історії нашої — листування Ів. Франка та М. Драгоманова. Велике історико-культурне значення мають ці матеріяли для дослідника громадсько-культурного руху кінця XIX ст., для дослідника мистецько-літературних та критичних смаків і уподобань минулої епохи. Автори матеріялів (Драгоманов і Франко) стояли сказати б в центрі українського літературно-критичного життя доби. Зокрема М. Драгоманов був основоположником реалістичної критики української, заснованої на засадах європейської позитивістичної філософської думки.

Збірка містить виключно обопільне листування між М. Драгомановим та Ів. Франком. Листи Драгоманова до Ів. Франка і ін. видав був, як відомо, Ів. Франко у 2-х томах: перший 1906 року, другий — 1908. Обидві книжки мали передмови та деякі короткі коментарі Ів. Франка. Листи ж Ів. Франка до Драгоманова з'являються тут уперше. Листи розташовано в хронологічному порядку.

Порівнюючи збірку з згаданим виданням листів Драгоманова 1906 — 8 р.р., треба сказати, що сюди війшли всі листи цих двох томів, крім тих, що їх писано не до Ів. Франка, а до інших осіб (лист до Петербуржця, лист до російського українця, до Максим'яка і інш.) та до редакцій різних часописів (до ред. „Pracy“, до ред. „Kurjera Lwowskiego“, до ред. „Drug“ і т. ін.) Не знаємо, чим керувались редактори матеріялів, не вмістивши у збірник всіх цих листів. Коли тим, що їх передбачається незабаром видати окремою книжкою, то можна з цим згодитись; коли ж такої перспективи немає, то факт невміщення зойво згаданих листів треба вважати за велику помилку, бо ці матеріяли певною мірою зв'язані з цим листуванням, дещо пояснюють і дещо доповнюють.

Що ж нового дають нам листи для характеристики Франка й Драгоманова та їхніх взаємин?

У своїй передмові до першого тому листів Драгоманова (1906 р.) Ів. Франко писав: „Тільки тепер, прочитуючи їх у цілості, я зрозумів, як мало ті листи дали мені для розширення мого світогляду, а за те як багато важкої муки вони причинили мені. Мені видається, що Драгоманов, певне сам того не знаючи і не відчувуючи, робив собі з мене жорстоку гру, мучив, відпихав і знов притягав мене зовсім безцільно, бо ж ані для загальної справи ані для мене самого не принесло ніякої користі“ (підкресл. Г. К.).

Правда найновіші досліди дають нам дещо про Франка цієї пори нове, що до певної міри пояснює причину таких його висловлювань та зменшує їхню категоричність (див. у збірнику „За сто літ“ стат. М. Мочульського „З останніх десятиліть життя Ів. Франка

1896 — 1916*). Але в даному разі нас цікавить питання: що можуть дати для підтвердження, чи заперечення попередньої думки Ів. Франка ці щойно опубліковані матеріали?

Листування це почалося 1877 року 10 січня, коли Ів. Франко мав всього 21 рік і, як громадська та літературна постать, тільки но формувався. Відомо, яке безпросвітне, безвихідне в розумінні культурному і громадському було життя Галичини в 70 роки.

Проти отрухнявілої громадсько-культурної атмосфери тодішньої Галичини виступив з усією властивою йому рішучістю М. Драгоманов у відомій своїй статті „Література російська, великоруська, українська, галицька“ „Правда“ 1873—74 р. р., в листах до редакції „Друга“ й багатьох інших літпубліцистичних виступах в російській періодичній пресі („Вестник Европы“, „Киевский Телеграф“). Але крім цих публіцистичних виступів М. Драгоманов, познайомившись з М. Павликом, а через нього з Ів. Франком і побачивши в них надійну й здібну молодь (лист 63, 18 березня 1885 р. ст. 120 Матер.) увійшов з ними (та й з усім студентським львівським кружком через них) в інтенсивне листування, в якому проглядає єдина мета, підготувати ідеологічно й організаційно прогресивно-революційну групу, що витиснула б з громадського життя галицьких клерикалів, народовців, москвофілів і інші реакційні угруповання. У відповіді на лист Франка від 23/ХІІ — 1882 року, де повідомлялось що „У нас тепер крутенько приходиться. Світ — (радикальний часопис, що виходив за редакцією Белея при близькій участі Ів. Франка та М. Павлика), бачиться, упаде“ — Драгоманов, дорікаючи за слабодухість і опортунізм Франка та його групи в ставленні до реакційних „Дэла“, „Зорі“, де Франко перебуваючи брав участь, різко застерігаючи його від того, щоб „тиняючись по „Дэлам“ і проституїруючи себе — погинути даремно під тинами“, дає нарешті практичну директиву щодо організаційного й ідеологічного оформлення молодого революційної групи: — „думаю, писав Драгоманов, — що коли б уже видавати далі „Світ“, то треба б поставити йому як свою програму (підкр. Г. К.) загально-суспільну і спеціально галицько-українську: І Світська наука, політична воля; соціалізм; II — Єдність українців в Австрії і Росії; приязнь до народу польського, румунського, до робочих жидів; хоч самим літературним робом і хоч самою цензурною манерою, а проводити ту програму — щоб хоч виробити в Галичині расу людей з світлою головою, а не опортуністів. Інакше не варто й починати“ (ст. 39 „Матеріали“ ..). Це писано 1882 року після п'яти років знайомства й листування з Ів. Франком, а кожний пригадує, що рішучий крок до здійснення цих рекомендацій Драгомановим завдань Франко зробив аж за вісім років. 17/10 — 1890 року Франко в листі повідомляє Драгоманова про організацію русько-української радикальної партії, що її органом стає „Народ“.

З листів видно, як за весь цей час, живучи серед консервативного табору галицьких народовців, Франко, не маючи під собою ні фінансової, ні організаційної бази, не наважувався (та й можливого тут було мало) рішуче порвати зв'язки з тими народовцями, в руках яких були: „Правда“, „Дэло“, „Зоря“ і навіть наукове товариство ім. Шевченка, й піти власним шляхом літ.-громадської роботи, чого так завзято вимагав Драгоманов. Ряд непорозумінь, таких як друкування з ініціативи Франка у „Дэлѣ“ реферату (з етнографії) Драгоманова під псевдонімом „Українець“, від чого рішуче застерігав в попередньому листі Драгоманов, відзначення в протоколі етнографічного кружка про реферат якогось „Українія“, видрукування без згоди і з запізненням у „Зорі“ листа Тургенева до Драгоманова і багато ін. — все це позначено рядом різких листів його до Франка й докорів, що він та його група не цінують себе, не ставити своїх вимог старим народовцям: „Ви даєте на собі виїздити чорт зна кому — писав він і Вашими іменами підпирати підлості, котрі говорять проти Ваших власних союзників, — а, головне, терпите, що діло, котре очевидно, дороге ж для Вас, ведеться в болото, та ще помагаєте принижуватись і без того невисокому уровню своєї інтелігенції, підпирajući приміром своїм опортунізмом, близький до ренегатства (ст. 66 „Матеріал“).

М. П. Драгоманов, для якого гасло „чистое дело требует чистых средств“ було законом, не міг інакше й оцінювати ту, правда, обумовлену галицькою дійсністю, не цілком виразну позицію Ів. Франка. Але чи значить це, що ці різкі листи, зауваження й корективи таки нічого не допомогли Франкові і „ані для загальної справи“, ані для його самого „не принесли ніякої користі“?

Проф. П. П. Филипович в своїй статті „Шляхи Франкової поезії“ (див. „З новітнього укр. письменства“ 1929 р. або нов. збір. „Ів. Франко“) дуже обгрунтовано доводить, як теоретичні погляди Драгоманова на літературу, критику та суспільство принав молодий Франко, як єдино авторитетний творчий принцип, і як в кожному його літературному факті проглядає ідея (критичні та соціальні принципи) М. Драгоманова. В цих матеріалах ми знаходимо багато зізнань і свідчень самого Ів. Франка, що цілком стверджують ці висновки П. П. Филиповича. В листі кінця 1881 року (лист 19 „Матеріали“) Франко писав: „А з свого боку ми робимо, що вміємо, і стараємося по свому, хоч у белетристиці, тикати таких питань, які стоять на черзі“. Що ж це за питання, що стоять на черзі дня? Це, безсумнівно, ті громадські, соціальні ідеї, що їх Франко втілює в своїх творчій сонетах, в своїх „Думках пролетаря“, в своєму „Борислав сміється“, „Воа Constrictor“ тощо.

Це все те, що створило немирну славу Ів. Франкові, як поетові нових соціальних заворушень й споріднило його з нашою революційною епохою. Значить, об'єктивний

історик нашого літературного та громадського руху не може не відзначити, всупереч цитованій заяві самого Франка, того колосального впливу, який мав М. Драгоманов на його своїм листуванням.

Коли ми уважно переглянемо листування, то побачимо, як наукові та культурні інтереси Ів. Франка розвивались весь час за вказівками М. Драгоманова. Не говоритимемо тут про ту силу бібліографічних вказівок до чергової щоденної роботи Франка, про ті численні зауваження щодо помилок в його публіцистичних та критичних статтях, а вкажемо тільки на характерні: коли Ів. Франко задумав писати свою докторську дисертацію і після довгих торгів з О. Огоновським зупинився на підлядках церковних („темі уже невинний з політичного боку“, як писав він), що становили дві темі „1) прослідити вплив богогласника на народ і 2) прослідити генезис богогласника, т. е. зібрати, що можна про джерела пісень авторів і хронологію“, то він перш за все звернувся з проханням до Драгоманова по бібліографію (Листи 154 — 187). Драгоманов відповідаючи писав, що повної не може дати, бо вся його бібліотека залишилася у Женеві, але з „чистої пам'яті“ дещо дасть і на двох друкованих сторінках „з пам'яті“ вказує на грецькі, латинські, французькі, російські, німецькі, болгарські, сербські, румунські джерела (лист 188). В листі від 26 квітня 1890 р. Франко посилав проспект першої половини своєї дисертації, що становить 7 розділів і вказує „що ніде досі я не зупинявся на формальностях, а всюди старався добиратися до суспільного ґрунту“ (принцип Драгоманова), але чи добре вийшло, це він має надію довідатись, як скінчить її і вирішле на перегляд Драгоманову. В листі від 15/ІІ — 1891 року (лист 226) Франко запитує, як стоїть справа у Драгоманова з іст. української літератури. Говорить, що така книжка на часі, пропонує свою співучасть, але тут же застерігає: „Я дуже добре знаю, як багато мені бракує до того, щоб написати справді добрий науковий підручник, та думаю, що при Вашій допомозі, все таки зробив би дещо ліпше від Огоновського, не говорячи вже про Вашу часть, котра, певно, була б замінним фактом у слов'янській науці“.

Коли ми читаємо спогади М. Черемшини (див. М. Черемшина „Верховина“ вибр. опов. кн. II ред. М. Зерова „Книгоспілка 1929), де він розповідає, як вразив його Ів. Франко своїм глибоким знанням історії права, то переглянувши листування (лист 40), нас не здивує це, бо ми побачимо, як багато поклав Драгоманов зусиль і порад, щоб заохотити Франка (й його гурток) до студіювання звичаєвого права, що безсумнівно вимагало теоретичної підготовки з історії права взагалі. До речі в листі 40 Драгоманов енергійно вимагає, щоб кружок перш, ніж приступити до студій над звичаєвим правом, уважно простудіював Мена, Маурера. І є всі підстави думати, що ці поради не пропали для Франка даремно. Сам Франко у листі від 10/V — 1884 р. писав: „Я дуже був би Вам вдячний, якби Ви при спосібности витикали мені хоч важніші блуди в моїх роботах, а ж би бажав учитись і кожне фактичне спростовання прийму дуже вдячно“ (ст. 77). Оце „витикання блуду“ не тільки в літературній, а й в громадській роботі Ів. Франка й було найпосліднішим завданням М. Драгоманова й воно не раз, можливо, видавалось Франкові гострим і „не педагогічним“ засобом, але в цілому для розвитку і формування його, як громадської постаті, відіграло першорядну роль.

Це добре розумів і сам Ів. Франко і тому не є випадкові такі слова з його другої передмови (1908 р.). „Не можу не висловити тут свого щирого жалу щодо деяких уступів моєї передмови до першого тому листів Драгоманова. Тепер, обіймаючи всю її цілість, я розумію ясно, як мало ми, його ученики, розуміли його за його життя, як мало ми здібні були піднести на ту висоту знання і поглядів, на якій він стояв і з якої не спускався ніколи. Він був для нас правдивим учителем і вповні безкорисно не жалував праці, писань і упіменень і навіть докорів, щоб наводити нас, лівих, малоосвічених, вирости в рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Можна сказати, він за вуха тяг нас на той шлях, і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального і нашого народного діла, то се в найбільшій мірі заслуга пок. Драгоманова“.

Безперечно рація цих слів Франка стверджується цілком цим листуванням і говорить за випадковість його слів з першої передмови.

Для історика української літератури ці листи цікаві ще й тим, що він може докладно простежити, як росла, як складалася та широка лектура Ів. Франка, і ще раз впевнитись, яку колосальну наукову ерудицію попри свою публіцистичну талановитість, мав М. Драгоманов. Знайде він чимало стислих, але надзвичайно вірних характеристик майже кожного літературного факту останніх десятиліть минулого сторіччя. Про „Юрія Горовенка“ — Кониського (ст. 126 і стор. 168, лист 94 — „Горовенко — це новий мудрий плід українофільського консерватизму“), про „Хіба ревуть воли, як ясла повні“? і відомості про Анатолія Свидницького, про його „Люборацькі“ (лист 76, ст. 154), про Степана Руданського (ст. 156), про Коцюбинського та його гурток (вельми неприхильна характеристика ст. 257), про „Перемудрив“ Мирного (ст. 216), про казку Нечуя „Два Брати“ (друковано у „Ватрі“, що видавав Василь Лукич у Стрию 1887 року ст. 46 — 60) і багато інших. Поруч з цим маємо цікаву характеристику тих чи інших осіб, що були зв'язані з українським громадським та літературним рухом. Про М. Зібера, про С. Подолинського, М. Костомарова, Куліша, М. Павлика, О. Терлецького, О. Огоновського, М. С. Груше-

вського, В. Б. Антоновича і навіть Д. І. Багалія. В цьому ж листуванні історик громадського та революційного руху на Україні знайде блискучі сторінки, де характеризується соціально-політична та культурна ситуація всієї України другої половини XIX ст. з її консервативними та революційними угрупованнями.

Це все є те нове і цікаве, що дають нам ці сирі матеріали. Але поза цією своєю внутрішньою, сказати б, цінністю вони щодо видання, та ще й під фірмою Української академії наук, мають надзвичайно прикрі негативні риси.

1) Відсутність будь-яких пояснювальних коментарів, що для історика української літератури та біографа І. Франка чи Драгоманова мали б першорядне значення.

2) Численні прізвища та псевдоніми, що для історика громадського руху мають теж велике значення, залишилися зовсім не розшифрованными.

Переглядаючи листування, вкажемо на головніші (безперечно не всі) місця, що становлять собою не абияку цінність, коли їх розшифрувати і не абияку прикрий, коли цього зробити не можна. Напр. з листа Драгоманова (а також Франка) читач бачить, що була якась стаття Драгоманова *Litteratura di una nazione plebea*, вміщена в італійському періодичному журналі „*Rivista Minima*“ але що це за орган, де він видавався, у яких №№ друковано статтю, і, зрештою, чи переклав її хто українською мовою і в який спосіб її можна було б відшукати тепер, — це все для читача абсолютно незнане.

Дуже часто мова йде про „Новий пролом“, „Дьло“, „Зорю“ і ін., а що це за органи, хто їх видавав, коли їх видвано, яку громадську лінію вели вони, що їх так лає і Франко і Драгоманов у листах, невідомо, бо цілковите уявлення про ці журнали з листів скласти собі не так легко. В листі Ів. Франка (за № 157) є згадка статті в англійському журналі про Шевченка, але чи була така стаття, чи ні, читач знати не може. З листа Франка (за № 156) довідуємося, що Драгоманов написав велику рецензію на Стодольського (псевдон. Кониського) до „*Kwartalnika*“. На що саме писав Драгоманов рецензію, яка саме книжка Стодольського (себто Кониського) вийшла тоді?

У листі від 7 вересня 1888 року читаємо... „додам просьбу якнебудь видрати в Петербурзі у Цвітковського (хто це? Г. К.) статтю „Из народной словесности и старинной письменности“ — а що це за стаття, чи була вона десь друкована, чи так і загинула у Петербурзі, читач з ласки редакторів довідатись не може. У листі Драгоманова від 25 лютого 1889 р. читаємо: „Посилаю ще манускрипт повісти „Недоразумение“ Передайте її в К. Ст., видумавши, якого хочете автора, та тільки накажіть, щоб скоро рішали, чи будуть печатати, чи ні, а як напечатать, то щоб не барились вислати гроші авторові. Коли не схотять, то хай би послали назад, написавши мотиви, чому не хотять печатати“ (ст. 287). В наступному листі від 1/III-1889 р. Франко гумористично відповідав: „Коли автор його (повісти „Недоразумение“ — Г. К.) Маслов Стокіз і коли Ви видаєтесь з ним, то будьте ласкаві, поздоровіть його від мене“... і таке інше, а в листі від 26/IV 1889 р. в Р. С. читаємо: „Недоразумения“ будуть друковані в К. Ст. Я підписав їх В.М.С., та редакція хоче знати настоящу фамилию автора“. Далі слід в листах про цю повість губиться. Можна догадуватись, що автор повісти є сам Драгоманов, але чи справді це так (а нам це дуже було б цікаво знати) і чи видруковано її в „Київській Старині“, читач знову таки з ласки чи не уважності редакторів знати не може.

На прохання Драгоманова, Франко в листі від 21/IV 1893 року пише: „статтю Вашу „Интерес Галицької літератури“ я нарешті дістав від Лукича і шлю Вам її“. Чи є десь тепер ця стаття та чи була вона пізніше видрукована, незнати.

Не краще, а то й багато гірше стоїть справа з численними прізвищами та псевдонімами, що їх згадано в листуванні. Тут через нерозшифрування того чи іншого прізвища справа доходить до великої заплутаності навіть для найуважливішого і найкраще підготованого читача. Наприклад, декілька разів вживається скорочене прізвище Г-ч, і з тексту видно, що це не одна і та ж особа. В першому випадку це якийсь Григорович, що приїхав з рекомендацією від Винниченка з Києва, в другому — це Ганкевич Володимир, член української громади у Львові, з яким Драгоманов познайомився ще 1873 року. Разом із тим може бути і третій варіант припущень, що це був той Гриневиц, що разом з відомим терористом Попком їздив як делегат одеських „укр. рев. народницьких організацій“ на паризький з'їзд народників року 1876 одстоювати українські погляди проти русофільського „Вперед’у“ і після невдалого з'їзду, що не привів до погодження між централістами й автономістами, поїхав до Драгоманова в Женеву, а звідти заїждить в Галичину, „де нав’язує взаємини з Франком, Павликом та іншими“ („Прапор Марксизму“ 1927 р. № 1. М. Яворський „Емський акт 1876 р.“ ст. 129) Міг же і про нього писати Франко, бо лист саме тоді писано.

Так само дуже часто зустрічаємо замість Павлик, Патрицький, Подолінський тільки перші літери — П. П. П. — і читач або мусить бути уважним, щоб хоч трохи орієнтуватись, або буде без кінця плутатись. Така сама плутанина у вживанні К-ому, що подибуємо декілька разів, в одному випадку це буде — Кониському, в другому — Ковалевському, в третьому — Коцовському.

Зустрічаємо в листуванні загадкове прізвище вченого Кузьмичевського, що фігурує в листуванні між Франком і Драгомановим, як третя особа. При уважному читанні виявляється, що це псевдонім Драгоманова, під яким він виступав у російській пресі, що

більше боялась його справжнього прізвища, ніж його статтів. Не будемо наводити більше прикладів, скажемо тільки, що подібних прикрийостей у листуванні дуже і дуже багато.

Коли за доби українського лихоліття (1906 р.) Франко видавав згадані листи Драгоманова, то подібний огріх свого видання він виправдовував відсутністю сприятливих умов і неможливістю зробити це для нього самого зразу, але вважав, що така робота є обов’язкове завдання майбутнього.

З другого боку, коли ми порівняємо видання переписки Драгоманова з Павликом 1911 року, що його зладив М. Павлик, і зважимо, що тоді ще не було ні української Академії Наук, ні розгорнутого культурно-громадського життя, то побачимо, що своєю пильністю, уважністю та докладністю коментарів і розшифрувань це видання за редакцією неакадеміка Павлика безпорівнянніше, ніж це останнє видання під фірмою Української Академії Наук.

Отже перший том видаю погано. Хочеться сподіватись, що дальші томи цих не часто видаваних і цінних матеріалів матимуть вже справді академічне видання.

Гр. Костюк

Вікна (література, мистецтво, критика). Редагує: В. Бобинський, П. Козланюк, С. Тудор. Львів, ч. 1—12, р. 1928 (1).

Літературно-критичний журнал „Вікна“ виходить раз на місяць у Львові й є орган молодих галицьких письменників революційно-пролетарського фронту.

Сьогоднішня галицька література є в стадії суспільної диференціяції. Після війни з Польщею, після політичних розчарувань української буржуазії, настав рівночасно й її повний суспільно-етичний розклад: вагання, політична дезорганізація, безпринциповість, перехід до ворожо-національного табору тощо. Старша генерація письменників смігирова, або замовкла. Члени „Молодої Музи“ розбіглися також. Організаційними осередками української еміграції були: Відень, Прага, Берлін. Тут під впливом революції на Україні почалися скоріше клясбві угруповання між українською інтелігенцією, ніж в Галичині. Наступав поворот до краю, але тут суспільне становище селянства та робітництва змінюється в напрямковій класового розрізу. Галицька інтелігенція та молодь, розчаровані упадком національно-революційного фронту останньої боротьби, мусили рішатись: або вправо — продовжувати національний фронт далі, або вліво — йти на інший фронт пролетарської революції, що йшла зі Сходу. Велика кількість української інтелігенції пішла направо, а з ними і великий гурт письменників. Ми помічаємо тут зараз сильну зорганізовану групу клериків та націоналістів під проводом Костельника і журналіста Донцова. Їхня програма: воєвничий націоналізм, католицький ідеалізм, гетманські традиції, монархія, націоналістична символіка та містика. Коли проглянути католицько-літературні журнали „Поступ“ і „Логос“, треба дивуватися, як серед тої групи молоді глибоко впало раціональне розуміння найпримітивніших суспільних явищ. Другим таким центром є „Літературно-науковий Вісник“. Із за браку видавництва друкували тут спочатку письменники різних ідеологій та різних мистецьких течій.

Перша письменницька організація в Галичині powstała у Львові — так зв. „Товариство письменників і журналістів ім. Франка“. Воно об’єднує праві й ліві елементи і через те не має тривкого суспільного ґрунту.

Безумовно, що думка журналу „Вікна“ про спільну організацію українських письменників всіх західних українських земель на базі робітничо-селянської класи є на часі.

Коло журналу „Вікна“ гуртуються письменники наймолодшої генерації й тут визначають вони вже різко свою класово-пролетарську ідеологію. Сюди належать: В. Бобинський, Козланюк, Тудор, Масляк, Галан, Танська, Павлюк, Калимчук, Марчук, Іванчук, В. Левицький, М. Дереш, Бронзівенко, М. Сопілка та інші.

До цієї групи приймають численні шари українського громадянства, що стоять на ґрунті спільної української культури з радянською, в Радянській Україні бачать українську державність і центр цієї культури. Під впливом тої сильної суспільної течії стоять письменники: Стефанік, Гриневицева, А. Крушельницький, Опільський, А. Чайковський, Я. Цурковський та інші. Виявом цього суспільного руху на Буковині є Кобилянська. Ці письменники (а до них приєднуються вже й інші) тримають зв’язки з Радянською Україною, присилають сюди свої твори і тут їх друкують. Стефанік присилає теж свої новелі, не тратьє еднання з українською радянською літературою і Ольга Кобилянська. Гриневицева надіслала велику історичну повість „Історія пана Білецького“, а Опільський свої історичні повісті. Крім цього прогресивне громадянство Галичини матиме знову змогу групуватися коло нового журналу „Нові шляхи“, що незабаром виходитиме у Львові й стоятиме в тісному зв’язку з сучасним українським радянським життям.

Письменник, якого важко зарахувати до якоїсь групи, а всеж таки і не слід замовчувати, це визначний новеліст європейського масштабу М. Яцків. Коряк (Нарис історії української літератури“, ДВУ, 1929 р., т. II) зазначає правильно, що він завжди стояв в опозиції проти галицького міщанства, завжди був прогресивним елементом і тепер цей „співіць галицького інтелігентного пролетаря перебуває в затягнутій творчій кризі“ (сторінка 520). Але безумовно, на нашу думку, ця криза не може довго тривати. Цей

письменник, що ніколи не був політиком і що через нерозважний політичний крок (від якого відрісся, а куди пізніше ступили і „фахові політики“, різниця тільки в часі) його сьогоднішнє „офіційне українство“ викинуло поза свої рямці — цей письменник все таки не може стояти поза облавком української літератури. І коли сьогодні відкрилися широкі горизонти для української культури, за яку він все життя боровся, є надія, що М. Яцків ступить сміло на той шлях і покінчить з своєю творчої кризою¹⁾.

Повертаючись до літературно-мистецького і критичного журналу „Вікна“, найновішої письменницької генерації, треба заздалегідь зазначити, що на тлі того вузько-міщанського духу галицької інтелігенції, що ним переповнені періодичні й неперіодичні видання, — від названого журналу б'є свіжим подувом ширини, юнацьким оптимізмом нового авангарду, радістю із імпульсів життя на Радянській Україні, широкими поглядами на європейську літературу й врешті незломною силою віри в краще майбутнє.

Вже саме слово „Вікна“ набирає для них символічного значення. Ось що пише редакційна колегія: „Вікна... треба нам великих і ясних, треба їх нам багато, треба їх нам негайно, треба їх розчинити навстяж, якнайширше, якнайширше! Бо вже довго, дуже довго ми задихалися у важкій затухлій атмосфері, бо вже довго, дуже довго ані не доходить до нашого вуха шум буйного бунтарського житейського моря... стоїмо міцно обидвома ногами на землі. І в тому наша сила. Невеликий той наш гурт, що забирається до такої величезної праці: прорубати вікна для широких мільйонів мас. Але ми знаємо, що між тими масами є багато таких, що так само думають, так само хочуть, так само люблять і так само ненавидять, як ми“ (ч. 1).

І тут перш за все молоді письменники прорубують ці вікна до нової революційної України, стежучи за її культурним розвитком (Хроніка в цьому напрямкові майже в кожному номері надзвичайно багата) та друкуючи прозу і поезію сучасних радянських письменників та критичні статті про них. Бачимо оповідання Панча, Микитенка, Яновського, Слісаренка, Хвильового, поезії Влизька, Кулика, Бажана, Загула, Шмигельського і інших. (При цьому маленька замітка редакторові, що при порівнанні радянських письменників з іншими треба бути консеквентним: коли напр., Панча ставиться вище від Істрати і пишеться про нього маленьку замітку в хроніці, а про Істрату більшу статтю, чи не впадає це малим диспансом думки?)

В галузі закордонної пролетарської літератури та мистецтва статті речеві підібрані як ось про Франса, Мезерееля, Істрати, Дж. Джайса, про модерну шведську літературу, ліву літературу Німеччини, далі ряд зразкових оповідань, як Ольбрахта, Волькера, Беккера, Поля, Пакета, поезій — Бехера, Толлера, Гупперта, Гори та інших.

Справді „Вікна“ можуть являтися для сучасної Галичини справжніми вікнами на новий Схід і новий Захід, що змагаються за нове соціальне майбутнє (з цього погляду і стаття Бобинського „Вікна зі Сходу і Заходу“ ч. 6).

Тут треба підкреслити ще відношення редакції до літературної організації на Радянській Україні „Західна Україна“. В номері 7, вона висловлюється: „Маємо застереження, щодо потреби існування „Західної України“, як осібної літературної організації на Радянській Україні (підкреслення редакції „Вікна“), тільки особливо важкі завдання можуть оправдати організаційну осібність письменників західноукраїнського походження на Радянській Україні“. Лінія безумовно правильна, від якої не можна ухилитися.

З групи галицьких письменників, що працюють в цьому журналі і виявили вже значний свій талант, треба піднести в першій мірі трьох: Бобинського, Козланюка і Тудора.

Бобинський, відомий радянським читачам своєю сильною поемою „Смерть Франка“, виявляє в своїй творчості не тільки силу і глибину слова, юнацьку бадьорість, але й тонкість відчуття психічних заглиблень їхньої ритмічності у зв'язку з професійною працею, що показує поезійка „Швачка“ (ч. II).

„Швидко мига стопка
Біга човник швидко
Блискає мишина срібним колесцем
В'ється біла нитка
В'ється і снується
На тканя кладється
Колінце за колінцем“.

П. Козланюк, що вийшов із школи Стефанія, дає яскраві картини високої художньої вартості із життя галицького селянства після війни й революції.

С. Тудор, якого незабаром радянські читачі пізнають ближче, бо ДВУ видає його збірку оповідань, визначається у своїй прозі цікавим оригінальним стилем. Підкреслити треба, що і його полеміка має інтересні оригінальні стилеві признаки.

Крім цих трьох сильних письменницьких індивідуальностей, пробиваються в галузі драматургії — Галан („Дон-Кіхот із Еттенгайму“) М. Калимчук („Пурга“) і Масляк („Епі-

¹⁾ Редакція залишає це твердження на відповідальності автора.

лог“). Жалко, що ці твори не появилися окремими виданнями. Таким чином, були б доступніші для читачів. Про ці п'єси прийдеться поговорити окремо.

Взагалі можна було з приводу редагування журналу висунути деякі зауваження під дискусію, як ось: 1) зв'язатися ближче з радянськими письменниками, щоб прислалі оригінальні твори, на що кожний дуже радо згодився би; 2) подавати більше критичних статтів про культурне становище Галичини, бо радянський читач, наприклад, з „Вікон“ дуже мало дізнається, 3) критично-рецензійний відділ збільшити.

Ці зауваження безперечно можуть мати свої об'єктивні перешкоди, щоб їх провести в життя. Бо ж не треба забувати, що революційні письменники українських західних земель ще в стадії свого організаційного гуртування. Найближчі завдання вони ставлять самі: „Йдемо на розпад українського письменства на верх і низ, йдемо на його єднання по низах. Збирання літературних сил докола „Вікон“ по цій лінії удару поступає невинно вперед. Розсіпані злидніми по різних кутках нашої й не нашої землі сіплюємося тут на основі пролетарської ідеології. Від цього піддем крок уперед. Така механіка нашої ідеологічної позиції, що єдність ідеологічна веде в ній за собою єдність організаційну. Отже створення організації пролетарських письменників на наших західних землях це чергове завдання до виконання“.

Те, що молоді письменники встигли виявити за один рік у своїй творчості й організаційній роботі, вже сьогодні має велике суспільне значення і велику цінність для української нової культури.

М. Качанюк

Ол. Ведміцький. Покуси. Поезії. ДВУ. Київ. 1929. Тир. 2000. Стор. 96. Ціна 90 коп.

Книжку облямовують два вірші з дуже претенсієюю тематикою, що б'є на оригінальність не зовсім гарного тону: в початковому автор розповідає про свій особистий роман з революцією аж до найінтимніших подробиць (на цей вірш із відповідними цитатами вже вказувалося в пресі), в кінцевому „учудное“ сюжет Лермонтовської „Незабудки“ перенесенням в площину кохання пана й собаки. Між цими двома міститься сила віршів безпретенсійних, письменних, щодо елементів віршової техніки, революційних змістом, але блідих, нудно-пересічних, позбавлених будь-якого власного обличчя. Взагалі навіть вибрати цитати з цих віршів, бо нема в них ні грубих безсмачностей, ні особливих технічних ляпсусів, але мало й такого, що варто підкреслити.

Книжка поділяється на 3 відділи — „покуси“: „Покіс перший“, „Покіс другий“, „Покіс третій“. Тематика першого „покусу“ — переважно спогади громадянської війни, другого — природа, степ і море, третього — сучасне радянське будівництво. Вірші датовано: переважну частину їх писано або 1927 р. (24 вірші), або 1924 (11); 1923 р. — 3 вірші, 1926 — 2, 1925 — 1. Революційні вірші вражають своєю абстрактністю; теми — виключно „парадні“: бої, повстання, перемага, „огні заводу“, „свята снопа“, зорини, октябрини... Не знає автор ні злободенної революційної тематики, лозунгової заостреності, властивой лівіцям (єдиний вірш на тему політичних подій останніх років — „Страйк“, присвячений німецьким друкарям, та й його писано 1923 р. — отже він не типовий для дальшого шляху поета), ні історичної конкретності в описах громадянської війни (яка типова для Сосюри), ні батальної живописи à la Плужник і Фальківський, ані конкретних малюнків сучасного революційного побуту, що властиві, здається, всім „молодняківським“ поетам; громадянська війна, революційні свята у Ведміцького — взагалі“.

Така невизначеність особливо прикра тому, що Ведміцького не можна вважати за поета примітивної культури (як загальної, так і віршової), і тому можна підходити до нього з більшими вимогами. Треба гадати, що з соціального походження він — селянин (про це свідчить низка місць із його поезій, яким нема підстави не вірити), але на його творчості — певні сліди освіти, значно більшої за звичайну селянську. Він пише сонети („Ідуть жнива“, „Україна“, „Кубань“, „Маки“, „Афродита“, „На Чернечій горі“, „Перемагаємо“ — всі в першому „покусі“), тріолети („Скеля“ — 4 тріолети, 2 тріолети із шости фрагментів „В полях“); користується складними строфічними формами, виявленими П. Тичиниою, цікаво їх варіюючи:

„Пломінних горгоній більше не зустріну:
„Іх поранив ранок — полягло стебло...
„У чій криниці я свій погляд кину?
„Пломінних горгоній полягло стебло“.

Строфічну побудову й розмір взято з віршу П. Тичини: „Подивилась ясно — заспівали скрипки“, але з деякими відмінами: у Тичини четвертий рядок катрену з п'ятого рядка шостистопоного хорю утворюють другі половини (після цезури) першого й другого рядків; у Ведміцького — перша половина (до цезури) першого рядка й друга половина (після цезури) другого рядка; цей засіб витриманий у всіх чотирьох строфах

Оцінка художньої вартості того чи того твору письменника взагалі багато залежить від індивідуальних уподобань і літературного смаку того, хто береться оцінювати даний твір. Але є такі об'єктивні моменти в творчості справжнього майстра художнього слова, де двох думок бути не може з погляду позитивної оцінки твору. До таких об'єктивно-позитивних моментів у творчості Дніпрової Чайки, до таких абсолютів треба залічити її мовні засоби, мовні властивості, багатий лексичний матеріал, що ним орудує письменниця з умілістю найкращого майстра-мистця.

Серед інших властивостей її творчості — читаємо в нарисі М. Івченка — слід тут відзначити її мову: водночас і просту й вишукану, точну й барвисту, напоєну силою влучних і свіжих виразів, слів, то гостро-індивідуальних, то слушно викопаних з глибин народнього життя". Автор нариса тут же подає влучно низку таких виразів, видобувши їх із різних творів письменниці.

Спійняючись над окремими творами, що в основу їх письменниця поклала ідею волі, протесту, повстання проти гнобительства не тільки політичного, а й соціального, М. Івченко особливо підносить твір „Плавні горять“ — твір, що його й ми відзначали свого часу (див. „Черв. Шлях“ кн. 4-та 1927 і кн. 2-га 1928), як шедевр у нашому революційному письменстві часів першої революції. І тричі мав рацію і слушність автор нариса сказати, що Дніпрова Чайка за добу першої революції „стає... співцем революції, справжнім провісником соціальної революції“.

Відзначаючи появу цієї книжки, не можемо не пожалкувати об одному: видавці з якихось міркувань переполовинили (дослівно!) весь доробок письменниці, так: з 36-ти прозових і ритмованих оповідань та образків, що ввійшли в два томики видання „Дзвону“ року 1919-го, потрапило до цієї збірки раптом 18...

Не можна не звернути уваги й ще на один ненормальний, на наш погляд, момент у цьому виданні. А саме: в зазначеному біографічно-критичному нарисі автор каже, що „Дніпрова Чайка ледве чи не перша в нас письменниця-мариністка“. Отже здавалося б, що видавці як найповніше покажуть сучасній молодій громаді творчість письменниці в цій царині, де вона в яскравих барвах змальовує різні легенди, пов'язуючи їх із життям моря, яке вона, до речі сказати, знала досконало й кохалась у ньому. Таких морських малюнків є в неї дев'ять, не рахуючи написаних пізнішими роками, де море також править за певний об'єкт спостережень письменниці (наприклад „Дві крапельки“). І що ж, „Часяне“ й тут переполовинили і з 9-ти прекрасних морських образків умістили тільки 5...

Вони не вмістили, хоч би з пошани до письменниці — минаючи вже високу художню вартість самих творів — її посвяти М. В. Лисенкові („Кобза“), Ганні Барвінок („Вінки“), Б. Д. Грінченкові („Дисонанси“) та М. Вороному („Самоцвіти“) — дуже експресивний революційного характеру твір). Мало того, „Часяне“ не вважали за потрібне вмістити навіть ті невеличкі морські малюнки — „Суперечка“, „Скеля“, „Хвиля“, що ними оперує М. Івченко в своєму нарисі, характеризуючи Дніпрову Чайку, як письменницю-мариністку... Читач мусить отже з розчаруванням приймати на віру все те, що говорить автор нариса, коли цитує цілі уступи з цих трьох творів, коли він інтерпретує на підставі їх художні засоби письменниці.

Наші першорядні видавництва видають тепер цілі корпуси творів давніших українських письменників. ДВУ зокрема видає „Бібліотеку українських клясиків“, що їх твори обіймають іноді по кілька грубих томів. Це явище знаменне й не бувало досі в українській видавничій практиці. Видавництво видає корпусами навіть таких авторів, що застосувати їх до клясиків досить таки трудно та що силою свого таланту й виявленими мистецькими можливостями ніяк не можуть дорівнювати Дніпровій Чайці, що є, oprіч усього іншого, ще й новаторка в українському письменстві, щодо вживання ритмованої прози. Видаючи такі збірки творів, ДВУ додає до них і портрети письменників. Видавництво „Час“ так дбайливо пильнувало економії та, можливо, власної кишені, що не спромоглося видати весь — не такий уже він і великий! — мистецький доробок письменниці; видавці не вважали навіть за потрібне додержатись заведеного іншими нашими видавництвами гарного звичаю — оздобити книжку портретом письменниці...

Г. Ков.-Кол.

Афім Асанга. Чорна хвиля. Негрський роман. З німецької переклав П. Довгопіл. ДВУ. 1929, ст. 195, ціна 30 коп.

Об'єкт цієї рецензії, що витримав 2 російських переклади (Шульговського — „Сеятель“ та Мазуркевича — „Пучина“) і пропонується тепер українському читачеві, належить перу суданського негра, мобілізованого підчас імперіалістичної війни і привезеного до Європи „французями“ (за авторською транскрипцією); книга побачила світ на німецькій мові, зазнавши обробки від Ф. Більзе, нім. письменника, який надав їй форму роману.

Твір розпочато картиною збудування транс-сахарської залізниці, що має слугувати імперіалістичним намірам метрополії — постачати їй чорне військо. Цей початок одразу ж назначає дві антагоністичні лінії персонажів — колонізованих і колонізаторів: перша втілю-

ється на початку в тубільних будівниках залізниці, далі концентруючись на побуті негрів пралісу; другу інтерпретують військові представники уряду та — почасти — залізнична адміністрація. Перманентний перетин цих ліній і становить нескладний сюжет роману: негрського проводиря Заморі покарано за відмовлення з'явитися до губернатора; бажаючи помститися, він удає з себе покірливого і постачає урядові велику кількість негрів, які чинять повстання. За традицією роман не був би романом без любовного елемента, що його подибуємо у відносинах Заморі й білої жінки генерала, яка, забравши екзотики, їде до пралісу і яку захоплює Заморі; до цієї лінії додано ще й ревнощі Абінджі, одної з численних жінок Заморі, яка зрештою забиває білу коханку свого владаря.

Оцінюючи твір, слід відзначити, що сильний він — відзеркаленням негрського побуту, стилістично поданим у пляні натуралістичного примітиву. Не зважаючи на цей, часом надмірний, натуралізм — як, прим., у картинах похорону куйі, пологів Айші, купівлі жінок Заморі — вони заікавляють: почуваш бо, що це не поверховий соцієзм Юсає, використаний тільки з метою вмотивування екзотичного тла твору і до того ж належно зауважуваний за вимогою відповідного читачького смаку, що не мирить із „непристойністю“, — а та глибока правда змальовання, що й становить „справжнього героя повісті“. Ось, прим., резюме нещасливих пологів:

Яка радість, що всі вони вмерли! Не було потреби топити їх. При тому ж це були не дівчатка, за них згодом можна було б одержати гарні гроші. А сама Айша? Хіба вона змогла б колинебудь очиститись від такого сорому: родити близнят. А вже одно з близнят від злого духа (72).

Ось керівний принцип Заморі щодо купівлі жінок:
Як відомо, молоді жінки — золото, трохи старші — мідь, а ті, що прожили тридцять дошових періодів, не варті і мішка земляних горіхів (74).

А ось його дотепи щодо походження жінок:

... Коли Гага створив чоловіків, він виявив, що витратив на них усі хоч трохи цінні речовини. З чого ж утворити жінок?.. Він узяв трохи своєї доброти, додав до неї бундючності павича, округлі щоки сонця, м'якість молоді трав, гнучкість ляни, ранкову посмішку, настирливість піщаної блохи, змінливість погоди, сльози роси, гороб'ячу мову, жорстокість пантери, лагідний погляд газелі, верескливий голос пантарки, відданність Замбі (прислужника Заморі — Гр. М-т), віроломність французів, балакучість папуги, цікавість кози, лякливість шакала і привабність веселки. Все це Гага змішав докупи, надав облудної форми квітці і подарував її чоловікові (77).

Навіть композиційно-недоладне включення легенди про день і ніч (з невдалою ж спробою регресивної мотивації на ст. 138) стає непомітним — з тих же підстав цікавого матеріалу. З останнього варто згадати й засоби ліку негрів, які не знають великих чисел (77, 106 — 108 та ін.): цей матеріал, загалом-відомий з історії математики, набуває на відповідному тлі роману — своєрідної життєвої опуклості.

Інший, не „місцевий“ матеріал твору вражає незрівняно слабше. Постаті другої лінії персонажів надто схематичні. Повстання, хоч і добре вмотивоване, не зовсім вигідно сусідує з попередньою сценою злочину Абінджі (надто вже різні пляни цих сцен — особисто-сексуальний попередньої і цілковито соціальний останньої); можливий ефект контрасту губиться, бо повстанню присвячено тільки одну сторінку (останню в творі): звідси ж і його уявність. Нарешті, здаються старосвітськими авторові втручання в текст — „Я, Афім Асанга...“ (74, 182), що нагадують манеру декого з середньовічних італійських письменників на зразок „Jo, scrittore“... Загалом даремно було б шукати в романі яскраво-виявлену орієнтацію на якісь європейські літературні зразки: вага твору — в матеріалі, та не в оформленні.

Щойно згаданий соціальний плян останньої сцени роману дозволяє безпосередньо перейти до оцінки його ідеології: з цього боку в ньому належно висвітлений антагонізм поміж лініями персонажів, зазначеними вище, а — що найголовніше — назначені й клясові прошарування негрського населення, яке не тільки поділяється на бідніші й багатші племена, але й на бідніші й багатші верстви в межах певного племені. Та не можна не підкреслити й ідеологічної непослідовності — якщо не автора, то у всякім разі його героя: звільнившись від омани туземних вірувань у бога Гагу, Заморі кориться владі ісламізму, що під знаком останнього проходить і повстання. Ця непослідовність, зрозуміло, пояснюється браком належної культури, а — що найголовніше — чіткої клясової свідомості; можливо, база останньої — в тій, ще недосить оформленій, клясовій диференціації негрів, що її — можливо, мимоволі — одбиває й твір.

Окремо слід спинитися на перекладі. Не мавши змоги порівняти його до оригіналу, відзначмо, що іноді переклад здається трохи дослівним:

В пильній відповідності до задалегідь визначеного пляну спорудження виконується тільки один пункт, в якому уряд передбачив „безпощадну приставу і всебічне використання людського матеріалу“ (15).

Та не зважаючи на брак зазначеного порівняння, доцільно звернути увагу на переклад, користаючи з принципів української стилістики. Наведімо відповідні (не вичерпні) приклади.

Насамперед подибуємо чимало порушень евфонії. Так, немилозвучний збіг однакових губних подають словосполучення:

...більшість чоловіків в парадній формі (47);

...капітан проходив в спальню (51).

Какофонічний збіг приголосних дають словосполучення:

...заходив він в села (59);

...вона переходить в запал (86);

...не з'являвся він в звичайний час (163).

Аналогічно в прикладі —

...Це не повинно потрапити в звіти (48) —

дві початкові приголосні останнього слова вимагають зміни „в“ на „у“.

Навпаки, збіг голосівок дає словосполучення:

...улюбленця усіх жінок (69).

Ці огріхи дивують ще й тому, що текст дає й поправні фонетичні конструкції, як:

...жінок у селі (69);

...рознесе в усі країни (48).

Нарешті, викликає заперечення скорочення дієслівного закінчення в реченні:

...Генеральша дуже довго вилежувалась за сіткою від москітів (51);

навіть при умові цезури після дієслова збіг палатального (пом'якшеного) „с“ та „з“ какофонуює; це ж легко було б запобігти шляхом повного дієслівного закінчення („вилежувалась“)

З морфологічного боку викликає сумнів форма родового відмінку:

...не до хлосту йдеться (164);

за словником Грінченка, речівник „хлоста“ — жіночого роду, що вимагає відповідної зміни „хлосту“ на „хлости“.

У цьому ж морфологічному пляні не можна виправдати створення дієприкметників тепер. часу на „чий“:

...квітнучі перед хижками дзвіночки (93),

...свої квітучої весни (185).

З синтаксичного боку викликає заперечення таке накопичення орудних одмінків:

...Решта — в чорних фраках з наскрізь пропотілими високими крохмаленими комірцями і забрудненими мухами пластрунами фракних сорочок (47);

інструменталь чинності — „забрудненими мухами“ — на тлі попередніх орудних одмінків навіть утруднює розуміння фрази.

Таке ж утруднення залежить від браку дієслова та недостатньої пунктуації в головному реченні фрази:

Замість світової війни свого роду світова революція проти нас саме в наслідок того переважного становища, яке ми добули цим договором (38).

Запутують сенс фрази прислівники „не“:

Безперечно, десь у нетрах лісу Заморі зустрівся з Альмамі, якому, ховаючи його, не зв'язали ніг, щоб він не міг повернутися (150).

Непоправний зворот дає речення:

...Так і було зроблено (163);

дієприкметник минулого часу та ще й у формі безособового звороту („зроблено“) вже має значення минулості: тому „було“ — непотрібне.

В аналогічному прикладі —

...Одно око поваленого бога було розбито (171) —

погодження вимагає зміни „розбито“ на „розбите“: тут бо не своєрідний безособовий зворот, а звичайнісінький минулий час страждального стану.

Останні приклади вже межують із стилістикою. В цьому пляні доводиться протестувати проти фрази:

Таким чином, справу було вирішено (45);

крім шойно відзначеної помилки („було вирішено“) звертає на себе увагу „таким чином“; якби навіть не було коми, то й тоді його слід було б замінити на „в такий (цей) спосіб“; та наявність коми кінче вимагає сполучника „отже“, як у такому прикладі:

Отже, здійснено найбільше чудо (47).

Як негативні приклади тої ж таки стилістики відзначмо русизми — насамперед у лексичному пляні. Незграбне відтворення рос. виразу дають слова:

...мішаючи отруту у місці з водою (129).

Так само незграбний ужиток слова „чуть“ у розумінні українського „ледве“:

...Чуть помітний початок стежечки (136).

В цьому ж пляні впадає в око „завідатель“ на ст. 55 (треба „завідувач“).

Щодо фразеології, то русизм дає фраза —

...ваші побоювання стосувалися переважно технічного боку здійсненості пляну (32), де використано рос. фразеологічну структуру „касаться чего“ (в укр. мові потрібний ще й приєдник „до“); там же (в кінці) маємо немилозвучне накопичення тотожних одмінків, що вимагає загальної перебудови фрази.

Подібний приклад — речення:

Капітан проходив в спальню (51);

де, поруч із вищевідзначеною какофонією приголосних, подибуємо ще й русизм: укр. мовою можна „проходити щоось“.

Аналогічний — щодо поєднання стилістичної та евфонічної хиб — приклад:

Це не повинно потрапити в звіти (48);

натомість треба було б „потрапити до“ (приєдник „в“ можливий тут лише в місцевім одмінку), — це ж розв'язує й проблему фонетики.

Нарешті, як друкарські помилки, сприймаються: 1) „мняко“ (126), замість правильного „м'яко“, та 2) „француз“ (56) замість послідовного „француз“ у всій книзі.

До книги додано: 1) невеличкого словника негрських слів та 2) анонімну передмову, що належно з'ясовує ідеологічну вагу твору, виявляючи водночас деяку спільність із рос. передмовою до вид. „Пучини“ (1926).

Зовнішнє оформлення книги — порядне. Ціна помірна.

Гр. Майфет

О Блоке — Сборник литературно-исследовательской ассоциации Ц. Д. Р. П. Под редакцией Е. Ф. Никитиной. Кооп. из-во писателей „Никитинские субботники“ М. 1929. Тир. 3.000 экз. Стр. 381, Ц. 2 р. 70 к. + 25 к. папка.

„Про Бальмонта говорить тепер неможливо, про Блока — вже трудно“ писав Б. Ейхенбавм 1922 р. Може саме через те так мало доброго написано про Блока останніми роками. І хоч старанні бібліографи занотували вже близько 850 праць, присвячених Блокові (за роки 1923 — 28 близько 350 праць), але з написаного мало що має важливе значення.

Немає важливого значення також і збірка, що її рецензується Непогана давня стаття М. Бекетової, що відкриває збірку, про веселощі та гумор Блока. Після виходу у світ її ж книги „Ол. Блок і його мати“ — ця стаття багато де в чому застарілася і втратила свій інтерес. Проте, кілька цікавих штрихів та рис, що доповнюють образ Блока — у ній знаходимо.

З статті І. Розанова — „Блок — редактор поетів“, добре видно, що Блок, як такий, був явно невдалий. Це ясно показує його редакторська робота над Ап. Григор'євим і Лермонтовим, а коментування ранніх віршів Пушкіна (у вид. за ред. Венгерова) це стверджує цілком безперечно. Невдалий був Блок і як коментатор і текстолог. У статті І. Розанова до цього висновку подано досить матеріалу, а проте самого висновку чомусь не зроблено, а сказати б „змазано“. Чи тут причиною пієтет до Блока, чи що інше, але ця обставина майже знецінює статтю І. Розанова.

І. Розанов вказує, що „у примітках до Лермонтова зустрічаються (у Блока С. Р.) також темпераментні місця“ (с. 52). Зустрічаються вони — скажемо від себе — і у І. Розанова: „теоретичне вивчення технічного боку поетичних творів безплодне для поезії і навряд чи важливе та потрібне взагалі“ (с. 46).

Нагадаємо І. Розанову слова другого „справжнього поета і визначної людини, якій не була чужа мудрість“ (Іб.) Пушкіна — „Шаховський не хотів навчатися свого ремесла і залишився звичайним віршотворцем“ (цит. з пам'яті).

Є окремі цікаві порівняння в інтересній своїм задумом статті В. Д. Ізмаїльської — Проблема „Возмездия“. Взаємини батька та сина — особисті і їх відзеркалення у творчості останнього, їх схожість і перекликання у чомусь далекому і неясному — все це тема цікава, але щодо роботи, то вона навіть не виявляє її на всю широчінь та глибину.

Уся друга частина збірки „Блок і ... Лермонтов, Ап. Григор'єв, Гейне“... Відзначаємо цікаву статтю Д. Д. Благого. Цікава першою своєю частиною стаття С. В. Шувалова — Блок і Лермонтов. Не можна щоб не погодитися з висновком автора про те, що „здається Лермонтов впливав на Блока більш загальною хвилею своєї поезії, ніж окремими її сплесками. При чому цей вплив помічається звичайно не тільки в психологічному та тематичнім моментах..., а також і в формально-художньому“ (с. 114).

Зате надто туманні і навряд чи корисні думки автора про ідеалістичний монізм Блока і ідеалістичний дуалізм Лермонтова (с. 118 — 119).

Цікава своїм матеріалом невеличка стаття Е. Ф. Книпович про Блока та Гейне. Це питання вже оброблялося в літературі. Гімназичний реферат Льва Лозовського має заголовок: Блок у оцінці критиків. Подавши велику кількість цитат, здебільшого зовсім не характерних, він приходить до висновку, що: „Дванадцять є органічне завершення всієї творчості Блока“, що „подвійний характер символізму Блока, який нерідко виходить за межі останнього (? С. Р.) виявився у всій творчості поета“, що „потрете світогляд Блока відзначається виразно виявленим діалектичним характером“ (sic! sic! С. С.) (с. 215 — 216).

Але найпікантніше ось що: „В. Жирмунський говорить, що „катах реза у його (Блока Л. Л.) творчості — це постійний і особливо діючий прийом“. Це не формальний поетичний прийом, а наслідок поетичного світогляду Блока (курс. мій С. Р.) що ще раз переконує в „нерозривності і незлізності форми та змісту поетичного твору, їх єдності, але не тотожності. Тому (так чому ж? С. Р.)... Блок

живий і житиме ще довго, не тільки, як факт історичного минулого, а як об'єкт безпосереднього поетичного сприймання" (с. 216—217).

Наука изощряет ум", говорив в таких випадках Кузьма Прутков.

Поруч цієї статті — вміщено статті М. Н. Розанова — „Мотиви світової жалоби в ліриці Блока“ та В. Гольцева — „Про музичне сприймання світу у Блока“ — одна з серйозніших статтів збірки.

Надто невдала спроба А. Ільїної — (Сеферианц) розбити звичайно єдиний комплекс тем поезії Блока на чотири головних: „Любов (теза — Прекрасна Дама, антитеза — незнайомка (? С. Р.), революція, батьківщина та загибель“ (с. 306. Стаття „Непостижимая“). Підхід до теми наївний, а аргументація і того слабкіша.

Можна не говорити про статтю Б. Я. Брайкиної „Право на життя“. Вона просто невдала. Збірка кінчиться, написаною Є. Блюмом та В. Гольцевим, бібліографією літератури про Блока за роки революції. У ній 842 нумери. Разом з дотеперішніми бібліографіями Блока і робіт про Блока (у книгах К. Гуковського, Є. Никитинової і С. Шувалова та інш.) — вона дає солідний путівник по „Блокіані“.

Видано збірку недбало — є помилки (с. 146 Дельмаз та інш.), подекуди неввірна пагінація (215,— потім 316) і т. д.

С. Рейсер

Разговоры Пушкина. Собрали Сергей Гесен и Лев Модзалевский. Из-во „Федерация“ М. 1928. Стр. 311. Тир. 5.000 экз. Ц. 2 р. + 25 к. перепл.

На кінці 1928 року Пушкінові явно не пощастило. Одна за одною виходять дві безнадійно погані книжки. Спочатку Леонід Гросман з своїми листами жінок до Пушкіна, тепер автори названої книги „Разговоры Пушкина“. Хтось назвав складачів посмертними Екскерманами, але це, звичайно, не вірно.

Акуратний німецький філістер старанно записував кожен думку (а не слово) вчителя, а Гете міг про всяку річ прочитати цілу лекцію, не сходячи з місця. А С. Гесен і Л. Б. Модзалевський записують (вірніше — переписують), кожне слово Пушкіна і внаслідок маємо:

„дуже гарно“ — улюблене прислів'я (sic!) Пушкіна, коли він був задоволений з чогоньбудь. (Див. стор. 292).

Пушкін любив повторювати — „щастя буває тільки при спільності поглядів“ (ib.) подають автори за „сучасником“ Пушкіна П. Бартевним. Ніби поважний редактор „Російського Архива“ сам чув з уст Пушкіна ці слова Шатобріана.

„Публіка — не шіснадцятилітня дівчинка“ говорив (?) колись Пушкін“ (с. 293) переказують автори, посилаючись на „Старину й Новизну“. Нагадуємо, що ці слова Пушкін написав в одній з критичних своїх статтів, а „говорив“ — є тут звичайний у живій мові стилістичний зворот.

І. Д. Якушкін у своїх записках, оголошених 1905 р., подає, що „Ал. Львовича Давидова... Пушкин так удачно назвал Рогоносца величавый“ (с. 294). Це „слово“ Пушкіна, чудним випадком, одначе є і в „Євгенії Онегіні“.

И недоверчивый старик
И рогоносец величавый
Всегда довольный сам собой
Своим обедом и женой.

Але шедевром розмов та слів Пушкіна є ось яке повідомлення напівграмотного педеля, яке „ничтоже сумняшеса“ (навіть без зірочки, яка показує, що автори не цілком довіряють правдивості повідомлення) наводять автори та ще з двома посиланнями — одно з них із „журнала о поведении воспитанников имп. Лицея“, тобто із кондуїта, куди заносились зауваження класних вихователів. Наведімо цю прекрасну цитату, що так яскраво малює нам живого Пушкіна і барвність його мовних інтонацій цідком: „Пушкин 6-го числа в суждении своем об уроках сказал: — признаюсь, что логики, я право, не понимаю, да и многие даже лучше меня, оной не знают, потому что логические силлогизмы весьма для него навянты“.

Воістину чудовий уривок! Не вважаючи на довгі, але мало зрозумілі і сумеречливі міркування С. Я. Гесена у вступній статті на тему про достоменність матеріалу — останній подано без всякого толку і розбору. Автори правда відзначають менш вірогідний матеріал зіркою — прим., на стор. 50—70, де я перевірив приблизний підрахунок, з 35 наведених цитат 17 відзначено зіркою, себто матеріал на 51% сумнівний. Приблизно таке співвідношення і по всій книзі. Іноді наводиться матеріал в очевидьки невірний і давно забракований, наприклад, вигадки А. Фелькнера, що виставляють Пушкіна пошлою і дивно дурною людиною.

Навряд чи треба серйозно заперечувати вірогідність матеріалу, що подає П. Дицицька (ст. 27—28). Тут маємо явну фальсифікацію. З контексту ясно, що автор спочатку винайшов слово істукан, або болван, а потім „забув“ його і всіляко імітує що забувуватість, намагаючись зробити її достоменною „или нет, помню еще не так он сказал — не особы, а — читаю — говорит историю одной статуи“ і т. і.

Мова йде про євангелію. Фальсифікація дуже невдала. Підставиш слово істукан, або болван, стає зрозумілим обвинувачення в безбожності, що нібито кинула П. Дицицька. Інакше уривок безглуздий.

Належало б виявити хоч трохи критицизму, а не обмежуватися всеспасаючою зіркою.

Шлях підробки згадок взагалі майже завжди ясний — спочатку вигадується все, а потім щось пропускається і мотивується з охами та зізданнями „забув“. Тим часом, саме цей провал майже завжди можна заповнити простим міркуванням, виходячи з контексту.

Далі: відомо, що майже неможливо у писаній мові відтворити власні мовні інтонації (переінакшує їх навіть і стенограма). Пушкін у цьому випадку не був винятком. А тому не можна наводити „предполагаемый разговор с Александром І.“ „Позволительно думать — пише С. Я. Гесен, что случись Пушкину говорить с Александром, он говорил — бы именно так“ (с. XV). Можна гадати якраз протилежне.

Наводячи розмову з англійцем про російських селян, треба було б зробити хоч елементарне застереження про те, що „я“ оповідання не є пушкінське я: останнє треба шукати у „англійцеві“. Не роблячи цього застереження, автори омiliaють читача.

Хоч з міркувань С. Гесена (стор. XVI—XVII) і повинно б виходити, що дано перевагу матеріалу непрямої мови, як більш вірогідному, однак складачі „избрали... противоположный принцип подбора материала“ (ст. XVII), з міркувань зовсім невідомих і, в кожному разі, нез'ясованих. І як наслідок — цілі сторінки живих мов, далеких від Пушкіна, як небо од землі. Проста синтаксична аналіза двох уривків, що іноді йдуть один за одним, показує, що обох уривків Пушкін не міг сказати, а ще вірніш не сказав ні одного.

Автори вибрали хронологічний принцип розподілу матеріалу, але явно невдало. Незрівняно цікавіший був би розподіл думок (а не слів) Пушкіна тематично з суворим добором матеріалу. Тоді міг би вийти справді корисний і потрібний звід теоретичних висловлень.

А поки перед нами нудна малоцікава книга.

С. Оцетов

Проф. М. Сулима. Українська фраза (коротенькі начерки). Харків 1929 р. ст. 96 ц. 65 коп.

Зміст цієї книжки М. Сулими такий: 1. Про три роди взагалі. 2. Про рід деяких іменників. 3. Слова спільного роду. 4. Професійні назви. 5. Вживання ніякого роду. 6. Значення й уживання однини. 7. Значення й уживання множини. 8. Уламки та заступники форм двоїни. 9. Фрази з числовими назвами. 10. Назовний відмінок. 11. Родовий відмінок. 12. Давальний відмінок. 13. Знахідний відмінок. 14. Орудний відмінок. 15. Місцевий відмінок. 16. Клична форма. 17. Членні й нечленні прикметники. 18. Присвійні прикметники. 19. Другий ступінь прикметників. 20. Третій ступінь прикметників. 21. Про котрий. 22. Про які й. 23. Релятивно-сполучне що. 24. Фрази, де могло б бути релятивне що. 25. Уваги до деяких прикметників. 26. Передминулий час. 27. Майбутній час. 28. Наказовий спосіб. 29. Дієприкметники. 30. Переємний стан. 31. Дієслівні форми на но, то. 32. Про було, бувало, буває. 33. Приіменники. 34. Сполучники.

Як бачимо з цього переліку, автор у начерках своїх, крім деяких пунктів на початку книжки, розглядає багато з важливих питань української синтакси, а між ними й чимало питань актуальних, так мовити, бойових або взагалі спірних чи не цілком розв'язаних.

З приводу мовних фактів, каже автор, що про них говориться в цій книжці, я насмілюсь трохи не раз-у-раз і завжди навмисне подавати рецептурні висновки“ (ст. 3). Цілком погоджуючись із автором у багатьох вирішеннях мовних питань, що про них мовиться в книжці, і навіть вітаючи потребу категоричності й рецептурності — звичайно, в тих випадках, де коли на те є підстави — ми проте маємо зробити з приводу праці „Українська фраза“ такі зауваження:

1. Автор „трохи не раз-у-раз і завжди навмисне насмілюсь подавати рецептурні висновки...“ (ст. 3). З цього ясно, що й розглядати автор повинен матеріал з погляду відхиленя від прийнятої літературної норми типовий, щоб корегувати чи виправляти його своїм рецептом. А тим часом автор іноді подає в своєму викладі явища не загальнолітературної мови (в її відхиленнях чи варіантах), а явища діалектичні і цим тільки збиває й залутує читача; напр., він пише: „Старий давальний двоїни на — ма... має значення множини і зберігається в таких словах: очима, плечима, грудима, бровима, дверима. У народніх діалектах форм на — ма звичайно далеко більше, ніж у літературній мові. Поруч із формами на — ма бувають і форми множини на — ми; очами, плечами, бровами, грудьми, дверми...“ (ст. 25). Отже — які форми літературні? — бровами чи бровами, грудима чи грудьми, очами чи очима? Хіба форми бровами, грудьми є діалектичні, як це каже автор!..

2. Так само гадаємо, що автор, даючи свої нормативні вирішення - рецепти, повинен стояти на ґрунті реальних, дійсних і живих мовних явищ і не вносити в книжку архаїчного

баласту. Але, кажучи, напр., про форми кличного відмінка, автор недоречно пише: „У стародавніх народніх думах, піснях, колядках тощо трапляється клична форма (= кличний відмінок — П. Г.) замість назовного відмінка, напр., „Кучерявий дубе на яр похилився...“ (далі багато інших прикладів — ст. 43). Гадаємо, що це є цілком зайве і навіть шкідливе засмічення книжки. За таке ж засмічення (згадуванням про діалектичні і в літературній мові фактично неживані й неісні форми) вважаємо й місце, де автор каже: „Опріч цього, в західній українській говірках є ще й інша конструкція майбутнього часу: буду ходив, будеш робив... У літературній мові таких конструкцій не вживається“ (ст. 69). Коли „таких конструкцій у літературній мові не вживається“, як каже автор, то нащо ж тоді й писати про це авторів нормативних уваг про українську фразу?!

3. Далі ми цілком не можемо пристати на ту категоричність, що на неї скрізь такий сміливий автор. Ця категоричність авторова „занадта“, кажучи його ж новотвором, особливо коли взяти на увагу, що часто автор аргументує тільки посиланням на архаїчність або провінційність тих чи тих форм або словосполучень. „Щі архаїзми непотрібні“ (ст. 26) — каже автор про форми двоїни; „Замість двісті неможна вживати провінційального двіста“ (ст. 26)... — так одним замахом побиває М. Сулима нелюбі йому явища, хоч йому певно відомо, що в літературних мовах (не тільки українській) існують — і не можуть не існувати, бо мова є живий, а не мертвий організм — часто рівнобіжні форми, слова, словосполучення, і ніякі грамматики і додатки до граматики не повинні ставати за прокuratorові легко для живої мови.

4. Поруч із такою категоричністю в розв'язанні деяких питань (де часом нема і потреби, й підстав на таку категоричність і заборону), іноді дивує й аргументація авторова. За приклад такої дивно аргументації може бути місце про форми двоїни (ст. 28), а особливо про форми знахідного відмінка подібні до назовного (я зламав ніж і я зламав ножа): „Фрази з знахідним, подібним до назовного — каже автор — мають у собі (переважно) більше моментів рішучості, певності, іноді — якої нерухомоти...“ (ст. 37). Це — досить оригінальне вирішення психології цієї форми знахідн. відмінка, але таке вирішення, гадаємо, є щонайбільше поетичний надум, або щаслива інтуїція, а не наслідок наукового досліду питання.

5. Крім поданих вище зауважень до праці „Українська фраза“, ми не можемо прийняти деяких авторських рецептів, деяких розв'язань синтаксичних питань, або вважаємо їх за невдалі. За особливо невдалий ми вважаємо розділ про фрази з числовими назвами (§ 9). На початку цього розділу автор пише: „Українська фраза з числовими назвами — дуже нестала. Щодо вигляду іменників, то ці несталисть можна ілюструвати такими, напр., фактами: два дуби — два дуба (це — або архаїзм, або росіянізм...)“ (ст. 26). Так форма ж два дуба є просто неукраїнська форма, і не треба простісіньку помилку чи вигадану ad hoc форму брати „під обстріл“ і на ній базувати твердження про „несталисть української фрази з числовими назвами“! Розглянувши далі форми різних частин мови при числових назвах, автор каже: „Загальний висновок такий: „дієслова-присудки при так званому назовному відм. двоїни мають вигляд множини“ (далі автор дає приклади) (ст. 27). Цей категоричний висновок суперечить і фактам живої мови (народної і літературної), і дослідом (потвердженням найяскравішими прикладами) багатьох авторів, зокрема О. Курилової, що про це каже: „Де в склад підмету входить числівник із речівником або самим числівником, там дієслово може бути або неособового значення у 3-ій особі однини, або особового значення у множині“ (далі цитую гурт прикладів) (О. Курило — Уваги до літературної мови, ст. 75)... А от другий приклад невірної з'ясування мовного явища: „В народній мові, — каже автор, — дуже поширений іще давальний відм. із дієприслівником. Приклади: Мені обридло лежачи... Важко матері відм. із дієприслівником. Приклади: Мені обридло лежачи... Важко матері відм. із дієприслівником. Приклади: Мені обридло лежати...“ (ст. 39). Ми гадаємо, що тут давальн. відм. (мені, матері) буде не з дієприслівником (тобто залежить не від дієприслівника), а буде з словами обридло (мені), тяжко (матері), бо таким же способом, як і автор, ми могли б довести, що „в українській народній мові дуже поширений давальн. відмінок із неозначеною дієсловною формою“, коли б у тих реченнях її поставили: Мені обридло лежати, Важко матері таке згадувати...

6. Поминувши інші дрібніші помилки або надмірну категоричність у розв'язанні деяких питань, укажемо ще на невірні часом на наш погляд, або невдалі приклади, що ілюструють думки й висновки-рецепти авторові. „Зрідка тут, — каже автор про звороти з числовими назвами, — буває й однина іменника; напр., Лежала недовго шось — Седмиць із три“ (ст. 28). Тут слово седмиць якраз стоїть не в однині, а в множині... Приклад до слова вуха при іменниках числових — Обидва мої вуха не дочувають (може — недочувають? П. Г.) — вважаємо за невдалий: так не говорять (мабуть треба — я недочуваю на обидва вуха).

7. Далі слід ще зазначити, що автор, що дає — і часто дуже категорично — нормативні поради, спинається проте в своїй книзі на звичайних „українізаційних“ помилках: „По-українськомому неможна сказати — Я був занят. Стіл накрит“ (ст. 43). Це — явище не від української мови, а від службової українізації і не треба такі явища розглядати в „додаткові до підручника мови“, як називає автор свою книжку. Дуже близьке до вказаного місця й друге, де автор з'ясовує різницю між реченнями Вона стис-

нула Вадимові голову і Вона стиснула Вадимову голову (ст. 48). Шкода праці авторової, бо це ясно без пояснення і було б ще ясніше, коли б у другому реченні написати слово Вадимову (голову) з малої літери (автор чомусь написав з великої)...

8. Але коли автор такий прихильник нормативності [навіть слова певний-певен, згодний-згоден, винний-винен, ладний-ладен та інші, що літературна мова вживає рівнобіжно, він радить унормувати, викинувши короткі форми певен, згоден і т. д. (ст. 44)], то нас дуже дивують деякі відхилення від норми в мові, власне в лексиці, самого автора (викладом книжка добра). Насамперед, чому автор уживає слова ця, цю, це замість звичайних (тобто нормальних) ця, цю, це? Так само чому автор пише: Роздивимось (на кожний рід окремо) (ст. 25), роздивимось (лише на деякі) (ст. 91)? Аж коли взяти слова розглянути (що) і роздивитися (на що), то слово роздивитися (на що) в наведених висловах не може замінити слова розглянути (що), бо воно (слово роздивитися) має відтінок російських рас-сматриваться, присматриваться, всматриваться, газетсь (у словнику Б. Грінченка розглядач — соглядатай). Отже роздивимось буде невдало проти розглянемо. Так само автор чомусь змішує слова означати і означувати і часом слова означувати вживає там, де воно абсолютно не пасує (напр., „дієслово означає рух“ — ст. 40). Невдало автор уживає й слова вказівність (ст. 45) та вказівний (ст. 53) замість указовість, указовий. Негарно й без потреби дає автор такі новотвори, як занадтий (занадта гіпербола — ст. 53) замість надмірний (правда, слово занадтий не є твір М. Сулими — воно, здається, десь уже з'являлось раніше) і цілком нове навпаковий (навпакове значення — ст. 86). Так само недобре й оригінальне здря, що так любить уживати автор, але, мусимо сказати, вживає його він дійсно таки „здря“: слово це в українських словниках (Грінченка, Уманця, Ніковського) не зафіксоване і є простісіньке собі перекручення російського зря. Значиміше тут доречи, що слову значний (його пропонує автор не вживати) не буде рівнозначне не аби який, як каже автор; більше цьому слову (значний) буде відповідати слово чималий.

9. Крім зауважень, що вище, треба ще сказати, що автор стає на хибну або принаймні незрозумілу позицію, коли він, щоб з'ясувати якесь українське синтаксичне явище, порівнює його до російського або пояснює прикладом з російської мови. Наприклад, автор пише: „В українській мові немає виразів на взір російського: „Как хороши, как свежи были розы“ або польського...“ (далі польський приклад, невірно надрукований — ст. 56). На нашу думку, ця паралеля до російської (або польської) мови мало що допомагає (до того ж хіба читач повинен знати російську мову, а особливо рос. синтаксис?) і зовсім не з'ясовує самого українського синтаксичного явища, бо не дає зрозуміти внутрішньої суті цього явища... В іншому місці, з'ясовуючи український прислівник одно („одно вона нишпорить, одно вона вчиться“ — ст. 63), автор каже, що він „означає те, що по рос. передають зворотом „не переставай, все время“ (ст. 63). Незрозуміло, чому це треба пояснювати „російським зворотом „не переставай, все время“...

10. Наостанку зазначимо ще й недоробленість деяких питань у автора. Це, між іншим, ми хочемо сказати про слова оскільки, поскільки, наскільки, що про них говорить автор (ст. 94). Цілком приймаючи думку автора, що ці слова в теперішній інтелігентській нашій мові є близькі родичі славнозвісного позаяк (що вже щасливо одійшов), ми проте не маємо в авторовому вирішенні про ці слова повної відповіді. Бож автор не взяв на увагу всіх значень, що надають цим словам в українській мові, йдучи за мовою російською; напр., який буде відповідний український зворот до слова наскільки (або оскільки) в таких реченнях: Мені треба раніше побачити, наскільки ця робота складна й важка, мова розвивається залежно від того, наскільки (оскільки) їй вживають у громадському житті? (... Ті поради, що подає автор, неповні і вони не допоможуть тут (а, значить, і взагалі не завжди допоможуть) уникнути цього запозиченого наскільки, або оскільки...

Ми подали чимало зауважень до праці М. Сулими „Українська фраза“. Але, дарма що книжка ця, як показали ми, має деякі більші чи менші хибні чи недогляди, ми проте вважаємо її за дуже корисну й потрібну: вона виразно, часом доречно і рішуче ставить питання (напр., про сполучні слова який, котрий, про орудний дієвої особи, про речення з дієслівними формами на-но, -то та ін), а так само стисло і свіжими прикладами-ілюстраціями освітлює чимало актуальних питань української синтакси. Тим то подані зауваження на цю працю не зменшують її ваги й користі для тих, хто пильнує розвивати свою мову, наближати її до синтаксичного наладу мови народної і взагалі очищати її від синтаксичних хиб і помилок.

П. Горещкий

Від редакції: Даючи місце цій рецензії, Редакція застерігає, що не погоджується з тим (кінцевим) місцем п. 5-го, де автор заперечує переконаність прикладів проф. М. Сулими, що доводять поширеність в українській народній мові давального відм. із дієприслівником. Так само, закидаючи в п. 9 проф. Сулими порівняння до російських форм, автор сам аргументує подібними порівняннями в п. 8-му.

Стефан Таранушенко. Мистецтво Слобожанщини XVII—XVIII в. в. Харків 1928 р. Видання Музею Українського Мистецтва. Відбиток зі збірника „Мистецтвознавство“ Харківської Секції Науково-Дослідчої Катедри Мистецтвознавства. Стр. 9—XXXVI табл. Ціна 2 карб.

Книжка складається з статті та альбомів. Стаття має на меті ввести читача в матеріял, поданий в альбомі, але разом з тим вона має також глибше значення.

В першій частині автор зупиняється на соціальному корінню Слобожанського мистецтва, при чому автор висловлює думку, посилаючись на угоду між будівельником Ділашенко та мешканцями с. Ворожби, що безпосередньо керування майстра замовця мало велике значення. Далі автор наводить відомості за художню освіту на Слобожанщині (додаткові кляси Харківського Колегіума).

Автор не перший раз виступає з дослідями над Слобожанським мистецтвом (Покровський Собор, хата на Єлизаветинській вул. і інш.), але від попередніх робіт особливо в другій частині „Мистецтво Слобожанщини“ відрізняється дуже. Попередні роботи або мали принципове значення та установлення певної методології дослідження (хата на Єлизаветинській вул.) або носили публікаційний характер (хата м. Харкова). Вступна стаття до альбому, крім згаданого вже вище, має характер зводу всього, що зробили досі дослідники Слобожанського Мистецтва, та назначає, що треба ще зробити. Зокрема автор назначає недостатне дослідження різьбярства, ганчарства та килимарства. З дослідженням будівництва справа стоїть багато краще; авторові пощастило назначити мистецькі школи в Слобожанському монументальному будівництві. Цікаві авторові зауваження про живописно-ілюзійні елементи в українському будівництві.

Альбом складений так, щоб репрезентувати всебічно мистецтво Слобожанщини. В ньому ми знаходимо зразки житлового та монументального будівництва, малярства, текстиля, ганчарства, кераміки. Монументальне будівництво репрезентоване найповніше, бо від нього до нас дійшло найбільше пам'яток.

Оформлена книжка приємно. Обкладинка роботи лідера харківських бойчуків проф. І. І. Падалки. Цікаво зроблений Мамай, вміщений в центрі обкладинки. Обкладинка трохи програє від шрифтів; зокрема зовсім не можна погодитись із вміщенням прізвища автора книги, воно не зв'язане з рештою. Папір добрий, ілюстрації дають цілковите уявлення за оригінали.

Д. Ч.

Побут. Періодичний орган Всеукраїнського Етнографічного Товариства (ВУЕТ). Рік І. ч. 1 і 2—3. Київ, 1928, ціна 20 і 30 коп. (Редакційна колегія: О. Малинка, А. Онищук і Н. Малеча).

Минулого року громадсько-наукову асоціацію, що мала назву „Етнографічне Товариство в м. Києві“, реорганізовано на Всеукраїнське Етнографічне Товариство.

Перетворившись на установу всеукраїнського значення, товариство це зреформувало й свій орган „Бюлетень“ на періодичне видання під назвою „Побут“, що „має стати керівним органом ВУЕТ, має допомагати організаційній і науково-дослідній праці на місцях, знайомити з завданнями й потребами науки етнографії, керувати науково-дослідною працею, вносити уміння відповідно спостерігати й збирати з'явища народного життя, вносити корективи в дослідну працю...“ і т. д. і т. п. Так декларує редакційна колегія „Побуту“ завдання зreformованого органу ВУЕТ і тут же, в перших числах часопису дає низку статей, що повинні бути провідним гаслом і підручним матеріалом для членів ВУЕТ — його активних працівників на місцях. Ось той матеріял, що ми знаходимо в перших двох числах „Побуту“.

А. Онищук констатує в статті „Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села“, що „в дотеперішній музейній діяльності... яскраво помітно, що зібрані експонати не є результатом систематичної науково-дослідної праці над народнім побутом“, що збирачі часто й густо подають тільки вирвані факти, фрагменти з народньої матеріальної культури, що не можуть правити за об'єкт наукових студій над народньою творчістю.

Відзначаючи дефекти в діяльності наших і закордонних навіть музеїв — брак систематичної науково-дослідницької праці над народньою матеріальною культурою, автор каже, що до музеїв повинні попадати речі „тільки як один із результатів науково-дослідницької праці“, „тільки як результат систематичного ґрунтового, вичерпливого і всебічного наукового досліджу“ (ч. 1 „Побуту“).

Цей же автор в 2—3 числі „Побуту“, в статті „Розвідки над народнім побутом“, розпочав викладати свої „методичні зауваження“ щодо збирання етнографічного матеріялу, скеровуючи увагу збирачів-дилетантів на науковий підхід до справи, щоб виховати з таких збирачів-дилетантів правдивих наукових дослідників-етнографів, що їх праця відповідала б вимогам сучасної науки за побут людности. Ці методичні зауваження заслуговують на пильну увагу людей, що цікавляться народнім побутом, а надто тих осіб, що докладають рук до наукового дослідження й вивчення народного матеріального й духовного життя.

Револуція внесла великі зміни не тільки в соціальні відносини людей, а і в сферу духовної культури. Народився так званий „Новий побут“, що його утворює само селянство — нові обрядові, святкові та інші звичаї („червоні родини“, „зорини“, „свято врожаю“, „червоне весілля“, „громадські похорони“ і т. і.), нові пісні, легенди, приказки, оповідання тощо. Дослідом у цій ділянці присвячує невеличку статтю Ніна Заглада — „Систематичні досліди над процесом змін в народньому побуті“, даючи побіжні вказівки, в яких напрямках треба провадити цю етнографічну роботу.

Вплив одної національності на другу в сфері витворення народного побуту не підлягає сумніву. Тут шоразу відбуваються взаємні запозичання звичаїв одної нації від другої. Маючи на увазі, що Україну рясно залюднюють — чехи, поляки, німці, серби, болгары, греки, румуни, молдавани, росіяни старовіри — Лідія Шульгина цілком слушно порушує питання в своїй статті — „В справі дослідження національних меншостей“, про потребу побутових дослідів серед згаданих нацменшостей, тим паче, що вся ця різнонаціональна людність ще зовсім недосліджена, бо, каже авторка, „за старих часів тільки державні та пануючі нації мали офіційне право на існування“. Зважаючи на те, що дослідницька праця вимагає знання мови, Л. Шульгина каже, що цю працю слід зосередити в руках вчених того чи того народу. Тут справді можуть відкритися широкі обрії для наукової дослідницької діяльності, бо ж це поле з давніх-давен лежить незаймане.

Що таке звичаєве право? Чим воно відрізняється від права — закону писаного? Яка вага звичаєвого права при нормуванні народного життя в наших радянських умовах писаними законами? Цим питанням займається Вячеслав Камінський (ч. 2—3 „П“) в статті „Звичаєве право України та справа його дослідження“. Констатуючи, що „матеріялів звичаєвого права наука зараз (!) має, порівнюючи з етнографічними, зовсім мало, та що „цю програю могло б заповнити тільки дружба (!) праця широких кол громадництва за умовою належної до неї підготовки“, автор, на жаль, нічого не дає практичного в своїй статті щодо такої підготовки, пославшись тільки в примітці на дві програми до збирання матеріялів звичаєвого права, а тих програм, до речі нехай буде сказано, знайти на місцях діячам ВУЕТ, що здумали б переводити досліди в цій галузі, годі.

Окрім цих головніших статей, в ч. 1-му „Побуту“ Євген Дзбановський дає замітку про Х. Вовка з нагоди десятиріччя його смерті з портретом небіжчика, а в ч. 2—3-му О. Малинка — про М. М. Грінченкову, теж з портретом останніх часів, що упокоїлась минулого літа і що була членом Ради ВУЕТ.

У відділі „Матеріяли і розвідки“ подано такі записи (ч. 1 „П“): народні повір'я, що стосуються до корови („перший вигин після зими на пашу“; „женуть корову до бика“; „як корова отелиться“; „нежить“, „перелоги“, „пристріт“, „уроки“; „заправляють, направляють корову“). „Гадюка, як укусила“. „Бджоли, щоб веліся“ (ч. 2—3 „П“): „Замовлення від пристріту (вроки) й переляку“. „У знахарки (як привернути чоловіка, коли покине, або не любить)“.

Відділ „У Всеукраїнському Етнографічному Товаристві“ містить інформаційний матеріял з життя ВУЕТ в центрі й на периферії (в ч. 2—3-му подано, між іншим, фото-світлинну етнографічного гуртка в м. Озаринцях на Могилівщині). Хронікального характеру матеріял подається в відділі „Хроніка. Огляд літератури“.

З часу дуже короткого існування в 60-роках „Юго-Западного Отдела Русского Географического Общества“, що його розігнав царський уряд, а деяких членів і позасилав в „места не столь отдаленные“, справа етнографічних дослідів на Україні завергла, або мала аматорський принагідний характер (Б. Д. Грінченко, О. О. Русов, Малинка відчас земських статистичних описів). Тепер Всеукраїнське Етнографічне Товариство провадить цю справу пляново й систематично, про що виразно свідчить і той чималоого розміру Музей Товариства, що його відвідують численні екскурсії (Київ, бульв. ім. Т. Шевченка, 14) і що рік від року поповнюється різними експонатами. Свідчить про це і зreformований орган Т-ва „Побут“. Скромного він, правда, розміру, але це єсть до певної міри й запорукою, що він не стане тим „метеоритом“, що з'явившись, після першого-другого випуску припиняє своє існування.

Г. Ков.-Кол.

Первісне Громадянство та його пережитки на Україні. Науковий щорічник за ред. Катерини Грушевської, 1928, вип. I, у Києві. (ВУАН), сс. 184—184 неч. Новий том журналу, видаваного Кабінетом Примітивної Культури Наук.-досл. Катедри історії України при ВУАН, містить у собі два відділи: Розвідки й замітки (3—163) і Критика й бібліографія (164—182).

Перша стаття „Вивчення людини (Антропология)“ (сс. 3—20) належить перу визначного французького антрополога й американіста Поля Ріве й спеціально надіслана для „Первісного Громадянства“. Термін антропология автор розуміє так, як його розуміли антропологи старшої генерації, а власне — як широку змістом науку про людину. Стаття торкається питань методологічних і особливо підкреслює потребу комплексного дослідження тих з'явищ, що входять у обсяг етнології. Автор є виразник соціологічного

напряму в етнології і тому появу його статті в радянському науковому журналі слід вітати. Деякий сумнів викликало б з нашого боку уживання у статті терміну антропологія в широкому значенні, бо в теперішній час під антропологією розуміють тільки антропологію фізичну, а для науки про людину в цілому користуються терміном етнологія. Друга стаття — Є. Кагарова — „Форми і елементи народньої обрядовості (сс. 21—55) належить до типу синтетичних і являє собою підсумок прочитаної автором величезної соціологічної літератури про обрядові ритуали різних народів світу. Статтю можна рекомендувати, як корисний довідник, з якого можна дізнатися, які пояснення даються в сучасній науці тій чи тій магичній дії (як дотик, покладання вінка, весільні й інші звичаї). З погляду марксової методи можна б зауважити, що автор, наводячи це чи те пояснення елементів ритуального акту, інколи не бере на увагу обряду в цілому, — того обряду, в якому даний акт є тільки один з складових елементів. Він підходить до аналізу досить абстрактно, тим часом як соціолог повинен кожне з'явище тлумачити в обставинах місця та часу, в якому це з'явище існувало. Поза тим, як систематизація, певного роду каталогізація, ритуальних актів, стаття може бути корисна і для українського вченого і для аматора-етнографа.

Третя стаття — К. Копержинського — „Господарчі сезони у Слов'ян“ (сс. 57—94) є продовження статті цього автора в попередньому числі „Перв. Гром.“ й становить частину розвідки його про новорічний цикл обрядовості. Автор поставив собі завдання виявити господарчу функцію різних сезонів праці у слов'ян, особливо ж спинився на господарчій функції зимового сезону. Багато уваги присвятив він питанню про природні межі різних сезонів у зв'язку з умовами кліматичними й різними формами господарства (хліборобство, ловецтво тощо) і під цим поглядом спробував дати висновки щодо господарчого значення різних дат нового року, відомих у слов'янських землях (1 березня, 1 січня і інш.).

У статті Валерії Козловської „Сторінка з обсягу культів. Свячений дуб слов'ян-поган“ (сс. 95—104) — дано спробу пояснити ритуальне значення дубового стовбура з заправленими в нього почорнілими кабанячими шелепами. Питання — цікаве, але висновки авторки слід уважати за дискусійні, бо зрештою неясно, чи можна отой дуб уважати за слов'янський, — навіть коли визнати за достатні докази авторки, що він відноситься до слов'янської доби.

Стаття К. М. Грушевської „До нових матеріалів про первісний монотеїзм“ (сс. 105—118) написана з приводу нової праці П. Шебести про Семангів, що живуть на Малайському півострові. Ця німецька праця вийшла з місіонерських кіл і перебуває в ідеологічному зв'язку з австрійською, клерикального напрямку, школою патера Вільгельма Шмідта. Авторка зазначає корисність спостережень Шебести, але, що дуже цінно, виявляє шкідливість для його праці релігійних упереджень, які призвели до того, що обсерватор не спромігся бути об'єктивним і вбачав у Семангів ті поняття релігійної людини, якими захоплювався сам. Одне із таких понять є первісний монотеїзм, — його Шебеста знаходить у дикунів — тому тільки, що хоче його в них знайти.

Стаття К. М. Грушевської має інтерес і для методики спостережень і ширше, принципове значення, — для оцінки шкідливих засад у етнологічних студіях та, нарешті, — для з'ясування самого питання про монотеїзм у примітивних.

Стаття К. В. Квітки — „Максимович і Аляб'єв в історії збирання українських мелодій“ (сс. 119—144) є дослід головним чином про збірку: „Голоса українских песен, издавныи Михаилом Максимовичем“, 1834 р. Зібравши через своїх кореспондентів мелодії, Максимович притягнув до видання спеціаліста-композитора Аляб'єва. Дослідивши збірник, К. В. Квітка з повною підставністю прийшов до негативних висновків щодо якості роботи. До тексту надрукованих пісень Максимович власне не був причетний, а в записках мелодій є чимало великих хиб. Аляб'єв змінював, редагував музичний текст.

„Голоса українских песен“ тепер є бібліографічний раритет і К. В. Квітка запитує в своїй статті, чи немає цього видання десь на Україні (в Києві його немає). На це запитання відповімо, що примірник „Голосів“ є в Центр. Наук. Б-ці (кол. Університетська) в Одесі.

Мимо спеціального питання про Максимовича і Аляб'єва в статті побіжно трактуються питання методологічні (про наукове записування, про музичну етнографію й етно-музикологію, як дослід мелодій).

Відділ „Розвідок і заміток“ кінчиться статтею Мих. Возняка „З діяльності Ів. Франка, як етнографа“ (сс. 145—156). До статті додано „Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.“ Ів. Франка (сс. 157—163). Цей огляд призначений був мабуть для Л. Н. Б., але свого часу не був видрукований.

Відділ „Критики й бібліографії“ містить сім рецензій, — між іншим і на російський переклад першого тому праці Фрезера „Золотая ветвь“, 1928 (Рец. Є. Кагарова).

Наприкінці додано „Протоколи засідань Каб. Прим. Культ. . . спільно з Культ.-істор. Комісією та Комісією Історичної Писемности ВУАН“. З цього протоколу читач може скласти собі уявлення про роботу згаданих установ — багатство тем, які в них науково розроблюються.

Загалом новий том соціологічного журналу ВУАН дає великий внесок у науку. Поряд із темами цікавими для фахівця-етнолога обговорюються також питання ширшого громадського інтересу, — про дійсні, реальні підстави виникнення релігії взагалі, зокрема на Україні, про пережитки примітивізму в народній релігії на Україні — на тлі господарчого розвитку й соціальних умов. Настанова на соціологічні питання і нове соціологічне освітлення культурно-історичних проблем забезпечує увагу радянського суспільства як до самого журналу, так і до питань етнології, — молоді науки, якій тепер доводиться лише завойовувати собі кадри робітничих читачів.

К. Танан

Н. Мирза-Авак'янци. История Украины в связи с историей Западной Европы. Госиздат Украины. Госиздат РСФСР. 1928. Стор. 270+IV. Ціна 1 крб. 70 коп.

Перед нами цікава спроба дати підручник з історії України в зв'язку з історією Зах. Європи і з історією початкової культури взагалі. На жаль, книжку доведено тільки до XVI в. й історії України присвячено небагато сторінок (192—270). З приводу самого матеріалу з історії України слід зробити деякі нотатки. Автор не до кінця розробив питання про значення транзитної торгівлі в історії Київської Русі. Надаючи велике значення шляхові „із Варяг до Греків“, автор не звернув уваги на те, що більшість видатних міст старої України, всупереч тому, що зазначає він (стор. 227), зовсім не лежали на Дніпровому шляхові й мали своє значення незалежно від нього. В зв'язку з цим, перераховуючи торговельні шляхи, автор зовсім забув про дуже важливий торговельний шлях, що від середнього Дніпра йшов на південний схід до Хазарів, на Кавказ і Тматорокань (ст. 211). Не дооцінив також автор значення торгівлі і в розділі про князівську владу та її еволюцію (227—230), бо навряд чи звичайним шляхом могла б еволюціонувати племена князівська влада у владу торговельної київської держави. Автор вірно зазначає про значення літописних переказів і вдало обминає „нормандське“ питання (стор. 229—230), але далі у висновку йде все ж — і за літописом, і за „норманістами“, коли говорить про „об'єднання українських земель“ і про велику „Київську державу“ X в. (229 стор.); тут автор міг би використати відповідні сторінки про характер київської держави з курсу проф. М. Н. Покровського.

В зв'язку з цим недооцінюванням значення транзитної торгівлі у Київській Русі, стоїть і хитання авторове щодо з'ясування економічного ґрунту боярства і його відносин до князів: з одного боку князі в XI—XII вв. були „преимущественно военными предводителями и покровителями торговли“ (стор. 236), але тісно зв'язані з князями боярство в той же час мало „основанием своего могущества крупное землевладение“ й на нього „опиралось“ „подобно западным феодалам“ (стор. 231). Певний зв'язок з цим має і застарілий погляд автора на негативне значення для київської держави того самого степу, — що вів до моря, — та його мешканців (стор. 212, 214—215, 221—222).

Далі, говорячи про революційний протикнязівський рух XIII в. (стор. 247—249), автор сам зазначає, що „летописец оставил лишь немногочисленные и неясные намеки на него“ (248 стор.); нагадаємо авторові про „болоховських князів“ (Іпат'єв. 1241 р. — порівн. у нього стор. 247) та про київського князя Федора. Прикра помилка про революцію „1125“ року (стор. 246) повторена тричі. Слід також звернути увагу на незгадування автором таких характерних явищ життя литовської доби, як „зем'яни“ та „копне самоврядкування“. Не зовсім обережна вказівка на „монети X в.“ (219 стор.) й особливо на „оружие Хозар“ (стор. 194).

В. Пархоменко

Сказочная Комиссия в 1927 г. Обзор работ под редакцией Председателя Комиссии Академика С. Ф. Ольденбурга. Государственное Русское Географическое Общество. Отделение Этнографии. Ленинград 1928. Стор. 80. Ціна 1 крб. 25 коп.

З деяким запізненням вийшов у світ „огляд работ“ Казкової Комісії Російського Географічного Товариства за 1927 рік — за тим таки планом, що й два попередні „огляди“ (за роки 1924—1925 і 1926)¹⁾. У дуже коротенькому звіттовому (секретаря Комісії Н. П. Гринкової? — О. Н.) зазначено, що діяльність Комісії, як і раніш, йшла в двох головних напрямках: а) збирання казкового матеріалу та б) науково-дослідчої його розробки. Остання виявилася здебільшого в каталогізації нових казкових матеріалів та доповненні й удосконаленні каталога казкових сюжетів Аарне (М. П. Андреев), вивченні окремих казкових жанрів (А. І. Никифоров), вивченні морфології казки та розробці питань, зв'язаних із складанням показчиків до збірників казок (В. Я. Пропп). Новий казковий матеріал знаходимо в перших п'яťох статтях збірника²⁾. Етнографічна збірка Невзорова

¹⁾ Див. наші на них реценції в „Черв. Шляху“ за 1927 р. (числа 4 і 12).

²⁾ М. Андреева (Етнограф. сборник Пензенской губ., составленный В. Ф. Невзоровым, с. 7—13) в. І. Чернышова („Сказки и сказочники „Пушкинского уголка“, с. 15—26), И. Е. Ончукова („Из Уральского фольклора“, с. 27—133), М. Едемского („Сказка на севере“, с. 34—40) і А. І. Никифорова („Сказочные материалы Пинежья“, с. 41—48).

(155 №№ казок, легенд, анекдотів), що її сюжети описав М. П. Андреев, являє значний інтерес у тому відношенні, що з Пензенської губернії майже зовсім нема опублікованих записів. Записи, що влітку 1927 р. зробив В. Чернишов в околицях с. Михайловського („Пушкинський уголок“), дають дуже цікаві спостереження над самими „сказочниками“, над їхнім ставленням до записування (дехто не хотів сказати свого прізвища, боячись, що „попадет в газету или под суд“), над просякненням сучасного життя й нового побуту в традиційний казковий текст, а також у мову. Звичайно, „Пушкинський уголок“ чимало дав таких казок, що їх сюжети використав у свій час великий поет (№№ 1, 7, 10 — „Жених“, № 20 — „О царе Салтане“, № 24 — „О рыбаке и рыбке“, № 34 — „О мертвой царевне“), але іноді траплялися й випадки відворотного впливу: під № 32 зазначено казку про рибалку й рибку, що дає „пересказ, идуший от П у ш к и н а * 1). Взагалі ж, на думку збирача, Псковська губернія може ще дати багато цінного казкового матеріалу — з огляду на „живучість“ місцевої казкової традиції. Стаття Н. Ончукова „Из уральского фольклора“, крім кількох сучасних легенд (про комуністів, про різні „знамення“) та вказівок на своєрідний „тюремний фольклор“ серед мешканців верхотурського „Реформаторія“ для дітей злочинців, нічого цікавого не дає, як і стаття Б. Едемського про його розшуки на р. Мезені, де казкова традиція, очевидячки, чимало вже підупала („этим у нас нынче не интересуются“, зчаста відповідали збирачеві на його запитання про казки). Проте цілком іншу картину подають матеріали, що їх зібрав А. І. Никифоров у Пінежжі: 172 №№ різних варіантів казок і легенд, записаних від 61 оповідача різного віку, досить красномовно свідчать за те, що пінезька казка „живе інтенсивним і нормальним життям“ (с. 41).

У другій статті — „Народная детская сказка драматического жанра“ — А. І. Никифоров висуває нове питання сучасної фольклористики — про жанрову диференціацію казки. Грунтуючись на специфічних елементах виконання певної групи записаних казок і специфічних особливостях самої структури їхнього тексту, він об'єднує ці казки в особливий казковий жанр, що його називає драматичним. Це — ті дитячі казки, що в їх виконанні знаходимо неодмінні елементи театралізації, а в композиції — діалогічну форму, стилістично-шаблонні повторення основних елементів тощо. Відомий нам український матеріал (дитячі казки в збірниках Рудченка, Чубинського та інш.) не суперечить основним твердженням статті А. Никифорова, і ми вважаємо їх за цілком прийнятні.

Нарешті, В. Пропп у статті „О составлении алфавитных указателей к собраниям сказок“ (с. 64—78) підніс питання надзвичайної ваги — і з боку наукового, і з боку практичного — про складання таких предметових покажчиків до казкових збірок, що відбивали б справжній характер збірки та давали дослідникові можливість, не витрачаючи дурно часу, швидко орієнтуватися у масі матеріалу та знайти потрібні важливіші довідки — систематизовані й точні. Цілком правдиво автор зауважує, що складання покажчика не є лише технічна робота: воно базується на визначенні та розподілі явищ і являє складне (ми б додали: і відповідальне — О. Н.) наукове завдання. Як всі теперішні покажчики казок мають чимало всляких огріхів, В. Пропп зазначає ті принципи, за якими, на його думку, можна було б скласти покажчики вищої якості. Не входячи в детальну критику пропозицій автора (це могло б бути предметом окремої статті), зазначимо тут тільки, що його проект складання предметового покажчика до збірки казок здається нам перш за все надто складним, а крім того не позбавленим і деяких суперечностей і певного суб'єктивізму, що є чималою хибою й всіх сучасних покажчиків. Оці — складність, непослідовність та суб'єктивізм ми вбачаємо не тільки в запропонованій В. Проппом техніці складання покажчика²⁾, ба й в самих його принципах (див. напр. його власні застереження в кінці § 3, стор. 68, в кінці § 4, с. 69)... Але величезний плюс статті — сама постава одного з найактуальніших в роботі над казковим матеріалом питань, оригінальний план роботи над складанням покажчика казок, окремі цікаві думки та зауваження. У нас на Україні саме тепер поширюється й поглиблюється збирання, друкування та наукова розробка казкового матеріалу (маємо на оці хоч би величезну й дуже цінну збірку подільських казок та оповідаць у записах А. Димінського і С. Руданського, що недавно видав М. Левченко³⁾; заснування при Етнографічній Комісії ВУАН спеціальної Казкової Комісії,— про потребу чого ми писали ще в рецензії на 1-й вип. „Сказочной Комиссии“⁴⁾), — тощо, отже можна сказати, що стаття В. Проппа прийшла надзвичайно до речі, і ми певні, що українські фольклористи не обминуть її мовчки та висловлять з приводу неї свої і про, і contra.

О. Назаревський

¹⁾ Підкреслення наше.

²⁾ За допомогою спеціальних таблиць для кожного персонажа й предмета — з 10 рубриками та ще й під рубриками в кожній таблиці,— з яких матеріал треба рознести на окремі картки, що вже на підставі їх можна буде скласти покажчика.

³⁾ Збірник Істор. Філол. Відділу ВУАН, № 68, Київ 1928.

⁴⁾ Черв. Шлях. 1927. № 4.

Листи до редакції

I

До редакції „Червоного Шляху“

Додаючи до цього „Звіт Київської Філії I-ту Т. Шевченка за 1927/28 рік“ і „Провідник по Буд-Муз.“, з яких цілком виразно видно всю неправдивість інформації т. Гайки, вміщеної в 12 № „Червоного Шляху“ за 1928 рік, Філія просить редакцію вмістити спростовання вказаної безпідставної інформації.

В ній зазначено, що нібито „музей меморіяльного відділу Київської Філії передається І Державному Музеєві в Києві, а історико-літературна робота Філії переходить надалі до відання Комісії новітнього письменства ВУАН. Київська Філія I-ту Т. Шевченка є частина всеукраїнської установи з центром у Харкові, організаційно незалежної від Академії Наук, установи, що тільки-но розгортається, маючи перед собою в майбутньому великі перспективи всебічного марксистського висвітлення українського історико-літературного процесу шляхом збирання відповідних матеріалів і їх дослідження, а тому думка про передачу роботи Київської Філії до будь-якої Комісії ВУАН позбавлена всякої рації й фактичної підстави.

Будинок-Музей Т. Шевченка становить собою невід'ємну частину меморіяльного відділу Київської Філії I-ту, є спеціальний ілюстративний музей, що має на меті дати широким масам робітництва й селянства обзнатися наочно (через експозицію ілюстрацій) з життям і творчістю Т. Шевченка. Отже й думка про передачу його до відання меморіяльного Держмузею в Києві, що має цілком одмінну мету, позбавлена так само рації й підстави.

Керівничий Філії Ол. Дорошкевич

Секретар Б. Назроцький

Президія Шевченківського Ін-ту стверджує цього листа: ніяких розмов, ніяких фактів, що стосувалися б до взаємин між I-том Шевченка і УАН у тому вигляді, як сказано в допису т. Гайки не було. Це хтось вигадав. Просимо ред. „Ч. Шл.“ вмістити спростовання.

Зам. директора I-ту Т. Шевченка Пилипенко

II

Шановний т. редакторе!

У 1 номері Вашого журналу за цей рік уміщена рецензія П. Хвойняка на мою книжку „Мова нашої преси“, де т. рецензент звертається до мене, як до автора, з кількома запитаннями та робить мені кілька цілком неоправданих закидів лінгвістичного характеру, на що я і вважаю за потрібне тут відписати.

Насамперед мене дивує, що т. Хвойнякові доводиться з'ясувати те, що цілком ясно витлумачено в моїй книжці, а саме хоч би й на стор. 5: „Літературної або інакше культурної мови зафіксованої в письменстві, підпертої практикою повсякденного життя, зв'язаної органічно з усією складною соціальною машиною, з усіма верствами нашого суспільства, ми ще не маємо“.

Отже літературна мова це є власне мова письменства, і т. Хвойняк цілком поправно виводить її ще від Котляревського, але ми розрізняємо „літературну“ й „культурну“ мову, як це видно з усього першого розділу, коли тільки т. Хвойняк його прочитав.

„Літературна мова“ так само, як і „газетна мова“ це є на нашу думку ніби виділені поняття однієї „культурної мови“. Та й сам т. рецензент врешті визнає газетну мову за „одну з ділянок цілої літературної мови“. Отже розходження у нас власне в термінології — на мою думку треба звузити поняття „літературної мови“, що його утворила російська буржуазна інтелігенція, бо для неї символом культури була головне „література“, а для нас не менше важать і „газетна мова“ і „наукова мова“ і жива мова наших міських і сільських мас.

Ми орієнтуємося не на витончено-вибагливу уяву письменника, а на реальні потреби культурної революції, дозволяйте ж нам мати й свою термінологію!

Тепер щодо дієслівних іменників. т. Хвойняк закидає мені, що я „не доробив“ цього цікавого й важливого питання. Але я так само „не доробив“ і багато інших синтаксичних, фразеологічних і стилістичних питань, бо моє завдання було зовсім невеличке — подати й проаналізувати прикметні для нашої газетної мови помилки.

Щонайбільше — подати відповідні ілюстрації та показати як практично слід було б зробити.

Отже, я не мав ані часу, ані місця викладати цілі поважні та ще й складні мої проблеми, та може вони були б і не цікаві для наших робселькорів. На стор. 61 це й відзначено: „не вдаючись у теоретичні міркування, я обмежусь тут тільки конкретним матеріалом, що...“ і т. ін.

Дарма також т. Хвойняк не зауважив на стор. 62: „і тут має силу загальне правило про скорочення підрядних речень, отже часом доводиться залишити й повне підрядне речення...“ далі подано відповідні приклади, а тому т. Хвойняк, не розібравши до ладу справи, робить мені несправедливий закид: „Коли заміно, як радить автор, то вийде нісенітниця“ (280).

Мушу додати, що коли рецензент неухважно читає автора, то теж „вийде нісенітниця“.

Аналогічне „непорозуміння“ вийшло також і з „безособовими зворотами“ де т. рецензент не розібрався в тому, що „безособовий зворот“ може мати підмет, але не мати суб'єкта дії, цебто залишатиметься й далі реченням безсуб'єктивним.

Тепер декілька фактичних спростовань.

1) т. Хвойняк закидає мені „найсправжніший церковно-слов'янізм“ наросток — тель і питає, чому я пишу „вихователь“, „держатель“. А тому, т. рецензенте, що в словнику академ. т. I стор. 108 на російське „воспитатель“ подано тільки одне українське розв'язання — „вихователь“. Для тих, хто працює над організацією мови це є аргумент поважний та й слово це має вже певну традицію в нашій культурній мові (новотвір „виховник“ ще тільки в педагог. словнику ІУНМ).

2) Слова „держатель“ я не рекомендую, але подаю його після „держальник“, бо це є в відповідній науковій літературі, що там і зазначено.

3) Слово „уявлюваний“ рецензент знайде в акад. словнику т. III стор. 452 „уявлювані речі“.

4) Слово „наближувати“ є в акад. сл. т. III стор. 472.

5) Слово „запозичування“ т. Хвойняк знайде в акад. сл. т. II стор. 28.

Отже читачі самі бачать, як не серйозно виглядає вся аргументація мого рецензента, збудована на тому, що цих слів, мовляв, в укр. мові немає... Дієслово „ставати“ (= рос. „делаться“) керує також і орудним іменником, напр. „Хто стається вівцею, того вовк з'їсть“ (Ном. акад. сл. т. I стор. 208), тим то рецензент помиляється, коли заявляє — „на наш погляд не треба говорити (підкреслення мое. М. Т.): „справа стає складнішою“.

Помиляється рецензент, закидаючи мені, що я „сам собі суперечу („практично“), коли пишу: „аналізувалося окремі статті“ і т. ін., бо ж сам подає вище мій протест проти „пасивних конструкцій“ теперішнього та майбутнього часу (а не минулого! М. Г.) з дієслівними формами на — ся.

Що рецензент „не згоджується“ прийняти деякі фразеологічні звороти укр. мови, замість уживаних у теперішній газетній мові, — це річ його лінгвістичного смаку, і про це не варг було б у рецензії казати, а що він пропонує віддавати рос. „рабочий от станка“ українським „робітник при варстаті“ — це нас тільки дивує, бо ж таких функцій прийменник „при“ у нас не має.

Врешті вважаю за потрібне з'ясувати не тільки для т. Хвойняка, але й для інших читачів зміст цих рядків:

„Так утворилася російська інтелігентська мова, що й після революції мала сильну підпору в російській емігрантській письменницькій масі, в її політичних промовах, у шаблоновій мові резолюцій, у виправках з закордонної преси тощо“ (107). Під „російською емігрантською письменницькою масою“ я аж ніяк не міг розуміти ту „новітню еміграцію“, що тепер мандрує по Європі і не має ніякісного впливу на нове культурне життя в СРСР.

Це для мене така тут, що ми (і українці, і інших культурних і політичних і кінчаючи тою „емігрант“ рідного краю, щоб тут рав

НБ ПНУС

282890

вним здається потреба з'ясувати оцією великі кадри найкращих наниаючи ще з Крапоткіна, Герцена ім подувом революції вернулася до революцію.

М. Гладкий

ВЕЛИКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

За редакцією: В. Затонського (гол. ред.), В. Корина, Кулика, М. Куліша, С. Пилипенка, П. Тичани, В. Хавлі, В. Юрчиця, М. Скрипника, Р. Азарх

В журналі беруть участь найвидатніші літературні й наукові сили СРСР, Європи й Америки

Журнал виходить книжками великого формату

Адреса редакції: Харків, вул. К. Лібкнехта, 81, ДВУ, „Червоний Шлях“

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

1 рік — 13 крб. 50 коп., 6 міс. — 7 крб., 3 міс. — 4 крб., 1 міс. — 1 крб. 60 к., окреме число — 1 крб. 80 к.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИЙ

І МИСТЕЦЬКИЙ МІСЯЧНИК

ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ

„Життя й Революція“ подає кращі твори з української та чужоземної літератури. Містить критичні огляди поточної української й чужоземної літератури. Освітлює питання образотворчого, театрального і кінематографіч. мистецтва

Відгукується на головні в політично-економіч. і науково-технічних питань

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

На рік	8 крб. — к.
„ 6 міс.	4 „ 25 „
„ 3 „	2 „ 25 „
„ 1 „	— „ 85 „
Окреме число	1 „ — „

ІЛЮСТРОВАНИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ ЄВРЕЙСЬКИЙ ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

ДІ РОЙТЕ ВЕЛТ

Журнал редагують: М. Кіпер, Л. Бвітко, Г. Козакевич, М. Левітан, Ф. Шпрах. „Ді ройте Велт“ подає читачеві всі новини єврейської і всесвітньої літератури, огляд зовнішньої і внутрішньої політики, а також огляди громадського й економічного життя

ПЕРЕДПЛАТА:

На рік	8 крб. — к.
„ 6 міс.	4 „ 25 „
„ 3 „	2 „ 25 „
„ 1 „	— „ 85 „
Окреме число	1 „ — „

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ

СЕКТОР ПЕРІОД. ВИДАВЬ ДВУ — Харків, Сергіївська пл., Московський ряди, № 11, уповноважені Періодсектору ДВУ скрізь по Увраїні